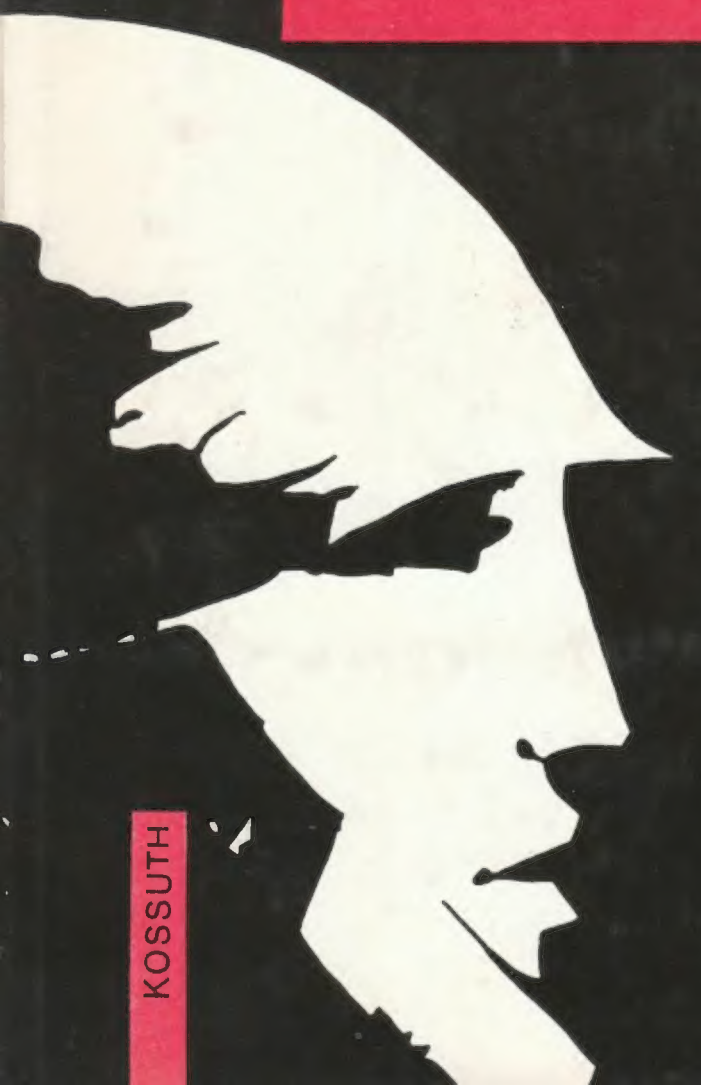

LESŁAW M. BARTELSKI

A varsói felkelés 1944

KOSSUTH

A large, stylized white silhouette of a person's head and shoulders is positioned on the left side of the cover. The silhouette is facing right, with the head tilted slightly upwards. The background is solid black, creating a high-contrast effect.

LESŁAW M. BARTELSKI

A varsói felkelés 1944

LESŁAW M. BARTELSKI

A VARSÓI FELKELES 1944

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ

1976

A mű eredeti címe:

LESŁAW M. BARTELSKI
POWSTĄNIE WARSZAWSKIE
ISKRY. WARSZAWA 1967

Fordította:

DR. PFEIFER DÁNIEL

*A fordítást ellenőrizte, a jegyzeteket készítette
és az előszót írta:*

SZOKOLAY KATALIN

ISBN 963 09 0556 6

© Dr. Pfeifer Dániel 1976

1944. augusztus 1-én robbant ki Varsóban a második világháború időszakának legdrámaibb felkelése. Hatvanhárom napig álltak a barikádok a város különböző pontjain, hatvanhárom napig tartott az egyenlőtlen küzdelem, amelyben Varsó lakossága politikai nézeteitől függetlenül, szinte egy emberként vett részt. Ha csak napokra is, Varsót magával ragadta a felszabadulás máмора. Fehér-piros zászlók lobogtak a házakon, katonák, civilek, gyerekek és öregek építették a barikádokat. Elemi erővel robbant ki a gyűlölet, a szabadság utáni vágy és élniakarás, amely Lengyelország különlegesen barbár hitleri megszállásának öt szörnyű esztendeje alatt gyűlt fel a lengyel népben. Az első napok mámorát azonban tragikus élethalálharc váltotta fel, és szörnyű vég követte. Október 2-án a még harcolók letették a fegyvert. Bór-Komorowski tábornok, a Honi Hadsereg főparancsnoka aláírta a kapitulációt. Európa egyik milliós fővárosa vált romhalmazzá. A város utcáin és a romok alatt több mint 200 000 ember lelte halálát, az életben maradottak nagy részét koncentrációs táborokba hurcolták. Megvalósult Himmler parancsa: „Varsót a földdel kell egyenlővé tenni!”

Lesław M. Bartelski könyvében hatalmas feladatra vállalkozik. A felkelésnek a lehetőségekhez képest teljes és időbelileg összehangolt elbeszélését adja az olvasó kezébe. Nem titkolja szándékát, hogy az elesetteknek, a Varsóért harcoló hősöknek kíván emléket állítani. Mint a varsói felkelés katonája, bajtársi szolidaritással kötődik a Honi Hadseregnek a felkelésben részt vevő katonáihoz, ápolja az elesettek emlékét. Riportszerűen eleveníti fel a tragikus eseményeket; elsősorban persze a Honi Hadsereg egységeinek harcával, küzdelmeivel, sorsával ismerteti meg az olvasót.

A szerző ugyanakkor nem hallgatja el, hogy ez a hatalmas, emberfeletti küzdelem valójában százezrek értelmetlen halálát eredményezte. Az idézett dokumentumok, nyilatkozatok világosan bizonyítják, hogy sem

a Honi Hadsereg vezetői, sem a londoni emigráns kormány nem készítette elő kellő felelősséggel a felkelést, nem egyeztették elképzelésüket sem a többi hazai ellenállási szervezettel, sem pedig a szövetséges hatalmakkal. Feltételezésekre építették az egymilliós város és saját katonáik sorsát! A könyv első fejezeteit olvasva talán zavarba is kerül a magyar olvasó annak a kapkodásnak, annak a zűrzavarnak láttán, ami e könyv lapjairól elébe tárul. Ez a zűrzavar nem a könyv szerzőjének a zavara; a későbbiekben sok minden kitisztul, világossá válik. Azt a szervezetlenséget és kapkodást azonban, amely a varsói felkelés katonai vezetését jellemezte a felkelés kirobbanása, az ún. „W”- akció után, a legnagyobb hősiességgel és áldozatkészséggel sem lehetett már helyrehozni.

Ez annál inkább megdöbbenő, mert a Honi Hadsereg és a lengyel emigráns kormány hazai képviselője, az ún. Delegatúra, a megszállás időszakában olyan jól kiépített illegális katonai és adminisztratív hálózattal rendelkezett az országban, amelynek szervezett, előre pontosan kidolgozott, minden körülményt tekintetbe vevő, tervszerű mozgásba hozása kedvező feltételeket teremthetett volna egy eredményesebb küzdelem megindításához. A Honi Hadsereg Főparancsnoksága mellett pl. külön Varsói Területi Parancsnokság is működött, jelentős katonai erővel. Egyébként a könyvben szereplő „kerület”, „körzet”, „alkörzet” és „övezet” elnevezéseken a Honi Hadsereg Varsó területén kiépített hálózatának részeit kell értenünk.

A felkelésben részt vevő többi ellenálló egység, így a Lengyel Munkáspárt irányítása alatt álló Népi Hadsereg fegyveres egységei, sajnálatos módon már sokkal halványabban jelennek meg a könyv lapjain. A szerző ugyan utal arra, hogy a Honi Hadsereg Főparancsnoksága nem kereste az együttműködés lehetőségeit az előkészítés során. A felkelés kirobbanása meglepte a baloldali erőket Lengyelországban, és a Népi Hadseregnek Varsóban csak kis létszámú egységei voltak ebben az időszakban. Ezek a viszonylag kis létszámú egységek azonban a harcok során az élvonalba kerültek, nem egy esetben a küzdelem irányítását is átvették, s mint az a könyvből is kiténik, számos vonatkozásban a Honi Hadsereg főparancsnokának elismerését is kiváltották. S bár Bartelski könyvéből nem tudjuk elég pontosan felmérni, hogy a lengyelországi ellenállási mozgalmon belül az egyes politikai csoportosulások milyen erőt képviseltek, az az események tükrében mégis igen érdekesen nyomomon követhető, milyen sokrétű volt, és a politikai árnyalatok milyen nagy skáláját tükrözte ez az ellenállás.

Lesław M. Bartelski könyvének olvasása során mindvégig arra kerek-sünk választ, mi is ment végbe valójában Varsóban 1944 augusztusában, s hogy így kellett-e ennek valóban történnie? Bár a könyv nem első-sorban tudományos jellegű, hanem inkább az igen gazdag memoáriroda-lom egyik értékes darabja, s az eseményeket elsősorban a fegyveres küzdelem, az élethalálharc oldaláról szemléli – az állásfoglalást ebben a kérdésben a szerző nem kerülhette el. Nem mondja ki mindig elég vilá-gosan és egyértelműen, de az általa leírtak döbbenetesen bizonyítják: a londoni emigráns kormány és a Honi Hadsereg Főparancsnoksága egy-értelmű politikai céljaikért áldozták föl Varsót és Varsó lakosságát. Harcot kezdtek anélkül, hogy azt szövetségeseikkel és a szovjet hadse-reggel egyeztették volna. A Szovjetunióval a lengyel emigráns kormány ekkor nem volt diplomáciai kapcsolatban. De a felkelés kirobbantásakor Mikołajczyk, a londoni emigráns kormány miniszterelnöke Moszkvá-ban tárgyalt. Lett volna rá lehetőség, hogy a felkelés tervét, ha utólag is, egyeztessék a szovjet kormánnyal. De a londoni emigráns kormány számára e felkelés is és a moszkvai tárgyalások is csak arra kellettek, hogy a július végén Lengyelországban megalakult Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottsággal szemben mind a szovjet kormány, mind a nemzetközi közvélemény előtt a londoni emigráns kormány létét és po-litikai szerepét hangsúlyozzák. Ezért a hatalmi harcért és politikai rö-vidlátásért túl nagy árat fizetett a lengyel nép.

Szinte hihetetlennek tűnik, hogy még az utolsó pillanatokban is ez a politikai törekvés kerekedik felül. Monter, a Varsói Terület főparancs-noka elveti az utolsó lehetőséget, amely a varsói hídfőállások kialakítá-sát biztosíthatta volna Czerniakówban, és a felkelők számára megterem-tette volna a Visztulán való átkelés – és a menekülés – lehetőségét, aho-gyan azt a Népi Hadsereg egységei javasolták feltehetően azért, mert a Visztula másik oldalán a Szovjetunió oldalán harcoló 1. lengyel had-sereg egységei álltak.

Úgy látszott, hogy már minden rossz mögöttünk van. Közeledett a háború vége, melyet egész Varsó oly türelmetlenül várt. A frontok helyzete napról napra jelentősen változott, a hadijelentések egyre több ismert, sőt közeli hely nevét hozták. Ha valaki ránézett a németek által patetikusan „Festung Európá”-nak nevezett, egy évvel azelőtt még a Pireneusoktól a Kaukázusig húzódó roppant kiterjedésű földrész térképére, melyet nemrég még Hitler uralt, határozottan éreznie kellett, hogy valami nagyon megváltozott. Ez a roppant terület ugyanis Közép-Európa államaira, Olaszország északi részére és Franciaországra zsugorodott össze. A szövetséges csapatok nyugaton, Normandiában partra szálltak, a Vörös Hadsereg pedig Belorussziából kiindulva új, hatalmas csapást mért a németekre, ami gyökeresen megváltoztatta az erőviszonyokat.

1944. június 22-én a szovjet csapatok, erős tüzérségi előkészítés után, támadásba indultak a Busch tábornagy parancsnoksága alatt álló „Közép” hadseregcsoport ellen, annak egész arcvonalán. Elkeseredett harcok bontakoztak ki, és bár az ellenség komoly ellenállást tanúsított, az offenzíva lendületesen haladt előre. A támadás következményei nem vártak sokáig magukra. Július 3-án az 1. és a 3. Belorusz Front csapataihoz tartozó két szovjet harckocsihadtest betört Minszk megerősített térségébe. Az elpusztított városban utcai harcokra került sor, de néhány óra múlva szovjet Belorusszia fővárosa felszabadult. A várostól keletre százezernél több német katonát kerítettek be. Július 5-én a szovjet-német front közepén hatalmas rés alakult ki, amelyet a németek már nem voltak képesek betömni. A 3. Belorusz Front csapatai már július 13-án elérték a Nyemen folyót, majd miután kierőszakolták azon az átkelést, menet közben Grodno térségében hídfőállást alakítottak ki. A 2. Belorusz Front azon csapatai segítették őket, amelyek a Minszk körüli ellenséges csoportosulások felszámolása után Volkoviszsk irányában törtek

előre, majd július 27-én felszabadították Białystokot, azt a fontos közlekedési csomópontot, amelyet a németek a Kelet-Poroszország és Varsó felé vezető utakat védelmező erődítményközponttá alakítottak át. Az 1. Belorusz Front csapatai Konsztantyin Rokosszovszkijnak,* a Szovjetunió marsalljának parancsnoksága alatt az ellenség üldözése során északról megkerülték a régi breszti erőd erősen védett térségét, és július 20-án átléptek a Bugon, majd a Visztula irányában nyomultak előre.

A németek elkeseredett erőfeszítéseket tettek az offenzíva feltartóztatására a középső arcvonalon. Ennek a frontnak a felbomlása teljes vereségükkel lett volna egyenlő, amivel tökéletesen tisztában volt mind Hitler, mind pedig tanácsadói. Buscht menesztették, és helyét Model tábornagy foglalta el, átvéve a parancsnokságot a „Közép” hadseregcsoporthoz – pontosabban: annak katonaságtól megfosztott területe – fölött, ahogyan azt Heinz Guderian vezérezredes megállapítja „Erinnerungen einen Soldaten” („Egy katona visszaemlékezései”) című könyvében. A következőket írja: „Modelt jól ismertem 1941 óta, amikor még a 3. páncélos hadosztály parancsnoka volt. . . Mint bátor és kitartó, a frontot jól ismerő katona, halált megvető bátorsággal maga is részt vett a harcokban, amivel megszerezte a katonák bizalmát. Lusta és gyenge képességű alárendeltjei számára hamarosan kényelmetlenné vált. Akaratát állhatatosan érvényesíteni tudta. A keleti front középső arcvonalszakaszának rekonstrukciójára, erre a végtelenül nehéz feladatra Model alkalmas ember volt.”

Az „A” hadseregcsoporthoz vezénylest egy régi páncélostiszt, Harpe vezérezredes vette át. „Mindenekelőtt – írja a továbbiakban Guderian – ennek a két tábornoknak, kiváló magatartásuknak és kiemelkedő parancsnoki művészetüknek tulajdonítható a keleti front helyreállításának érdeme. Ehhez természetesen bizonyos időre volt szükség; olyan esemény következett be ugyanis, amely azzal fenyegetett, hogy megghiúsítja a hazánk védelmére irányuló összes erőfeszítéseket.”

Vajon milyen eseményről van itt szó? Guderian, aki bizonyos pozitív elfogultsággal ecsetelte fegyvertársainak tulajdonságait – különösen, ha azok páncélos csapattisztek voltak –, s arra törekedett, hogy a tájékozatlan olvasóban rokonszenvet keltsen e könyörtelen orosz junkeerek iránt, minden bizonnyal a Hitler elleni merényletre gondolt.

* *Konstantin Rokossowski* (1896–1968) – lengyel származású szovjet hadvezér. Nevét a közismertebb, oroszos formában használjuk.

Azokban a napokban, amikor a front bomlóban volt, és Hitler Obersalzbergből a rastenburgi ún. Wolfsschanzéba, a „farkastanyára” költözött, egy hadirokkant, Claus von Stauffenberg gróf, porosz nacionalista, aki rokkantsága ellenére is tényleges állományban maradt, a főhadiszálláson megtartandó tanácskozássra irattáskájában időzített bombát csempészett be. Amikor Hitler már elfoglalta helyét az asztal mellett, és az értekezlet megkezdődött, Stauffenberg a bombát tartalmazó irattáskát az asztal lábánál helyezte el, maga pedig bocsánatot kért, és valamilyen ürüggyel elhagyta a helyiséget. Távolról hallotta a robbanást.

A bomba négy tisztet ölt meg, számosan megsebesültek, az az ember azonban, aki ellen a merénylet irányult, megmenekült. Hitler jobb karján megsebesülve, a robbanás által megsiketítve, tépett egyenruhában Keitel tábornagy karjaiba rogyott.

Eközben Stauffenberg és társai – nem tudván, hogy a játszma elvesztett – kiadták a parancsot a „Walkür”-művelet megkezdésére. A művelet nem sikerült, az összeesküvők vereséget szenvedtek. A sikertelen merénylet felfedte a náci párt és a Wehrmacht közötti mély ellentéteket. A hadsereg megszűnt eddigi „fővezérében” lángészt látni.

1944. július 20-án, úgy este 6 óra körül, a vezérkar egyik tisztje telefonon értesítette Guderiant, hogy jelentkezzen Hitlernél. A vezérkar felmentett főnökének, Zeitzlernek helyére, akivel az utóbbi időben nézeteltérései támadtak, a Führer Buhle tábornokot szándékozott kinevezni, de mivel ez utóbbi a merénylet során megsebesült, a vezérkari főnök tisztének ellátásával Guderiant bízta meg. Mellesleg Guderian Hitlerről később azt írta, hogy „*átlagon felüli okos ember volt*” (Guderian kiemelése. – *L. B.*). Nekünk ebben a tekintetben persze valamelyest más a véleményünk. Ez a tábornoki egyenruhába bújt karrierista azonban arra törekedett, hogy visszaemlékezéseiben mindenkinek eleget tegyen – mind tiszttársainak, mind pedig Hitler híveinek.

„Kinevezésem után az egész arcvonal – ha egyáltalában arcvonalnak lehetett nevezni – csupán különböző, a Visztula vonalára visszavonuló hadseregmaradványok lazán összeragasztott halmazá volt. Huszonöt hadosztály teljesen megsemmisült” – vallotta Guderian 1946-ban Jerzy Sawicki lengyel államügyész előtt. – „A háborús helyzet a keleti fronton július 21-én, vagyis azon a napon, amikor át kellett vennem a vezérkari főnök tisztjét, rendkívül kedvezőtlen volt” – tette hozzá visszaemlékezéseiben.

A háború halált és pusztulást hozott. A hitleri hadseregek, hadtestek, illetve hadosztályok, bár a harcban szétzilálódva sietve hagyták el a kü-

lönböző településeket, nem feledkeztek meg azok elpusztításáról. Űszköt és hamut hagytak maguk után; nem városokat üritettek ki, hanem romokat. A felszabadulás folyamata tragikus vonásokat öltött. A németek, amikor keletről visszavonultak, még egy utolsó csapást mértek reánk, olyan csapást, amelynek következményeit ma is viseljük. Tíz évvel a háború befejezése után Belorusszia fővárosában, Minszkben voltam, ahol – a kegyetlenül elpusztított Varsóhoz hasonlóan – még mindig a város újjáépítése volt a központi probléma. A romokat eltakarították, a törmeléket kisöpörték, nagyon sok új középületet és lakóházat emeltek, Minszk belvárosában azonban még mindig sok szabad terület várakozott beépítésre.

Annak, hogy a háború halált és pusztulást hoz ránk, s minden pillanatban a kiirtás réme fenyeget minket, öt hosszú és nehéz éven át állandóan tudatában voltunk, és nem is akartunk elfeledkezni róla. De 1944 júliusában Varsó néhány napon át mégis mintha csodálatos álomban élt volna. A város utcáin kelet–nyugati irányban egymást követték a német katonákat szállító parasztszekerek. A front felbomlott, a hitleristák visszavonulóban voltak, Varsó utcáin tömegek sorfala között haladtak – nem akadt egyetlen varsói sem, aki ne akarta volna saját szemével látni a *visszavonulást*.

Ez már más, örömteli, sőt megtébolyult város volt, mintha valaki legördítette volna róla azt a terhet, amely a megszállás évei alatt nyomta. A kövezeten éjjel–nappal dübörögtek a társzekerek, és egyedül ez számított; ez a visszavonulás a mi szemünkben, akik nem láthattuk át az egész helyzetet, az igazi vereség kezdetének tűnt. A német katonák fáradtan, a kimerültségtől eltompulva vonultak, szemüket csak félig tartották nyitva, de a lövésre kész, kibiztosított fegyvert mégis görcsösen markolták. Ez már nem az a hadsereg volt, amely fegyelmezettségére és fegyverzetére büszkén, egy emberként menetelt.

Láttam a németek átvonulását 1941 júniusának vége felé, amikor alakulataik eredményeikre és hódításaikra büszkén, végeláthatatlan sorokban tartottak a front irányában. Ezek az emberek most csak egyetlen dolgot kívántak: elkerülni a halált vagy a fogságba esést. Az egyenruhák keveredtek egymással; a Wehrmacht szürke egyenruhába öltözött köz-katonái mellett ott láttuk az ukrainai SS-eket, az olajzöld egyenruhás magyar honvédeket, a német zsoldba szegődött áruló kozákokat, akik a mellékutcákban garasokért adták el vagy vodkára cserélték fegyverüket. A katonák rekedt hangon nógatták a kocsisokat és a lovakat, hiszen

jól tudták, hogy ellenséges városon vonulnak át, irántuk gyűlölettel eltelt emberek között. Öt éve vártunk erre a pillanatra.

Amikor láttuk a menekülő ellenséget, nem tudtuk véka alá rejteni megvetésünket. A Washington, Zieleniecka és a Zygmuntowska sugárút, a hidak, a városból nyugat felé kivezető összes utak, mint pl. a Grójecka utca, amelyet a megszállók nagy kegyesen „Radomerstrassé”-ra kereszteltek át, mind dugig tele voltak csapatokkal, a különböző hadosztályok maradványaival, sebtében összetákolt alakulatokkal. Mindenki minél gyorsabban akart átérni a Visztula másik partjára.

Varsó július 21-én szerzett tudomást a Hitler elleni merényletről, és ez a hír legalább úgy meglepte a lengyeleket, mint magukat a németeket. Azonnal kósza hírek kaptak lábra, pl. hogy dr. Fischer varsói kormányzó hivatalában is letartóztattak egyeseket a hivatalnokok közül. Igaz ugyan, hogy Hitler megmenekülése valamelyest csökkentette a varsóiak örömét, de maga az a tény, hogy a merénylet egyáltalában megtörtént, felajzotta a közvéleményt. Ezen a napon három lengyel tábornok ült össze az adott helyzet megtárgyalására: Bór (Tadeusz Komorowski), Grzegorz (Tadeusz Pelczyński), valamint az ez év májusában Nagy-Britanniából hazaérkezett ejtőernyős Kobra (Leopold Okulicki).*

A „hármak” e tanácskozásának rendkívül nagy jelentősége volt. A megbeszélésre a Niepodległości úton, egy konspiratív helyiségben került sor, amelyet valószínűleg a Honi Hadsereg (Armia Krajowa) vezérkari főnöke, Grzegorz tábornok főparancsnok-helyettes bocsátott rendelkezésre. Azt, hogy miről tárgyaltak, senki sem tudja pontosan. Csak bizonyos feltevésekre vagyunk utalva. Jerzy Kirchmayer tábornok – Jan Rzepecki vezérkari ezredes véleményével ellentétben – például azt állítja, hogy a tanácskozásra csak másnap került sor, annak a hírnek a hatására, hogy az Országos Nemzeti Tanács (Krajowa Rada Narodowa) Chełmben életre hívta az ideiglenes kormányt, a Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottságot (Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego), Osóbka-Morawskival az élén.** Mindenesetre valószínű, hogy éppen a „hármak” e tanácskozásán született meg a döntés a varsói felkelésről.

* Könyvünkben a lengyel harcosokat általában illegális fedőnevükön szerepeltetjük; első előfordulásnál zárójelben megadjuk valódi nevüket is.

** Az Országos Nemzeti Tanácsot 1943–1944 szilveszter éjszakáján a Lengyel Munkáspárt körül tömörülő baloldali erők hozták létre Lengyelországban. Az ONT által 1944. július 21-én alakított Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottság a népi hatalom funkcióját töltötte be a felszabadult országrészekben, Lublin székhellyel. Minderől az ún. Júliusi Kiáltványban adtak hírt.

Bór tábornok azt írja, hogy este rádiótávirat formájában a következő szövegű jelentést küldte Londonba: „Értékelésem szerint a németek a keleti fronton vereséget szenvedtek. A középső arcvonalon három hadseregüket szétverték, és az OKW (Oberkommando der Wehrmacht) nem küldött helyükre friss erőket olyan számban, hogy azok fel tudnák tartani a szovjet hadsereget. A szovjet előnyomulás lelassulásának oka ezen az arcvonalszakaszon valószínűleg nem a németek védelmi erejének növekedése, hanem a szovjet erők pillanatnyi elfáradása. Úgy látom a dolgokat, hogy amikor ezt a fáradtságot leküzdik, a szovjet hadmozdulatok ebben az irányban felgyorsulnak.” És tovább: „Általánosságban biztosra vehető, hogy a keleti fronton a németek már nem képesek kiragadni a kezdeményezést a szovjetek kezéből, sőt nem is képesek velük hatékonyan szembeszállni. Az utóbbi időben mind gyakrabban látunk a német hadsereg belső felbomlására utaló tüneteket. A németek nagyon fáradtak, és nem akarnak harcolni. A Hitler elleni legutóbbi merénylet ténye Németország hadihelyzetével egyetemben bármely pillanatban összeomlásukhoz vezethet. Ez arra kényszerít bennünket, hogy állandóan készen álljunk a felkelésre. Ezért VII. hó 25-ének 0.01 órájával a felkelésre való készenléti állapotot rendeltem el, nem fékezve ezzel az eddig végrehajtott »Burza«-műveletet.”

Lawinának – Bór tábornok ezt a fedőnevet is használta – ez a jelentése július 25-én, vasárnap érkezett Londonba.

A felkelés problémáival a Honi Hadsereg vezérkara, mondhatni, illegális tevékenységének első pillanataitól foglalkozott, tehát már akkor is, amikor ez a szervezet még a Fegyveres Harci Szövetség (Związek Walki Zbrojnej) nevet viselte. Megalapítója és vezetője Stefan Rowecki vezérkari ezredes volt, aki a születési helye, Piotrków mellett fekvő egyik falucska után a Grabica fedőnevet vette fel. Miután kinevezték tábornokká, Grot néven vált ismertté. A szeptember* előtti hadsereg értelmiségi elitjéhez tartozott. Kitűnt mint parancsnok, mint vezérkari tiszt, s számos cikke mellett egy könyvet is írt „Utcai harcok a városban” („Walki uliczne w mieście”) címmel, amely nagy visszhangot keltett.

Grot, aki mint elhivatott katona, Piłsudski volt legionáriusa, büszke volt őseire – közülük az egyik Napóleon tisztje, egy másik pedig az 1863. évi felkelés résztvevője volt –, a földalatti katonai mozgalom ki-váló szervezőjének bizonyult. A Fegyveres Harci Szövetség, majd 1942-

* 1939 szeptembere, amikor Lengyelország a fasiszta agresszió következtében összeomlott, fogalommmá vált a lengyel történelemben.

től a Honi Hadsereg ennek az ügyes, jóképességű és szigorú tábornoknak köszönheti a sikereit. A németek a Spiska utca 14. számú házban, 1943. június 30-án, a hajnali órákban tartóztatták le, amikor egy pillanatra benézett a konspiráció szabályainak szigorú betartásával fenntartott magánlakásába, mielőtt elindult volna a Honi Hadsereg főparancsnokságának értekezletére. „Grot letartóztatása a Honi Hadseregnek jóvátehetetlen kárt jelentett. Utána már nem volt egyetlen parancsnok sem, aki jellemét és képességeit tekintve vele mérkőzhetett volna” – írta róla egyik munkatársa, a későbbiekben tábornokká előlépett Kirchmayer, aki pedig az embereket általában szigorúan ítélte meg.

Az a terv, hogy az ország egész területén fegyveres felkelést robbantassanak ki, 1941 szeptemberében született (a többi, ennél korábbi variánst itt figyelmen kívül hagyom). Mindamellett Grot akkor kifejezetten hangsúlyozta, hogy a felkelésre olyan időpontban kerülhet sor, amikor a német fegyveres erőket már legyőzték, és visszavonulóban vannak a Lengyel Köztársaság területén. Hozzátette, hogy a fegyveres felkelés időpontját és végrehajtásának feltételeit pontosan egyeztetni kell a nyugati szövetségesekkel.

Időközben azonban változás állt be a politikai helyzetben, mégpedig a lengyelek hátrányára. A londoni emigráns kormány Władysław Sikorski vezérezredes halála* után, aki alig néhány nappal azután pusztult el, hogy a németek elfogták Grotot, bonyolult nemzetközi játszmába keveredett, és teljesen elvesztette tájékozódó képességét. Ki akart tartani a vállalt kötelezettségek mellett, ami abban az időben nemcsak lehetetlen, hanem a képtelenséggel határos dolog is volt. Végül az emigrációban szakadás állt be. A politikusok egyik része, Mikołajczyk-kal az élén, arra törekedett, hogy Nagy-Britanniának és miniszterelnökének, Winston Churchillnek a javaslatait valósítsa meg. (Churchill számára a lengyelek valójában tehertételt jelentettek, mivel nehezítették a jó kapcsolatok fenntartását a Szovjetunióval.) A másik rész viszont Sosnkowski vezérezredessel és Anders hadosztálytábornokkal együtt határozottan a „harmadik háborúra” tett, amelyben a Nyugatnak le kellett volna győznie a Keletet. Ezeket a viszonyokat itt természetesen leegyszerűsíttem; minden bizonnyal ennél sokkal bonyolultabbak voltak. Tény azonban, hogy a londoni emigráns kormány 1943-tól kezdve

* Sikorski 1943. július 4-én Gibraltár fölött rejtélyes körülmények között lezuhant repülőgéppel. Lásd erről *Stanisław Strumph Wojtkiewicz: A tábornok halála*. Kossuth Könyvkiadó 1973.

elvesztette lába alól a talajt, amit jócskán elősegítettek brit szövetségesei. Sosnkowski tábornok egyszer azt mondta Leon Mitkiewicz vezérkari ezredesnek, mégpedig Kopański tábornok jelenlétében: „Helyzetünk olyan, hogy ha nem kapunk különös segítséget az Isteni Gondviselés Minisztériumától, borzalmas katasztrófának megyünk elébe!” Erre a beszélgetésre – mint ahogy azt Mitkiewicz ezredes írja – 1943. október 13-án került sor.

Egyébként Mitkiewicz ezredes volt az, akit Sikorski tábornok a főparancsnok képviselőjeként kiküldött a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottságához Washingtonba. Mitkiewicz, mint volt lovassági tiszt és diplomata, a háború előtt és a háború folyamán is számos fontos posztot teljesített szolgálatot. Amikor Sikorski a Rubens Szálló tiszti kaszinójában elköltött reggeli után búcsút vett Mitkiewicztől, a következőket mondotta: – „Ön szebb égtájakra utazik, Amerikába, ahol – úgy látszik – nem tekintik a lengyeleket szegény rokonoknak; az a küldetés, amelyet éppen Önre bízok, a lehető legfontosabb. Ön Amerikában távol lesz attól a büzlő víztől, *mérgezett kúttól*, amilyen az itteni, a lengyel Londonban uralkodó légkör. Még látjuk egymást, mielőtt útra kelne Londonból. A viszontlátásra, kedves ezredesem!”

Azok a jelentések azonban, amelyeket Mitkiewicz már Sikorski halála után küldött Sosnkowski tábornoknak, egyáltalában nem voltak kedvezőek. Bár az amerikai vezérkar készségesen felajánlotta az Amerikai Egyesült Államok közvetlen segítségét a Honi Hadseregnek, a segítségnyújtás nem volt megvalósítható a londoni brit vezérkar hozzájárulása nélkül. Ez utóbbi pedig valójában nem akart segítséget nyújtani az országban a földalatti mozgalomnak.

1944. június 12-én repülővel Washingtonba érkezett Tabor dandártábornok, vagyis Stanisław Tatar, aki nemrégiben még a Honi Hadsereg vezérkari főnökének hadműveleti helyettese volt. Nevezett a szeptemberi hadjáratban a 3. gyaloghadosztály kötelékében a hadosztály tüzérségi parancsnoka, később pedig a Honi Hadsereg egyik magas rangú tisztje volt. Megérkezése az Egyesült Államokba igen nagy feltűnést keltett. Ez az ember ugyanis április 15-ről 16-ra virradó éjszaka Hancza ezredessel, vagyis Ryszard Dorotycz-Maleviczcsel, a légi szállítmányok fogadására alakult parancsnokság tagjával, valamint Andrzej Pomian-Dowmunt századossal, az Információs és Propaganda Iroda képviselőjével együtt elsőnek szállt fel a Lublin környéki ideiglenes repülőtérre, és repült az első „légihíddal” Londonba. Ezen az első és kockázatos repülőúton a politikai pártok két képviselője is elkísérte őket: Zygmunt

Berezowski, továbbá Stefan Stanislawski, azaz Stanisław Ołtarzewski, az emigrációs kormány hazai kirendeltségének, a Delegaturának két tagja. Tatar tábornokot természetesen felkérték, hogy vegyen részt a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottságának teljes ülésén, ahol részletesen beszámolt a keleti fronton kialakult helyzetről és a Honi Hadsereg helyzetéről is, készenállásáról az esetleges aktív cselekvésre.

Ami az elkövetkező szovjet offenzívát illeti, Tatar tábornok úgy gondolta, hogy a támadás Szmolenszkből kiindulva Varsó irányában fog haladni. A szovjet erőknél a német erőkhöz viszonyított aránya szerint kettő és fél az egyhez;* ez lehetővé tette, hogy a Vörös Hadsereg a támadást egyszerre több hadművelleti irányban hajtsa végre. A német visszavonulás a Bug, sőt mi több, a Visztula vonalára 1944 nyarán várható – vélte Tatar tábornok.

Az ülésen egy rendkívül érdekes jelenet játszódott le. Mac Ready tábornok, a Brit Katonai Misszió törzskarának főnöke a következő kérdést tette fel: – Hogyan érti Tatar tábornok az általános lengyelországi fegyveres felkelés végrehajtását? Vajon az *oroszokkal*** való együttműködés formájában? – Tatar tábornok anélkül, hogy akár csak egy pillanatra elgondolkozott volna, azonnal válaszolt: – A lengyel Honi Hadsereg együtt fog működni a *németek leverésében az első szövetséggel* (Mitkiewicz kiemelése), aki kellőképpen megközelíti Lengyelország területét.

Tatar tábornok, aki tökéletesen tisztában volt azzal, milyen körülmények között működött a Honi Hadsereg, mindenekelőtt azért ment Washingtonba, hogy segítséget kérjen a lengyel földalatti mozgalom számára. A Honi Hadsereg igen hiányosan volt felfegyverezve; a szakemberek számítása szerint a szervezet tagjainak csupán mintegy 12,5 százaléka rendelkezett fegyverrel. Felszerelés hiányában ez a hadsereg legfeljebb diverziós műveletekre volt képes, de ezekre is csak korlátozott mértékben, arra azonban már nem, hogy külső segítség nélkül az egész országra kiterjedő általános fegyveres felkelést hajtson végre. A lengyelek képviselőik révén tehát megpróbálták, hogy a szövetségesek legfelsőbb katonai szervéhez, a Washingtonban székelő Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottságához forduljanak. Ez azonban, mint kiderült, reménytelen kísérlet volt.

* Ezeket az adatokat kivétel nélkül Leon Mitkiewicz vezérkari ezredes közlései alapján idézem, amelyek a *Zeszyty Historyczne* Párizsban, 1962-ben kiadott 1. számában olvashatók. Mitkiewicztől származnak a következő idézetek is. – *A szerző.*

** A szovjet kormány 1943. április 25-én megszakította kapcsolatait a lengyel emigrációs kormánnyal az utóbbiak szovjetellenes magatartása miatt.

„Ebben az időben, vagyis 1944. június 7-e és 10-e között, egy véletlen esemény lehetővé tette, hogy saját szememmel, személyesen, ismételtén meggyőződjek róla: a döntő és vezető szerepet a Honi Hadsereg felfegyverzésének kérdésében a brit háborús kabinet játszotta, és az e kérdésre vonatkozó összes rendelkezések mind a katonai, mind a politikai kérdéseket illetően innen indultak ki – írja Mitkiewicz ezredes. – Ebből a forrásból származott a királyi vezérkar 1943. júniusi utasítása, amely a Honi Hadsereget a SOE (Special Operative Executive, vagyis a Különleges Hadműveletek Vezetősége), tehát egy, közvetlenül a brit miniszterelnöknek alárendelt szerv hatáskörébe utalta, és elutasított minden arra irányuló törekvést, hogy a Honi Hadsereg felfegyverzésével akár a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottsága, akár az Egyesült Államok bármilyen formában foglalkozzék.”

Az a véletlen esemény, amelyről Mitkiewicz említést tesz, az volt, hogy tévedésből megküldték címére a Washingtonban működő brit katonai misszió bizonyos táviratainak másolatát. A táviratok a misszió magyarázkodását tartalmazták Churchill előtt azért, hogy a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottsága foglalkozott a Honi Hadsereg felkészülésének és felfegyverzésének ügyével, és hogy Tatar tábornok részt vett az említett júniusi ülésen. A brit háborús kabinet semmiképpen sem kívánta, hogy az amerikaiak beavatkozzanak a lengyel kérdésekbe, azokat kizárólag csak reá tartozóknak tekintette. Ezért történt, hogy Tatar tábornok üres kézzel tért vissza Washingtonból. Küldetése kudarcot vallott, még csak ígéreteket sem kapott. Haza kellett volna térnie, és tájékoztatás céljából fel kellett volna keresnie Bórt, ezt azonban megakadályozta a Vörös Hadsereg offenzívája.

★

Július 23-án a Varsóban tartózkodó németek között pánik tört ki. Már nem érezték magukat biztonságban. Csak addig voltak dölyfösek, amíg meg nem győződtek arról, hogy elveszthetik a háborút. Ebben az időben mutatták meg igazi arcukat a gyávák, az addig mindenre elszánt német SS-ek és rendőrök, a demoralizált hivatalnokok, meg az események gyors fejlődése által megfélemlített „Volksdeutsch”-ok, a „népi németek”, akiknek a Birodalomba vetett hite elég gyorsan szertefoszlott. A városban azt beszélték, hogy a hitleristák a hivatalokban már égetik az iratokat, likvidálják őrhelyeiket és raktáraikat. Megszö-

kött Varsóból dr. Fischer, Varsó kormányzója is, SA-testőrségével egyetemben.

A Poznań felé vezető út megtelt menekülőkkel. A németek menekülése láttán felbátorodott tömeg fényes nappal a német boltokra és raktárakra vetette magát; a fosztogatásba a sötétkék egyenruhás (a megszállokkal együttműködő. – *A szerk.*) lengyel rendőrök is bekapcsolódtak. Mindenütt láthatók voltak a bomlás jelei; a németek uralmának vége elkerülhetetlennek látszott.

Július 25-én, kedden, a Honi Hadsereg főparancsnokságának reggeli eligazításán, a Tamka utca 13. számú házban, összegyűltek az összes vezérkari főnökök, megjelent rajtuk kívül a Varsói Terület parancsnoka, Monter (Antoni Churściel) vezérkari ezredes, valamint az emigráns kormány Bór tábornok által külön meghívott küldötte, az 56 éves Jan Stanisław Jankowski mérnök – fedőnéven Soból. A helyzet óráról órára nyugtalanítóbbá vált, számolni kellett azzal a lehetőséggel, hogy a front hamarosan elérje a város környékét, sőt talán a peremkerületeket is.

A megbeszélés eredményeként Bór a következőket táviratozta Londonba: *„Készen állunk, hogy bármely pillanatban megkezdjük a harcot Varsóért. Annak, ha e harcban részt vesz az ejtőernyős dandár, roppant politikai és taktikai jelentősége lesz. Készüljete fel arra a lehetőségre, hogy kérésünkre bombázzátok a Varsó környéki repülőtereket. A harc megkezdésének időpontját jelentem.”*

Amikor Jerzy Korabski, egy ötven évnél alig fiatalabb, már erősen kopaszodó, hosszúkás arcú, rossz bőrben lévő férfi belépett a Foch utcai házba, ahol családjával együtt lakott, a házfelügyelő a következő szavakkal üdvözölte:

– No, tisztelt uram, a svábok szaladnak. Mentik a bőrüket. De elengedjük-e őket így szárazon anélkül, hogy kiegyenlítenénk a számlát?

Hogyan is gondolhatta volna, hogy ez a kevés beszédű, szürke férfi saját álláspontjának alátámasztására megismétli majd a szavait abban a könyvben, amelyet „Hadsereg a föld alatt” („Armia Podziemna”) címmel évekkel később Londonban kiad? A Korabski név mögött ugyanis Tadeusz Komorowski hadosztálytábornok, a grudziądzi Lovassági Oktatási Központ háború előtti utolsó parancsnoka rejtőzött, aki a második világháború idején kápráztató karriert futott be.

1914-ben, azután, hogy egy évet töltött a wienerneustadti katonai akadémián, egészen fiatalon kikerült a frontra. A háború kitörésekor zászlóssá léptették elő. Később, a két világháború között, hosszú ideig a trembówi 9. ulánus ezred parancsnoka volt, s főleg lovassági körökben

ismerték. Az 1939-es hadjáratban Komorowski ezredes egy sebtében megalakított lovassági csoport parancsnoka lett azzal a feladattal, hogy a Visztula keleti partját fedezze Garwolin térségében. Komorowski egysége dél felől a Stefan Rowecki vezérkari ezredes parancsnoksága alatt álló varsói páncélos gépkocsizó dandár körzetével volt szomszédos. Így azután a Honi Hadsereg későbbi főparancsnokai már a szeptemberi hadműveletek idején találkoztak egymással.

A németek nyomása alatt Komorowski ezredes csoportja Radzyn irányában kezdett visszavonulni. Amikor Lublin térségében kezdtek kialakítani Dąb-Biernacki tábornok hadseregcsoportját, Komorowski ezredes csapataival együtt csatlakozott Adam Zakrzewski ezredes lovassági csoportjához, s a kombinált lovasdandár parancsnokhelyettese lett. Ez a dandár egészen szeptember 22-ig közvetlenül a front parancsnokának volt alárendelve, ezt követően pedig beolvadt Anders tábornok hadműveleti lovassági csoportjába.

A Lublin környéki hadműveletek során Komorowski ezredes találkozott egy menekülttel, aki a köztársasági elnök polgári kabinetirodájának tisztviselője volt. Ez a tisztviselő katonai célokra 36 000 zlotyt adott át Komorowskinak.

Szeptember 22-én délben Anders tábornok a kraczówi majorba összehívott eligazításon parancsot adott a támadásra Krasnobród és a későbbi partizánharcokból ismert Solska erdő irányában. A lovasságnak az volt a feladata, hogy kihasználva az ellenség VII. és VIII. hadtestének egységei közötti rést, utat nyisson a gyalogságnak dél felé. Ezen az eligazításon a nagyobb egységek összes parancsnokai találkoztak egymással. Köztük volt Komorowski ezredes és a Fegyveres Harci Szövetség törzskarának későbbi főnöke, Janusz Albrecht vezérkari ezredes is, aki akkoriban az 1. könnyű lovasezred parancsnokaként teljesített szolgálatot.

A lovasság támadásba indult, az ellenséges tüzérség azonban roppant veszteségeket okozott soraiban. A németek 68. gyaloghadosztálya hátba támadta a lengyel lovasságot.

Az aznap esti eligazításon az a döntés született, hogy a lengyeleknek kis csoportokban Magyarországra kell átvágniuk magukat. Komorowski ezredes németekbe ütközött, de lovával sikerült a reá lövöldöző katonák feje fölött átugratnia a széles árkot.

Egyik nap a késő esti órákban Komorowski ezredes egyetlen társával Krakkóba érkezett, ahol azonnal bekapcsolódott az illegális munkába. Tevékenységéhez az elnöki iroda tisztviselőjétől kapott pénzösszeg biz-

tosította az anyagi alapot. Fedőnéven kezdett működni; leborotválta bajuszát, s amikor kiment az utcára, szemüveget vett fel. Saját állítása szerint megszakította minden kapcsolatát háború előtti barátaival, sőt rokonaival is.

1940 elején Varsóba utazott, hogy szót értsen az országos szervezettel. Egy lakásban várakozott, ahová összekötője vezette, és fogalma sem volt róla, kivel fog találkozni. Végül kitárult az ajtó, és azon régi ismerőse, Rowecki lépett be. A megbeszélések eredményeképpen Komorowski lett az összevont krakkói és sziléziai terület parancsnoka. Nem-sokára – Grottal egyidőben – tábornokká léptették elő. Komorowski-nak egyébként hallatlan szerencséje volt az illegalitásban. A Honi Hadseregnek Krakkóban ezekben az években négy parancsnoka volt. Ezek közül Godlewski és Spychalski ezredeseket, valamint Stanisław Rostworowski tábornokot a törzskar tagjainak többségével együtt a németek meggyilkolták. Bór közvetlen utódja, Miłkowski ezredes megmenekült ugyan a letartóztatástól, de 1944-ben elpusztult, amikor a felkelt Varsóból Łódźba akarta átvágni magát, hogy ott elfoglalja állomáshelyét.

Amikor Komorowskit 1941-ben az a veszély fenyegette, hogy a Gestapo kezébe kerül, sikerült Varsóba mennie, ahol Grot kinevezte őt a Nyugat-Lengyelországot és Pomerániát magában foglaló nyugati terület parancsnokává és egyúttal saját helyettesévé. A tábornok Jerzy Korabski nevére szóló iratokat kapott. Az igazi Korabski három évvel volt idősebb Komorowskinál, és 1939-ben halt meg anélkül, hogy halálát az anyakönyvbe bejegyezték volna. Az a ház, amelyben lakott, a háború elején leégett, a bérlők pedig, akik ismerték az igazi Korabskit, szétszórtak a városban. 1943 júliusában London a letartóztatott Grot helyett annak eddigi helyettesét nevezte ki a Honi Hadsereg főparancsnokává. „Ezzel kapcsolatban parancsot adtam ki a katonáknak. Tudomásukra hoztam, hogy a szóban forgó tisztséget ezentúl én töltöm be. Ez a parancs földalatti sajtónkban „Bór” aláírással jelent meg, mert a Honi Hadsereg parancsnokaként ezt a fedőnevet vettem fel – írta évek múlva Komorowski tábornok. – Legközelebbi és legközvetlenebb munkatársam Tadeusz Pelczyński tábornok, Grzegorz, a Honi Hadsereg vezérkarának főnöke volt. Miután átvettem a parancsnokságot, e munkakörének megtartása mellett ő lett helyettesem a Honi Hadsereg parancsnoki tisztjében.”

Komorowski helyettese és egyúttal vezérkari főnöke tehát Tadeusz Pelczyński dandártábornok volt. A Honi Hadsereg katonáival együtt ennek a két embernek a vállán nyugodott a felelősség az ország sorsá-

ért. Ki volt ez a Grzegorz tábornok? Mint Piłsudski híve, légionistája, már 1923-ban elvégezte a katonai főiskolát. Később a vezérkarban több be különböző tisztségeket, egyebek között hosszú éveken át ő állt a II. osztály (a felderítés – A szerk.) főnökének rendkívül exponált és felelősségteljes posztján is. Röviddel a háború kitörése előtt csapattiszti beosztást kapott. A szeptemberi hadjáratban ő volt a szerencsétlen „Prusy” (Poroszország) hadsereg kötelékébe tartozó 19. gyaloghadosztály gyalogsági parancsnoka. Amikor a hadosztályparancsnok, Kwaciszewski tábornok elég hamar német hadifogságba került, ennek a szétvert magasabbegységnek az ezredeit egészen végig Pelczyński vezényelte. A Honi Hadsereg vezérkari főnökének tisztjét 1941-ben vette át, miután elődje, Wojciech vezérkari ezredes, vagyis Janusz Albrecht, a tiszti becsületbíróság ítélete alapján öngyilkosságot követett el.

Pelczyńskit a vezérkari tisztek köreiben „baloldali” beállítottságú embernek tartották, ezt az állítólagos baloldaliságát azonban semmiféle tette nem igazolta. Éppen ellenkezőleg. Grot tábornok tragikus lebukása és a gibraltári katasztrófa után, amelyben a politikai szempontból mérsékelt Sikorski tábornok életét vesztette, Grzegorz – Jan Rzepecki ezredesnek, az Információs és Propaganda Iroda főnökének, tehát a Honi Hadsereg egyik vezető személyiségének állítása szerint – jobbra tolódott.

Ebben az időben még mindig az az elavult és téves felfogás uralkodott Lengyelországban, hogy a katonának semmi köze sincs a politikához; azt a szemléletet igyekeztek beleszuggerni a katonákba, hogy egy kötelességük van: teljesíteni fölötteseik parancsát. A hadsereg tevékenysége tisztán foglalkozás jellegű – sugalmazták –, mintha a katonaságot meg lehetne „óvni”, el lehetne zárni azoktól a problémáktól, amelyek a nemzetet foglalkoztatták. Olyan féligazságok voltak ezek, amelyeket annak a ténynek leplezése végett terjesztettek, hogy a háború előtti hadsereg lényegében a szanációs rendszer* szolgálatában állt; ennek ódiума persze nem a katonákat és a tiszteket, hanem a parancsnokokat terhelte. A politikával állítólag semmiféle kapcsolatban nem álló földalatti szervezeteket a távoli Londonból Sosnkowski tábornok irányította, akit nem alaptalanul tekintettek a piłsudskizmus szimbólumának. Ő és a hozzá hasonló vezérkariak alakították ki a Honi Hadsereg politikai arculatát.

Az a tény, hogy a parancsnokságot a meglehetősen konzervatív be-

*Józef Piłsudski marsall 1926-ban puccs útján bevezetett diktatórikus rendszere.

állítottságú katoná, Bór tábornok vette át, kifejezetten tükröződött a szervezet tevékenységében. Mi a magunk részéről bizalommal léptünk be a szervezetbe, mert úgy véltük, hogy azt főképpen a hitleristák elleni harc végett hívták létre. Sőt mi több, Komorowski és Pelczyński tábornokok politikai felfogása, az illegalitás feltételei között, nyomást kellett hogy gyakoroljon a honi kormányképviselőre, a Delegatúra tevékenységére is. Másképpen ez nem is lehetett egy olyan országban, amelyet évek hosszú során át katonák kormányoztak, és ahol a politikusok már régóta alávetették magukat a hadsereg akaratának, vagy esetleg közvetlenül a hadseregből jöttek. A megszállás a fennálló helyzeten nem változtatta. A fiktív parlamanterizmussal jellemzett, szeptember előtti politikai rendszer tehetetlen bénasága komoly teherként jelentett a földalatti mozgalom feltételei között is. Így azután a Honi Hadsereg tábornokai lettek a londoni konspiráció mondhatni teljhatalmú diktátorai és törekvéseinek szószólói.

Mindezek a körülmények odavezettek, hogy a Honi Hadsereg főparancsnokságában többet foglalkoztak politikával, mint katonai tevékenységgel. A Vörös Hadsereg eredményei és győzelmes előnyomulása Bórnak komoly gondokat okozott, és lefoglalta figyelmét. A hitleristák ezekben a megfontolásokban már háttérbe szorultak.

Legfontosabb kérdéssé tehát a lengyel–szovjet probléma vált. A Honi Hadsereg főparancsnoka és tanácsadói a Lengyel Munkáspártnak (Polska Partia Robotnicza) a Nemzeti Front megteremtésére és a gyűlölt megszállók elleni közös harcra irányuló minden javaslatára gyalázkodással válaszoltak, állandóan a „vörös veszedelmet” emlegették, illetve a „szovjet ötödik hadoszlopról” szóló rágalmakat terjesztették. Ilyen válasz volt – egyebek között – az az 1943. szeptember 15-én kelt 116/I. sz. parancs is, amely a banditizmussal való leszámolás ürügyén a Népi Gárda (Gwardia Ludowa)* ellen irányult. Azt viszont, hogy merre fordult a londoni kormány legnagyobb földalatti szervezetének vezetősége által folytatott politika, az a tény mutatja legjobban, hogy 1944 tavaszán a Honi Hadsereg alá rendelték a Nemzeti Fegyveres Erők (Narodowe Siły Zbrojne)** katonáit.

Megállapodásról a Lengyel Munkáspárttal vagy arról, hogy valamilyen ésszerűen rendezzék a lengyel–szovjet kapcsolatokat, ebben a

* A Lengyel Munkáspárt katonai szervezete; 1944. januárjától Népi Hadsereg (Polska Armia Ludowa).

** 1942-ben alakult szélsőjobboldali katonai szervezet. Nyílt fasiszta programja még a Honi Hadsereg vezetőiben is bizalmatlanságot keltett.

helyzetben persze nem lehetett szó. A Honi Hadsereg főparancsnoksága úgy viselkedett, mintha 1939 óta semmi sem változott volna, a Bugnál pedig megint kinőne a földből a Lengyelországot a Szovjetuniótól elválasztó „vasfüggöny”. „A Honi Hadsereg parancsnokságán ebben az időben élénken tárgyalták a háború befejező harcait és azt a kérdést, milyen magatartást tanúsítson a Honi Hadsereg, amikor szemtől szembe kerül az orosz fenyegetéssel és az elkövetkező eseményekkel. A Honi Hadsereg parancsnokságán szolgálatot teljesítő tisztek között elvértve hallatszottak olyan hangok, amelyek előre látva az oroszok győzelmét azt követelték, hogy fel kell venni az együttműködést a szovjetekkel” – olvassuk „A lengyel fegyveres erők” („Polskie Siły Zbrojne”) című munka III. kötetében. Ezek az emberek, akiket a szóban forgó mű szerzői gúnyosan „realistáknak” neveztek el, Tatar ezredes és Kirchmayer alezredes, későbbi tábornokok voltak.

A Honi Hadsereg vezérkari tisztjei ahelyett, hogy ésszerűen belátták volna a helyzetet, Pelczyński tábornok irányításával hozzákezdték a „Burza” hadművelet megvalósításához. Ezt a politikai-katonai koncepciót végleges formájában 1943 őszén dolgozták ki, és táviratok, kúrirok és kiküldöttek igénybevételével folyamatosan hagyták jóvá Londonnal, Sosnkowski tábornokkal. A művelet célja a Honi Hadsereg és a földalatti hatóságok szerepének hangsúlyozása volt a keleti területeken*, amint érintkezésbe kerülnek a Vörös Hadsereggel. Azokban az irányelvekben, amelyet Bór alárendeltjeihez 1944. július 12-én, vagyis abban az időben intézett, amikor már folyamatban voltak a „Burza”-terv hadműveletei, s egyebek között Vilna felszabadításáért folytak a harcok, a B) pontban a következőket írta: „Csak a németek elleni harcban működünk együtt a szovjetekkel. A szovjetekkel szemben politikai ellenállást tanúsítunk azáltal, hogy folytonosan és állhatatosan dokumentáljuk a szervezett lengyel élet mindennemű megnyilvánulásának önállóságát, tehát a katonai és a háborús kérdéseknek önálló kezelését is.”

Ez a talányos stílus leplezte azt az egyértelmű politikai magatartást, amellyel provokálni akarták a Szovjetuniót, hogy nyíltan foglaljon állást a Honi Hadsereggel kapcsolatban. Nehéz helyzetbe akarták hozni a szovjet hatóságokat, arra kényszerítve őket, hogy meghatározzák viszonyukat a Londonból irányított földalatti mozgalomhoz. Ha elismerik

* A Bugtól keletre eső területekről van szó, ahová a szovjet hadsereg 1939. szeptember 17-én vonult be, és amelyek Szovjet-Beloruszsiához, illetve Szovjet-Ukrajnához csatlakoztak.

ezeket törvényes lengyel hatóságoknak – amit egyébként senki sem remélt –, ez természetesen nyilvános sikernek számítana. Ha viszont a Szovjetunió ellenséges álláspontra helyezkedik, annál jobb, hiszen ezzel kimutatja ország-világ előtt, hogy deklarációi a lengyel kérdésben egytől egyig nem többek fikciónál.

Egyszóval: abban az időben, amikor az emigráns kormány nem tartott fenn sem diplomáciai, sem politikai kapcsolatokat a Szovjetunióval, London úgy gondolta, hogy képviselői az országban a Szovjetunió egyedüli partnereiként léphetnek majd fel. Ez volt az oka, hogy a keleti országrészekben működő alakulatokat a főparancsnokság eláraszította rendelkezéseivel. „Megjegyzem, hogy az 1. 1300/III. sz. parancs IV – 5. pontja szerint a német utóvédeket automatikusan azonnal meg kell támadni, még akkor is, ha a honi fegyveres erők parancsnoksága nem rendelte el az általános »Burza« műveletet. A németekkel vívott e harcnak nagy *politikai jelentősége* lesz (kiemelés a szerzőtől), és ezt a harcot feltétlenül folytatni kell, függetlenül attól, milyen magatartást tanúsítanak a szovjetek velünk szemben” – hangzott az Ldz. 6302/tjn 44 sz. parancs. Már a parancsnak ebből a megfogalmazásából is látható, hogy a Honi Hadsereg vezérkari tisztjeinek szemében nem annyira a katonai cselekmények voltak fontosak, mint inkább a politikai hatás. Ezt igazolta Bór is, aki 1944. július 14-én kelt, Sosnkowski tábornokhoz intézett 243. sz. jelentésének II. pontjában a következőket közölte: „Végső harcunk alapeszméje az, hogy: a) dokumentáljuk a világ előtt a németekkel szembeni elszántságunkat s törhetetlen akaratunkat az ellenük való harcra; b) kiragadjuk a szovjetek kezéből azt a rosszindulatú ütőkártyát, miszerint bennünket a németek hallgatólagos szövetségeseihez kell számítani, vagy legalábbis semlegeseknek kell tekinteni a németekkel szemben; c) katonai vezetésünk alá vonjuk a társadalomnak azt a részét, amely bosszút szomjaz a németekkel szemben, de nem tartozik a Honi Hadseregbe, mégpedig azzal a céllal, hogy ezeket az embereket a függetlenségi törekvések útjára vezessük, és elszakítsuk a szovjet tényezőktől.” Ezt a jelentést a fentebb említett irányelvekkel együtt „A lengyel fegyveres erők” című, már idézett mű III. kötetéből vettem. Ennek az 1950-ben megjelent munkának a szerzői – amint az a szövegből látható – még évek elteltével is büszkék cselekedeteikre és expressis verbis még egyszer megismétlik a „Burza”-terv politikai motívumait.

A Honi Hadsereg főparancsnoksága tudatában volt az országban uralkodó helyzetnek és a társadalom mélyén örvénylő irányzatoknak. Megerősítik ezt ugyanennek a jelentésnek azok a mondatai is, amelyekben

Sosnkowski tudomására hozzák a fegyveres fellépés szükségességét, „mert a Honi Hadsereg tétlensége abban a pillanatban, amikor a szovjetek országunk földjére lépnek, már nem jelentené egyben az ország passzivitását. A németek elleni harcot ebben az esetben a Lengyel Munkáspárt kezdeményezné, és társadalmunk jelentős része csatlakozhatna ehhez a mozgalomhoz.” A Honi Hadsereg parancsnokának a társadalom radikalizálódásától való félelem diktálta ezeket a szavakat. A döntéseket természetesen nem egyedül ő hozta, hiszen azok a londoni kormány csaknem összes magasabb rangú katonájának és politikusának támogatását élvezték.

Mindezek a tervek megghiúsultak, a „Burza”-művelet nem igazolta a hozzá fűzött reményeket. „Annak ellenére, hogy a »Burza«-művelet végrehajtása során a Honi Hadsereg egységei jelentős veszteségeket okoztak a németeknek, az akciók nemcsak Vilna környékén, hanem Białystok és Lublin körzetében, valamint Lvov körül sem jártak a várt politikai eredményekkel” – írja Aleksander Skarżyński „A varsói felkelés politikai okai” („Przyczyny polityczne Powstania Warszawskiego”) című könyvében. A szovjet csapatok feltartóztathatatlanul nyomultak előre a Visztula irányába, és nem tulajdonítottak nagyobb jelentőséget a Honi Hadsereg tevékenységének. Minden újabb nap a Szovjetunió további katonai és politikai sikereit hozta.

A „Burza”-hadműveletnek a keleti országrészekben tapasztalt kudarcából nem azt a következtetést vonták le, hogy abba kell hagyni, hanem – ahogyan azt Skarżyński írja – arra a megállapításra jutottak, hogy döntő csapásra van szükség. Ebből a szempontból azonban csak az a város jöhetett számításba, amelyre eddig a tervet nem terjesztették ki, s amelynek kulcsjelentősége volt egész Lengyelország szempontjából, vagyis – Varsó.

„Állandó érintkezésben álltam a kormány megbízottjával (a korábban már említett Soból mérnökkel. – *A szerk.*), akit a legpontosabban tájékoztattam mindenről. Arra is megkértem, jelölje meg azt az időpontot, amikor találkozhatom a Nemzeti Egység Tanácsának (Rada Jedności Narodowej)* a képviselőivel. A Nemzeti Egység Tanácsa Főbizottságának ülésén – a kormány kiküldöttjének és a tanács elnökének jelenlétében – megkérdeztem az összegyűlteket: vajon mielőtt a szovjet csapatok elérnék Varsót, a Honi Hadsereg meghódítsa-e a várost? Egyhan-

* 1944. január 9-én a londoni kormány hívta életre a politikai hatalom kézbe ragadására az országon belül, valamint az Országos Nemzeti Tanács paralizálására.

gúlag azt válaszolták, hogy – „igen” – emlékszik vissza Bór tábornok a könyvében.

Július 25-én az emigráns minisztertanács ülést tartott Londonban. Mikołajczyk miniszterelnök Moszkvába repült, hogy Sztálinnal tárgyaljon. A minisztertanács határozatban hatalmazta fel a lengyelországi kormány megbízottat, hogy a szovjet offenzíva előrehaladásával kapcsolatban szükségessé váló döntéseket meghozza, mégpedig adott esetben anélkül is, hogy előzetesen érintkezésbe lépne a kormánnyal. Mikołajczyk utasította a belügyminisztert, hogy a következő szövegű táviratot intézze a kormány megbízotthoz:

„A Lengyel Köztársaság kormányának ülésén határozat született, amely felhatalmazza Önt a felkelés meghirdetésére az Ön által kiválasztott időpontban. Ha lehetséges, tudassa ezt velünk előre. Másolat katonai úton a Honi Hadsereg parancsnokának.”

Az aláírás Stem, vagyis Mikołajczyk fedőneve volt.

A londoni emigráns kormány tehát zöld utat adott minden fegyveres cselekménynek, jöllehet ezeknek politikai jelentőségük volt. Ily módon némileg mentesítette magát az országban történendőkkel kapcsolatos felelősség alól.

A németek eközben erősítéseket küldtek a Visztulához. A kiürítés üteme észrevehetően lelassult, sőt a német hatóságok is kezdtek visszahúzógni, és újból nekiláttak hivatali teendőik intézésének. Megjelent a rendőrség, s megjelentek a lengyel lakosság által különösen gyűlölt – főként ukrán nacionalistákból álló – katonai alakulatok is. Június 27-én csütörtökön a helyzet a varsói fronton gyökeresen megváltozott, jöllehet a szovjet csapatok már bevették Białystokot, Puławyt és Dęblint. Itt a folyón harc nélkül keltek át, ami arra is mutatott, hogy a németeknek ebben a térségben nincsenek erősebb taktikai kötelékeik, hanem csak néhány kimerült egységük. A szovjet csapatok elfoglalták Garwolint, Siedlce térségében pedig összecsapásra került sor. A front nem stabilizálódott, állandó mozgásban volt, ami kedvezett a motorizált csoportok kitéréseinek.

Nyugatról új egységek érkeztek, hogy „betömjék” a fronton ütött rést. A városon keresztül, Praga irányában, gyalogos alakulatok és német páncéloscsapatok vonultak. Az utcákon harckocsik és páncélgépkocsik jelentek meg. Skierniewice térségében a „Wiking” SS páncélos-hadosztály rakodott ki, továbbá felvonulóban volt az olaszországi hadszíntérről visszavont „Hermann Göring” légideszant páncélos-hadosztály, a Wehrmacht egyik legerősebb ilyen típusú egysége. A hadosztály

egy páncélosezredből, két gránátosezredből, harckocsizó felderítő zászlóaljból, egy gépesített tüzérezredből, valamint egy légelhárító tüzérezredből állt, nem is beszélve a különböző segédalakulatokról. A „Hermann Göring” hadosztály, amelyet a német szakemberek az akkori német haderő legerősebb hadosztályának tartottak, a 9. hadsereg kötelékébe került. E hadsereg parancsnoka Nicolaus von Vormann tábornok, „A lengyelországi hadjárat” („Der Feldzug in Polen”) című könyv szerzője volt. Hitler megparancsolta neki, hogy tartsa a varsói hídfőt. Maga Model tábornagy, a „Közép” hadseregcsoport parancsnoka is a fronton tartózkodott az ellenállás megszervezése céljából.

Július 27-én délelőtt tíz órakor a Chłodna utcai helyiségben a Honi Hadsereg főparancsnoksága eligazítást tartott. Mindenki jelen volt. Négy tábornok és nyolc ezredes vitatta meg a kialakult helyzetet, mégpedig nemcsak katonai, hanem politikai szempontból is. Lublinból hírek érkeztek a Júliusi Kiáltványról, a moszkvai rádió pedig bejelentette, hogy a Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottság hatáskörébe tartozó területen minden igazgatási tevékenység ellátását a bizottság szerveinek fogják átadni.

A kezdeti, de máris határozott kudarcoknak a Honi Hadsereg vezetőségét annál is inkább megfontolásra kellett volna késztetniük, mert London egyidejűleg tudomásukra hozta, hogy Mikolajczyk miniszterelnök keletre repült. A miniszterelnök útközben találkozott Tomasz Arciszewskivel, a Lengyel Szocialista Párt (Polska Partia Socjalistyczna) jobbszárnyának egyik kiemelkedő egyéniségével, akit légi hídon Egyiptomba dobtak át, és akit a Nemzeti Egység Tanácsa az elnökhelyettesi tisztségre kandidált. Rzepecki ezredes, akivel Arciszewski repülőútja előtt találkozott, azt írja, hogy beszélgetésüket a lengyel szocialista politikus azzal a megjegyzéssel zárta: ...„mindenek ellenére szót kell érteni az oroszokkal”. Ugyanakkor Arciszewski Kairóba érkezése után állítólag a meglepett angol újságíróknak arról mesélt, hogyan csúszott ki 1905-ben a cári csendőrök karmai közül.

Vajon a felkelésnek ütőkártyának kellett lennie abban a játszmában, amelyet a londoni kormány miniszterelnöke a Szovjetunióval játszott? Ezt kell feltételeznünk. Miután a „Burza”-művelet a keleti területeken kudarcra vezetett, s mivel az előnyomuló Vörös Hadsereg egységei egyszerűen figyelmen kívül hagyták a Honi Hadsereg és a londoni kormány földalatti hatóságainak létezését, illetve azt kívánták, hogy szüntessék be tevékenységüket a front mögött, London azt szerette volna, hogy a Honi Hadsereg katonái ragadják kezükbe a hídfőállásokat Varsóban.

Suttogó propagandájuk továbbra is azt terjesztette, hogy a szovjet politikusok törekvései megtörnek a lengyelek magatartásán – mintha mindezeket a kérdéseket már nem intézték volna el 1943 őszén, a „Három Nagy” teheráni konferenciáján! A történelem meglepte a londoni kormányt, amely kétségbeesetten vergődött, és minden lehetséges politikai koncepcióval megpróbálkozott – egyet, nevezetesen azt kivéve, hogy a nemzetközi szerződések értelmében megállapodjék a Szovjetunióval. A lengyel politikusok eljárása mind Londonban, mind pedig az országban a történelmi helyzet teljes meg nem értéséről tanúskodott. Ezt kiváló és tökéletesen dokumentált tanulmányában – a varsói felkelés politikai okainak tárgyalása során – Aleksander Skarżyński is bebizonyította. Könyve lelkiismeretesen rávilágít a politikai intrikák egész szövevényére, és megmutatja azoknak az embereknek a határtalan elvakultságát, akikről bizonyos tekintetben sorsunk függött.

A katonai helyzet azonban ugyanolyan fontos volt, mint a politikai. Amikor arról Grzegorz tábornok beszámolt, referátumát a következő szavakkal zárta: „Készen kell állnunk, de még mindig nincsenek meg az adottságainak a harc felvételére.” Bór tábornok kifejezett kívánságára a jelenlevők mindegyike kifejtette nézetét a felkelésről. Kobra tábornok, valamint Sędzia ezredes (Jan Rzepecki, a III., hadművelleti osztály főnöke), Filip ezredes (Józef Szostak, az I., szervezési osztály főnöke), Kortum ezredes (Antoni Sanojca mérnök) és a mind nagyobb szerepet játszó Monter ezredes minden fenntartás nélkül a felkelés július 28-án vagy 29-én való kirobbantása mellett foglaltak állást. Rzepecki vezérkari ezredes hangsúlyozta: „kétségtelenül érdekünkben áll, hogy a front minél gyorsabban végigfusson az országon, és hogy a varsói harcok ezt megkönnyítsék”. A szovjet hadsereggel való megegyezés kérdését illetően hozzátette: „...megvan az alapunk annak feltételezésére, hogy a kormány ezt akarja és erre törekszik; az országnak egyébként sincs meg a lehetősége a közvetlen megegyezésre, ez a megegyezés a kormányok között azonban bármely pillanatban létrejöhet: egy nappal a harcok megkezdése előtt, vagy akár egy nappal az után is.” Rzepeckinek ez a nyilatkozata azonban csak a háború befejezése után vált ismertté.

A felkelés fenti időpontban való kirobbantása ellen szóltak a következők: Łaszcz tábornok (Albin Skroczyński), Varsó város parancsnoka, Sęk (Janusz Bokszczanin), Kuczaba (Kazimierz Pluta-Czachowski), Benedykt (Ludwik Muzyczka) ezredesek, továbbá az ejtőernyős Heller vezérkari ezredes (Kazimierz Iranek-Osmecki), a II. osztály ve-

zetője. A jelenlevők között Heller volt a legjobban tájékozott. Különböző oldalakról, bár rendszertelenül, de még mindig érkeztek arra mutató jelentések, hogy a németek három páncéloshadtestet összpontosítanak Varsó környékén. A front kétségtelenül megmerevedett; már szó sem lehetett olyanfajta pánikról, mint amilyen szakaszunkon július 20-tól 26-ig uralkodott. Kuczaba ezredes felhívta a figyelmet a szovjet hadsereggel való hadműveleti együttműködés hiányára, s annak a véleményének adott kifejezést, hogy az esetleges harc egyedüli előnyös pillanata az az időpont, amikor a szovjet csapatoknak sikerül kieroszakolniuk az átkelést a hidakon. A főparancsokságon azonban úgy gondolták, hogy a szovjet tervek nem számolnak frontális támadással Varsó ellen.

Varsónak nagy jelentősége volt mint olyan központi fekvésű közlekedési csomópontnak, ahol összefutnak az északról dél felé és keletről nyugat felé vezető utak. Miközben a „Közép” hadseregcsoporthoz tartozó szakaszán elkecseregelt harcok dúltak, a város elvesztése, illetve az átmenő forgalom korlátozása vagy az ellátási-utánpótlási utak elvágása feltétlenül a németek vereségét eredményezte volna. Ezért Varsó városa olyan pont volt számukra, amelyet mindenáron meg kellett tartaniuk.

Arról, hogy a németek védeni kívánják Varsót, maga a város július 27-én a délutáni órákban szerzett tudomást. A hangosbeszélőkön közölték Fischer kormányzó rendeletét, amely szerint százezer embernek kell megjelennie a Visztula partján árokásási munkára. Monter ezredes válaszképpen este riadóparancsot adott ki, elrendelve, hogy az egységek július 28-án csoportosuljanak várakozási helyeiken. Reggel megindult a földalatti Varsó; a mozgósítás jól, hallatlan komolysággal és csendben ment végbe; a szervezet gépezete kitűnően vizsgázott. Ugyanakkor az árokásási munkára csak néhány ember jelent meg. A város semmibe vette az ellenség felhívását. Bór azt a parancsot adta Monter ezredesnek, hogy enyhítse a szigorú készültséget „kezdő méretekre, vagyis az emberek legyenek készenlétben, de ne szakítsák meg foglalkozásukat”. Ez az első, idő előtti akció megrendítette a bizalmat a következőben, amely a „W”-akcióhoz vezetett.

Szombaton, július 29-én a város meglepetéssel látta, hogy a falakon felhívások jelentek meg, amelyekben Julian Skokowski „hadosztálytábornok”, a valóságban ezredes, a Lengyel Népi Hadsereg parancsnoka közzétette, hogy a Honi Hadsereg vezetésének megfutamodása miatt átveszi a parancsnokságot Varsóban az összes földalatti alakulatok főlött, és kihirdeti mozgósításukat a németek elleni harcra. Pontosan emlékszem ezekre a plakátokra – mindenki közömbösen ment el mellettük.

Skokowskinak nem volt tekintélye a városban. Mindez persze provokáció is lehetett a Honi Hadsereg bizonyos vezetői részéről, akik ezzel egyrészt kompromittálni akarták ezt a háború előtti tisztet, a 25. gyaloghadosztály volt parancsnokát, aki most egy Bórnak alá nem rendelt szervezet élén állt; másrészt azt a benyomást akarták kelteni a varsóiakban, hogy a baloldal maga kíván harcolni, és a Honi Hadsereg főparancsnokságát halogatással és gyávasággal rágalmazza meg. Azt is elterjesztették, hogy a moszkvai rádió lengyel nyelvű adása a Lengyel Hazafiak Szövetségének (Związek Patriotów Polskich)* olyan értelmű felhívását közölte a főváros lakosságához, hogy ragadjon fegyvert, és így siettesse a felszabadulás óráját.

Mindez kétségtelenül kedvező légkört teremtett a fegyveres felkeléshez, ráadásul mindenki meg volt győződve róla, hogy a tervet egyeztették az előrenyomuló szovjet csapatokkal. Öt évig tartó megszállás után Varsó szorongva várta a jelt az akció megindítására.

Vasárnap végignéztem egy légiharcot. A város fölött szovjet repülőgépek jelentek meg; egy lelőtt szovjet pilóta hosszú ideig szállt ejtőernyőjével, mielőtt az arcvonalon kívül földet ért volna.

A fronton egymást követték a robbanások. Azok az emberek, akik Świderből jövet a Miedzeszyński sáncon mentek végig, azzal dicsekedtek, hogy szovjet katonákkal beszéltek.

Hétfőn, vagyis július 31-én egyes városrészekben majdnem nyíltan terjesztették a Honi Hadsereg és a honi kormányképviselőt újságját, a *Biuletyn Informacyjny*t, amely adatokat közölt a június 29-i és 30-i helyzetről:

„Rokosszovszkij marsall szovjet csapatai, amelyek dél felől bekerítik Lengyelország fővárosát, Dęblin térségében mintegy 80 km hosszú szakaszon kierőszakolták az átkelést a Visztulán, és egységeiket most a Visztula nyugati partjára dobják át, ahol erős hídfőállást alakítanak ki. A szovjet hadseregnek a Visztula keleti partján előnyomuló első alakulatai július 30-án reggelig még nem vették fel az érintkezést a varsói hídfő német csapataival. Ez a hídfőállás, amely a 2. német hadsereg frontszakasza, ívként húzódik a Visztula keleti partján. A legutóbbi néhány nap folyamán a hídfőállás védelmére rendelt német csapatok számbeli és minőségi erősítést kaptak. Július 30-ig ezt a hídfőállást az oroszok nem rohamozták meg. Csupán Włazównában (Varsótól 21 kilométerre, a Gar-

* A Szovjetunióban élő baloldali lengyel emigránsok vezető szervezete; 1943 júniusában tartotta első, alakuló kongresszusát Moszkvában.

wolinba vezető műúton) jelent meg egy szovjet felderítő osztag. A németek, kihasználva a pillanatnyi nyugalmat, energikusan szervezik hídfőállásukat. Július 30-ra virradó éjszaka elpusztították a vasúti síneket. Több pontonhidat építenek, és sok aknát raknak le.”

Ez a közlemény inkább csillapító hatású volt, mintsem harcra buzdító. Kifejezetten a front megmerevedését és a német védelem megerősödését jósolta. A Honi Hadsereg főparancsnokságának reggeli eligazításán ugyancsak megállapították, hogy semmiféle akcióról nem lehet szó.

„Ugyanazon a napon a Varsói Terület parancsnokát, Montert délután hat órára várták a főhadiszállásra. Öt órakor váratlanul megjelent azzal a hírrel, hogy a szovjet páncélos alakulatok benyomultak a németek hídfőállásába, szétzilálták védelmüket, továbbá hogy Radość, Miłosna, Okuniew, Wołomin és Radzymin már a szovjetek kezén van.” Ezt Bór írja könyvében, és hozzáteszi: „Szárnysegédemet a lehető leggyorsabban a kormány megbízottért küldtem, hogy sürgősen keressen fel.” Fél óra múlva Soból megjelent a Pańska utca 67. számú házban, ahol a tanácskozás folyt.

Bór tábornok ismertette előtte a helyzetet. Soból mérnök, miután meghallgatta Bórt, néhány kérdést tett fel a Honi Hadsereg vezérkarában dolgozó tisztekhez, majd ismét Bórhoz fordult. Ekkor Bór úgy nyilatkozott, hogy véleménye szerint itt van „a harc megkezdésére alkalmas” időpont.

– Jól van, hát akkor kezdje meg!

Bór Monterra nézett, és így szólt:

– Holnap délután öt órakor lásson kérem cselekvéshez!

Valamivel később megérkezett Filip vezérkari ezredes, az energikus lovastiszt. Amikor megtudta, mi történt, indulatosan megkérdezte:

– A tábornok úrnak ehhez a döntéshez nem volt szüksége sem Hel-
lerre, sem rám?

Erről a tényről Komorowski tábornok persze nem tesz említést a könyvében.

Felhős, esős nap volt. Az ég sötét fátyolként borult a szürkés városra. A Visztula túlsó partjáról át lehetett hallani a tüzérségi tűz tompa dörgését. Az ágyúk déltájban elnémultak. A város utcáin különös tömeg hömpölygött, nagyrészt fiatal fiúk tiszti csizmában és nyári köpenyben, amely alatt fegyver rejtőzött. Sietve rajzoltak a járdákon, kettesével, hármasával, sőt nagyobb csoportokban is. Még akkor sem lassítottak, amikor német őrjáráttal találkoztak. A hitleristák figyelmesen megnézték a járóelőket, de kezdetben nem nyúltak fegyverhez. Túl sok fiatal lengyel volt az utcán ahhoz, hogy idő előtti lövöldözésbe lehetett volna kezdeni.

Bór tábornok Foch utcai otthonából kora reggel indult útjára. Elbúcsúzott a feleségétől, aki a nyolcadik hónapban volt, és másfél éves kislánytól. Vajon gondolhatta-e, hogy otthonát többé nem látja viszont? A házat a németek másnap felgyújtották, a lakók egy részét legyilkolták. Janina Marynowskát pedig – ez volt a tábornok feleségének konspirációs fedőneve – kikergették az utcára, majd onnan Wolába.

Bór a reggeli vezérkari eligazításra ment, amelyen – a szokásokhoz híven – a helyzetet beszélték meg. Jelentések érkeztek a kerületekből és az övezetekből; a mozgósítás akadályokba ütközött. A németek ugyanis a kijárási tilalom kezdeti időpontját váratlanul este kilenc óráról nyolc órára hozták előre, amit azt jelentette, hogy az összesküvők nem tudtak hozzákezdeni az egységek értesítéséhez, ahogyan azt eredetileg tervezték. A szervezet gépezete csak hajnalban kezdett működni: hatezernél több küldönc és összekötő – közöttük nők is – rajzolt ki a városba utasításokkal. A villamoskocsik túlsúfoltak voltak, és csak rendszertelenül jártak. A kerékpárokból rögtönzött szállító alkalmatosságoknak igen nagy sikerük volt. Ezek szállították a földalatti mozgalom katonáit és a fegyvereket a gyülekezési helyekre. A fegyvereket azonban először ki kellett hozni a rejtékhelyekről és a raktárakból.

A tábornok az eligazításról délután két órakor távozott. Egy pillanatra megállt, amikor messziről, Varsó előteréből robbanást hallott: a németek robbantották fel a vasúti berendezéseket. Vijjgó szirénázással a német rendőrség egyik nagy rohamosztagának kocsija száguldott el előtte – lövésre kész géppuskával. A németek komoly arccal szemlélték a vonuló tömeget. A forgalom most már némiképpen csökkent. Bór szárnysegédjével, Szymon századossal Wola felé vette útját. A szárnysegéd egy gramofont cipelt, amelyben fegyver volt elrejtve.

A Honi Hadsereg főparancsnokságának a Dzielna utcában, a Kamler-gyárban kellett volna gyülekeznie, a temetők és a teljesen lerombolt gettó* között, ahol még megvolt a zsidó munkatábor, az ún. Gęsiówka, és a Pawiak-börtön. A Kamler-gyár mellett terült el a Dohánymonopólium egyik gyártelepe nagy épületeivel és raktárhelyiségeivel. A telepet megerősített német őrség tartotta megszállva. A Pawia utcában állt az igazgatósági épület, és ott lakott egyebek között a gyár élére kinevezett biztos is. A Pawia és a Dzielna utcai bejárat mellett a németek betonbunkereket építettek. Ebben egyébként nem volt semmi különös, mert a hitleristák az általuk elfoglalt középületeket majdnem kivétel nélkül bunkerokkal és szöges drótból készült akadályokkal biztosították az esetleges támadással szemben.

A németek már 1942 dereka óta készültek egy lehetséges felkelés leverésére. Tervük szerint a felkelés első szakaszában főként védekezésre kellett szorítkozniuk; a hangsúly az igazgatási, közlekedési vagy gazdasági szempontból alapvető fontosságú objektumok megtartásán volt. A város védelmét a katonai parancsnokságoknak és a rendőrhadosztályoknak kellett volna megszervezniük azzal, hogy kiépítik a védelmi övezeteket és az önálló ellenállási fészkek rendszerét.

A várost szektorokra osztották fel, élükön egy ún. városvédelmi parancsnokkal (Kampfkommandant). E tisztségre július 31-én Reiner Stahel 52 éves repülő tábornokot nevezték ki, aki Hitler különös bizalmát élvezte. Két héttel korábban a vilnai helyőrség egy részével ötnapos harcban áttört az ellenséges csapatokon, amiért a tölgyfalombbal és a kardokkal ékesített lovagkereszttel tüntették ki. A kitartó védelem kiváló szakértőjének tartották; vasidegei voltak. A tervekben hadműveleti tartalékkal is számoltak. Ezt a tartalékot a 154. és a 174. tartalék had-

* 1943 áprilisában felkelés tört ki a varsói gettóban, ahová a németek embertelen körülmények között 400 000 embert zsúfoltak össze. A felkelést csak júliusra sikerült leverniük. A Gęsiówka táborban az életben hagyott munkaképes férfiakat őrizték.

osztály alkotta volna. Ezeket a hadosztályokat azonban a front fenyegető összeomlására való tekintettel a Főkormányzóságból* keletre irányították. Ettől függetlenül Stahel tábornok az eredeti feltételezések értelmében rendelkezett az összes SS-alakulatokkal, a rendőrséggel, a Wehrmachttal, továbbá megfelelő segédalakulatokkal. Ugyanakkor az ő irányítása alá kerültek az összes polgári hatóságok is. Model tábornagytól azt a parancsot kapta, hogy „a Főkormányzóságnak, valamint az SS főparancsnokának és rendőrségének alárendelt városi igazgatási hivatalokkal együttműködésben a varsói polgári lakossággal szemben alkalmazza a közrend és a közbiztonság fenntartása érdekében szükséges összes eszközöket”. Stahel tábornok ezzel gyakorlatilag élet és halál ura lett a varsóiak fölött.

Kirchmayer tábornok számítása szerint Varsóban augusztus 1-én mintegy 15 000 német katona teljesített szolgálatot. Itt állomásozott nevezetesen a 654. utászászlóaljnak az a két százada is, amelynek rendeltetése a város védelme szempontjából oly nagy jelentőségű hidak aláaknázása és védelme volt, továbbá néhány pilóta Okęcie és Bielany repülőtérének helyőrségéből, valamint a „Hermann Göring” páncélos-hadosztálynak Wolában, Boernerówban és környékén összpontosított alegységei. Paul Otto Geibel ezredes, a varsói SS- és rendőrparancsnok több mint 5000 rendőr, csendőr és SS-katona fölött rendelkezett. Ide kell számítani még az üzemi őrségek és a vasúti őrség különböző egységeit is. A németek gyengéje alacsony harcértékükben, a keleti fronton elszenvedett vereségek folytán kialakult demoralizáltságban és erők bizonyos fokú szétforgácsoltságában rejlett. Már főképpen csak arra voltak képesek, hogy zárt objektumokban passzív védekező tevékenységet folytassanak, támadó harccselekmények végrehajtására egyáltalában nem voltak alkalmasak.

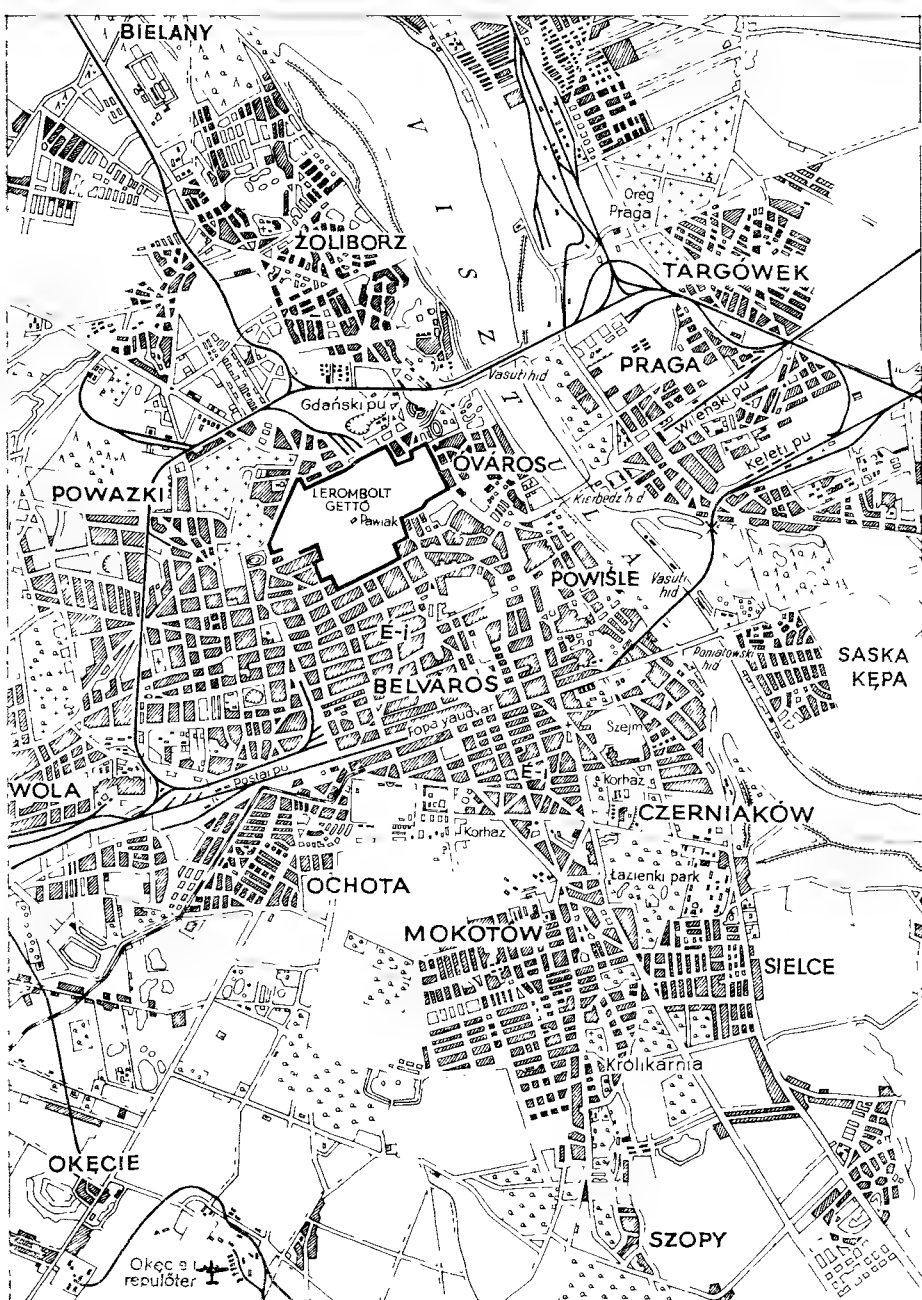
Dél előtt tizenegy óra tájban Geibel rendőr ezredes telefonbeszélgetést folytatott dr. Fischer kormányzóval, s felkérte, hogy költözzön át hozzá, nagyobb biztonságban lesz. Geibel ezredes megkapta ugyanis bizalmi embereinek első jelentéseit a városban uralkodó nyugtalanságról. Telefonáltak a rendőrőrsök, és egymás után indultak útjukra a készenléti gépkocsik. Geibel Stahel tábornokkal is érintkezésbe lépett. Stahel fél ótkor úgy határozott, hogy riadóztatja a helyőrséget. Geibel a

* A német megszállók Lengyelország nyugati területeit Németországhoz csatolták, központi vajdaságaiból pedig megalakították az ún. Főkormányzóságot (Generalgouvernement).

tábornok parancsára erősítéseket küldött a Zielna, Pius, Poznańska utcai telefonközpontokba és a Napoleon téren levő Főpostára. Stahel minden áron fenn akarta tartani a telefonösszeköttetést.

Az első lövésekre 13 óra 50 perckor, Żoliborzban került sor. A kerületi diverziós csoport a német légierők őrzésével ütközött meg. Ebből a csetepatéből ugyan a fegyvereket szállító felkelők kerültek ki győztesen, fél órára rá azonban már felülvoltáltak a rendőrségi teherautók sztrénái, és megjelentek Żoliborzban a páncélgépkocsik. A németek meglepték a „Jarosław Dąbrowski” egység katonáit, akik a varsói szövetségi lakótelepek kazánházában gyülekeztek, és éppen a rejtékhelyükről elővett fegyvereket tisztogatták. A felkelők már felhúzták karjukra a fehér-piros karszalagot, mert a kazánház elhagyására és a Bem-erőd megtámadására készülődtek. A kazánházba hirtelen berohant az őrszem, és elkiáltotta magát: – Fegyverbe! A csendőrség körülvesz bennünket! – Pár pillanatra rá már behoztak egy súlyosan megsebesült hadapródot, aki a kazánházat a Krasiński utca felől biztosította, és golyót kapott a mellébe.

„Sortűz, majd jól célzott lövések, gránátrobbanások, ablaküvegek csörömpölése, vezényszavak” – így írta le a helyzetet a résztvevők egyike, J. Z., a *Robotnik* hasábjain 1946-ban megjelent „A vörös Żoliborz harcol” című cikkében. – „Néhányan Borowicz-csal, a 220. szakasz parancsnokával az élükön az ablakokhoz rohannak. A fiúk egy része az udvarra fut, és a nagy szénhalmokon helyezkedik el. Innen nyitnak tüzet az előrenyomuló németekre. Géppisztolyaikból rövid sorozatokat adnak le, egyre-másra hallani a puskák és pisztolyok ropogását. A kivetett ablakokon keresztül kézigránátok hullanak a németekre. Ám azok mind közelebb és közelebb jönnek. A parancsnok visszavonulásra ad parancsot, ez azonban hamarosan fejvesztett meneküléssé változik át . . . Borowicz parancsnoksága alatt tíz egynéhányan fedezik a visszavonulást. A lakásépítő szövetkezet hetedik telepének udvarán átrohanva oldaltüzet kapnak. Később, a tizedik lakótelepnél átlőtt fejjel elesik Borowicz helyettese. A lakótömbökből kiérve, a kiskertek területén újból két tűz közé kerülnek. Hárman megsebesülnek. Harci szellemét ennek ellenére senki sem veszíti el: a parancsokat kiadó Borowicz nyugalma átragad mindnyájukra. Pedig mögöttük már megjelent egy harckocsi. Lőszerükkel takarékoskodva a felkelők elérték egy még befejezetlen épület falait. Kettesével átfutottak az utca másik oldalára, ez azonban nem járt a kívánt eredménnyel. A harckocsi már erősen közeledett, és kezdte löni a fekvő felkelőket. Élve csak egyetlen ember menekült meg

VARSÓ ÁTTEKINTŐ TÉRKÉPE

közülük. A németek még a súlyos sebesülteket sem kímélték. Pisztoljukkal agyonlőttek mindenkit. Az elesettek között volt Borowicz is. . .”

A kerületben a mozgósítást tehát az ellenséggel folytatott harc közepette és az ellenségtől veszélyeztetve kellett végrehajtani. Délután 5 órakor a felkelők hozzákezdtek feladataik teljesítéséhez, ám támadásaik a Citadella, a Traugutt erőd, a Gdański pályaudvar, továbbá a Bem erőd-höz közel eső Pionier-park, valamint a gázgyári iskola és a Központi Testnevelési Intézet ellen, amelyet a légierők csapatai tartottak megszállva, nem sikerültek, és a felkelők nagy veszteségeket szenvedtek. Este 7 óra körül kezdték Żoliborzot elhagyni a rendőrségi kocsik, a páncélgépkocsik és a harckocsik. Késő este a kerület parancsnokához, Żywiciel alezredeshez (vagyis Mieczysław Niedzielskihez) a következő jelentések érkeztek: a kitűzött célokat nem sikerült elérni, az idő előtti lövöldözés csak kárt okozott, mert riasztotta a németeket, és így oda a meglepetésszerű támadás előnye. A Honi Hadsereg alakulatai nagyon sok fegyvert veszítettek, és nem volt már lőszerük sem. Ilyen körülmények között Żywiciel alezredes kiadta a parancsot a visszavonulásra a Kampinosi erdőségekbe. A Żeromski utcában mintegy ezer felkelő gyűlt össze, akiknek csak a fele volt felfegyverezve.

„Megszakítás nélkül szakad az eső, az emberek bokáig sárban gázolnak, míg a kimerült katonákat körül nem fogja az erdő félhomálya, a falevelek suttogása és a Kampinosi erdőségek fenséges csendje – írja J. Z. a *Robotnik* már említett cikkében. – Żoliborz három napig a senki földje lett.”

Nem volt jobb a helyzet a többi kerületben sem. Wolában a németek szétverték Ostoja hadnagy csoportját. A harcot egy óra hosszát tartó tűzpárbaj után az Ulrychowa utca irányából megjelenő harckocsik döntötték el. A harckocsik elérték az Obozowa utcai vasúti hidat, amelyet a Wolska utcai hídhöz hasonlóan az utászoknak a levegőbe kellett volna röpíteniük; erre azonban nem került sor. A harckocsik a felkelők állásait hátulról rohanták le, s a harc tömegmészárlássá fajult. Egy óra múlva a kövezetet a Honi Hadsereg katonáinak véres tetemei borították. A németek hajtóvadászatot rendeztek a felkelőkre, és minden szánalom nélkül halomra gyilkolták őket. A Népi Hadsereg katonáinak Stach (Zbigniew Paszkowski) parancsnoksága alatt álló 16. egysége, amikor az Obozowa utca 76. számú házban meghallotta a harci zajt, a megtámadottak segítségére sietett, később pedig Numa hadnagy kis csoportjával együtt a Wolska utcán vonult vissza. Waga százados (Karol Kryński), a Lengyel Szocialista Párt katonai szervezetének tagja, a lakosság segíté-

gével felfordított villamosokból több sorból álló erős barikádot épített. A német páncélosok a Wolska utcán vonultak. A városnegyed mintegy 2000 védőjéből mindössze 400 maradt a barikádokon, és ezek is igen gyengén voltak felfegyverezve.

A Honi Hadsereg főparancsnoksága szintén veszélybe került. Az eredeti tervek szerint a főparancsnokságnak Mokotówban kellett volna tartózkodnia, és mellette kellett volna hogy legyen összpontosítva két tartalékegység: Radosław alezredes (Jan Mazurkiewicz) csoportja, valamint a Honi Hadsereg „Bástya” nevű ezrede Daniel alezredes (Stanisław Kamiński) parancsnoksága alatt. Ezek az egységek – konspirációs feladatok között – viszonylag jól felszerelteknek voltak tekinthetők. Radosław csoportja 200 géppisztollyal, 4 lángvetővel, 8 páncéltörő gránátvetővel és páncéelhárító puskával, 100 puskával, 10 automata karabéllyal, valamint 4 golyószóróval és nehézgéppuskával rendelkezett, a „Bástya” pedig 80 géppisztollyal, 6 lángvetővel, 2 páncéltörő gránátvetővel, 187 puskával, továbbá 13 automata karabéllyal és golyószóróval, 1 nehézgépfegyverrel, végül 2 gránátvetővel volt felszerelve. Olyan válogatott egységekről volt tehát szó, amelyek tűzerejükkel a többi felkelő csoport fölött álltak ugyan, viszont fegyverzetüket tekintve alapjában véve elmaradtak a reguláris hadsereg ezredei mögött. Hasonlítsuk össze az érdekesség kedvéért a felkelőknek ezt a fegyverzetét azzal a felszereléssel, amellyel a Visztula mögött 1944 augusztusában megszervezett 2. lengyel hadsereg egyik gyalogezrede rendelkezett. Ennek az utóbbinak 427 géppisztolya, 1729 puskája, 162 automata karabély, 54 nehézgéppuskája, valamint 75 kézi páncéltörő puskája volt. Ezt 4 db 76 mm-es löveg, 12 db 45 mm-es ágyú, 8 db 120 mm-es nehéz aknavető, 27 db 82 mm-es, valamint 18 db 50 mm-es aknavető egészítette ki. Ehhez az összehasonlításhoz nyilván nem szükséges további kommentárt fűznünk.

A Honi Hadsereg válogatott erőinek összevonása Mokotówban – tehát abban a városrészben, amelyet a Belvárostól német laktanyák és hitleristák által elfoglalva tartott épületek sora választott el, és így német városrésznek számított, ugyanakkor viszont kiutat is jelentett a városból – az események normális fejlődése esetén, vagyis, ha a kerületek és a körzetek teljesítették volna a rájuk bízott feladatokat, lehetővé tette volna a tartalék csapatok bevetését a fenyegetett irányokban. Az erők felaprózása azonban meggyengítette ezt az összevonást, és szinte automatikusan megfosztotta eredeti jelentőségétől. Ezenfelül július 27-én, vagyis öt nappal a „W”-akció előtt, Bór tábornok Grzegorz tábornok

vezérkari főnök és Filip ezredes javaslatára úgy döntött, hogy főhadiszállását Wola kerületbe helyezi át, a szállásmesteri hivatalt pedig Denhoff ezredessel (Zygmunt Miłkowskival) az élén a Leszno utcai (ma Świerczewski utca) bírósági palotába. Ezen változtatások ellen tiltakozott ugyan az Információs és Propaganda Iroda főnöke, de nem ért el semmi eredményt. „Bebizonyítottam – emlékszik vissza Rzepecki ezredes 1958-ban –, hogy Mokotów a fő átmenő közlekedési utaktól (a német visszavonulás tengelyétől) távol esik, úgyhogy ott lesz a legnyugalmasabb; viszont Wolát, amely a kivezető műút mellett fekszik, és egyúttal a város legnyugatibb negyede is, a németek a lehető legelkeseredettebben tartani fogják, annak birtokáért éles harcok fognak dúlni, aminek folytán a főparancsnokság kénytelen lesz az események nyomása alatt dolgozni.”

Ugyanakkor a főparancsnokság – közvetlenül a felkelést megelőzően – belekerült a harc sodrába, ami nem várt következményekkel járhatott. Amikor ugyanis Bór tábornok megérkezett a Kamler-gyárba, észrevette, hogy a Dohánymonopólium telepét biztosító bunkerek meg vannak szállva, és hogy a géppuskák csövükkel az utca felé fordulnak. A tábornoknak, miután a gyárba érkezett, Stolarz hadnagy (Jerzy Kamler) tett jelentést, aki a 7., „Jelen” ulánusezred kötelékébe tartozó 1112. biztosító szakasz parancsnoka volt. „Ezen a napon – emlékszik vissza Bór tábornok – az egész kollektíva harci egységgé változott át. Az emberek magatartása jó, katonás volt. Elismeréssel néztem végig rajtuk. Amikor megkérdeztem Kamler hadnagyot, hogyan állnak a dolgok a szomszédságban, így válaszolt:

- Nem a legjobban. A németek éjnek idején a dohánygyári egységet 50 emberre töltötték fel. Két vagy három géppuskájuk van.
- És önnek hány embere van?
- Harminchárom.
- És milyen fegyverekkel rendelkezik?
- Tizenöt puskával, talán negyven kézigránáttal és egy kevés filipinkával.*

Kamlernek azt a parancsot adtam, hogy szakaszával maradjon csendben, mindaddig ne mutatkozzék a németek előtt, amíg a diverziós parancsnokság** zászlóalja meg nem érkezik és el nem foglalja a dohány-

* Házilag előállított kézigránátfajta. – *A ford.*

** A varsói parancsnokság és a nagyobb egységek parancsnokságai mellett diverziós parancsnokságok irányította csoportok működtek, szabotázs- és diverziós cselekmények, rajtaütések stb. céljából.

gyárat. Ezután felmentem az emeletre, ahol már várt rám a kormány-megbízott, a Nemzeti Egység Tanácsának elnöke és a vezérkar több tisztje, együttvéve mintegy 20 személy.

Híradásaink hozzáfogtak a rádióállomás felszereléséhez.

Ekkor az üres utca felől, amelyre épületeink ablakai nyíltak, motorzúgás volt hallható. A hang nem volt kellemes, mert feltételezhetően a rendőrség vagy a Gestapo megérkezését jelentette.”

A német tehergépkocsi a gyári raktárnál állt le, ott azonban a vezetője egy fegyveres és karszalagos felkelővel találta magát szemben. A német a pisztolya után nyúlt, a lengyel fiú lövéséről azonban a földre rogyott. A Honi Hadsereg katonái tüzet nyitottak. A németek elérték a tehergépkocsit, és azon voltak, hogy kikerüljenek a gyártelepről. Stolarz hadnagynak és embereinek sikerült elintézniük őket. A Kamler-gyárral szemben fekvő lakóházban állást foglaló németek nehézgéppuskájukból erős tüzet nyitottak, egyidejűleg löni kezdtek a bunkerokból is, és tűz alatt tartották az egész utcát. Fél 5 elmúlt. Bór arra számított, hogy Radosław közelben levő egységeitől segítséget kap.

A Radosławhoz tartozó „Zośka” zászlóalj már 4 óra 10 perctől harcban állt a Telefunken-gyárban, és visszaverte a németek ellentámadását. Nem a lengyelek kezdeményezték a harcot, sőt korainak tartották, mert a csoportok összevonása e csetepaté miatt nem fejeződött be. A lövések hangjára német rendőrök jelent meg, egy nyitott tehergépkocsi, lövésre előkészített automata karabéllyal. A 2. szakasz parancsnoka, Kolczan hadnagy felemelte karját, és tüzet vezényelt. A felkelők két automata karabélyból és tizegynéhány géppisztolyból tüzet nyitottak az ellenségre. A rendőrök leugrottak a tehergépkocsiról, és a környező házakban kerestek fedezéket. Az úttesten tíznél több zöld egyenruhás tetem maradt. A németek lövöldözve vonultak vissza, a felkelők pedig követték őket. Hanka, az összekötő, odaugrott a kövezeten fekvő egyik rendőrhöz, és elvette a puskáját. Máris több kéz nyúlt felé. A puskát az addig fegyvertelen Kazik kapta meg, aki – mint ahogy a fiúk tréfásan mondták – a „népfelkelők” közé tartozott. Pár perccel később Hanka haslövést kapott, és összeesett. Valaki odaugrott, hogy segítséget nyújtson neki. A leány azonban az éjszaka folyamán meghalt a Karol i Maria Kórházban.

Így kezdődött Radosław alezredes híres csoportjának harca. Csak két és fél órával később érte el a csoport a Kamler-gyárat, ugyanis az Okopowa utcán a házak padlásain kellett keresztülküzdeniük magukat. Ez elég sok időt vett igénybe, mert a Dohánymonopólium telepén levő

németek az egész utcát szakadatlanul tűz alatt tartották. A vezérkar lélegzethez jutott. Nagy szükség is volt rá, mert egyenlőtlen harcot vívott, s ha a gyárat körülzáró német rendőrök nem hallottak volna minden irányból lövéseket és nem maradtak volna állásaikban a gettó romjai között, nem tudni, hogy egy ilyen gyenge csapat ellen tudott volna-e állni rohamuknak.

Radosław egységei elfoglalták a bunkerokkal megerősített Okopowa utcai iskolát, egy gyárat, valamint a zsidó temetőt. Az Okoń őrnagy parancsnoksága alatt álló, 120 embert számláló „Pięść” csoport viszont megszállta az evangélikus temetőt, a „Parasol” zászlóalj pedig Plug százados (Adam Borys) vezénylete alatt a református temetőt, és egy szakasszal megerősítette a Młynarska utcán álló wolai egységek csoportját. A „Miotła” és a „Czata” csoportok a csendőrséggel folytatott harc után állást foglaltak az Okopowa utcában. A parancsnokság „Kolegium A” nevű egysége, amelyet Stasinka hadnagy, a nagy-britanniai lengyel ejtőernyős dandár parancsnokának, Sosabowski tábornoknak a fia vezetett, rövid ideig tartó, de véres harc árán elfoglalta az SS nagy utánpótlási raktárait. E harcban sebesült meg Kolumb alhadnagy (Krzysztof Sobieszczyński), akinek fedőneve később a Honi Hadsereg egész harcoló nemzedékének szimbóluma lett.

A város nyugati peremén fekvő másik előretolt városnegyed, Ochota, szintén nehéz és tragikus órákat élt át. Karol Irzykowski, a kiváló kritikus, aki akkoriban a Raszyńska utca egyik mellékutcájában, a Filtrowa utcában lakott, a következőket jegyezte fel: „Ebben az időben az én utcámban, délután 5 órakor, majdnem ablakaim alatt, megkezdődött a már régóta ígért felkelés. Halljuk a bombák és a gránátok dörrenését, a pisztolyok és az egyes puskák kisebb zajt okozó dördüléseit, a golyószórók és a géppuskák elszórt ropogását. Mivel nem lépünk ki az utcára, sőt még az ablakból sem hajolunk ki, csak akusztikai benyomásainkra vagyunk utalva: megkülönböztetjük egymástól a zenekar különböző hangszereit, és ebből drámai következtetéseket vonunk le. Tehát: a mieink megtámadták a Raszyńska és a Rej utcai bunkert, kézigránátokat dobtak, a németek pedig géppuskatűzzel tartják fel őket. Egy autó érkezik – lengyel-e vagy német? Valaki kézigránátot vet rá, fejünk fölött repülőgép köröz. Az ütközet időnként mintha távolodna, majd megint közeledik. A nyugalom még fél 8-kor sem állt be. Minden bizonnyal így van ez városszerte, és esetleg pár napig is eltart.” Irzykowski a szoba mélyébe húzott asztalka mellett írt. Visszaemlékezett az 1939. szeptemberi napokra, amikor a Szejm Szállodában tartózkodott, s ironikusan

jegyezte fel észleleteit. Most első benyomásainak befejezéseként ezt írta: „A lövöldözés éppen most állt le. A németek a rádióban állítólag azzal fenyegetőztek, hogy mindazokat a házakat, amelyekből rájuk lőnek, a földdel teszik egyenlővé. Nem tudni, hogy a pincékben a szén mögött nem a halál leskelődik-e, és hogy a dolgok nem kezdenek-e úgy fejlődni, mint Vlnában, ahol békés polgárokat végeztek ki. De végtére is ez nem Oswięcim (Auschwitz. – *A szerk.*), de nem is a Pawiak. Éjjel a szovjet csapatoknak segítségünkre kell sietniük. Egész biztosan minden össze van hangolva.”

A felkelők mindenekelőtt a német biztonsági rendőrség (Schutzpolizei) laktanyáját támadták meg a Narutowicz téri főiskolai diákotthon épületében. Ez a ház mintha egyenesen erődítménynak épült volna, és még szöges drótakadályokkal és bunkerokkal is biztosították. A Honi Hadsereg katonái dühödten rohanták meg a kaszárnját, de bár sikerült néhány külső biztosító berendezést elpusztítaniuk, a biztonsági rendőrség háromszáz állig felfegyverzett rendőre visszaverte a rohamot, és nagy veszteségeket okozott a lengyeleknek. A felkelők hullái szinte beborították a Narutowicz teret. Nem sikerült bevenni sem a Dohánymonopólium épületét, sem a többi kiszemelt objektumot. Az összecsapás ideje alatt érkezett be Niemcewicz felől a helyiérdekű vonat egyik szerelvénye is. Az utasok közül is sokan áldozatul estek a németeknek.

Grzymała ezredes – Mieczysław Sokołowski, a kerület parancsnoka, volt oświęcimi fogoly – egységeinek veresége láttán katonáit Niemcewicz és Asnyk térségében vonta össze, és elhatározta, hogy ott az utolsó csepp vérig védekezni fog. A németek este felé erősítést kaptak.

Az okęciei repülőtérre a Honi Hadsereg 7., „Gromada” gyalogezredének kellett volna megrohannia. Csoportjával Kuba hadnagy indult rohamra. A támadást letiltó parancs akkor érkezett meg az egységekhez, amikor azok már teljesen megsemmisültek. Egy német páncélcocsi elvágta visszavonulási útjukat. Néhány embernek sikerült átcsúsznia a közeli Mokotówba, a túlnyomó többség viszont – az összes parancsnokkal együtt, élükön Kubával és öccsével, Słoń alhadnaggal – elpusztult. A háború után, amikor a tetemeket exhumálták, kiderült, hogy gerincoszlopuk össze volt törve; a hitleristák megkínózták a sebesülteket, harckocsikat használtak fel meggyilkolásukra. A földi kiszolgáló személyzet és a légvédelmi tüzérek által védett, minden oldalról drótakadályokkal és árkokkal körülvett repülőtér a németek kezén maradt.

Mokotówban szintén véres harcokra került sor. A körülmények nem voltak könnyűek: az egész Rakowiecka utca erődítménynak tűnt. A

légierők Puławska utcai laktanyájának szomszédságában egy másik, erős SS-alakulatok által megszállt laktanya volt. Messzehordó fegyverek nélkül ezeket az épületeket a Mokotów tér oldaláról nem lehetett megrohamozni. Az „Odwet” csoportot, amely ezt mégis megkísérelte, megtizedelte a nehézgéppuskák és a harckocsik tüze. A felkelők ugyan benyomultak a Puławska utcai laktanyába, a több mint 120 embert számláló rohamosztagból azonban csak tízegynéhány ember maradt életben. A Bachmat kapitány parancsnoksága alatt álló és 330 katonát számláló „Granat” tüzércsoportból néhány órai harc után mindössze százegynéhány ember tudott visszavonulni. A Mezőgazdasági Főiskola épületét a felkelők ugyan bevették, miután azonban elvesztették parancsnokukat, és a Rakowiecka utca vonalán megtört az egész támadás, a Honi Hadsergnek ez az egysége súlyos veszteségeket szenvedve dél felé vonult vissza.

Az a terv tehát, hogy a felkelők elfoglalják a Mokotówot a Belvárostól elválasztó épületeket, nem sikerült; az Unia Lubelska tér megtartásáért folytatott harc már egy órája tartott, amikor a hitleristákat megtámadta a Jeżycki lovassági kapitány (Lech Głuchowski) parancsnoksága alatt álló „Jeleń” hadosztály (tulajdonképpen a 7. ulánus ezred). Kezdetben – nagy veszteségek árán – elértek ugyan bizonyos sikereket, amennyiben számos épületet foglaltak el, és fegyvereket zsákmányoltak a németektől. Ezek azonban ellentámadásba mentek át, és páncélgépkocsikkal támadtak. Az ulánusok két páncélgépkocsit megsemmisítettek. A hadosztály egyik része a Marszałkowska utca 3–5. szám alatti Sajtó Házát elfoglalva tartó németeket támadta meg, eközben azonban több oldalról gyilkos tüzet kapott. Itt esett el Danuta összekötő – Krystyna Krahelska, a „Hej, fiúk, szuronyt a puskára” kezdetű, népszerűvé vált dal szerzője.

Éjfél után a „Jeleń” hadosztály roncsai Jeżycki vezénylete alatt átverekedtek magukat a „Bástya” ezred katonái által elfoglalt Mokotówba.

A „W”-akció idején a Niepodległości sugárút és a Szustra utca sarkán álltam, amikor kibontakozott a „Bałtyk” zászlóalj támadása az SS által megszállt Narbutta utcai iskola ellen. Az SS-ek összeköttetésben álltak az ugyancsak a németek által megszállt ún. Wedel-házakkal a Puławska utcában. A fiúk libasorban futottak, futás közben nyomták fejükbe rohamsisakjukat, és sűrűn tüzeltek. Egyszer csak a Różana utca után két WH jelzésű, terepszínűre festett tehergépkocsi jelent meg, s elfoglalta a járda felét. Ezekben a gépkocsikban a Wehrmacht egyik egészségügyi osztaga helyezkedett el. Hátról, a Madaliński utcától drótaka-

dályokkal elválasztott udvaron egy tábori rádióállomás működött, és sátrak voltak láthatók. A háznak a Niepodległości sugárútról nyíló kapujában német őrszem ásítózott. A lövések hallatára felugrott, az út másik oldalán azonban már támadtak a fehér-piros karszalagos felkelők. Néhány német katona, csupán ingben vagy kigombolt zubbonyban, kirohant a ház elé; amikor azonban meghallották a falakba csapódó golyók süvítését, gyorsan visszavonultak. A tehergépkocsik ponyváit láncot vetettek, a lakkozott karosszériák pedig ropogva megrepedtek. A levegőt éles lőporszag töltötte be, az utcát pedig elborították a betört ablaktáblák szilánkjai.

A zászlóalj nagy veszteségeket szenvedett. A Narbutta utcai iskola sötét, mind a négy oldaláról megközelíthetetlen épületét lángok világították meg. A B 3. század egyik raja a Sandomierska utcában maradt, hátában a köztisztasági hivatal épületével. Ezt a rajt egy, a Wedel-házak irányából előrenyomuló német őrjárat vette tűz alá. Életüket csak kevesen tudták megmenteni, s ők is egytől egyig súlyosan megsebesültek; így a raj parancsnoka, Szary hadapród. Kasztan hadapród tizedes, aki géppisztolysorozatokkal bátran megtámadott egy védekezésbe szorult német csoportot, súlyos fejlövést kapott. Kasztan a Honi Hadsereg vezérkari főnökének, Grzegorz tábornoknak a fia volt, valódi nevén Krzysztof Pelczyński.

Az ezred nagyon súlyos veszteségeket szenvedett. Veszteségei átlagosan személyi állományának 15%-ára rúgtak. A Zbójnik hadnagy (Zdzisław Hecold) parancsnoksága alatt álló 1. század majdnem teljesen megsemmisült. Amikor ugyanis megtámadták a Racławicka utcai erőd rádióállomását, a hős parancsnokkal együtt valamennyi katona a harcmezőn maradt; a századból egyedül a Bozydar alhadnagy (Dariusz Dąbrowski) parancsnoksága alatt álló felfegyverzetlen tartalék szakasz maradt meg, amely a sikertelen akció után az ezredhez csatlakozott. E nagy veszteség egyrészt a hiányos fegyverzetnek, másrészt annak volt a következménye, hogy nem álltak rendelkezésre merőleges röppályájú fegyverek, márpedig ilyenek híján még csak álmodni sem lehetett az ellenség megerősített objektumainak bevételeiről. Oka volt e veszteségeknek az is, hogy a rohamra délután 5 órakor került sor. A tisztek és a katonák a támadást ugyanis előzetesen hajnalban gyakorolták, és azt a hitleristák által elfoglalva tartott épületek pontos tervrajzai, sőt modelljei alapján elemezték.

Monter ezredesnek az a nem teljesen átgondolt döntése, amely szerint a németeket a nap folyamán kell megrohanni, hozzájárult ahhoz,

hogy a vérontás és a veszteségek az előrelátható mértéket jóval meghaladták. A „Bástya” személyi állománya, a törzskari egységeket számításán kívül hagyva, 32 tisztet és 2170 katonát számlált. Ez volt az egyedüli olyan nagyobb, az illegalitásban létrehozott alakulat, amely a felkelés során ezredként lépett fel. Eredetileg törzs-zászlóalj volt, amelyet azután 1943 őszén alakítottak át ezreddé. A „W”-akció idején Daniel alezredes becslése szerint csupán a katonák 37%-a volt felfegyverezve, a szűkös lőszerkészletekről nem is beszélve. Ilyen körülmények között – és figyelembe véve azt is, hogy az ezred több mint 3000 elleneséges katona, főként SS-ek által megszállva tartott tíz objektumot rohamozott meg – nem is csodálkozhatunk a veszteségeken. De azon sem, hogy ezek közül az objektumok közül egyetlen egyet sem foglaltak el.

A németek fegyvereik hatókörében tartották ennek a városnegyednek két központi fekvésű utcáját – a Puławska és a Rakowiecka utcát. A rendőrök hosszú sorozatokkal szakadatlanul pásztázták a Puławskát. A Niepodległości út is csak nehezen volt megközelíthető a reá irányuló állandó ellenséges tűzben. A mokotówi katonák egy része napnyugtakor a Kabacki-erőd irányában vonult vissza. Hozzájuk csatlakozott a „Bástya”, „K” zászlóalja is, amelyet tévesen informáltak az akció további lefolytatásáról. Ezen a felkelők szempontjából legnehezebb éjszakán, amikor több városnegyedben dőlt el a műveletek sorsa, Daniel alezredes az egyedül helyes lehetőséget választotta: tartotta Mokotówt. Mindössze öt szétvert százada volt, amelyeket a Dreszer-park tengelyében vont össze. A tüzek lassan kialudtak, az a szemerkélő eső oltotta el őket, amely alkonyatkor kezdett hullani.

Varsó lángokban állt. Minden oldalról ágyúdörgés hallatszott. A Nyugati pályaudvar közelében tüzelőanyag-tartályok égtek. A sűrű, fekete füstgomolyok arra mutattak, hogy benzin gyulladt meg. A földalatti mozgalomban Sikorski útnak nevezett Jerozolimski úton, a Panikiewicz utcával szemben fekvő Főpályaudvar melletti fabarakkok ragyogó lánggal égtek. A felkelők azonban ezt a pályaudvart sem tudták bevenni, mint ahogy a németek kezén maradt végső soron az összes fővárosi pályaudvar.

A vasúti sínek mentén, a Postai pályaudvar épülete közelében, a Chmielna és a Towarowa utcákon, harc bontakozott ki. Délután 5 óra előtt Zdunin alhadnagy (Zbigniew Brym) és öccse egy alig 20 főből álló csoporttal együtt a vasúti hídon helyezkedett el. A 25 éves Zdunin egy utászszakasznak volt a parancsnoka, amely azt a feladatot kapta, hogy megelőzve a „Gromada” ezred Okęcie elfoglalására irányuló támadását,

törjön utat a gyalogság számára. Zdunin és szakasza egy angol gyártmányú géppisztollyal, néhány kézigránáttal és lőszerrel felfegyverkezve igyekezett Okęciebe. A Marszałkowska utcán lehetetlennek bizonyult az áthaladás. Kerülőutakon, a németekkel való kisebb összecsapások után elérték a terepszínűre festett vasúti hidat a Postai pályaudvar mellett. Egyszerre csak megjelent egy géppuskával felszerelt német rohamkocsi. Amikor a németek megpillantották a vasúti híd két oldalán őrző-ratszerűen, libasorban haladó felkelőket, tüzet nyitottak rájuk. Ugyanakkor lövések hallatszottak a Chmielna utcai bunkerből, a Postai pályaudvar felől, a vasutasok házából. Zdunin gyorsan elővette köpenye alól a géppisztolyt, és hosszú sorozatot adott le a rohamkocsira. Lövéseinek találniuk kellett, mert a géppuska elhallgatott egy pillanatra, ami a felkelők számára lehetővé tette, hogy a Chmielna utcába vonuljanak vissza. A 126. sz. ház kapualjában kerestek menedéket. Zdunin alhadnagy öccse hirtelen a földre rogyott. Bátyja föléje hajolt, de a fiú már nem élt. Zdunin elkeseredésében kiugrott a kapu alól a járdára, és géppisztolyából löni kezdte a németeket. Időközben még tárat is váltott. A gépkocsi hátrálni kezdett. Az alhadnagy megint beugrott a kapu alá, és hirtelen meleget érzett a jobb kezén. A géppisztolyt, amely kicsúszóban volt tenyeréből, utolsó erőfeszítésével tartotta.

A Postai pályaudvar térsége a Belváros olyan legnyugatibb pontja volt, amely még a Radwan alezredes (Edward Pfeiffer) parancsnoksága alá tartozó I. kerületbe esett. A felkelés sikerét vagy bukását az döntötte el, hogy vajon a felkelők el tudják-e foglalni teljesen egyrészt a Belvárost, másrészt pedig a temetők térségét, a Towarowa utcát, valamint a Zawisza teret egészen a Visztula partjáig. E zárt építésmóddal jellemzett, és így a megrohamozás szempontjából nehéz, viszont védelmi szempontból annál előnyösebb területek elfoglalásával egyúttal el lehetett vágni azt a két fő közlekedési utat, amely a várost a pragai hídfővel kötötte össze. Az egyik a poznańi műútról kiindulva a Wolska utcán át a Leszno és a Długa, valamint Miodowa utcákon keresztül a Kierbedź-hídhöz vezetett, a másik a krakkói műúttól kiindulva a Jerozolimski sugárúton áthaladva a vasúti hídon és a Poniatowski-hídon át húzódott. Ugyanakkor az egész Belváros meghódítása a felkelők kezére adta volna azt a központi vasútvonalat is, amely a Főpályaudvart az alagúton és a vasúti hídon keresztül a Praga városrészben fekvő Keleti pályaudvarral kötötte össze. Ily módon a 9. német hadseregnek a hídfőre előretolt egységei el lettek volna vágva ellátási bázisuktól. Éppen ezért a felkelők tervében a Belvárosnak rendkívül fontos szerepe volt. A Honi Hadsereg-

nek e városrész elfoglalására rendelt csapatai mintegy 13 000 katonát számláltak.

A többé-kevésbé koordinált cselekmények a Belvárosban 4 órakor kezdődtek meg. A sűrűn beépített terep lehetővé tette ugyan az ellenség által elfoglalva tartott épületek megközelítését, ugyanakkor azzal a következménnyel járt, hogy a támadás majdnem vaktában haladt előre, mert nagyon nehéz volt mindennemű felderítés. Az ellenségnek megvolt a lehetősége arra, hogy bármely ponton védekezzék, ami minden bizonnyal nem könnyítette meg a támadók feladatát. Majdnem lehetetlen volt viszont, hogy az ellenség ellentámadása során tömegesen vesse be páncélosait, mert a felkelők által elfoglalt, szilárdan megépített lakóházak – a Mokotówban és Żoliborzban silányul megépített házakkal ellentétben – azonnal erős ellenállási fészekké váltak.

A „Kiliński” zászlóalj támadása a Főposta Napóleon téri szecessziós épülete ellen – az ellenség tüzeiben összeomlott. A felkelők, ahelyett, hogy elvegyültek volna az érdeklődők tömegében, katonás rendben újabb rohamra indultak. A németek az újabb rohamot is véresen visszaverték. Ugyanakkor a felkelőknek két harckocsit sikerült megsemmisíteniük, majd elfoglalták a Prudentia Biztosító Társaság épületét, a város akkor legmagasabb építményét, amelyet a varsóiak egy kis túlzással felhőkarcolónak neveztek. Ezzel a felkelők igen előnyös megfigyelő és tüzelési pontra tettek szert a Főposta elleni további harcukhoz. A „Kiliński” zászlóalj 6. százada több rohamot indított a Lengyel Telefon Rt. (Polska Akcyjna Spółka Telefoniczna – PAST) igazgatósági épülete ellen, s ezeket a rohamokat a németek csak úgy tudták visszaverni, hogy majdnem az utolsó órában erősítést kaptak. A lengyelek a szomszédos épületeket foglalták el.

Ezen túlmenően a Belváros területén mindössze egyetlen épületet sikerült meghódítani, nevezetesen a Katonai Földrajzi Intézet székházát a Jerozolimski úton. Ezt az épületet Gurt századosnak (Kazimierz Czapłának) a csoportja rohamozta meg. Sosna százados (Gustaw Billewicz) zászlóalja a hitleri védelem egyik erős pontját, a „Nordwache” rendőrőrszobát támadta meg a Chłodna és a Żelazna utcák kereszteződésénél, de sikertelenül. Ezzel szemben elfoglalták a Haberbusch sörfőzdét, amelynek raktáraiban több tonna gabonát találtak, ami a főváros lakosságának ellátása szempontjából rendkívül értékes lelet volt.

Az Óvárosban (Stare Miasto) a Gozdawa százados (Lucjan Giżyński) által vezetett „Czarnecki” csoport a Krasinski tér birtokáért folytatott harcot, amelynek során harckocsik támadását is el kellett hárítania. Az

Óváros lakossága, amikor meghallotta az első lövéseket, azonnal hozzá-
kezdett a barikádépítéshez, és egy emberként jelentkezett a felkelők se-
regébe. „Mindannyian, fiatalok, gyermekek és öregek, egyszerre rohan-
tak ki a kapualjából az utcára” – írja Ognisty százados (Lucjan Fajer)
„Az Óváros harcosai” („Żołdnierze Starówki”) című művében. – Oda
se hederítve a golyók süvöltésére, nyomban barikádokat kezdtek építe-
ni. Felfordították a villamoskocsikat, feldöntötték a gyűlölt német fel-
hívásokkal teleragasztott hirdetőoszlopokat, az újságárus kioszkokat, az
otthagytott kézikocsikat. Papírbálákat hoztak, sőt még a lakásokból is
kihurcolták a bútorokat. A barikádok többségét azonban a járdákat bur-
koló lapokból emelték.”

A Boncza lovaskapitány (Frantisek Sobecki) által vezetett csoport-
nak az volt a feladata, hogy elfoglalja a Kierbedź-hidat, a Vár teret és
esetleg az ún. Schicht-házat is, amely utóbbiban mindig német rend-
őrség állomásozott. A rendőrséget azonban most megerősítették két
Wehrmacht-századdal, harckocsikkal és a Visztula partján tűzállásban
levő tüzérséggel. A felkelők támadásának ilyen körülmények között ku-
darcot kellett vallania. A Krakowskie Przedmieście, valamint a Pancer
viadukt a németek kezén maradt. Sok vért vesztettek a Krybar (Luc-
jan Odorkiewicz) százados vezetése alatt álló egységek, amelyek a Po-
wiśle városrészből kiindulva a Radziwiłł-palotát, a Varsói Egyetemet,
a sötétkék ruhás rendőrségnek a Krakowskie Przedmieście 1. számú
házban működő parancsnokságát támadták. Egyedül Cubryna százados-
nak (Stanisław Skibniewskinek) sikerült egységével, amely többségében
villanytelepi munkásokból állt, elfoglalnia a villanytelep főépületét. A
telep meghódítására irányuló súlyos harc még az esti órákban is rend-
kívül elkeseredetten folyt.

A Belváros déli részén nem sikerült bevenni a Szejm épületét, a
Trzech Krzyży teret, az Országos Gazdasági Bank, valamint a Nemzeti
és a Katonai Múzeum épületét, ami azzal fenyegetett, hogy a Belváros
területét a Jerozolimski sugárút és a Május 3-a sugárút vonala két részre
fogja vágni. A Poniatowski-híd elleni rohamot az ellenség kegyetlenül
visszaverte. A híd tornyocskáin a németek nehézgéppuska-fészkeket
építettek, s azokat a felkelőket, akik a támadásban nem vesztették éle-
tüket, másnap a híd alatt végezték ki, ahol még 1945-ben is látszottak a
véryomok.

A rendkívül nagy katonai, sőt a várt szovjet segítségre való tekintettel
a bizonyos értelemben politikai jelentőségű hidak problémáját a felkelő-
parancsnokság nyilván elbagatellizálta. Hans von Krannhals „Az 1944.

évi varsói felkelés” („Der Warschauer Aufstand 1944”) című könyvében azt írja, hogy a hidakat a németek két századból álló 654. utászászlóalja védte. Ez frontalakulat volt, és augusztus 1-én, a kora reggeli óráktól kezdve, a gondjaira bízott objektumok elaknásításával volt elfoglalva. A Kierbedź-hidat egy tisztből, hat altisztből és 20 közkatonából álló osztag tartotta megszállva, a Poniatowski-hídon viszont csupán mintegy 24 közkatonára és négy altiszt tartózkodott, egy alhadnagy parancsnoksága alatt.

Egy óra tájban – a gyülekezőhelyre igyekezve – megálltam a Poniatowski-hídnek a vasúti híd felé eső végén. Figyelmemet a hídnak mindössze két tábori csendőrből álló, golyószóróval felfegyverzett őrsége vonta magára. Akkor még én is úgy gondoltam, hogy a hídnak ezt a biztosítását néhány golyóval vagy kézigránáttal elintézhették, és a híd a mi kezünkre kerül!

Másik ilyen fontos objektum volt a Belváros területén a Varsói Egyetem, amelyet a Krybar százados vezette VIII. csoporthoz tartozó század rohant meg Bicz hadnagy (Marian Mokrzecki) parancsnoksága alatt. Ez a roham is kudarcba fulladt. Az egyetemet a lábadozó katonák századának, az ún. Genesungs-Kompanie-nak 30 katonája védte. Az egység állományát később 70 közkatonára és három tisztre emelték, s biztosító zászlóaljnak nevezték el. „Fő feladatuk az itt elhelyezett német fegyverraktár védelme volt – írja Waclaw Borowy professzor „Az 1944. évi felkelés időszaka a varsói Egyetemi Könyvtárban” című könyvben, melyet Bohdan Korzeniewski közlései nyomán készített. * – A múzeum háta mögött levő épületben laktanya és kézi fegyverraktár volt, ahol 4500 közönséges puskát és 150 géppuskát őriztek. Ez elenyésző csekélység volt ahhoz képest, ami a többi épületben volt elhelyezve. Az előadótermek épületében csak a kézigránátokkal teli ládák két termet töltöttek meg. A többi terem kivétel nélkül fegyverrel volt telerakva, egészen a mennyezetig. A felkelés egészen másképpen végződhetett volna, ha az egyetem területe ellen intézett roham sikerrel jár (ami a kezdet kezdetén lehetséges volt, mert az egyetem területén akkor csak nagyon kevés német katona tartózkodott, és egyetlen tiszt sem). Az egyetem udvarán augusztus 1-ének reggeli óráitól kezdve három löveg állt igen sok (közepes kaliberű) lőszerrel, és ezenfelül négy tábori ágyú és mintegy 10 gránátvető.”

* „Okres powstania 1944. r. w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie. Relacja Bohdana Korzeniewskie spisana przez Waclawa Borowego.” – A visszaemlékezés egyébként csak 1965-ben jelent meg.

Tegyük fel, hogy ez a közlés bizonyos fokig túlzott, és hogy az egyetem területén a valóságban jóval kevesebb fegyver volt, mint ahogyan arról Bohdan Korzeniewski tájékoztat bennünket. Ennek ellenére is az volt azonban a helyzet, hogy az adott körülmények között az egyetem elfoglalása elsőrendűen fontos dolog volt. Hogy erre nem fordítottak kellő figyelmet, szintén azt mutatja: Monter és törzskara a felkelést sem hadműveleti, sem pedig taktikai vonatkozásban nem dolgozta ki részletekbe menően, és így az – sajnálatosképpen – rögtönzések sorozatává alakult át.

A felkelés kirobbanása sok embert meglepett a városban, köztük katonákat is. A Honi Hadsereg főparancsnokságának egyik felügyelője, Karol alezredes (Józef Rokicki) délután 4 órakor érkezett meg a Narutowicz téri kapcsolati helyre, ahol a felügyeleti szerv összekötője arról tájékoztatta, hogy nincs semmi parancs a számára. Az alezredes elindult a Jerozolimski úton a Belváros felé. Két erős német őrszázad azonban felkeltette a figyelmét a Marszałkowska utcánál; mindegyik őrszázad kb. 12 emberből állt. Amikor az első lövések felhangzottak, az alezredes a Nowogorodzka utcában tartózkodott, s a lakossággal együtt barikádokat kezdett építeni.

★

Ugyanebben az időben Sęk őrnagy (Józef Małecki), a Népi Hadsereg vezérkarának egyik tagja a Marszałkowska utcában tartózkodott, a Chmielna utca közelében. Egy találkozásról jött, amelyen a vezérkar többi tagjával, nevezetesen Felk őrnaggyal (Stanisław Nowicki mérnökkel) és Korab őrnaggyal (Stanisław Kurlanddal) tárgyalt. Annak a helyiségnek a lakója, ahol összejöttek, nevezetesen a Bednarska utca 18. számú ház házfelügyelője, értesítette őket, hogy az utcán embercsoportok köröznek kiabálva, a rendőri kijárási tilalom 5 órakor kezdődik, a járőrelőknek pedig azt tanácsolják, hogy vonuljanak vissza otthonaikba. A Népi Hadsereg vezérkarának tisztjei úgy gondolták, hogy minden bizonnyal felkelés van készülöben. Gyorsan elváltak, miközben a vezérkar székhelyét az Óvárosban jelölték ki, ahol a Lengyel Munkáspártnak elég sok tagja lakott. Sęk őrnagynak a Witkowski tér környékére kellett volna mennie, hogy ott maga köré gyűjtse a Népi Hadsereg katonáit, és harcba vigye őket. A Lengyel Munkáspárt a megszállás éveiben következetesen meg nem alkuvó harcot hirdetett a német megszállók ellen, és bár katonáit senki sem értesítette a felkelésről, a kommunistáknak eszük ágában sem volt mentesíteni magukat e nem várt kötelesség alól.

Sęk őrnagy megállt egy pillanatra, és szemügyre vette a Marszałkowska utcát. Arra a megállapításra jutott, hogy még könnyen meg lehetne szállni ezt a Varsót központilag keresztül vágó útőeret. Később futva elérte a Żłota utcát. A Marszałkowskát akkor már tűz alatt tartották.

Este 7 óra táján – írja Sęk őrnagy visszaemlékezéseiben – az egész utca fehér-piros zászlódíszbe öltözött. „Az úttest és a járdák tele voltak az eseményeket élénken tárgyaló emberekkel. Szájról szájra jártak a győzelmi hírek, azt mesélték, hogy a város különböző pontjain megsemmisítették a német őrségeket. És valóban, az utca láttán az ember könnyen juthatott fantasztikus és illuzórikus következtetésekre. Az emberek itt Lengyelországnak egy megszállók nélküli darabkáját látták, a szabadság levegőjét szívták magukba. Fegyverrel a kézben harcoló embereket láttak maguk körül. Itt hallottam első ízben, hogy a lengyel katonaságnak rendkívül erős ejtőernyős egységei vannak Angliában, és sok más kósza hírt.”

A közelben, a Prudentia Biztosító Társaság magasépületén, óriási fehér-vörös lobogót lengetett a szél. Ezt Garbaty hadapród vitte fel a „Kiliński” zászlóaljából.

Látta a lobogót messziről Bór tábornok is. „Ez a tudat mindenkinek fokozta az elszántságát, ugyanis megcáfolhatatlan bizonyítéka volt a mieink sikerének” – írta. Nyomban megfogalmazott két táviratot. Az első a következőképpen hangzott: *„Fővezér. VIII. 1-én 17 órakor megkezdjük a harcot Varsóért. Kérek sürgősen löszert és páncélelhárító fegyvereket „Kostka” (Kocka) fényjelzésekre, valamint közvetlenül az alábbi városi terekre is: Filtra, Kercel, Ogród Saski, Wojska út, Pulawska és Belwederska. A Honi Hadsereg parancsnoka.”* A második távirat szövege: *„Miniszterelnök és Fővezér. A Varsó birtokáért folyó harc megkezdése miatt kérjük, kezdeményezzék az azonnali szovjet segítséget, kívülről való támadás útján. Kormány megbízott és miniszterelnök-helyettes. A Honi Hadsereg parancsnoka.”*

Bór megparancsolta, hogy ezeket a táviratokat haladéktalanul továbbítsák Londonba. A rádióállomás azonban nem működött.

Nehéz éjszaka volt. Itt-ott még mindig izzott parázs, de a makacsul szitáló eső már végezte munkáját. Nyugtalanító fénycsóvák emelkedtek a magasba, vagy segílyt kérő német rakéta ragyogta be az olykor egészen sötét, csillagtalan eget. A rakéta lassan szállt alá a földre, és eközben megvilágította a kövezeten fekvő felkelők véres tetemeit. Kétezren pusztultak el, s a harc még nem fejeződött be. Míg egyes alakulatok megerősítették meghódított állásaikat, sőt területüket még növelték is, addig más egységek a parancsnokok és az alárendelt tisztek és katonák között lefolyt drámai viták után elhagyták a várost.

Niebora százados (Władysław Mazurkiewicz) a „Miotła” zászlóalj élén sikeresen rohanta meg a Dohánymonopólium Dzielna utcai gyárárt. Reggel felé bevették a bunkerokat és az épületeket. Fegyvert zsákmányoltak, és foglyokat is ejtettek. A németek egy része a sötétség védelme alatt a volt gettóba vette be magát. A „Zośka” zászlóalj 2. százada, a híres „Rudy” század, egy kiváló tiszt, a 21 éves Morro (Andrzej Romocki) hadapród-tizedes parancsnoksága alatt meghódította a Gęsiołka munkatábor nyugati peremét, és az Okopowa utcában két őrtornyot foglalt el. Ily módon a Honi Hadsereg főparancsnoksága már biztonságban érezhette magát, annál is inkább, mert Wola városrészben Waligóra őrnagy (Jan Tarnowski) egységei a helyi lakosság segítségével mindenütt barikádokat kezdtek építeni.

Reggel a temetők térségébe megérkezett Paweł alezredesnek (Franciszek Ratajnak) két zászlóaljból, az „Antoni” és a „Wigry” zászlóaljakból álló csoportja, amely Monter ezredes egyedüli tartaléka volt. A szállításokon csak a fegyvertelen katonák maradtak. E csoportosulás a Kampinosi erdőségbe igyekezett. Ide tartottak a Żoliborzi egységek, továbbá Marys hadnagy csoportosulása Wolából, végül Henryk hadnagy csoportja Ochotából is. Az elpusztított Żoliborzban a Wilson téren (ma a Komuna Paryska tere) még tartotta magát egy maroknyi felkelő, akik-

nek parancsnokságát Żmija lovassági kapitány (Adam Rzeszotarski) vette át.

Nem sokkal éjfél után a Niemcewicz utcán kibontakozott az Ochotából jött Grzymała alezredes katonáinak hosszú oszlopa. A „Zośka” zászlóalj minimális fegyverzettel ellátott egyik szakasza, élén Bogusław hadapróddal (Iwo Rygellel), csatlakozott az Ochotából vonuló oszlophoz. Hajnalban érték Pęcicebe, ahová zsákmányolt golyószóróval fel-fegyverzett előőrsöt küldtek ki. A község terén Wehrmacht-katonákba ütköztek, akik meglepetésükből felocsúdva nehéz gépfegyver tüzével árasztották el a felkelők oszlopát. Az emberek többsége a környező földeken szóródott szét, majd nyugati irányban áttörtek a Chojnówi erdő felé.

A németek a felkelés kitörésének hírére dühbe gurultak, s telefont ragadtak, hogy jelentéseket küldhessenek a világba. Elég lett volna, ha a lengyelek egyszerűen elvágják a telefonkábeleket, s akkor az ellenség kizárólag rádióösszeköttetésre szorult volna. Ez – sajnos – nem történt meg. Mokotówban pl. a felkelők elfoglalták az ottani telefonközpontot. Ez a központ a Honi Hadsereg parancsnokságát azonban csak néhány nap elmúltával kezdte érdekelni, jöllehet a felkelők már az első órában bevették.

Stahel tábornok kezdetben nem tulajdonított nagyobb fontosságot a lengyelek mozgolódásának. Csak éjjel, amikor már tájékozódott a helyzetről, jelentette Model tábornagnak: „Varsóban 17 órakor megkezdődött az ellenállási mozgalom felkelése. Számos német hivatalt körülrzártak, ezeknek csak részben mehettünk segítségére.” Az Elektromos Művekben és a hűtőházban állomásozó rendőrörsök nem válaszoltak. A németek a Sucha út (ma az 1. hadsereg útja) 6. szám alatti Gestapo-székház ellen intézett ostromot visszaverték, a hírhedt játékkaszinót pedig ellentámadással visszahódították. Geibel ezredes erősítéseket kért Stahel tábornoktól, mert arra számított, hogy a felkelők Mokotów irányából ismét támadni fognak. Az SS „Wiking” hadosztálytól egy gyalogszázadot és egy harckocsiszázadot kapott, az éj leple alatt pedig felkészült a várt támadás elhárítására. A felkelők ebben a térségben azonban már szét voltak verve.

Himmler a felkelésről fél órával annak kirobbanása után szerzett tudomást. Úgy vélte, súlyos csapást jelent a presztízsére. Természettől fogva gyáva lévén, megijedt Hitler előrelátható haragjától. Maga je-

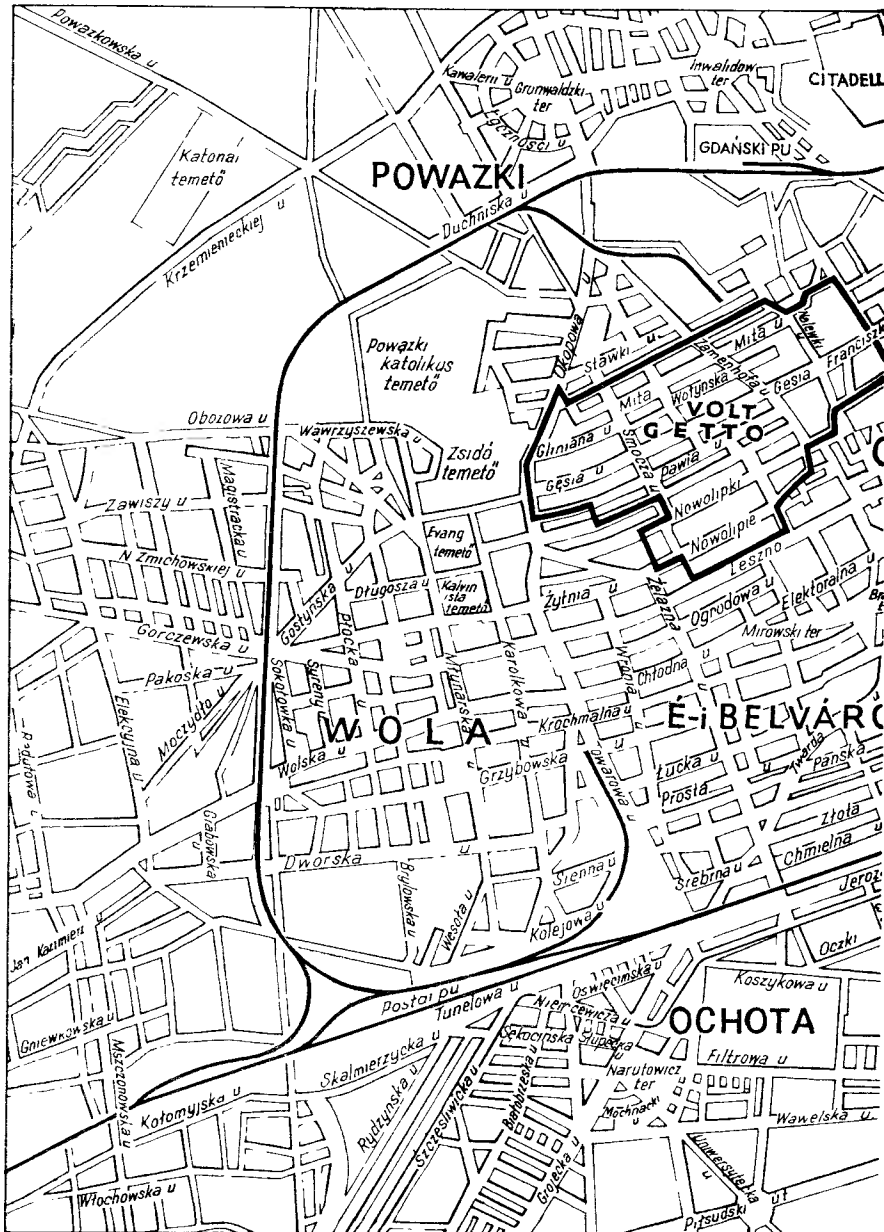
lentkezett tehát Hitlernél azzal, hogy vállalkozik a lengyelek felszabadító harcának elfojtására. „Mein Führer – nyilatkozott állítólag az SS parancsnoka –, történelmi szempontból ez áldás. Öt-hat hét alatt kimá- szunk belőle, azután pedig Varsót, ennek a nemzetnek a fővárosát, fejét és eszét elpusztítjuk.”

Hitler, amikor meghallotta a felkelés hírért, szokása szerint örjöngeni kezdett, és hisztérikus rohamot kapott. Dührohamának első pillanatá- ban azt kívánta, hogy vonjanak vissza Varsóból minden csapatot, von- ják ki a rendőrséget is, majd a várost a maga egészében Ritter von Greim vezérezredes 6. légiflottája bombázza. Minthogy azonban a németek kivonása lehetetlennek mutatkozott, elejtette a tervet, s azt a parancsot adta Himmlernek és Guderian vezérezredesnek, hogy gyorsított ütem- ben siessenek a Varsóban bezárt németek segítségére. Egyidejűleg ki- jelentette: „Varsót leborotválom a föld színéről.” Kimondta tehát az ítéletet a hős város és lakosai fölött. Most már büntetlenül lehetett gyil- kolni őket.

Az ítéletnek – sajnos – végrehajtói is akadtak: dr. Dirlwanger állat- orvos, sötét csillagzat alatt született férfi, aki egy bűnözőkből összeállí- tott dandár parancsnoka volt; aztán a július 31-én SS-tábornokká ki- nevezett 50 éves Kamiński, volt szovjet százados, Poznańban szüle- tett hazaáruló, aki a hozzá hasonló banditákból álló RONA dandár- nak – a Rosszijszkaja Oszvobogyityelnaja Narodnaja Armijának – az élén állott. Himmler egyidejűleg táviratot intézett a Berlin melletti Sachsenhausenben fekvő koncentrációs tábor parancsnokához azzal az utasítással, hogy végeztesse ki a táborban fogva tartott Grot táborno- kot. A foglyot éjjel három órakor felébresztették, és néhány perccel az- után a hírhedt tarkólövessel kivégezték.

Maga Himmler augusztus 2-án Poznańba repült, ahol megkezdte a felmentő csapatok szervezését a városi rendőrségi alakulatokból. Tizen- hat századból álló két ezredet indított útnak Varsóba. Ezeket az ezrede- ket kiegészítette még két, legújabb típusú lángszórókkal felszerelt tűz- oltó századdal és egy, vegyesen SS- és Wehrmacht-katonákból álló szá- zaddal. A csoport parancsnokságát Heinz Reinefarth volt ügyvéd, most rendőrtábornok és a warthegau SS parancsnoka vette át. Von dem Bach tábornok, akinek feladata a messze, front mögött működő partizánok elleni küzdelem volt, ez idő szerint Gdańsk mellett, Sopotban tartózko- dott, ahol a Visztula menti erődítési munkákra felügylet.

Augusztus 3-án Guderian telefonon közölte dr. Frank főkormányzó- val, hogy „a Führer határozott akarata szerint a varsói felkelést min-

A BELSŐ VÁROSRESZEK, WOLA ÉS OCHOTA

den lehetséges eszközzel el kell fojtani”. Igaz ugyan, hogy amikor Sawicki lengyel ügyész kihallgatta, válaszaiban igyekezett bagatellizálni a varsói harcok jelentőségét az általános fronthelyzet szempontjából, „Egy katona visszaemlékezései” című könyvében mégis bevallotta, hogy a felkelés a kialakult helyzetre való tekintettel „számunkra sok és rendkívül nagy veszély forrása” volt. A Vormann tábornok parancsnoksága alatt álló 9. hadseregnek a fronttal való kapcsolatában zavarok álltak be, sőt ez az összeköttetés átmenetileg meg is szakadt. „Nem zárhattam ki azt a lehetőséget – írja Guderian –, hogy hamarosan együttműködés jöhet létre az orosz csapatok és a lengyel felkelők között.” Éppen ezért a német szárazföldi csapatok vezérkarának az állott érdekében, hogy felszámolja az ellenállásnak ezt a fontos fészket. Varsó továbbra is a főkormányzó hatáskörébe tartozott. Guderian ugyan azt a javaslatot terjesztette Hitler elé, hogy Varsót kapcsolják a hadsereg hadműveleti övezetéhez, ebből azonban Frank és Himmler ellenkezése folytán semmi sem lett. A vezérkar és a polgári hatóságok közötti bizonyos ellentétek persze nem akadályozhatták meg, hogy végrehajtsák a városban a Hitler által már kimondott ítéletet. A felelősségben ezért a Wehrmacht és a biztonsági szervek, Himmlerrel az élükön, egyenlő arányban osztoznak.

A sietve megszervezett német felmentő csapatok augusztus 3-án vonaton vagy gépkocsikon indultak el Varsóba. Dirlewanger bűnözői Oleckból Wolába tartottak, Kamiński dandárjából viszont a RONA 1700, külön erre a célra kiválasztott katonája, Frolov őrnagy parancsnoksága alatt, Sziléziából gépkocsikkal Ochota rendeltetéssel indult sietve útnak. Útközben sehol nem ütköztek a Honi Hadsereg ellenállásába, holott partizánterületeken mentek keresztül. A Poznańból elinduló, Reinefarth vezette csoport Łowiczon keresztül, augusztus 4-én ért a harcoló fővárosba, és másnap hajnalban hozzákezdett akciójához.

Az említett alakulatok számára kiadott parancs a következőképpen hangzott:

„Varsót a földdel kell egyenlővé tenni, és ezzel elrettentő példát kell mutatni egész Európának.”

A város helyzete kétségbeejtő volt. A Honi Hadsereg főparancsnokságára beérkező szűkszavú jelentésekből kitűnt, hogy a felkelők rohama, a „W”-akció nem járt kielégítő eredményekkel. Augusztus 2-án reggel felé, miután véget ért a „Radosław” csoport harca az ellenséges páncélos egységekkel, Grzegorz tábornok a helyzetet pesszimiztikusan így értékelte: – Egységeink pocsék helyzetben vannak.

Úgy határoztak, hogy elbocsátják a felkelők soraiból a fegyvertelene-
ket. Ha ezt a főparancsnokság lelki összeomlására utaló rendelkezést
végrehajtották volna, megfosztották volna az alakulatokat tartalékaik-
tól, és teljesen letörték volna a felkelők önbizalmát, akik mindegyre ab-
ban reménykedtek, hogy majd csak akad részükre is fegyver. Honnan
tudhatták volna, hogy a főparancsnokság parancsára Leśnik alezredes
(Jan Szypowski), a Honi Hadsereg felfegyverzési főnöke, Varsóból
900 „villámszórónak” nevezett, az illegalitásban készített, egyszerű
konstrukciójú géppisztolyt szállíttatott el július 7-én a keleti körzetek-
be? Azt sem tudhatták, hogy az események hatására a beijedt raktárno-
kok közül sokan elbújtak, s nem tudni, hová rejtették a fegyvereket.
Akadt olyan raktárnok, aki egy ilyen rejtekhelyet a város kellős közepén
csak 1947 márciusában fedett fel! 678 angol géppisztolyt és puskát ta-
láltak benne, 60 000 db lövedékkel. Már ezekből a számadatokból is ki-
tűnik, hogy a felkelőknek majdnem 1600 kézfegyvert kellett nélkülöz-
niük készleteikből. Feltételezték, hogy a levegőből is bőven dobnak
majd le fegyvereket nekik, azt viszont, hogy erre mindeddig nem került
sor, a rossz időnek tudták be. Bór tábornoknak végül sikerült elküldenie
táviratait. Amikor a rádióállomás működni kezdett, a főparancsnoksá-
gon megjavult a hangulat.

Monter, a Honi Hadsereg Varsói Területi Parancsnokságának pa-
rancsnoka, a felfegyverzetlen felkelők elbocsátására vonatkozó paran-
csot egyfajta kapitulációként értelmezte, s energikusan tiltakozott elle-
ne. Utasítást adott, hogy hozzák Grzegorz tábornok tudomására, mi-
szerint ennek a parancsnak a teljesítését megtagadja, és tovább harcol.
Hadiszállását a Jasna utcában, a Victoria Szállodában rendezte be,
amelyet a körzet diverziós egysége, a Kosa hadnagy parancsnoksága
alatt álló „Kollegium B” foglalt el elkeseredett harcok árán. Monteron
és törzskarán kívül a szállodában tartózkodott még barátja, Wolski ve-
zérkari ezredes, vagyis Jan Rzepecki, a főparancsnokság VI. osztályá-
nak főnöke is. Bór nem rokonszenvezett különösebben Rzepeckivel;
jobban szerette volna, ha Rzepecki nincs mellette. Ezért összekötő tiszt-
ként Gromski vezérkari őrnagyot (Tadeusz Wardejn-Zagórskit) vette
maga mellé, aki megrögzött pilsudskista és a háború előtt Varsó északi vá-
rosrészének polgármestere volt. Gromski őrnagynak Rzepecki ezredes-
hez írt bizalmas levelei értékes tájékoztatást adnak a főparancsnokság-
ban uralkodó hangulatról.

Monter, valódi nevén Antoni Chruściel, 1941 óta állt a Honi Hadse-
reg Varsói Területi Parancsnokságának élén. Przeworsk környéki pa-

rasztsaládból származott. Az első világháború előtt jogi tanulmányokat folytatott Lwówban. 1914-ben bevonult, harcolt Piłsudski légiójában, majd az osztrák hadseregben; 1920-ban már két magas kitüntetést viselt és százados volt. Ezt követően végigjárta a gyalogos tisztek szokásos pályáját. 1934-től 1936-ig harcászatot adott elő a katonai főiskolán. 1939-ben mint vezérkari ezredes a Cehak tábornok parancsnoksága alatt álló 30. gyaloghadosztályhoz tartozó 82. gyalogezredet vezényelte. A hadosztály a „Łódź” hadsereg kötelékébe tartozott. Monter ezredének már a szeptemberi hadjárat kezdetén súlyos harcokat kellett vívnia a németekkel, akik két, harckocsikkal és tüzérséggel megerősített hadosztállyal, a 18. és a 19. hadosztállyal széles fronton nyomultak előre. A 30. gyaloghadosztály nehéz helyzetben volt. Kimerítő éjszakai menetekkel vonult vissza, nappal pedig elfoglalt állásait védelmezte. Szeptember 8-án Monter ezrede a Karol Ziemski vezérkari ezredes parancsnoksága alatt álló 36. gyalogezreddel működött együtt. Utóbbi a felkelés idején Wachnowski fedőnév alatt Varsó északi kerületeinek parancsnoka volt.

Monter parancsnok – mindenki csak így hívta őt – azok közé a katonai vezetők közé tartozott, akikkel beosztottjaik nagyon rokonszenveztek. Közvetlen és egyenes ember volt. A felkelést követően az Egyesült Államokban telepedett le. Bizonyos emigráns körök szenvedélyesen támadták, a Honi Hadsereg volt főparancsnoksága pedig az ő vállára kívánta áthárítani a felelősséget a harcok kitöréséért. Nagyon vágyakozott hazája után, és szándékában volt visszatérni; 1960. november 30-án azonban tragikus hirtelenséggel meghalt.

Monter törzskara az augusztus 1-ről 2-ra virradó egész éjszaka megfeszítve dolgozott. Nem álltak rendelkezésére pontos jelentések az egyes kerületekből. A legfontosabb összeköttetési eszköz, a küldöncrendszer ugyanis csődöt mondott, mert a németek igen sokat lelőttek munkatársai közül. Monter parancsnok tehát arra törekedett, hogy őrzásokat küldjön ki, amelyek híreket hoztak volna a különböző városnegyedekből. A maga részéről minden erejével azon dolgozott, hogy megtisztítsa az ellenségtől azokat a városnegyedeket, amelyek valamiféle egységként lehetővé tették volna a szabad mozgást és így az ellenséges tevékenység ellensúlyozását. A Honi Hadsereg katonái veszteségeik ellenére és annak ellenére, hogy lőszerfogyasztásuk meghaladta az előírányzott normát, derekasan tartották magukat, és az éj leple alatt nemcsak állásaikat igyekeztek megtartani, hanem azok kiszélesítését is megkísérelték. Ugyanakkor megfeszített erővel folyt a barikádépítés, mert – ha csak

ideiglenesen is – a barikádok is biztosították a felkelőket a németek rohamaival szemben. Ezen a téren a varsói lakosság igen nagy segítséget nyújtott. Az emberek összegyűjtötték a fegyvereket és a katonai felszerelést, élelmezték a felkelőket, és ápolták a sebesülteket.

Az éjszaka egyáltalán nem hozott pihenést a felkelők számára. Az első műveletek zűrzavarából kezdtek kibontakozni azok a szervezeti elemek, amelyek ezután általában a harcok egész időszakában fennmaradtak. Így pl. Zdunin alhadnagynak (akinek szakaszát a németek délután beszorították a Chmielna utcába. – *A szerk.*) sikerült a Chmielna, a Żelazna és a Twarda utcák közötti háztömbben mintegy száz embert összegyűjtenie. Szakaszához, amelyet később a „Chrobry II” csoportosulás századára kereszteltek át, az éjszaka folyamán több csoport csatlakozott. Így a Piotr alhadnagy (Władysław Mizielski) vezetése alatt álló katonai csoport (Piotr Zdunin iskolatársa volt), Janosik hadapród tizedes csoportja, Lubicz hadapród szakaszvezető csoportja, Molmar hadapród csoportja, a Lengyel Szocialista Munkáspárthoz tartozó Kazik hadapród őrmester csoportja, végül egy kis csoport cserkész a 16 éves General (Miroslaw Biernacki) vezetése alatt. A cserkészek az éjszaka folyamán megsemmisítették azt a német harckocsit, amely támadást intézett Zduninéknak a Chmielna utca 126. sz. házban elfoglalt állása ellen.

Az egység reggelre már harci készségben állt; Buńczuk kapitány, hivatásos lovastiszt, aki szintén beállt az egységbe, nem fogadta el a parancsnokságot, úgyhogy az továbbra is Zdunin alhadnagy kezében maradt. Az egységgel az éjszaka folyamán felvette a kapcsolatot egy további hivatásos tiszt, Lig őrnagy is, aki azon munkálkodott, hogy a térségben tevékenykedő felkelő egységeket nagyobb alakulatba fogja össze. Így azután tulajdonképpen ő volt a későbbi „Chrobry II” csoportosulás megteremtője, amely Zdunin századán kívül még a „Kard és Eke” („Miecz i Pług”), valamint a Nemzeti Fegyveres Erők katonáiból állott. Zdunin már kialakított egységéhez önkéntesek is csatlakoztak, mint pl. Ranicki hadapród tizedes vagy Wawer tizedes, aki magával hozta a környékbeli lakók kis csoportját, továbbá Hiszpan őrmester, egy kitűnően képzett, bátor, de kevésbé fegyelmezett katona. Az első órák zűrzavarát katonai fegyelem és szigor váltotta föl. A legnagyobb baj a fegyverekkel volt. Csak minden ötödik-hatodik felkelőnek volt fegyvere, és minden huszadik rendelkezett kézigránáttal. A géppisztolyok terén még rosszabb volt a helyzet, amennyiben minden egységre öt vagy hat jutott. Az állandóan tűz alatt tartott németek elmenekültek a

vasutasházból és a Postai pályaudvarról, amelyet felkelőink augusztus 3-án hajnalban, rohammal vettek be. A fehér-piros lobogót az új állás parancsnokának utasítására General bátor cserkészei tűzték ki.

A felkelők a Belváros más részeiben is kezdtek sikereket elérni. Az Óvárosban Koperski hadnagy (Witold Potz) százada elfoglalta a Barakowa utcai német kórházat. Gozdawa és Sosna százados, valamint Sienkiewicz őrnagy egységei a Smaga alhadnagy (Feliiks Murawy) parancsnoksága alatt álló szakasszal együtt megtámadták az Állami Értékpapír Gyárat, amelyet belülről Biały hadnagy (Czesław Lech) B 17-es számú egysége rohamozott meg. A Honi Hadsereg szindikalistákból álló 104. századának kötelékébe tartozó „Smaga” szakaszhoz több žoliborzi hadapród csatlakozott, akiknek – miután alakulatuk szétesett – nem volt beosztásuk. Ilyen volt Nałęcz (Stanisław Komornicki), Teśc (Mieczysław Teisseyre), majd valamivel később Wichel (Henryk Weis), mindannyian húszéves fiatalok, nemrég érettségizettek. Amikor a „Fukier” boroző lépcsőin ültek, egy, a Nowomiejska utcából jövő csoportot vettek észre. „A csoportot harminc év körüli žömök férfi vezette, akinek német géppisztoly és tábori látsző lógott a nyakában. Ingének ujjait és nadrágszárát alul feltúrte. Utána libasorban öt vagy hat fiatal fiú következett. Közülük csak egynek volt puskája, annak, aki közvetlenül a parancsnok mögött haladt. A többiek palackokat és kézigránátokat vittek. A sort büszkén egy legfeljebb tízéves fiúcska zárta le, benzines palackkal a kezében. Az egész csapat elszántságnak látszott, s ugyanakkor groteszkül festett. Mindenesetre ez volt az első harci egység, amelyet láttunk – írja visszaemlékezéseiben Stanisław Komornicki. – Gyorsan úgy határoztunk, hogy jobb egy ilyen serdülőkből álló, nevetséges egységben lenni, mint egy segédfeladatokat ellátó munkásszázadban. Anélkül, hogy egy pillanatig gondolkoztunk volna, a furcsa csapatocska nyomába eredtünk.” Így kezdődött Stanisław Komornicki jelenlegi vezérkari ezredes katonai pályafutása. Mint Nałęcz hadapród csatlakozott a „Smaga” szakaszhoz, és a felkelt Óváros védelmezője lett.

Ebben a térségben a Felkelés Katonai Védelmi Szolgálatának (WSOP) Ostrze hadapród (Łocki) által vezetett egysége bevette a telefonközpontot a Tłomacki utcában, a Honi Hadsereg más alakulatai pedig meghódították a Városházát, a Daniłowiczowska utcai börtönt, valamint a Blank-palotát. Ezekhez a csoportokhoz csatlakozott Krysztof hadapród, akit a felkelés a Foch utcában lepott meg. Krysztof nem volt más, mint a fizikailag gyenge, rendkívül érzékeny lelkű költő, Krysztof Kamil Baczyński. A „Parasol” zászlóaljhoz tartozó négy társával együtt meg-

jelent a szakasz-eligazításon, ezt azonban már nem tartották meg. Így került a Védelmi Szolgálatához. Baczyńskit nemcsak a kialakult helyzet bántotta, hanem az is, hogy nem búcsúzott el feleségétől, Basiától, aki minden bizonnyal idegeskedni fog elmaradása miatt. A Blank-palota ellen intézett roham során az öt bajtárs két puskát és kézigránátokat zsákmányolt. Ettől kezdve rendszeresen szolgálatot teljesítettek. Krysztof hadapród nemsokára kitűnt mint mesterlövész. Eredeti egysége ez idő alatt az Okopowa utcán, a temetők térségében állt.

A németektől teljesen megtisztított Óváros kezdett berendezkedni az új életre. A parancsnok hiányzott, mert Róg lovassági őrnagy (Stanisław Błaszczyk) pillanatnyilag el volt vágva a városrésztől. A tüzéség tüzelni kezdett; a Praga városrészből kilőtt első lövedékek a székes-egyházra hullottak, és felgyújtották.

Powiśle városrészben a villanytelep birtokáért folytatott harcok egészen délutánig tartottak. Végül is sikerült elfoglalni ezt a város szempontjából oly fontos objektumot. A németek egy része az alagsorban még védekezett, ezek azonban már az utolsó órák voltak. A lengyel felkelők csodálatra méltó keménységet mutattak, és ez nem hagyta el őket mindaddig, amíg csak az ellenség nyomása alatt vissza nem kellett vonulniuk.

A Napóleon téren szintén nem maradtak abba a Főposta épülete ellen indított rohamok. A felkelők hajnalban bevették a második bunkert, az épületbe azonban nem tudtak behatolni, mert a Warecka utcából egy német páncélgépkocsi tűzzel árasztotta el őket. Nowy Świat irányából két német harckocsi támadta meg a felkelők állásait. Gyújtópalackokat dobáltak rájuk; ezek közelből mindig hatásosak voltak. Az egyik harckocsi itt is lángba borult. Személyzete kiugrott, és az összecsapásban elpusztult. Magát a járművet a barikádhoz tolták. A győzelmes csetepaté utáni lelkesedést használta ki Leliwa lovassági kapitány, és dél tájban harmadik, nagy rohamra küldte a felkelőket az épület ellen. A németek Geibel ezredes parancsára Szuchból segítséget kaptak. A Warecka utcán több páncélgépkocsi vonult végig egészen a Főpostáig, hogy átvegye annak védelmét. A felkelők megtámadták a páncélosokat, amelyek sietve visszavonultak. Délután 4 órakor ismét megkezdődött a roham, mégpedig három oldalról. Most már sikerrel járt. A felkelők kétszáz foglyot ejtettek, fegyvereket zsákmányoltak, és az elfoglalt épületre kiűzték a fehér-piros zászlót.

Még mindig nem tudták azonban bevenni a Żelna utcai telefonközpontot. Két harckocsival megerősített rendőrosztag jött a német védők

segítségére. A harckocsikra itt is gyújtópalackokat dobáltak. Ezek a palackok benzinnel voltak megtöltve, amihez kis mennyiségű tömény kén-savat adagoltak. A palackokat olykor káliumkloráttal átitatott papírszalaggal ragasztották le. Amikor a palack valamihez hozzáütődött, a benzin meggyulladt, s a palack robbant. Ilyen palackokat első ízben a Madridért folyó harcokban alkalmaztak nagy sikerrel. Azóta ez a könnyen elkészíthető fegyver nagy népszerűségnek örvendett. A telefonközpont épületéhez érkező rendőrök a rohamozó felkelők láttán fejvesztetten kiugráltak a gépkocsikból. Fegyvereiket a kocsikban felejtették. A harckocsik lángolva fordultak vissza. Személyzetük minden bizonnyal összeégett.

Reggel a Gurt százados vezénylete alatt álló csoport kísérletet tett arra, hogy a Főpályaudvart a Chmielna utcából és a Widokról kiindulva rohanja meg. Az erős tűz megakadályozta a felkelőket szándékukban. Egyedül a Chmielna utcai Astoria Szállót sikerült elfoglalniuk, amelynek német védői azonban átszaladtak a pályaudvarra. Az Óvároshoz hasonlóan a Belvárosban is számos ponton került sor fegyveres összecsapásokra. Ezekből zömmel a felkelők kerültek ki győztesen. A harckocsik a szűk utcácskákban nem jelentenek nagy veszélyt, könnyű visszaverni őket. A németek ennek ellenére sem mondtak le arról, hogy egységeiket harckocsikkal támogassák, és így vegyék át a kezdeményezést, ami persze nem sikerült nekik.

Harckocsikkal rohamozták meg például Wolát. Minthogy nem tudták bevenni a barikádokat, polgári lakosokat, férfiakat és nőket tereltek a harckocsik előtt, vagy pedig parancsot adtak nekik az emelt erődítések lerombolására. Nehéz percek voltak ezek a felkelők számára. Nem egy habozott közülük, hogy lőjön-e, mert hiszen azt sem volt szabad megengedni, hogy a harckocsik legázolják a barikádokat.

Wola lángokban állt. A német katonák és a segédszolgálatos alakulatok ukránjai gyilkolni kezdték a polgári lakosságot. Csak akkor mentek be egy házba, ha biztosak voltak benne, hogy a felkelők nem lepik meg őket. A lakókat kihajtották az utcára, falhoz állították őket, és néhány perccel később már fel is hangzott a sortűz. Azokat, akik nem haltak meg, tarkólövessel intézték el. Nemegyszer előfordult az is, hogy a kövezeten fekvő hullákat ráadásul még kézigránátokkal megdobálták. A németeket nem érdekelte, hogy valaki részt vett-e a felkelésben vagy sem – legyilkolták az összes férfiakat, a lakóházakat pedig felgyújtották. Az emberek tömegesen menekültek a kivégzések elől a felkelők által meghódított területekre. Hallgatag, magukba roskadt, szinte összetö-

pörödött felnőttek és gyerekek keltek útra, mint ahogy azt Aleksander Kamiński leírja „Zośka és Parasol” című könyvében. „A felnőttek bóbiskoltak a csomagokon, a lépcsőkön, a batyukon, a gyermekek pedig a legkülönbözőbb kacatokból egyszerűen az aszfalton elkészített ideiglenes fekhelyeken nyugodtak. Mindenütt nyomasztó csend honolt, amelyet csak olykor-olykor szakított meg egy-egy orrfúvás, zokogás vagy köhögés. Giewont hadnagy csak most kezdi határozottabban megkülönböztetni a menekültek ruháját, fekhelyét, arcvonásait. Az összes arcnak, ha ráesik a világosság, valamilyen sárgásszürke árnyalata van. Itt-ott a friss kötések fehérjét lehet látni. . .”

A tűz, a hamu és a romok tartós elemeivé válnak a tájképnek a felkelés idején.

A Powązkowska utcáról az Okopowára kihajtó harckocsik a „Zośka” zászlóalj ellentámadásába ütköztek. A felkelők feszült csendben húzódtak meg a temetők falai mögött, kezük ügyében kézigránátokkal és gyújtópalackokkal. A zsidó temető kapujában páncéltörő gránátvetőt állítottak fel. A lövedék az első harckocsit hátulról, a tornyán találta el, mire az tanácstalanul megállt. A második harckocsi dübörögve, roppant motorzúgással ugyan tovább jutott, de a ráhajított gránátok azon is megtették a magukét. A harckocsi oldalirányba fordult, és nekiütközött egy, a villamossínek mellett álló vasoszlopnak. Gépfegyverei már nem lőttek, fekete füstgomolyok vették fátyolként körül. Egyszerre csak tornyának nyílásában megjelent egy fehér kendős kéz.

Nagy volt az öröm a harckocsik elfoglalása fölött. Jan százados (Jan Kajus Andrzejewski), a „Broda 53” diverziós osztag katonai egyenruhába öltözött és mellén háborús érdemkeresztet viselő parancsnoka, így szólt Piotr Pomian hadnagyhoz, vagyis Eugeniusz Stasieckihez:

- Úgy örülnek ennek a hülye tanknak, mintha csatát nyertek volna.
- Százados úr, hiszen ez az első harckocsijuk! És a megaláztatások annyi éve után úgy áhítoznak a győzelemre!

A harckocsik kiadósan támogatták Radosław csoportjait. Páncélos szakaszt alakítottak belőlük Wacek Brzoza hadnagy (Wacław Micuta) parancsnoksága alatt. A „Pantherek”, a „Párducok”, negyvenöt tonnás, 72 milliméteres ágyúval és két géppuskával felfegyverzett nehéz harckocsik voltak. Kezelésükhöz öt főnyi személyzetre volt szükség. A zsákmányolt harci járművek nem akartak megindulni annak ellenére sem, hogy a foglyul ejtett engedelmes németek is segítettek beindítani őket. Végül jelentkezett egy szerelő, aki a javításhoz az ellenség tüzeiben kezdett hozzá. Minden oldalról csak úgy fütyültek a golyók. A toronyra

ráfestették a WP (a lengyel hadsereg lengyel rövidítése. – *A szerk.*) betűkkel összefonódó horgonyt – a földalatti mozgalom jelét. Jan Lumeński mester, akinek jóvoltából lengyel zászló alatt akcióba léphetett az első harckocsi, megkapta az Ezüst Érdemkeresztet a kardokkal. A sors iróniája, hogy az első felkelő, akit Bór tábornok személyesen tüntetett ki, a Lengyel Munkáspárt tagja volt.

Ezek az elfoglalt harckocsik gyorsan a felkelő egységek kedvencei lettek. Mindenki meg akarta csodálni őket. Jelentkeztek az újságírók is, akik a harckocsi személyzetét elárasztották a műszaki adatokra vonatkozó kérdésekkel. A fiúknak szakadatlanul válaszolniuk kellett a kérdésekre, s ez a végén már untatta is őket. Az egyik harckocsi személyzetét, zsákmányolt SS-zubbonyokba öltözötten, Lumeński mesterrel együtt le is fényképezték. A harckocsik mellett ismét megjelent néhány polgári ruhás férfi. Közülük az egyik, egy már idősebb, sovány arcú és savó szemű férfi, közelebb jött, mintha fel akart volna mászni a kocsira. Wacek hadnagynak nem tetszett ez a polgári személy; éles hangon megkérdezte:

– Engedje meg, mit akar itt?

– Meg akartam nézni a „Párducot”.

– A sajtótól van? – tette fel a kérdést Wacek, biztos lévén abban, hogy igenlő választ kap. A polgári személy azonban nyugodtan, sőt egy kicsit talán flegmatikusan így felelt:

– Nem, a katonaságtól jöttem.

A hadnagynak úgy tűnt, hogy az illető személy gúnyt űz belőle, és már el akarta kergetni, amikor egyszerre csak meglátta Radosław alezredest, ahogy sisakkal a fején és terepszínű ruhában vigyázzba meredve jelentkezik: – Tábornok úr. . .

A hadnagy csak ekkor értette meg, hogy Bór áll előtte. . .

A felkelésnek ezekben az első napjaiban Wola, Powązki és Ochota jelentették a kulcsfontosságú „harctereket”. Ezeknek a városnegyedeknek a megtartásától függött a többiek sorsa, sőt bizonyos mértékben a harccselekmények sikere is. Ezek az elővárosok – írja könyvében Adam Borkiewicz ezredes – egységes haműveleti problémát vetettek fel. Ezt azonban a felkelés megtervezése során nem vették figyelembe. Wolának is, Ochotának is megvolt a maga parancsnoka, Powązki pedig Żoliborz parancsnokának volt alárendelve. Ezt egyébként Monter is elismerte, aki a háború utáni brosúrájában a következőket írta: „Mindannyian lebecsültük annak a fontosságát, hogy megvessük a lábunkat a fő közlekedési vonalak kereszteződéseiben.”

A nyugati városrészek mintegy gátként védték a várost egyrészt a 9. német hadsereg egységeivel, másrészt pedig az esetleges német felmentő csapatokkal szemben is. Az ellenségnek tehát e városnegyedek ellen kellett első támadását vezetnie. Wolát Powązkival együtt tartani tudtuk, mert Mokotówból ide dobták át a Honi Hadsereg parancsnoki tartalékát, vagyis Radosław alezredes csoportját. Ha ez a csoport a neki eredetileg kijelölt állásokban maradt volna, a nyugati városnegyedeket az ellenség már a felkelés első napjaiban bevette volna. Radosław alezredes csoportja ugyan megvédte azokat, viszont súlyos veszteségeket kellett elszenvednie.

A Woláért folyó harcoknak ezek az első napjai, amikor is a városrészt elsősorban cserkészekből álló csoportok védelmezték, mindenkit meggyőztek a földalatti mozgalom katonáinak nagyszerű harci szelleméről. A rendkívül nehéz körülmények között, titokban kiképzett egységek, amelyeknek nem volt lehetőségük arra, hogy harcban, illetve gyakorlatokon ellenőrizték képességeiket és fejlesszék hozzáértésüket, az első pillanattól kezdve feladatuk magaslatán álltak. Csodálatraméltó bátorsággal és áldozatkészséggel harcoltak, amiért persze vérrel kellett fizetniük.

A Varsóba Ochotán keresztül vezető utat a németek nyitva találták volna, ha nem lett volna két hősieen küzdő egység, amely a Kaliska és a Wawelska utcák térségében maradt. A IV. kerület egyik csapattiszteje, Gustaw hadnagy (Andrzej Chyczewski) különböző felkelő csoportok romjaiból szervezte meg egységét, és az első éjjel, amikor a helyi érdekű vasút síneit követve Grzymała alezredes oszlopa kivonult a városból, lecsapott a német páncélosadosztály ellátó egységére, amelytől hat géppisztolyt, huszonöt puskát és három golyószórót zsákmányolt. Reggelre Gustaw hadnagnak már mintegy száz embere volt. Hozzá csatlakozott ugyanis a Felkelés Katonai Védelmi Szolgálatának, a WSOP-nak egyik szakasza is. A Wawelska utca irányából lövések hallatszottak. Itt, a 60. számú házban Stach hadnagy (Jerzy Gołębiowski) egysége védekezett. Az egységet egy, a felkelők által megszállva tartott háztömböt támadó harckocsi tartotta ágyútűz alatt. „Az ütemes ágyútűz délután három órától egyfolytában tart. Mint a tornyosuló hullám, a csúcson nagy ágyúdörrenés; utána, mint a kiskutyák, a géppisztolyok ugatnak; az elszóródik, elhalkul, majd újra jön az ágyú” – jegyezte fel a fáradhatatlan Karol Irzykowski.

Megjelentek a város fölött az első repülőgépek. Bombáikat Wolára és más, lengyelek által birtokolt területekre dobták le, egyebek között a Pos-

tai pályaudvarra is. A németek megpróbálták átvágni a város fő átmenő közlekedési vonalait. A lengyel lakosság fedezete alatt harckocsik haladtak, a gyalogság csak utánuk következett. A páncélos oszlop szétverte a Wolska utcai barikádot, ezt követően erőszakosan átkelt a Chłodna és a Karolkowa utcák kereszteződésén, majd a Towarowa utcán a Jerozolimski út irányában haladt tovább. A felkelők helyzete nehezebb lett. A harckocsikra gyújtópalackokat és kézigránátokat dobáltak, ugyanakkor azonban gondolniuk kellett arra az elég nagy, mintegy 300 személyt számláló lengyel csoportra is, amelyet a németek túszként tartogattak, és amely így természetes fedezetet alkotott számukra. A hatalmas tűz alatt tartott Postai pályaudvarnál bekövetkezett összecsapás után a páncélos oszlop átvágta magát a Jerozolimskién, és a vasúti híd, valamint a Poniatowski-híd felé tartott. A legnagyobb valószínűség szerint a „Hermann Göring” páncélos deszanthadosztály egyes egységeiről volt szó, amelyek a Visztula másik partjára igyekeztek, ahol néhány napja páncélosok ütközete folyt.

A németek, megértve, hogy a felkelést nem tudják napok alatt elfojtani, cselekhez folyamodtak. Repülőgépekről röpcédulákat szórtak le azzal a céllal, hogy megtörjék a felkelők és a lakosság harci szellemét. A röpcédulák tartalma kissé groteszk volt, és így éppen azok fogadták bizalmatlanul őket, akikre hatni akartak velük. A röpcédula ugyanis így hangzott: „Honi Hadsereg katonái! Londoni kormányotok közlése szerint Mikołajczyk miniszterelnök Moszkvában olyan helyzetben volt, amely lehetetlenné tette számára a szabad döntést, és korlátozta szabad nyilatkozattételét. Nem kétséges, hogy milyen szándékok rejlenek emögött. Éppen ezért a német hatóságokkal felvettem az érintkezést azzal a céllal, hogy összehangoljuk a moszkvai árulók ellen irányuló közös akciónkat. Ezért azt parancsolom, mindenki azonnal szüntessen be minden ellenséges cselekményt a német megszálló hatóságokkal szemben, és térjen azonnal vissza készenléti kiindulási pontjára. Aki ezt a parancsot nem hajtja végre, a miniszterelnökünk ellen irányuló merénylet tette-seinek oldalára áll, és azonnal agyon kell lőni. A további cselekményekre vonatkozó parancsokat ki fogom adni. Éljen Lengyelország! Bór parancsnok.”

Pontosan emlékszem, hogy az ilyen és hasonló röplapokat a lakosság a különböző felkelő egységekhez vitte és a parancsnokoknak adta át, amivel önkéntesen megakadályozta azok sürgősszerű terjesztését. A felkelés iránti lelkesedés a nehéz és tisztázatlan helyzet ellenére is ropant nagy volt. A katonáknak nem volt gondjuk az élelmezés; mindenütt

meghívták őket, sőt még lakomákat is rendeztek számukra. A felkelő egységek jelenlétét a lakosok személyes biztonságuk zálogának tekintették. Bór tábornok is elismerte, hogy a város lakosságának támogatása igen nagy segítséget jelentett a felkelőknek. A lakosság a fegyveres akció pártjára állt, ami azzal a következménnyel járt, hogy az események „a katonai szervezkedéssel egyidejűleg hatalmas népi felkelés jellegét öltötték” – írta Bór, igaz, hogy csak egyetlenegyszer, mégpedig a *The Readers Digest* 1946. februári számában közzétett „A legyőzhetetlenek” című cikkében. Nem ismételte meg viszont ezt a véleményét „Hadsereg a föld alatt” („Armia Podziemna”) című könyvében.

A város egész területét – a lakosság tömeges közreműködésének köszönhetően – barikádok lepték el. Ott, ahol erre lehetőség kínálkozott, földből erődítményeket is építettek, harckocsi-elhárító árkokat ástak. A kisebb gyerekek, akik még nem tudták felfogni a helyzet borzalmasságát, „felkelősdit” játszottak, állhatatosan „lőttek” a fegyvert imitáló botokból; ellenfelük nem volt, mert senki sem akart „német” lenni. Működött a villamosáram-telep és a vízmű is, ami azt jelentette, hogy a városban nem szakadt meg az áram- és vízszolgáltatás. Varsó felosztása egymástól barikádokkal elválasztott német és lengyel részre, mintegy megmerevedett. A németek kémeket és diverzánsokat dobtak le a városba, a gyakran polgári ruhás lövészek egész utcákat tartottak tűz alatt. A járókelőket jól célzott lövésekkel nyugtalanították anélkül, hogy ők maguk elkaphatók lettek volna.

Zoliborzba visszatértek a felkelő egységek. A városnegyedet a lengyelek uralták. Mokotów sorsdöntő napja augusztus 2-a volt, amikor a németek dél felől indítottak támadást. A „Bástya” energikus parancsnoka, Daniel alezredes, a B2 és a B3 századot a Felkelés Katonai Védelmi Szolgálatának katonáival együtt ellentámadásra indította, ami a Woronicz utca 8. szám alatti iskola bevételeével végződött. A felkelők ereje növekedett, mert egyéb csoportok is csatlakoztak hozzájuk. Jelenkezett például Góral hadnagy (Aleksander Tyszkiewicz) a lovassáival, akik természetesen leszálltak a nyeregből. A német rendőrség, miután megállapította, hogy a lengyel védővonal az Odyńiec és Woronicz utcák között helyezkedik el, elkezdte gyilkolni a környékbeli utcák lakosságát. Az V. kerület parancsnoksága viszont, Przegoń alezredessel az élén, visszavonult a Chocimska utcai épületből és Piasecznóba érkezett anélkül, hogy akár csak megpróbálta volna felvenni a kapcsolatot a harcoló Mokotóval.

A Prudentia Biztosító Társaság épületén még érintetlenül ott lobo-

gott a nemzeti színű zászló, amikor Praga városrészben a felkelők már befejezték harcukat. Monter parancsnoknak egyáltalában nem voltak hírei Pragából. A Honi Hadsereg pragai parancsnoka, Bober alezredes, látva, hogy az ellenség túlsúlya miatt minden akció reménytelen, úgy határozott, hogy szélnek ereszti katonáit. El kellett rejtőzniük, egy részük azonban úgy döntött, hogy átjut a Visztula nyugati partjára. A pragai felkelők Jablonna közelében átszivárogtak a Kampinosi erdőségbe, egy másik részük pedig Saska Kępán keresztül Czerniakówba jutott el.

A Honi Hadsereg főparancsnoksága gondolkodni kezdett a helyzet fölött. „Támadhattunk volna, ez azonban lőszerfelhasználást jelentett volna. Mindaddig, amíg lőszerkészleteink fel nem töltődnek, nem támadunk” – írta Gromski őrnagy fölöttesének, Wolskinak. A főparancsnokság parancsot adott a lőszerrel való takarékoskodásra, ez a parancs azonban kedvezőtlenül befolyásolta a felkelők támadókészségét, és védelemre kényszerítette őket. A főparancsnokság ezzel egyidejűleg táviratot küldött Londonba, amelyben sürgette a légi fegyver- és lőszer szállításokat. „Egy lövedék–egy német” – hirdették a belvárosi utcákon kiragasztott plakátok. Ám nemcsak a hivatásos katonák, hanem mindenki tudta, hogy a kérdés ilyen beállítása abszurd. Különösen az első napokban a lőszer döntötte el a felkelés jövőbeni sorsát. Hiánya fájt a harcosoknak a legjobban. Amikor azután, ha szűkös mennyiségben is, de megjelent a lőszer, a felkelők erejéből már nem futotta nagyobb műveletekre.

Bór folytonosan a Visztula másik, keleti partjára figyelt. „Augusztus 3-ról 4-re virradó éjszaka éjfél után feküdtem le. Négy óra múlva homályos, nyugtalan érzéssel ébredtem fel. Érzésemet az első pillanatban nem tudtam meghatározni. Az utóbbi három nap alatt hozzászoktunk az utcai harcok zajához, és ahhoz is, hogy a szovjet és a német ágyúk állandóan dörögtek a város közvetlen előterében. Megtanultam automatikusan megkülönböztetni az állásainkat támadó harckocsik dübörgését mind a filipinkák robbanásától, mind pedig a folyó másik partján álló tüzérség távoli, de nem kevésbé határozott tüzetől. Kihajoltam az erkélyről. Pillanatnyi figyelés után megértettem, mi nyugtalanított. A dörgés a Visztula túlsó partján megszűnt. Teljes volt ott a csend.”

Az ütközet, amelyben egyrészt az 50., az 51. és a 103. harckocsidandárból, valamint a 28. gépesített gyalogdandárból álló, N. D. Bednyajev vezérőrnagy vezényelte 3. umanszki harckocsihadtest, másfelől pedig a túlerőben levő német erők álltak szemben egymással, az oroszok szétverésével végződött. Négy német páncélosadosztály hara-

pófogóba fogta a hadtestet. Ennek sikerült ugyan elérnie Wołomint, de a városhoz közeli homokos terepen számos, a harcban kigyulladt harckocsi megrekedt. Roncsaikat a háború után még látni lehetett.

Guderian vezérezredes a kialakult helyzetet elég tömören a következő szavakkal jellemezte:

„Az orosz harckocsizó egységeket Varsótól északra feltartóztattuk. Nekünk, németeknek, az a benyomásunk, hogy az orosz támadást nem az oroszoknak a lengyel felkelés szabotálására irányuló szándéka tartotta fel, hanem a mi védelmünk.”

A fronton eluralkodott csend hatására nyugtalankodó Bór tábornok felköltötte Grzegorz tábornokot és Soból mérnököt. Őket is mellbe ütötte a folyó mögötti különös csend. „Ezt azzal a szokásos tűzszünettel akartuk magunknak megmagyarázni, amelyre minden fronton sor kerül, még a legintenzívebb ütközet idején is. A csend azonban változatlanul tovább tartott, ami erős aggodalmat keltett bennünk.”

A felkelők ezalatt türelmetlenül vártak a levegőből jövő segítségre. Augusztus 4-ről 5-re virradó éjszaka a „Łukasinski” csoport tüzeket készített elő a Belváros térségében, a Krasiński téren azzal a céllal, hogy ezekkel a tüzekkel tájékoztassa a szövetséges repülőket, hol dobják le a küldeményeket. A katonák egyenesen Krysztof hadapród temetéséről jöttek, aki a Blank-palotánál esett el. A sírt az udvaron ásták meg. Krysztof tetemét számos felkelő és polgári személy jelenlétében helyezték a sírba; elénekelték a nemzeti himnuszt, majd betemették a sírgödöröt. De vajon tudta-e valaki a jelenlevők közül, hogy az elesett nem más, mint Krysztof Baczyński, a kiváló költő? A sírt később a megrepedt épület omladékai temették maguk alá. A költő anyja 1947-ben tudta meg az igazságot; fiát a tetem exhumálása során a nyakán levő aranyláncról ismerte fel.

A felkelők érthető türelmetlenséggel vártak a fegyverek és a lőszer ledobására. Éjfél után repülőgépzúgás hallatszott. Mindannyian kiszaladtak az utcára, és meggyújtották az előkészített tüzeket. A németek örült ágyútűzbe kezdtek. A sötét égen ott szikráztak a lövedékek fénynyalábjai. A repülők fegyverrel és lőszerrel teli tartályokat dobtak le. A felkelők egymás kezéből kapkodták ki őket, és biztonságba helyezték a tartályokat is. A lelkesedés általános volt.

Eközben a londoni rádió Lengyelországnak szánt adásában felhangzott „A tüzek füstjével” („Z dymem pożarów . . .”) kezdetű egyházi ének dallama, ami azt jelentette, hogy másnap éjszaka nem dobnak le semmit.

A felkelés kirobbanásának napján, késő délután, a Niepodległości úton állva az okęciei repülőtér tájékán felvörösölő tüzeket szemléltem. Géppuskák ropogását hallottam abból az irányból, hosszasan és nem csendesülve. Fényes lánggal égett egy szénaboglya; vagy egyszerűen a pajták fogtak tüzet? Sötét füst húzódott az egész városnegyed fölött. Ebben a VIII. övezetben a Honi Hadsereg 7. „Garluch-Madagaskar” gyalogezerde harcolt. Az ezrednek mint egységnek a fogalma azonban csak a tervekben szerepelt, és egyáltalán nem felelt meg a tényleges helyzetnek. A mozgósítás ebben a félreeső térségben nem sikerült. Sok felkelő nem érkezett meg kellő időben a kiindulási pontokra, és így később ott vett részt a harcokban, ahol a „W”-akció éppen érte. Ennek az övezetnek a parancsnoka, Wysocki őrnagy ugyan leállította a támadást, az erre vonatkozó parancs azonban későn érkezett. A parancsról nem értesült egységek a régi repülőtér irányában támadtak, ahová az ellenség messzehordó fegyvereinek gyilkos tüzében jutottak el. Csak kevesen élték túl ezt a támadást. A túlélők később Mokotówban talál-
tak menedéket.

Rohamozó egységének élén sok tiszt lelte halálát, közöttük a két Jakubowski fivér. A németek kitörték a repülőtérrel, és leöldösték a sebesülteket. Okęcie térségében minden elcsendesült, csak füstfelhők gomolyogtak az ég felé. Ebben az időben még nem tudtunk semmit a kudarcról, és abban az illúzióban ringatóztunk, hogy a repülőtér a felkelők kezére került.

„Okęcie önálló övezet azt a parancsot kapta, hogy vegye be a repülőtér és a repülőtéri műhelyeket, szervezze meg védelmüket, és készítse elő a repülőtér és a szövetséges repülők fogadására” – olvassuk a Honi Hadsereg hadműveleti utasításaiban, amelyeket „A lengyel fegyveres erők a második világháborúban” című kiadvány III. kötetében tettek közzé. A gyenge, nem kellőképpen felszerelt, a támadás so-

rán megtizedelt felkelő egységek veresége nem tette lehetővé ennek a mérhetetlenül fontos feladatnak a végrehajtását. De mennyiben befolyásolta ez a felkelés egészének lefolyását és sorsát?

A háború idején a mai kohómű közelében fekvő Bielany lett a második varsói repülőtér. Ennek a város északi részén fekvő, hadászati szempontból úgyszintén rendkívül fontos pontnak meghódítását a külvárosi kerület kapta feladatul. A Żoliborzból indított roham nem sikerült teljesen. A magát később Żubrnak nevező Serb százados (Władysław Nowakowski) csoportosulása a Kampinosban tartózkodó egységek megérkezésére várt, de hiába. Ezért a felkelők elfoglalták a Marymoncka, Przybyszewski, Żeromski és Podczaszyński utcák közötti területet, és gépfegyverekkel onnan lőtték a repülőtérrel mindaddig, amíg csak lőszerük el nem fogyott. A csoportosulás ezután az erdőbe vette be magát.

A Honi Hadsereg kampinosi egységeinek parancsnoka, Szymon százados (Józef Krzyczkowski) Krysa összekötőnőtől csak délután három órakor szerzett tudomást a „W”-akcióról. „Ez a hír – bár annyi éve vártuk – a gondolatok és érzések tömegét keltette fel mindannyiunkban” – írja Kryczkowski „A kampinosi földalatti mozgalom és felkelés” („Konspiracja i powstanie w Kampinosie”) című könyvében, majd így folytatja: „A megkönnyebbülés után, hogy eljött a németek elleni nyílt harc ideje, újabb gondok jöttek: mindössze két óránk van a felkelés kezdetéig, márpedig minden régebbi számítás azt mutatta, hogy a mozgósítás végrehajtásához huszonnégy órára van szükségünk. Ezt az időt tizenkét órára rövidítettük le, mert az előkészületi lépések már megtörténtek, viszont a mozgósítás végrehajtása két óra leforgása alatt teljesen lehetetlen.” Itt van tehát a magyarázat, miért nem támogatták a kampinosi egységek a żoliborzi felkelők támadását. Azonnal elindultak gyalog vagy lóháton az összekötők – mert a VII. kerület VIII. övezete nagy kiterjedésű volt. Hozzá tartoztak egyes Németországhoz csatolt falvak is. A Kampinosi erdőségeken keresztül húzódott ugyanis a határ a Főkormányzóság és Németország között, ami a konspiráció szempontjából további akadályt jelentett. Góra hadnagy egységei, amelyek a kora reggeli órák óta harcban álltak az ellenséggel, Szymon százados állomáshelyétől 15 km távolságban voltak; Gniewosz hadnagy százada pedig már birodalmi területen állt. Az övezet parancsnoka tehát arra törekedett, hogy Janusz hadnagy (Janusz Langer) parancsnoksága alatt minél gyorsabban elinduljon hat szakasz Wólka Węglowa irányá-

ban a žoliborzi felkelők megsegítésére. Az ő feladata volt ezenkívül, hogy biztosítsa az egész csoportosulás összevonását.

Szymon százados váratlanul két elég erős egység parancsnoka lett. A felkelés előtt pár nappal azt a jelentést kapta, hogy az övezet térségében valamiféle lengyel egyenruhába öltözött katonákat láttak – gyalogságot és lovasságot, majdnem ezer jól felszerelt embert. A lakossággal folytatott beszélgetések során megállapították, hogy ezek a Nalibocki erdőségekből valók, tehát arról az egységről van szó, amely fegyvereit a németektől kapta, hogy a szovjet partizánok ellen harcoljon. Élén a Nagy-Britanniából jött Góra ejtőernyős hadnagy (Adolf Pilch) állt, egy Sziléziából származó lengyel. „Nem tudtam szabadulni attól a gondolattól – írja Szymon százados –, hogy itt a németek cseléről van szó. Számoltam azzal a lehetőséggel, hogy a Gestapo, ördög tudja honnan, embereket szedett össze, a mi egyenruhánkba öltöztette őket, hogy zavarokat okozzon sorainkban.” Góra hadnagy fel tudta venni az érintkezést a Honi Hadsereg főparancsnokságával, ám ott nem kapott harcparancsot. Ekkor arra kérte Szymon századost, hogy egységét vegye a parancsnoksága alá. „Az én álláspontom e háború ideje alatt ez volt: a hitleristák ellen szövetezek még az ördöggel is!” – jegyzi meg Szymon. Góra még ellátta magát fegyverrel a modlińi erődből (ami a legjobb bizonyítéka volt annak, hogy együttműködött a németekkel), majd Szymon százados parancsára felvette a harcot a hitleristákkal. A VIII. övezet így majdnem ezer, tökéletesen felszerelt katonával erősödött. Góra a fedőnevét Dolinára változtatta, és az egész csoportosulás nemsokára átalakult a „Palmyra-Młocina” ezredé.

Az egység roham előtti összevonására augusztus 1-éről 2-ára virradó éjjel került sor. A felderítők azzal a hírral jöttek, hogy a bielanyi repülőteret mintegy 700 katona védi, akiket drótakadályok és nehézgéppuska-fészek, valamint kisűrméretű ágyúk biztosítanak. A közeli Boernerówban (mai neve Bemowie) a „Hermann Göring” páncéloshadosztály egységei álltak 40 harckocsival. Ezért Szymon százados úgy döntött, hogy Janusz hadnagy Modliń irányából két századdal támad, és ezeket az egységeket Buraków magasságában Neczaj hadapród ulánus osztaga biztosítja. Ugyanakkor Dźwig hadnagynak (Witold Pełczyńskinek) két századdal, valamint egy nehézgéppuskás szakasszal a 2. számú hangárt kell megrohamoznia. A fennmaradó, páncéelhárító fegyverekkel felszerelt két század a parancsnok rendelkezésére álló tartalék volt. Szymon Dolinát nevezte ki a helyettesévé.

A támadásra hajnalban került sor. Az eső és a köd megnehezítette a

látási viszonyokat, és így nehéz volt megállapítani, honnan jönnek az ellenség lövései. A németek páncélgépkocsit is bevetettek. Alighogy megjavultak a látási viszonyok, a repülőtérről több repülőgép szállt fel, s menekülésszerűen észak felé indult, egyúttal még néhány percig tűz alá véve a lengyeleket is. Az energikus Szymon százados, miközben az egyik egységtől a másikhoz szaladt és harcra buzdította őket, súlyos láblövést kapott. A parancsnokságot Dolina vette át. A roham azonban megtört, és a támadók sok vért vesztettek. Elesett Janusz hadnagy és Karaś százados, valamint az egyik századparancsnok, Helski hadnagy is. Amikor Dolina megpillantotta az ulánusok által kilőtt, az ellenséges páncélosok közeledését jelző piros rakétát, az egységeket az erdőbe vonulásra utasította. A támadást fedező lovasság a burakówi és a pienkó-wi támaszpontokon 16 gépkocsit gyűjtött fel, megölte legénységüket, és zsákmányul ejtette a fegyvereket. Ugyanakkor azonban a modlińi műút irányából ellenséges harckocsik szorították meg. A kudarc egyrészt a lőszerhiánynak, másrészt pedig annak volt tulajdonítható, hogy Żoliborz felől nem volt „második front”.

Ezek szerint tehát lett volna esély arra, hogy a felkelők elfoglalják az oly fontos repülőtereket, Okęcie és Bielanyt, s olyan bázisokká építsék ki őket, amelyek megkönnyítették volna a varsói felkelők megsegítését a levegőből. Ezt az esélyt azonban visszavonhatatlanul eljátszották. Volt még egy harmadik repülőtér is a Visztula jobb partján: Gocław. Ennek a repülőtérnek azonban inkább csak a vitorlázó gépek számára volt értéke. A repülőteret a németek nem használták, hanem földbirtokként visszaadták háború előtti tulajdonosának, a német Cesar Wolframnak. Csökkent értéke miatt teljesen figyelmen kívül hagyták a Honi Hadsereg hadműveleti terveiben is. Ugyanakkor ki tudja, hogy a fronttal határos fekvése, továbbá a waweri és az anińi erdők közelsége folytán az egyik oldalról, a Visztula közelsége folytán pedig a másik oldalról nem jelenthetett volna-e mégis bizonyos ütőkártyát? A város három repülőtere közül így azután egyik sem került a felkelők kezére. Később Okęcie repülőtéréről száll majd fel az a zuhanóbombázó század, amely akadálytalanul bombázza a várost.

Kampinos a külvárosi kerülethez tartozott. Ennek a területnek a hadműveleti tervek szerint nemcsak Bielany, valamint a raszyni rádióállomás elfoglalása lett volna a feladata, hanem az is, hogy felkészüljön a vasútállomások, valamint a Zegrz térségben a Bug-Narván, Karczewo térségében pedig a Visztulán átvezető hidak megsemmisítésére. A területnek ezen felül a Varsóba vezető fő közlekedési utak mentén olyan

ellenállási pontokat kellett volna megszerveznie, amelyek védekezni tudtak volna a német páncélos erőkkal szemben, és fel tudták volna tartóztatni azokat, amikor a város ellen vonulnak. Ezeket a terveket láthatóan a valóságtól elszakadt fantaszták dolgozták ki: teljesítésük a gyakorlatban – mint be is bizonyosodott – lehetetlen volt, erősen meghaladta a külvárosi kerület gyengécske erőit, melyeket ráadásul még későn is mozgósítottak. Mindezekben a nehézségeken felül Jeziorna és Piaseczno térségében a felkelők felvették a harcot az utolsó pillanatban megerősített német őrségekkel, aminek következtében a lengyelek azután a Chojnówi erdőbe húzódtak vissza.

A pruszkói övezet parancsnoka, Pawel százados, a „W”-akciót este 9 órára halasztotta el, mégpedig arra számítva, hogy eddig az időpontig könnyebben tudja mozgósítani alárendeltjeit. A három zászlóaljból azonban egyedül csak az I., „Pruszków” zászlóaljat, valamint a III., „Raszyn” zászlóalj egyik századát sikerült összegyűjteni. A II., „Piaśtów” zászlóalj parancsnoka a parancsra egyáltalában nem reagált. A magukra maradt felkelők néhány kisebb összecsapást kezdeményeztek, amelyek közül egyedül a Varsót árammal ellátó pruszkói villanytelep megrohanása sikerült, ám reggelre ezt az objektumot is elhagyták. A III. zászlóalj „Nałęcz” százada a raszyni rádióállomás ellen intézett rohamot, a német harckocsik gyors megjelenése miatt azonban vissza kellett vonulnia a Sękocini erdőkbe. Ott azután Pawel százados parancsnoksága alatt két századot állítottak fel. A VII. övezetet alkotó Ożarówban az ellenséges túlerő miatt semmilyen cselekményre nem került sor. A felkelők egy része a Kampinosi erdőségbe csúszott át. A feladatok tehát túlságosan nagyok voltak, és így egyáltalában nem meglepő, hogy ebben a kerületben a felkelés kitörése után mindössze két működő központ alakult ki: Kampinos az elég erős „Palmyra-Młocina” ezreddel, amely azonban Szymon százados megsebesülése után nélkülözni volt kénytelen energikus és szigorú parancsnokát, valamint a Labacki erdők övezete. Monter parancsnok úgy határozott, hogy ezt a két pontot használja fel ejtőernyős leszállóhelyként Varsó légi úton való ellátására.

Augusztus 4-én reggel a Honi Hadsereg vezérkarának egy része, a Nemzeti Egység Tanácsának elnöke, Bazylej (Kazimierz Pużak) által támogatva, javaslatot tett Bór tábornoknak, hogy a főparancsnokság tegye át székhelyét a városon kívülre, mert a vezetés feltételei ebben az esetben megjavulnának, és meg lehetne szervezni Varsó megsegítését. A gondolat alapján véve helyes volt, ám a Honi Hadsereg egységei

esetleg a főparancsnokság megfutamodásaként foghatták volna fel. Márpedig semmi sem hangolja le jobban a harcoló katonát, mint a parancsnokok rossz példája. A befolyásolható Bór, aki ezt az esetet – jellemző módon – egyáltalán nem említi könyvében, kezdetben engedett a vezérkar nyomásának, estére azonban visszavonta a parancsot. Az áthelyezés gondolatát különösen Grzegorz tábornok ellenezte, aki azon az állásponton volt, hogy a város elhagyását a felkelők kapitulációnak fogják tartani. A vezérkar egy részét természetesen mégis át lehetett volna helyezni vidékre, mert hiszen a felkelés megsegítését ott kellett megszervezni. A főparancsnok azonban makacsul „az égre függesztette szemét”. A segítséget a levegőből várta, és közben . . . a Visztula másik partjáról érkező hangokat hallgatta.

Ugyanezen a napon éjjel az Óvárosban tanácskozást tartottak a Lengyel Munkáspárt és a Lengyel Szocialista Munkáspárt politikai vezetői a Népi Hadsereg parancsnokaival. A tanácskozáson a katonai és a politikai helyzetet értékelték. Egy nagyon nagy, korábban raktárnak használt pincében mintegy harmincan gyűltek össze. Mindenki oda ült, ahová tudott, még a földön is ültek. A felkelés egész tartama alatt ez volt az egyedüli, ilyen sok személy részvételével tartott tanácskozás. A tanácskozáson részt vett Sęk őrnagy is, aki augusztus 4-én a reggeli órákban a Żelazna, Leszno és Senatorska utcán át érkezett az Óvárosba. Ez a térség ugyan a felkelők kezén volt, viszont a németek géppuskatüze alatt állott, és egyúttal a padlásokon és a háztetőkön megbúvó lesipuskások is gyötörték. Nem volt könnyű dolog a felkelő Varsóban ilyen jó darab utat megtenni, ráadásul már a kém-pszichózis is uralkodott, és a járókelőket az őrzéstartók, sőt a házbizottságok is igazoltatták. A Honi Hadsereg főparancsnokságának volt felügyelőjét, Rokicki alezredest például augusztus 3-án három ízben tartóztatták le a Belváros utcáin.

Sęk őrnagy, aki Wolából érkezett, saját megfigyelései alapján alkothatta meg véleményét a fennálló helyzetről. „Még a Belváros sem volt a kezünkön. Nyüzsögtek benne a németek, és tele volt jól megerősített állásokkal. Ezek uralkodtak a fő útkereszteződések, sőt olykor egész utcák fölött is. Nem ismertem a helyzetet a többi városrészben, az azonban, amit a Belvárosban láttam, nagy gonddal és félelemmel töltött el” – írta visszaemlékezéseiben Sęk.

A Népi Hadsereg parancsnokainak és a baloldali politikusoknak ez a tanácskozása tizenegy óra hosszat tartott. „Komolyan megvitattuk a Népi Hadsereg szerepét és részvételét a felkelésben. A jelenlevők egy része azon az állásponton volt, hogy a Népi Hadseregnek nem sza-

bad részt vennie ebben a harcban, mivel a felkelést a reakciók azért robbantották ki, hogy magukhoz kaparintsák a hatalmat az országban, és visszaállítsák a háború előtti tőkésállamot, ami pedig ellentétes volt a Lengyel Munkáspárt ideológiai irányvonalával. Ezeknek az elvtársaknak a véleménye szerint ki kellene törni a főváros térségéből, és partizánharcot folytatva az ellenség háta mögött kellene megsegíteni a harcoló Varsót – írja a döntésnek ezekről a pillanatairól Sęk őrnagy. – A jelenlevők többsége azonban azt az álláspontot képviselte, hogy bár igaz, hogy a felkelést reakciós célok szolgálatában robbantották ki – kihasználva egyrészt a megszállókkal szemben érzett, egyre hevesebb gyűlöletet, másrészt a Honi Hadsereg katonáinak lángoló hazafiságát, akik nincsenek tudatában azoknak a politikai céloknak, amelyek miatt a felkelés kirobbant –, mégis Varsó majdnem egész lakossága bekapcsolódott a harcba. Az elszigetelődés ettől a harcoló lakosságtól nagy hiba volna, és ezt a lakosság semmi esetre sem értené meg.”

„Ennek az álláspontnak a helyességét maguk a Népi Hadsereg katonái igazolták, akik már harcoltak Wolában, az Óvárosban és a Belvárosban. Żoliborzról ekkor még semmit sem tudtunk. Az a döntés született, hogy taktikai szempontból a Népi Hadsereg katonáit alá kell rendelni a Honi Hadsereg parancsnokainak, ugyanakkor azonban szervezeti szempontból fenn kell tartani különállásukat, és ilyen vonatkozásban a Népi Hadsereg parancsnokságán kívül senkinek sem lehetnek alárendelve. Megtartják saját szervezetüket. A parancs az, hogy a lehető legszorosabb együttműködést kell kialakítani a barikádokon, továbbá mindenütt, ahol a Népi Hadsereg katonái közvetlenül érintkeznek a Honi Hadsereg katonáival és más harcoló egységekkel.”

Bór tábornok ezt a döntést bizonyos megkönnyebbüléssel vette tudomásul. „Az a tény, hogy a kommunista csoportosulások elismerték a Honi Hadsereg felsőbbbségét és részt vettek a harcokban, bizonyítéka volt annak, hogy az egész lakosság összefogott a főváros felszabadítására irányuló harc jelszavával – írta a Honi Hadsereg parancsnoka „Hadsereg a föld alatt” című könyvében. – Kölcsönös kapcsolataink abban az időben jól alakultak, mert a varsói kommunisták akkoriban pozitívan viszonyultak a felkeléshez.”

Eközben Reinefarth csoportja augusztus 5-én a reggeli órától kezdve támadta Wolát. Vormann tábornok, a 9. hadsereg parancsnoka, Reinefarthnak azt az utasítást adta, hogy a Wolska–Chłodna–Ogród Saski-tengely mentén verekedje át magát egészen a Brühl-palotáig, és ott szabadítsa fel a szorongatott Stahel tábornokot, Rohr tábornokot,

valamint dr. Fischer kormányzót. Ugyanilyen feladatot kapott Dirlewanger dandára is. A műveletek koordinálásával Völkel őrnagy, a 9. hadsereg törzskarának hadműveleti tisztje foglalkozott. Támogatást kapott a 75. számú páncélvonat tüzérségétől, a légierő Okęcién állomásozó egységeitől, valamint a „Hermann Göring” páncélosadosztály egyik századától is.

E német csoportok Wola elleni támadása, valamint az Ochotában állomásozó Kamiński-dandár döntötte el végeredményben, hogy a németek Varsóban túlsúlyba kerültek. Az erők mindeddig viszonylag kiegyenlítettek voltak. Augusztus 5-e volt az a nap, amikor a felkelés kudarcának első jelei mutatkoztak. A felkelés ütemét – egyszer ezt is őszintén be kell magunknak vallanunk – ettől kezdve különböző külső események diktálták, nem pedig a lengyel egységek ilyen vagy olyan cselekedetei. A lengyelek által birtokolt terület kiterjedése – kisebb módosulásokkal – hosszabb ideig nem változott, kivéve persze, ha az ellenség teljesen elfoglalt egy-egy városrészt. A lengyeleknek ezzel szemben minden pozíciónyereséget nagy vérveszteséggel kellett megfizetniük, ugyanúgy, mint a felkelés első napján, hogy csak egyetlen sikert említsünk, a Zielna utcai PAST épületeinek bevételét. A többi tényrésnek – függetlenül attól, hogy teljes elismeréssel és csodálattal adózunk a támadó felkelők hősiességének – már csak helyi jelentősége lehetett.

Reinefarth egységei azzal egyidejűleg, hogy csapásokat mértek a felkelőkre, a lakosság kiirtására irányuló tervszerű akcióba kezdtek, és hozzáláttak Wola elpusztításához. A tömeges kivégzésekre a Sowiński-park melletti téren került sor. A lakosságot csoportosan vezették a kivégzőhelyre, és ott géppuskákkal lekaszálták. Egy-egy csoport kivégzésének befejeztével a Wehrmacht-katonák, az ukrán különítményesek vagy az SS-ek megölték a sebesülteket is, tetemeiket pedig később elégették.

„A sortüzet leadó alakulatokat nem ismertem fel, nem tudom megmondani, milyen egyenruhát viseltek a katonák – vallotta később a kivégzéstől csodával határos módon megmenekült Wacława Szlachta, akinek férjét és négy, már felnőtt gyermekét agyonlőtték a gyilkosok. – Német vezényszavakat hallottam. A park kerítésének második oszlopánál földre rogytam. Még csak meg sem sebesültem. Hullák estek a lábamra. Mellettem fekvő legkisebb leányom, Alina, még élt. Ahogy így feküdtem, hallottam és láttam, hogyan jártak-keltek a német katonák a földön fekvők között. Meg-megrúgták őket, hogy ellenőrizzék,

ki él még közülük. Az élőket revolverlövésekkel gyilkolták le. Láttam, hogyan lépett oda az egyik német katona ahhoz a gyermekkocsihoz, amelyben Jakubczyk szomszédnőm néhány hónapos ikrei feküdtek. Agyonlőtte az ikreket. Egész idő alatt hallottam a haldoklók szívettepő jajgatását. Ebéd után, az órát nem tudom megmondani, az egyik német megölte a kislányomat, Alinát. Egészen estig feküdtem így. Húsz óra körül, lehet azonban, hogy valamivel korábban, a nap mindenesetre már lenyugvóban volt, az egyik német katona azt mondta, hogy aki él, álljon fel, már nem fogják kivégezni. Később kérdezősködtem, és azt hallottam, hogy ezt a parancsot az egyik rendőr adta. A mi házunk lakói közül velem együtt öt asszony és öt gyermek emelkedett föl.” A többiek – ötszáznál több ember – elpusztultak.

Legyilkolták a kórházakban az orvosokat, az ápolószemélyzetet és a betegeteket is. Bernard Filipiuk lelkész a Płocka utca 26. szám alatti wolai kórházban feküdt. Hirtelen megjelentek a németek, valamint a német egyenruhába öltözött, karszalagjukon „Georgien” feliratot viselő ukránok és grúzok. A főorvosi szobából lövések hallatszottak. Dr. Piasecki és dr. Zajland életét vesztette; egy német tiszt lőtte le őket. A betegeteket kivették a Górczewska utcára, a vasúti sínek mellé. A lakóházak a sínek mindkét oldalán lángokban álltak, az udvarokat tetemek borították. A falak mellett fekvő hullák szintén tüzet fogtak. A kivégzést egy gestapós irányította.

„Amikor így vártam halálomra, Żychoń lelkész, krakkói misszionárius, aki szintén a wolai kórházban feküdt, mindannyiunknak általános bűnbocsánatot hirdetett, neki pedig én adtam meg a feloldozást. Ezután az egyik beteg felhívására fennhangon utoljára elimádkoztuk a »Miatyánkot«. Amikor az utolsó szavakhoz értünk, felhangzott a gestapós kiáltása: »Előre!« Csak egy pillanat telt el, és máris hallottam németül a »Tűz!« vezényszót. Sortűz. Felbuktam; Żychoń lelkész, aki egész idő alatt a karomat fogta, engem is magával rántott.”

Filipiuk lelkész megmenekült. Bár a gestapós meg akarta ölni, a golyó valahogyan a feje mellett szállt el. Egészen estig várt. Az udvar tele volt tetemekkel, talán kétezer hulla is lehetett ott.

„Az én tizenkettes csoportomban volt egy asszony. Kisgyermekét, aki talán egyéveske lehetett, karján tartotta. Gyermekével együtt lőték agyon. Kérte a gestapóst, hogy előbb a gyermeket ölje meg és azután őt. De csak elnevette magát, és semmit sem válaszolt. A gyermek, miután agyonlőtték az anyját, még hosszú ideig visítózott és sírt; hal-

latára szinte megalvadt ereimben a vér. Kétségtelenül hallották őt a hitlerista hóhérok is.”

A legtöbb embert azonban Szt. Wojciech templomának előterében végezték ki. A templom fala tele volt vérrel. Nem kímélték senkit – sem a gyermekeket, sem az orvosokat, sem a kórházi személyzetet, sem a papokat. Az egészséges és erős férfiakat csoportokba osztották, mégpedig azzal a céllal, hogy a lengyel felkelők tüzeiben ők rombolják le a barikádokat, vagy azzal, hogy elégessék a legyilkoltak tetemeit. Ezekben az augusztusi napokban ugyanis csak Wola városrészben több mint 40 000 varsói lakost végeztek ki.

Wolát vértenger borította. A kivégző osztagok sortüze elvegyült a harci zajjal. A harckocsik által elpusztított barikádokon, a lángba borult házakban hallatlan áldozatkészséggel, bátorsággal és kitartással harcoltak a lengyel egységek. A tűzérési lövedékek egész házfalakat döntöttek le, tüzeket okoztak. A harcolók a romok alatt is kitartottak. A Michler-malom lengyel őrsége a szomszédos házba vonult vissza, amikor a németek a malomra összpontosították tüzüket. A Honi Hadsereg felkelői itt vállvetve harcoltak a Népi Hadsereg egységeivel, és egészen az utolsó csepp vérig védekeztek. A német támadást a légierő is támogatta. Bombák hullottak a Wolska és Młynarska utca kereszteződésére, még a temetők térségére is. A Lengyel Szocialista Párt katonai szervezetéhez tartozó egység az utolsó golyóig harcolt, s majdnem teljesen megsemmisült. A Kerceli téren a védelmet a különböző szétvert wolai egységekből Ostoja hadnagy szervezte meg, mert a városrész parancsnoka, Waligóra őrnagy megsebesült.

A felkelők egységeit a temetők térségébe szorították be. A Honi Hadsereg főparancsnoksága egyszerre csak a harcok élvonalában találta magát. A négy felekezeti temetőt Radosław alezredes csoportosulása védelmezte. A felkelők hadállásait az ellenség nehézgéppuskákkal, gránátvetőkkal, tűzérési lövegekkel és harckocsikkal elég erős tűz alá vette. A megriadt madarak hangos csipogással szálltak fáról fára, gépfegyversorozatokkal leborotvált levelek hullottak a földre, a nemrég még zöld fakoronák hervadozni kezdtek, és elszürkültek. A valamikor oly gondosan rendben tartott temetői fasorok a tűzérési tűz folytán bombatölcsérekkel és gödrökkel teleszórt sivataggá változtak át. A kis kápolnákat és az erősen megépített sírboltokat golyók repesztették meg.

A felkelők, hogy megelőzzék a németek előnyomulását a Chłodna utca irányában, ami a front összeroppanásával fenyegetett, ellentáma-

dásba mentek át. A jobb szárny Bolek vezérkari őrnagynak (Wacław Janaszeknek), a „Radosław” csoportosulás törzsfőnökének parancsnoksága alatt az evangélikus temető felől, nyugati irányban támadott. Az ellenséges őrség szétverése és a biztosítás visszavetése után a felkelők az Opole tér környékén náluk jóval erősebb német egységekbe ütköztek. A nehézgéppuskák és a gránátvetők tüze nem tette lehetővé, hogy a támadást a szabad terepen folytassák. A harc másfél óra hosszát tartott. Sok katona és tiszt esett el, közöttük a rendkívül bátor Andrzej hadnagy (Andrzej Wojnicz), aki egy csupa hadapródból, iskolatársaiból álló rajt vezetett. A lengyel ellentámadás bal szárnya elkeseredett harcba keveredett a Karolkowa utca környékén, a Szt. Lázár Kórháznál, amelyet a háború idején a Książęca utcából ide költöztettek át. A németek harckocsik fedezete alatt a Leszno utca felől érkeztek oda, és a betegeket, valamint a kórházi személyzetet gyilkolva törtek be a kórház belsejébe. A németek dühös rohamai ellenére a lengyelek tartani tudták állásaikat, ezért azonban roppant veszteségekkel kellett megfizetniük.

A felkelőknek ez a magatartása eredményes volt: a németeknek le kellett állítaniuk támadásukat a Wolska utcán és a város belsejébe vezető szomszédos utcákon.

Közben a „Zośka” zászlóalj két százada egy páncélosszakasszal megerősítve elfoglalta a volt gettó területén fekvő táborn, a Gęsiówkát, és felszabadította az ott fogva tartottakat. 248, csíkos rabruhába öltözött hollandiai, görögországi, magyarországi és lengyel zsidó csatlakozott a felkelőkhöz. Az egyik görög irányzó lett a felkelők egyik harckocsijában, a többiek pedig munkaosztagokba jelentkeztek. Sok iparos ember volt közöttük, mert a németek csak ezeket hagyták életben. A csendőrök és a felügyelő őrszemélyzet a felkelők által eredménytelenül rohamozott Pawiak börtönbe menekült.

Este felé, még napnyugta előtt, Erich von dem Bach tábornok jelent meg Reinefarth tábornoknak a Wolska utcai vasúti híd melletti hadiszállásán. Von dem Bach négy évvel korábban még a Zelewski nevet viselte. Egy pomerániai származású porosz tiszt fia volt. Később azzal dicsekedett Bórnak, hogy elődei még III., Sobieski János uralkodása idején kapták meg a lengyel nemességet. Miután kinevezték „a varsói terület parancsnokló tábornokának”, a dr. Frank főkormányzóval Krakkóban folytatott tárgyalások után jelentkezett Vormann tábornoknál, a 9. hadsereg parancsnokánál, akinek közvetlenül alárendelték.

Törzskarát a Czerwonka-majorban, Sochaczewo előterében szervezte meg, s onnan sürgősen a frontra – Varsóba utazott.

„Amikor megérkeztem és megismerkedtem a harci helyzettel, azt állapítottam meg, hogy nagy a keveredés. Minden egyes egység más és más irányba lőtt, senki sem tudta, hogy kit kell tűz alá venni. Katonai szempontból az egész helyzet nehezen megoldhatóvá vált – vallotta Bach tábornok Sawicki ügyész előtt Nürnbergben. – A temetőben saját szememmel láttam, hogy a Reinefarth-csoport tagjai hogyan fogtak el és hogyan végeztek ki ott helyben egy polgári személyekből álló csoportot.”

De nem tett semmit, hogy megakadályozza ezt a kivégzést. Később viszont arról akarta meggyőzni a lengyel hatóságokat, hogy abban a pillanatban, amint megérkezett Wolába, a tömeges kivégzések rögtön megszűntek.

Von dem Bach, miután tájékozódott a helyzetről, Vormann tábornokhoz hasonlóan úgy döntött, hogy a németeknek be kell nyomulniuk a Belvárosba, hogy felszabadítsák a Brühl-palota körül kialakított ún. kormánynegyedet. Ezért parancsot adott a temetők térségének újbóli megtámadására, hogy így kiszorítsák a lengyeleket a támadás fő vonaláról.

Aznap, éjjél tájban Reinefarthot felhívta Vormann tábornok, a 9. hadsereg parancsnoka, hogy megtudakolja az elért harci eredményeket. Ez a beszélgetés – a 9. hadsereg Weller hadnagy által vezetett és a német történészek által csak nemrégiben nyilvánosságra hozott naplója szerint – állítólag a következőképpen folyt le:

„Vormann: Milyen a helyzet?

Reinefarth: Lassú. Mit csináljak a polgári lakossággal? Kevesebb lőszerem van, mint amennyi foglyom.

Vormann: Varsót teljesen ki kell üríteni. Varsót elpusztítjuk. Hiszen Bach megkapta a parancsot.

Reinefarth: Igen.

Vormann: A Führer azt mondta, hogy szüksége lehet még egymillió emberre.

Reinefarth: Saját veszteségeink: 6 halott, 24 súlyos és 12 könnyű sebesült.

Vormann: És az ellenségé?

Reinefarth: A kivégzettekkel együtt több mint tízezer ember.”

Igy hangzott tehát a gyilkosok párbeszéde, amelynek minden szava őket vádolja.

Ochotán, amelyet Gustaw és Stach hadnagyok egységei hősiiesen védtek, Kamiński SS-tábornok RONA dandárja jelent meg. Az egység egyik katonája, Ivan Ivanovics Vasenko, egy Vityebszk környékéről származó fiatal fiú, naplót vezetett, amelyben augusztus 4-ére vonatkozóan a következőket jegyezte fel: „*Megérkeztünk a városba. A katonák keresik a lakosságot, a századparancsnok pedig kivégzi a megtaláltakat. Mire jó ez? Mi közük van ehhez az asszonyoknak és a gyermekeknek?*” És az augusztus 5-i bejegyzés: „*A városban mind a német katonák, mind a RONA katonái tömegesen rabolnak. Az erőszakos cselekményeknek, a lopásoknak és a gyilkosságoknak se vége, se hossza.*”

Wolához hasonlóan a lengyelek vérében úszik Ochota. Meghalt Mariusz Maszyński, a kiváló színész, akit Kamiński ukránjai öltek meg bestiális módon. Julius Kaden-Bandrowskit, a kiváló író az egyik kötőzőhelyen tépte szét a bomba. Karol Irzykowskit kiűzték otthonából, elégették a kéziratait, és a RONA valamelyik katonája golyót eresztett a lábába. Irzykowski az éjszakát a földiken töltötte, ahol halotta a haldoklók jajgatását és látta a felgyújtott házakat. Később Żyrardówba vonszolta magát, ahol a kapott lövésbe október elején belehalt.

A Lengyel Köztársaság volt elnökének, a 78 éves Stanisław Wojciechowski professzornak és beteg, félszemére vak feleségének a villájába egy német őrjárat tört be. A Wehrmacht-őrnagy, aki Wojciechowskit tisztelettel „Herr Professor”-nak titulálta, a volt elnökkel elbeszélgetett a falakon lógó képekről, ezt megelőzően azonban két őrmesterének halkan valami parancsot adott. Amikor az őrmesterek a falépcsőn lejöttek az első emeletről, és jelentették az őrnagynak, hogy parancsát teljesítették, az őrnagy a főbejáratot kulcsra zárta, a kulcsot pedig zsebre dugta. Ezután udvariasan tisztelgett, és a konyhakijáraton keresztül elhagyta a házat. Az öregek pár pillanatra rá hallották, hogy a zár kívülről megcsikordul. Wojciechowski az ajtóhoz szaladt: zárva volt. Felesége ijedten felkiáltott: – Stasiu, hiszen itt valami ég! – Az emeletről lángnyelvek kúsztak alá, és már a falépcső is tüzet fogott. Wojciechowski professzor kiverte a kertbe vezető ajtó üvegtábláit, és kivezette feleségét az égő villából. Még szerencse, hogy az „udvarias” őrnagy megelégedezett erről a lehetőségről.

E városrész lakosait Kamiński zsoldosai már kiűzték otthonaikból, s gúnyolódások és szidalmak áradata közepette egy közeli rögtönzött internáló táborba, a Zieleniakra hajtották. Itt elszedték értékeiket, az asszonyokat pedig megerőszakolták és meggyilkolták. Ez a Zieleniak valamiféle átmeneti állomás volt, ahonnan a lengyel lakosságot hosszú

sorokban kísérték a Nyugati pályaudvarra. Innen azután koncentrációs táborokba szállították őket.

A Wola és Ochota ellen intézett támadás azt mutatta, hogy a németeknek sikerült segítséget küldeniük Varsóba. A város egyedül védekezett, és – nem vesztette még el a reményt. Mindannyiunkat egyre jobban kínozta a kérdés, miért nem érkezik segítség a levegőből? Egész Lengyelország – szélében-hosszában – hitt az angolszász segítségben, ami kétségkívül a Honi Hadsereg Jan Rzepecki ezredes által irányított propagandájának volt köszönhető. A londoni rádió magasröptű, fellengzős felhívásokkal igyekezett fenntartani a harci szellemet, és vigaszul „A tüzek füstjével” kezdetű szomorú egyházi éneket játszott. Amint meghallottuk az első taktusokat, féktelen haraggal kapcsoltuk ki a készüléket. Hiszen a parancsnokságnak – ismételtgettük magunkban –, amikor a Honi Hadsereg egységeit harcra indította a tökéletesen felszerelt ellenség ellen, számolnia kellett a szövetségesek támogatásával. „A felkelés sikere teljes mértékben a külső segítségtől függ, vagyis a szövetséges légierők által a Honi Hadseregnek nyújtandó közvetlen támogatástól, valamint attól a segítségtől, amelyet a szövetséges erők szárazföldi hadműveleteikkel nyújtanak” – hangzott annak az emlékiratnak egyik pontja, amelyet Varsóból Grot tábornok vezérkara még 1941 szeptemberében juttatott el Londonba. Tehát már akkor gondolkoztak – mind itthon, mind pedig külföldön – az esetleges segítségről. Hiszen az a fegyver- és lőszer mennyiség, amely rendelkezésünkre állt, legfeljebb pár napig, ha nem pár óráig tarthatott csak ki. Szélesebb körű műveletekre nem térhettünk át páncéelhárító, messzehordó fegyverek és más olyan tűzfegyverek nélkül, amelyekkel a gyalogság van felszerelve, nem is beszélve a tüzérségről. Mi lesz a továbbiakban? – tettük fel a kérdést magunknak és közvetlen fölötteseinknek is, akik vállvonogatással válaszoltak. Ők sem tudtak többet, mint mi, de még nem kételkedtek, hogy ez a segítség megérkezik. Így azután azzal csitítottak bennünket, hogy várni kell.

Leopold Okulicki tábornokot, akit az 1944. május 21-ről 22-re virradó éjszaka dobtak le ejtőernyővel, Monter a felkelés kitörése előtt egyenesen megkérdezte: – Vajon London megsegít-e bennünket felszereléssel és előkészítő bombázással? A tábornok erre magabiztosan így válaszolt: – Talán azt hiszed, hogy ez lehetséges másképp is? – Ezeket a szavakat évek múlva egy emigráns történész, Władysław Pobóg-Malinowski idézte fel Nyugaton kiadott „Lengyelország legújabb kori története” („Najnowsza historia Polski”) című könyvében.

De hogyan is festett valójában ez a fontos probléma?

„A lengyel fegyveres erők a második világháborúban” című mű III. kötetében, ahol sokoldalúan tárgyalják a Honi Hadsereg egész kérdés-komplexumát, s azt is kimutatják például, hogy 1944-ben mennyit kellett fizetni a feketepiacon a fegyverekért, magáról a segítség kérdéséről csak néhány sort olvashatunk: „A fővezér vezérkara a varsói felkelés megsegítésével kapcsolatban a következő, feltétel nélkül teljesítendő követeléseket terjesztette elő: dobják át a lengyel ejtőernyős dandárt az országba, a légierő bombázza a német kulcspozíciókat a felkelés területén, sokszorozzák meg az anyagszállítási műveleteket. A lengyelek lépéseket tettek nemcsak katonai, hanem politikai téren is. Az I. önálló ejtőernyős dandár bevetését az országban a hadművelleti terv is előirányozta; a dandár már régóta kiképzést kapott éppen ezeknek a feladatoknak a teljesítésére. Csakhogy a dandárt a szövetségesek partraszállásának előkészítésével kapcsolatban az inváziós csapatok parancsnokságának rendelkezésére bocsátották. A főparancsnok minden arra irányuló erőfeszítése, hogy a dandár a maga egészében vagy akár csak részben is (zászlóalj, század) a felkelés ügyét szolgálja, kudarcra végződött. Az I. önálló ejtőernyős dandár tehát nem vett részt a felkelésben. Ugyanilyen eredménnyel zárult az arra irányuló közbenjárás is, hogy a felkelést a légierő támogassa.”

El sem lehet képzelni ennél keserűbb és lesújtóbb nyilatkozatot: nemcsak az emigrációban élő lengyelek teljes tehetetlenségét, tanács-talanságát és politikai csődjét mutatja, hanem egyúttal azt is, milyen kevésre becsülték őket nyugati szövetségeseik. Brit szövetségeseink addig volt lojális velünk szemben, amíg azt saját érdekei is kívánták. Ezt Browning tábornok, az I. légi hadtest parancsnoka kifejezetten meg is mondta Sosabowski tábornok dandárparancsnoknak azon az értekezleten, amelyet a dandár felkészültségéről tartottak: „Önök, lengyelek, katonanemzet. Mi viszont kalmárok vagyunk.” Sosabowski ezt udvariasan azzal hárította el, hogy Browning tábornok nem tekinthető kereskedőnek.

A lengyeleknek, akik abban az illúzióban ringatták magukat, hogy politikai érdekeik azonosak a brit birodalom érdekeivel, keserűen csalódniuk kellett, amikor 1944 júliusában arra törekedtek, hogy legalább valamit kikolduljanak az angoloktól a felkelés érdekében. Raczyński nagykövet július 27-én felkereste Eden angol külügyminisztert, hogy közölje vele Bór tábornok javaslatait és kívánságait. A lengyelek a rákövetkező nap, írásban kapták meg az elutasító választ:

„Az ejtőernyős dandár átdobása a német területek fölött Varsóba aránytalanul nagy veszteségek kockázatával járna. Vadászkötelékek kiküldése a lengyelországi repülőterekre szintén hosszú és bonyolult folyamat lenne, s ehhez mindenképpen ki kellene kérni a szovjet kormány hozzájárulását. Ezt minden bizonnyal nem lehetne annyi idő alatt megvalósítani, hogy még lehetővé váljék a most folyó ütközet sorsának befolyásolása. Ami a varsói repülőterek bombázását illeti, Varsó a Királyi Légierő hadászati bombázóinak normális hatókörén kívül esik.”

„Félek ezért, hogy nincs semmi, amit Őfelsége kormánya ebben a vonatkozásban tenni tudna” – ezekkel a szavakkal zárul a-jegyzék. Vagyis – sajnáljuk, de semmit sem tehetünk.

Kukiel tábornok, az emigráns lengyel kormány honvédelmi minisztere, mindennek ellenére kísérletet tett rá, hogy Varsó érdekében interveniáljon H. L. Ismay tábornoknál. Ismételten arra kérte, hogy a szövetségesek járuljanak hozzá az ejtőernyős dandár átdobásához, ismerjék el a Honi Hadsereget a szövetséges hadseregek alkotórészeként, mint ahogyan azt a Francia Belső Erővel (Forces Françaises de l'Interieur) tették, és dobjanak át az ország területére angol összekötő tiszteket. A válasz – nem nehéz elképzelnünk – tagadó volt. Arra már nem volt idő, hogy mindezt Bór tábornok tudomására hozzák; a felkelés kirobbant, és a Honi Hadsereg katonái, akik mit sem tudtak a „nagy politikának” ezekről a kulisszatitkairól, elkeseredett rohamokat indítottak az ellenséges repülőterek ellen, amiért roppant áldozatokkal kellett fizetniük. Mint mindenki, ők is abban a hitben ringatóztak, hogy a külső segítség kérdése már elintézett dolog. Varsó az I. önálló ejtőernyős dandárra nemcsak mint katonai segítségre várt, hanem mint a harcolók iránti szolidaritás jelére is.

Ez a 2200 válogatott katonát számláló egység négy éven át arra készült, hogy hazájában fog harcolni. Az lett volna a feladata, hogy előőrsként, felderítő alakulatként a hazai egységek segítségével lehetővé tegye a nyugaton harcoló lengyel hadsereg további szárazföldi egységeinek leszállását. Parancsnoka Stanisław Sosabowski dandártábornok volt. Szigorú, igazi katona, aki nemcsak alárendeltjeivel szemben támasztott nagy követelményeket, hanem önmagával szemben is. Mindent megtett annak érdekében, hogy embereit felkészítse arra, hogy Németország fölött átdobják őket Lengyelországba.

Sosabowski ennek elmaradása miatt keserű és éles szavakkal illette Sosnkowski tábornokot „A legrövidebb út” („Najkrótsza droga”) cí-

mű könyvében. Az utóbbi, szokásához híven, azzal magyarázkodott, hogy nem egyedül ő döntött úgy, hogy az I. önálló ejtőernyős dandárt át kell adni a szövetségeseeknek, hanem az emigráns kormány is. A dandár 1944. szeptember végén részt vett a „Market” hadműveletben és az arnhemi ütközetben, ahol személyi állományának majdnem negyed-részt elvesztette. És ez még nem is volt olyan túl sok, hiszen a „Vörös Ördögök” elnevezésű angol ejtőernyős hadosztály veszteségei a 80%-ot is elérték.

Kirchmayer tábornok abban az ismertetésben, amelyet 1958-ban Sosabowski tábornok könyvéről írt, hangsúlyosan kiemelte, hogy az ejtőernyősök ledobása a Kampinosi erdőségben reális lett volna, sőt előnyökkel is járt volna. Itt nem volt ellenség, így a földetérés minden valószínűség szerint veszteségek nélkül ment volna végbe. Számos partizánegység is tartózkodott itt, ami bizonyos mértékben lehetővé tette volna a dandárnak a normálisnál gyorsabb összpontosítását. Ugyanakkor az erdőség területén Szymon százados megsebesülése után nem tevékenykedett olyan parancsnok, aki aktív cselekvésre tudta volna készíteni az ott levő alakulatokat, és így hatékony segítséget tudott volna nyújtani a harcoló Varsónak. Márpedig a németek kifejezetten ettől félték. A Kampinosi erdőség a németek fő ellátási tengelyét fenyegette, a hitleristáknak viszont nem voltak elegendő erőik ahhoz, hogy Kampinos felől biztosítsák magukat. „Egy energikus parancsnoknak, aki egy válogatott ejtőernyős egységnek a partizáncsoportok által megnövelt tényleges erejével rendelkezik, minden lehetősége meglelt volna arra, hogy átvágja ezt a közlekedési utat. Ez aktivizálta volna a pruszkóvi és az ożarówi övezet tétlenségre kárhoztatott erőit, valamint erős lökést jelentett volna a skierniewicei alkörzet számára is” – írta Kirchmayer tábornok. Skierniewicébe szállásolta ugyanis be magát, mint tudjuk, Vormann tábornoknak, a 9. hadsereg parancsnokának törzskara.

Ezek persze csupán megfontolások. A város valóságos helyzete ezzel szemben sokkal súlyosabb volt. A lengyelek kilincselését az angoloknál nem kísérte siker. Ezek – több évszázados szokásukhoz híven – megpróbálták, hogy a segítségnyújtást másokra hárítsák át, ebben az esetben a Szovjetunióra. A kérdés azonban egyáltalában nem volt egyszerű. A felkelők nem kötöttek semmiféle megállapodást a szovjet hadsereggel, bár Mikołajczyk néhány nap óta Moszkvában tartózkodott. Még egy lehetőség volt, és Churchill, akire a londoni lengyel kormány kép-

viselői erős nyomást gyakoroltak, végül is erre határozta el magát. Személyesen fordult Sztálin marsallhoz:

„A lengyel földalatti hadsereg kitartó kérésére, az időjárástól függően, mintegy hatvan tonna felszerelést és lőszert dobunk le Varsó délnyugati városrészére, ahol, mint mondják, felkelés tört ki a németek ellen, és a lengyelek elkeseredett harcokat vívnak. Azt is közölték, hogy orosz segítséget is kérnek, mert az oroszok, úgy látszik, nagyon közel vannak. Másfél hadosztályra tehető német támadja őket. Ez segítséget jelenthet az Önök hadműveletei számára.”

E távirat Londonból 1944. augusztus 4-én indult útjára.

Rákövetkező nap a brit miniszterelnök a következő választ kapta Sztálintól:

„Úgy vélem, hogy a lengyelek részéről Önnek nyújtott információk erősen túlzottak és nem megbízhatók.” Így hangzott egyik mondata annak a táviratnak, amelynek teljes szövegét a Szovjetunió külügyminisztériumának hivatalos kiadója tette közzé Andrej Gromiko szerkesztésében. Sztálin a táviratban értékelte a harcok lehetőségeit is. Ezt írta:

„A lengyelek Honi Hadserege néhány egységből áll, amelyek helytelenül nevezik magukat hadosztályoknak. Sem tűzérőségük, sem repülőik, sem harcokcsijaik nincsenek. Nem tudom elképzelni, hogy tudnák ilyen egységek Varsót elfoglalni, amelynek védelmére a németek négy páncélos hadosztályt állítottak ki, ideszámítva a »Hermann Göring« hadosztályt is.”

Az Óvárosban semmi sem emlékeztetett a borzalmakra. A főteret – négyszögletes volt, mint egy akvárium mélye – elárasztották a galambok. A dörrenések felriasztották ugyan őket, ám olyan messziről hangzottak ide, hogy még az ablaktáblákat sem remegtették meg. Alkonyatkor a lakóházak színes oromfalai alatt még néhány szerelmespár is sétálgatott körbe-körbe. Szép fiatal lányok, könnyű ruhácskákbán, a szűk kapualjak szegletköveihez támaszkodtak. Halkan és lelkesen beszélgettek a harciasan öltözött fiúkkal, s vonakodás nélkül ajándékozták meg őket csókjaikkal. Enni- és innivaló volt bőven: a Stawki utcai és az értékpapírgyári roppant német élelmiszerraktárak biztosították, hogy mindenki megtölthette a gyomrát. Tolakodóan zengett a „Szívek a hátizsákban” című nóta, gondtalanul, mint amilyen maga a katonalelet is. Egyedül a virágok hiányoztak.

Ilyen volt a felkelés első napjainak képe az Óvárosban, ahogyan azt nekünk „Egy nemzedék” („Pokolenie”) című elbeszélésében Bohdan Czeszko, akkoriban a Népi Hadsereg tisztje lefestette. Ő a „Czwartaków” egységgel vonult át itt Wolából jövet. Idillnek tűnt itt minden azoknak a felkelőknek a szemében, akik már belekóstoltak a németek tűzébe. Nyugtalanságot, égett szagott hoztak magukkal, és egy lángba borult városrész tűzének visszfényét. Az Óvárosban még nyugalom volt, az Óvárosban még összeszedhette magát az ember, hogy kivágja a díszlépést. Augusztus 6-án, vasárnap, a Długa utcai helyőrségi templom tele volt. Itt tettek ötös csoportokban esküt az önkéntesek. Ezt követően Ognisty százados elvezette a katonákat, a „Czarniecki” zászlóalj törzse pedig, Gozdawa századossal az élén, díszmenetben vonult el a sorfalat álló polgári lakosság lelkes óvációja közepette. A Honi Hadsereg katonái a Freta utca irányában a Długa utcán vonultak végig. A házakat nemzeti színű zászlók díszítették.

Közben Wola ismét lángokban állt. A német harckocsik a Wolska

utcán dübörögetve a Chłodna utca irányában vonultak, nyomukban a támadó katonák hosszú soraival. A felkelők gyenge őrségeit kiszorították, s azok a szomszédos utcákba vonultak vissza. A barikádokat a romok között harckocsik tüze semmisítette meg. Először a református temető jutott az ellenség kezére, utána pedig az evangélikus. Radosław reggel óta itt védekező felkelői délután szintén kénytelenek voltak visszavonulni. A „Czata” és a „Parasol” zászlóalj egy páncélos szakasz által támogatott ellentámadása megakasztotta ugyan a német támadást, a két temető mégis visszavonhatatlanul elveszettnek látszott. Estére fordulat állt be: a „Zośka” emberei, az ellenséget tűz alá vevő lengyel harckocsikkal együttműködésben, estére mindkét temetőt visszahódították. A meglepett németek pánikszerűen visszavonultak, és sok fegyvert is hátrahagytak, egyebek között egy nehézgéppuskát, amelyet nem bírtak elszállítani a harcmezőről.

A Honi Hadsereg főparancsnoksága ebben az időben veszélyben érezte magát. A front első vonalába került, ezért Bór tábornok úgy döntött, hogy vezérkarával együtt az Óvárosba költözik. Az egyedüli út, amely odavezetett, a gettó romjain húzódott keresztül. Ezt a térséget azonban a németek a Pawiakból nehézgéppuskák tüze alatt tartották. „Ekkor mentem át első ízben a gettó területén. Eddig csak messziről láttam azt a titokzatos és halálos pusztaságot, amelyet falak választottak el a város többi részétől. Ebben a térségben csak három helyen éltek emberek: a katonai börtönökben, a Pawiak-börtönben, és a Geşia utcai koncentrációs táborban. Ezek közül az objektumok közül kettőt sikerült elfoglalnunk. Vastag falaival, rácsos ablakaival és őrtornyai-val csak a Pawiak maradt továbbra is a németek bevehetetlen fellegrára, amely tüzével elárasztotta a gettó egész területét” – emlékezett vissza Bór tábornok.

A főparancsnokságot három csoportra osztották, és a csoportoknak a délutáni órákban, erős biztosító őrzékek fedezete alatt, sikerült elérniük a Barokowa utcai iskolát, amelyet a németek kórházzá alakítottak át. Az épület hátával a Krasinski-kertre nézett. Tetejéről be lehetett látni a város nagy részét.

Bór tábornok alkonyatkor az Óváros utcáin járkált, hogy tájékozódjék a helyzetről. Emberek töltötték meg a szűk utcácskákat, a hangszórók a felkelők közleményeit adták tudtul, az élet látszólag szokásos ütemben folyt tovább. A tábornok egyszerre csak kiáltást hallott:

– Korabski úr, hát maga mit csinál itt?

Néhány pillanat múlva egy egyenruhás, karszalagos férfi fogta

karon Bórt, barátságos mozdulattal. Mellén zsákmányolt német géppisztoly. Az egyik szolgálólány férje volt abból a házból, amelyben Komorowski kis ideig lakott.

– Mit keres itt az úr? – ismételte meg kérdését.

Bór, aki szerény polgári ruhában volt, nem akarta elárulni kilétét.

– Itt lepett meg a harc – felelte –, nem sikerült fegyvert kapnom.

– Semmi baj – mondta erre atyai hangon a katona. – Fel a fejfel!

Majd meglátjuk, mit lehet tenni. Jöjjön az úr holnap a Świętojanska utcába.

Bór – természetesen – nem ment oda. Egyébként nem tudjuk, hogyan viselkedett volna a Honi Hadseregnek ez a katonája, ha megtudta volna, hogy kivel van a valóságban dolga. Komorowski tábornok nem volt túlságosan népszerű. Ritkán látták őt a harcoló csapatoknál. Augusztus 13-tól kezdve pedig – mint maga megjegyzi –, egészen a legutolsó napokig, teljesen elzárkózott a harcolóktól.

Az Óvárost a legkülönbözőbb egységek tartották megszállva. A Honi Hadseregen kívül ott harcolt még a Népi Hadsereg két zászlóalja, a szindikalisták 104. százada, a Lengyel Szocialista Párt milíciája, Sienkiewicz őrnagy csoportja, Barry őrnagy kormány megbízott rendőr-különítménye (Barry a valóságban az 1. könnyű lovasezred tovább-szolgáló szakaszvezetője volt), a biztonsági testület kis csoportja, valamint a „Młot” motorizált brigád – amely ténylegesen a Nemzeti Fegyveres Erők felfegyverzetlen szakasza volt. De nemcsak szervezeti szempontból uralkodott itt zűrzavar, hanem hadműveleti szempontból is. Minden egyes egység a saját feje szerint verekedett, és több volt a parancsnok, mint a fegyver.

Monter parancsnok Wachnowski vezérkari alezredest (augusztus 8-tól ezredes) bízta meg a Żoliborzban, Kampinosban és az Óváros térségében működő felkelő erők parancsnokságával és az egységek megszervezésével. Wachnowski 1942 óta a Varsói Terület parancsnokhelyettese és ezzel egyidőben a „Puszcza” gyalogsági csoport vezetője volt a főparancsnokság III. osztályának keretében. Ami érdekesebb, Rembertówban saját villájában, saját nevén mint Karol Ziemiński lakott. Nem került hadifogságba, a megszállás idején a városi tanács pénzügyi osztályának tisztviselőjeként dolgozott.

Nagy önuralommal rendelkező, igazságos és nagyon kulturált katona volt. Varsóval a híres Akadémiai Légión, vagyis a 36. gyalogezred parancsnoksága kapcsolta össze. Az ezred laktanyái Praga városrészben voltak, gyakorlótere pedig az Állatkert előtt ma elterülő park te-

rületén. A felkelés kirobbanásának pillanatában Wachnowski hiába várakozott parancsra a Mirowski téren levő illegális találkozóhelyen; csak öt nap múlva osztották be parancsnoki tisztségébe. Munkája egyáltalában nem volt könnyű, még törzskarral sem rendelkezett, és az egységeket egyedül az összekötőnő kíséretében látogatta. Energiájával és állhatatosságával csillapította egyes parancsnokok túl heves vérmérsékletét, a szervezeti zűrzavarból pedig – nem minden nehézség nélkül – egységes védelmi szervezetet volt képes létrehozni. Bór megerősítette az északi kerületek parancsnoki tisztségében; elméletileg Wachnowski ezredes alá tartozott több mint hétezer felkelő az Óvárosban, ötszáz Żoliborzban és mintegy másfél ezer Kampinosban. Valójában azonban ezekkel a harci térségekkel nem volt kapcsolata.

Széles körben kiépült a sajtó, a legkülönbözőbb politikai és katonai csoportosulások adtak ki újságokat. Terjesztették természetesen a Honi Hadsereg és a honi kormányképviselő két legfontosabb újságját, a *Biuletyn Informacyjny*t, valamint a *Rzeczpospolitą*t. A Lengyel Munkáspárt és a Népi Hadsereg adta ki a *Głos Warszawyt*, az újság a Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottságot elismerő valamennyi demokratikus erő összefogásáért harcolt. A Néppárt (*Stronnictwo Ludowe*) és a Parasztzászlóalj újsága a *Żywia i Bronia* volt. A szindikalisták adták ki az *Iskra* rádió-bulletint, a nemzeti pártiak a *Walkę*t, a munkapártiak a *Kurier Stoleczny* óvárosi kiadását, a Lengyel Szocialista Párt jelentette meg a *Warszawiankę*t, Róg csoportja a *Powstaniec*et, a „Wigry” zászlóalj a róla elnevezett újságot stb. A nagyszámú sajtótermék lekötötte a harc egyéb területein olyannyira szükséges erőket; energiát és anyagi eszközöket emésztett fel.

Az Óvárosban időnként továbbra is viszonylagos nyugalom honolt. Voltak ugyan helyi jellegű összecsapások, a német főerőket azonban a wolai műveletek foglalták le. Wachnowski ezredes döntése szerint mindenekelőtt arra kellett törekedni, hogy Żoliborz, Kampinos és az Óváros felkelő egységei között együttműködés alakuljon ki, valamint meg kellett szervezni az Óváros aktív védelmét, hogy az ellenség ne tarthassa uralma alatt a gettót és a Krasiński-kertet. Ez ugyanis csökkentette az Óváros területét, és azzal fenyegetett, hogy védőit a Visztulához szorítják vissza. Wachnowski az Óvárost éppen ezért három szektorra osztotta, és kijelölte parancsnokaikat. Róg őrnagy vette át az Állami Értékpapírgyártól keletre eső szektort a vasúti töltés és a Gdański rakodópart mentén egészen a Vár térig és a Miodowa utcáig. A déli szektort, amely a Miodowa utcától a Színház téren, a Bielańska és a

Długa utcákon át haladt, Sienkiewicz őrnagy kapta, egy állandóan fekete átalvetőben és szürke baszksapkában járó idősebb ember, aki – mint ahogy azt nekem a felkelés után mesélték – azt ellenőrizte, hogy katonái lefekvés után ruhájukat a laktanyai szabályoknak megfelelően hajtogatják-e össze. Hamarosan leváltották, és helyét Kuba alezredes foglalta el. Sienkiewicz őrnagy csoportjának feladata volt az is, hogy megszállja a Leszno utcai evangélikus kórház, továbbá a Mostowski-palota és az Arsenal környékét is. A nyugati szektor parancsnokává Radosław alezredes neveztek ki. Erőinek nagyobb részét a Stawki utcai raktár és az erőddé kiépített Okopowa utcai iskola térségébe kellett átirányítani azzal, hogy ott előretolt őrseget hagy hátra. Neki rendelték alá Leśnik alezredes csoportját is, amely Muranówot és a villamosremizt védte. Tartaléknak a „Chrobry I” zászlóaljat jelölték ki, amelynek szállásai a Krasinśki-kert mellett voltak. A tartalékot arra készítették fel, hogy előreláthatóan neki kell védelmeznie a gettót és a Stawki utcát, valamint megrohamoznia a Gdański pályaudvart, aminek azután lehetővé kellett volna tennie az oly régen óhajtott kapcsolatot Żoliborz-szal.

Wachnowski ezredesnek ezeket a terveit nem mindegyik parancsnok osztotta. Különösen Radosław alezredes méltatlankodott, amiről könyvében Adam Borkiewicz így emlékezik meg: „Wachnowski ezredes Radosław alezredes egységeit továbbra is lövészegységnek tekintette, nem pedig olyan értékes keretalakulatoknak, amelybe be lehetett illeszteni az Óváros összes gyengébb egységeit. Ez a kérdés, valamint a »Parasol« zászlóaljnak és a kiegészítő zászlóaljnak elvétele nagy veszedelemre vezetett a két parancsnok között, aminek természetesen a harc látta a kárát.”

A védelemnek ez a megszervezési módja augusztus 9-én lépett hátrányba. Ezen a napon kezdte meg az ellenség a városrész rendszeres lövetését a Visztula túlsó partján felállított lövegekből. Repülőgépek is megjelentek az Óváros fölött. Wachnowski ezredes különleges parancsot adott ki, amelyben a katonák összességéhez fordult: „Helyzetünk a legnagyobb erőfeszítésekre kényszerít bennünket. Az előttünk álló feladat az, hogy mindenáron megtartsuk az Óváros térségét, mégpedig addig tartjuk, amíg csak segítséget nem kapunk. Ez az időpont nem látható előre: lehet, hogy közel van, de az is lehet, hogy elég távol. Feladatunk teljesítésétől függ egyrészt az ebben a térségben harcoló felkelő egységek sorsa, másrészt pedig a polgári lakosok sorsa is, akiket a németek részéről kétségkívül kiirtás fenyeget. Minden elvesztett ház,

minden elvesztett állás területünk összeszűkülésével fenyeget bennünket, amely végül is olyannyira csökkenhet, hogy egységeink a polgári lakossággal együtt megsemmisülnek. Éppen ezért győzelmünk feltétele – és egyúttal megmenekülésünk feltétele is – az, hogy keményen álljuk a harcot elfoglalt állásainkban. Ezzel a kitartással időt nyerünk, az idő pedig a mi szövetségesünk. Ugyanakkor azonban tudatában kell lennünk annak is, hogy ezt az időt győzelmi akaratunkkal kell megvásárolnunk. A házak romjait ugyanúgy fel kell használnunk a védekezésre, mint magukat a házakat.”

Wachnowski ezredes bizonyára nem gondolta, milyen gyorsan időszzerűkké válnak a szavai, és hogy az Óvárosnak mennyi vérrel kell majd megfizetnie szabadságát.

Nappal nem némultak el az ellenséges nehézgéppuskák. A zuhanóbombázók büntetlenül köröztek a városrész fölött, a tüzérségi lövedékek százai robbantak, és amikor lángba borultak a házak, könnyebb volt borhoz hozzájutni, mint vízhez. Az ellenség útját a romok között emelt barikádok torlaszolták el, az épületek törmelékhalmazzá változtak. A németek már átverekedték magukat a Brühl-palotához, ahol továbbra is vezette hivatalát Varsó tanácstalan német parancsnoka, Stahel tábornok. Augusztus 9-én elhagyta palotáját dr. Fischer kormányzó, s harcokcsifedezet mellett menekülni igyekezett. Útközben a felkelők tüzebe került, és megsebesült. Helyettese, dr. Hümmel, elesett.

A németek tudatában voltak annak, hogy helyzetük Varsóban komolyra fordult. A felkelést, amely szerintük kezdetben rögtönzött megmozdulás volt, most már keményen és a katonai szabályoknak megfelelően irányították vezetői. A németek ott, ahol csak lehetett, annak hangsúlyozásáról sem feledkeztek meg, hogy túlerőben levő ellenséggel van dolguk. Ennek legjobb bizonyítéka az a telefonbeszélgetés, amely egyfelől a „Közép” hadseregcsoporthoz tartozó főnöke, Krebs tábornok, másfelől a 9. hadsereg parancsnoka, Vormann tábornok között folyt le, s amelyet Hans von Krannhals nyugatnémet történész „A varsói felkelés 1944” című könyvéből idézek. A beszélgetésre augusztus 9-én 11 óra 30 perckor került sor. Krebsnek arra a kérdésére, hogy mi történik, milyen a helyzet, Vormann így válaszolt:

– Nem végeztem Varsóval. Erőink nem növekednek. A lengyelek másfél millióan vannak... Von dem Bach azt jelenti, hogy a feladat megoldhatatlan.

Erre Krebs:

– Tegyen írásban jelentést.

Vormann:

– Három-négyezer ember másfél millióval szemben . . .

Krebs:

– Az SS birodalmi vezetője átvette az ügyet, és erősítést küld von dem Bachnak.

A németek felnagyították ellenfelük erejét, Stahel tábornok pedig további erősítéseket kért: egy teljes harckészültségben levő hadosztályt nagyszámú nehézfegyverrel.

Az éjszaka a felkelőké volt. Az Óváros utcáin egyre nehezebbé vált a közlekedés, az úttestet törmelékhalom borították. Több ház égett, és forró téglák hullottak a kövezetre. A felkelők a sötétség leple alatt meg-megrohanták az ellenséget. Az egyik ilyen éjjeli őrjárat közben Nałecz hadapród raja a Honi Hadsereg 104. századából (szindikalisták) benyomult a királyi vár romjai közé. A vastag falak még elég szilárdan álltak, és fedezéket nyújtottak az ellenséges lövegek tüzével szemben is. A felkelők egyszerre csak azt hallották, hogy hernyótalpak dübörögnek, és erősödik a lövöldözés.

„Egymás után dördülnek el a harckocsik ágyúi – írja visszaemlékezéseiben Stanisław Komornicki. – Tüzük főképpen a Piwna és a Świetojanska utcai barikádokra irányul. Bár éjjel van, a harckocsik jól láthatók. A Vár teret tüzek visszfénye világítja meg. Háttérükben a Zsigmond-szobor csillog fel-felvillanó remegéssel.

– Emlékszel – szólal meg Wicher –, volt valaha egy jóslat, amely szerint Varsó mindaddig élni fog, amíg áll a Zsigmond-szobor.

– Emlékszem.

– Még áll – állapítja meg elgondolkozva Wicher.

Nem néz a térre, ahol most a harckocsik nehéz gépfegyvereinek világító lövedékei fénycsóvákként keresztezik egymást, és egyre-másra tüzet okádnak az ágyúk. Szemét mereven a Zsigmond-szoborra függeszti.”

Eközben a felkelők két legnyugatibb ellenállási fészke – Wola és Ochota – válságos időket él át. Azzal, hogy a németek elérték az ún. kormánynegyedet a Brühl-palota körül, egyúttal megszakadt mindenmű összeköttetés egyrészt Wola és Ochota, másrészt az Óváros és a Belváros között, meg a két utóbbi között is. A két belső városrészt a Színház tér, a Piłsudski tér (ma a Győzelem tere), s a Saskikert, az Ogród Saski határolta el. A Królewska utcán a frontot már a belvárosi egységek tartották. A távolság madártávlatban még fél kilométert se tett ki, az átsétálás nem vett volna még negyedórát sem igénybe.

Ugyanakkor Wola gyakorlatilag el volt vágva bázisától, az Óvárostól.

Radosław egységeit Wolán bekerítették az ellenség túlerőben levő csapatai. A németek majdnem minden oldalról támadtak. Radosław a temetőben, az Okopowa utcai iskolában (az „erődben”), a Dizelna és a Pawia utcai dohánygyári telep épületeiben, valamint a Stawki utcai raktárakban védekezett. Wachnowski terve nem felelt meg neki, így azután kitartott eredeti elgondolása mellett, vagyis hogy átvágja magát a Kampinosi erdőségbe. Ebből a célból augusztus 8-ról 9-re virradó éjjel Witold őrnagy (Tadeusz Runge a „Czata 49” egységből) megkezdte harci menetét észak felé. Kampinos parancsnokává Okoń őrnagyot (Roman Trzaska-Kotowskit), egy, a hadseregből 1926-ban eltávolított gyalogsági tisztet nevezett ki. Nem volt szerencsés a választása: Okoń ugyan energikus volt, de nem tudott bánni az emberekkel, nem tudott tekintélyt szerezni köztük. Előzőleg a „Pięść” egység parancsnokaként bevált, az a feladat azonban, amelyet most bízta rá, már meghaladta képességeit. De miért nem küldték ki oda Łaszcz tábornokot, a kerületi parancsnokot? A Honi Hadsereg főparancsnoksága nem ébredt tudatára annak, milyen roppant jelentősége van Kampinosnak az egész felkelés szempontjából. Radosław alezredes alighanem jobban felismerte a helyzetet. A keretegység és egy parancsnok áttörése Kampinosba minden bizonnyal lehetővé tette volna ott egy erős felmentő csapat kialakítását. Ez azonban – sajnos – nem történt meg. „Ezen az éjszakán – írja Stanisław Podlewski »Menet a poklokra át« (»Przemarsz przez piekło«) című könyvében – a főparancsnokság egy magasabb rangú tisztje látogatta meg Witold őrnagyot. Azt beszélik, maga Bór tábornok követelte, hogy Witold őrnagy maradjon egységével a neki kijelölt állásban. Witold őrnagy viszont kijelentette, hogy meg akarja menteni életerős, ifjú harcosait. Niemy hadapród parancsnoksága alatt tehát járórt küldött ki azzal a megbízással, hogy vizsgálja meg, vajon van-e lehetőség arra, hogy az egység az erdőbe vágja át magát. A visszaérkező járőr jelentette, hogy ez zárt alakulatban lehetetlen.” Nem maradt más hátra, mint visszavonulni az Óvárosba. Oda az egységnek a gettón keresztül, harcolva kellett átverekednie magát.

Éjjel megkezdődött az Okopowa utcai iskola kiürítése. Elsőnek a sebesültek indultak el zsákmányolt gépkocsikon. A gépkocsivezetők szinte csodát műveltek, ahogy átvágták magukat az ellenség tüzén. Augusztus 11-én hajnalban Radosław csoportját az ellenség fokozott erővel kezdte verni tüzérségi tüzellel és aknavetőkkal. Az iskola falai között

lehetetlenné vált a további tartózkodás, az épület remegett a robbanásoktól, és a tető is lángot fogott. A felkelőket minden oldalról támadta a német gyalogság, már-már rohamtávolságra jutott hozzájuk. Radosław katonái első ízben találkoztak ennyire túlerőben levő ellenséggel. Harckocsik, repülőgépek, rohamlövegek segítették ezt a támadást. Az Óváros védelmének egész nyugati szektora a német támadás hatókörében volt. A Stawkit, a Párizsi teret és környékét Leśnik alezredes egységei védelmezték. Radosław alezredes a „Miotła” zászlóaljat ellentámadásba küldte, és maga is ott harcolt az élen; lengyel oldalról a felkelők kezén levő utolsó harckocsi támogatta, amelynek személyzete hallatlan hősiességgel verekedett. A „Miotła ellentámadása feltartóztatta ugyan a németeket, a lengyelek azonban roppant veszteségeket szenvedtek. Az ellentámadás során elesett a zászlóalj parancsnoka, Niebora százados, Radosław testvéröccse. Súlyosan megsebesült maga a parancsnok is, akit a katonák hordágyon vittek hátra. A parancsnokságot Radosław után Bolek vezérkari őrnagy vette át. Az ellenség tulajdonképpen szétzúzta a „Miotła”-t, hiszen ez személyi állományának több mint a felét elvesztette. A „Zośka” zászlóalj a németek tüzeiben vonult vissza. A katonák, amikor átkeltek a gettó kősvatagán, látták az égő épületet és azt is, hogyan borul lángba a Pfeiffer-gyár. Andrzej Morro körüljárta a „Zośka” katonáinak visszavonuló oszlopát, hogy ellenőrizze az egyes egységek létszámát.

– Senki más nem csatlakozott? – kérdezte a harmadik szakasz maradványának láttán.

A felkelők közül többen Wolán maradtak, elvágva fegyvertársaiktól.

A fiúk hallgatagon meneteltek. Leverte őket társaik elvesztése. Elérték az Óváros első házait, a nap fénye visszaverődött az ép ablaktáblákról. Az utcákon lengtek a fehér-piros zászlók. Radosław katonái, annak ellenére, hogy halálos fáradtak voltak és még érezték a folytonos harcok terhét, úgy érkeztek meg a városrészbe, mintha díszszemlére jöttek volna. Négyes sorokban, szabályosan lépést tartva meneteltek, sőt amikor egyikük rázendített a „Hej, fiúk, szuronyt a fegyverre . . .” kezdetű nótára, azt átvette az egész hadoszlop.

Ochotán a visszavonulás nem ment végbe ilyen lélekemelően. Gustaw hadnagy mintegy 160 emberével a Kaliska, Jotejki, Biało-brzeska és a Kopińska utcák közötti háztömbökben védekezett, miközben előretolt megerősített harcállásai voltak a Grójecka és a Barska utcai dohánygyár-

ban, ahol barikádokat is emeltek. Zsákmányolt harckocsijukat nem sikerült megtartaniuk, a németek megsemmisítették.

A Gustaw által védelt háztömbökben több mint hatezer ochotai lakos tartózkodott. Az egység úgy zsákmányolt fegyvert és lőszert, hogy rajtaütött a RONA esténként tivornyázó zsoldosain. A németek nem akarták Ochotát rohammal bevenni. Az egyik házat a másik után gyújtották fel, és a lakosságot ily módon kényszerítették a városnegyed elhagyására. Kamiński zsoldosai azután hajtóvadászatot rendeztek a felgyújtott házakból menekülőkre, beléjük lőttek, kifosztották őket, a nőket pedig megbecstelenítették és legyilkolták. A felkelők lőszere azonban lassan kifogyott, az a reményük viszont, hogy segítséget kapnak, hiúnak bizonyult. Gustaw hadnagy ebben a helyzetben úgy döntött, hogy átvágja magát a Belvárosba. A felkelők legközelebbi állása a Postai pályaudvar volt, amelyet Zdunin alhadnagy egysége tartott megszállva. Gustaw felkelői ezt nem tudták, mert nem volt összeköttetésük. Így azután az augusztus 9-ről 10-re virradó esős éjszakán déli irányban indultak el, keresztülvágták magukat Piastów környékén, majd a Chojnówi erdőbe mentek, ahol találkoztak Grzymała alezredesnek, a IV. kerület volt parancsnokának egységeivel.

Stach hadnagy egysége a Wawelska utcában többé-kevésbé ugyanolyan erős volt, mint Gustaw csoportja, csakhogy az általa elfoglalva tartott háztömbök nem nyújtottak olyan biztos fedezéket, mint a Kaliska utcai házak. A németek a lengyel védőket kezdték az összes lehetséges fegyverrel löni. Egy tüzérségi lövedék megrepesztette a háztömb sarokrészét. Augusztus 9-én a tábori és a légelhárító tüzérség, a rohamlövegek és az aknavetők összütze még ki is szélesítette ezt a rést. Együttal lángba borult a negyedik és az ötödik emelet is. A háztömbre egyedül ezen a napon mintegy 500 lövedék hullott. A parancsnokság este felé tanácskozássra gyűlt össze. Az egységhez csatlakozott Sabała százados (Władysław Sieroszewski), Varsó Terület katonai bíróságának főnöke, aki a közelben védekezett. A felkelők, miután semmi reményük sem volt arra, hogy segítséget kapnak, a háztömb elhagyására határozták el magukat. Arról, hogy átvágják magukat, szó sem lehetett. Az egyedüli lehetőség az volt, hogy a föld alatt, a csatornákon keresztül meneküljenek. Éjjel-nappal azon dolgoztak, hogy az épület alapjai alatt alagutat fúrjanak a csatornaaknához. „A csatornák megfelelő felhasználása nemcsak a könnyű és gyors kapcsolattartást tette lehetővé, hanem majdnem korlátlan lehetőséget nyújtott az ellenség meglepésére is, valamint a biztonságos visszatérésre, ha az akció nem sikerült” –

írta már a háború után a *Skarpa* című varsói hetilapban Władysław Sieroszewski. Ő volt egyébként az első, aki egy őrjárat élén megvizsgálta, vajon van-e lehetőség arra, hogy a felkelők a csatornákon keresztül jussanak el a Belvárosba. Ez az út azonban nem volt sem könnyű, sem biztonságos.

A felkelők átverekedték magukat a Staszic nevű kertvárosba. Eközben a csatornában sokan elpusztultak, köztük parancsnokuk, Stach hadnagy is. Néhány katona Mokotówig is eljutott, heten pedig Piński őrmester vezetésével visszatértek a már megrepedezett és mindenki által elhagyott Wawelska utca 60. szám alatti háztömbbe, és egészen a fegyverletételig ott is maradtak. A német katonák továbbra is tűz alatt tartották az épületet, még azután is, hogy a lakók kitűzték a fehér zászlót. Akonyatkor elfoglalták a RONA zsoldosai, kikergették a lakókat az utcára, majd a Zieleniakra hajtották őket. A sebesülteket megölték. Megöltek néhány férfit is, közöttük Salamucha lelkészt, a kiváló filozófust, aki elébük ment, hogy saját személyével fedezze a lakókat.

Ochota és Wola eleste nagyot változtatott a felkelő Varsó helyzetén. A legnyugatabbra fekvő állás a Belváros területén ezzel a Postai pályaudvar lett. Megtartásától függött az egész városrész sorsa. Nem meglepő tehát, hogy a RONA ezredet egyszerre csak átdobták a Jerozolimskire, ahol az megrohamozta, majd bevette a vízművek igazgatóságának épületét, a Turisták Házát, a Katonai Földrajzi Intézetet. Ezután hozzáláthattak, hogy hatalmukba kerítsék a kulcspozícióban levő Postai pályaudvart.

A német rádió augusztus 11-én közölte először, hogy a varsói felkelés elbukott. A hazugság és a csalás már régóta az eszközökben nem változatos német propaganda állandó fogásai közé tartozott. A már tíz napja tartó felkelés felbőszítette a németeket. Dühös rohamaik az Óvárosra összpontosultak. El akarták vágni a Kierbedź-hídhöz vezető utat. Bár Varsónak mindkét jelentős hídja a németek kezén volt, az azok megközelítését lehetővé tevő utak mégis a lengyel fegyverek hatókörébe estek. Von dem Bach tábornok éppen ezért úgy döntött, hogy először az Óváros védőit kell felszámolni, mert az Óváros torlaszolta el a Visztulához vezető utat. A németek így azután minden erőfeszítésüket ennek a városrésznek az elfoglalására összpontosították.

„Két hét alatt Varsó lakosai hozzászoktak ahhoz, hogy a városban dúló harcokat a dolgok mindennapi, normális állapotának tekintsék” – jellemzi elég fölényesen a helyzetet Bór tábornok, mintha nem lett volna tudatában annak, mennyi erőfeszítést kívánt ennek a „normális”

életnek a fenntartása. – „A barikádokon és a legmesszebb előretolt állásokat jelentő házakban szakadatlanul folyt mindkét oldalról a lövöldözés. A támadások és az ellentámadások egyetlen nap folyamán többször is megismétlődtek. A front vonala házudvarokon és az egyes emeleteken keresztül húzódott. Megtörtént, hogy ugyanannak a háznak a pincéjében és földszintjén németek voltak, az emeleteken pedig lengyelek vagy megfordítva. Néhány lépéssel az első vonal mögött működtek a kórházak, a kötözőhelyek, a különböző társadalmi szervezetek, a sajtó és a hatóságok, arra törekedve, hogy az életnek ebben a zűrzavarban valamelyest szervezett formákat adjanak. Varsóban tulajdonképpen nem volt egyetlen olyan hely sem, amely a tűzéségi tűz, a gyújtó- és robbanóaknák, a gránátvetők és a bombázó repülőgépek hatókörén kívül esett volna. Az egyik berepülés olyan gyorsan követte a másikat, hogy az egész város reggeltől késő éjszakáig állandó készültségben élt.”

Egy dologban Bórnak kétségtelenül igaza van: az ellenség által megtámadott városrészekben elmosódott minden különbség a front első vonala és a front mögötti terület között. Mindenki az első vonalban volt, és mindenkinek veszélyben forgott az élete. Az Óváros képe a már két hete tartó harcok következtében alaposan megváltozott. A járdákat vastagon borította az üvegtörmelék. A lakók már nem mondták, hogy: „Kérem, uraim, csak óvatosan, mert a fegyverrel megsértik a bútorkat!” Az a tűzáradat, amely erre a városrészre hullott, elpusztított mindent, ami Varsóban értékes volt: a műemléknek számító régi házakat, amelyek a múltban nemegyszer hamuvá égtek a tűzben, és amelyeket elődeink a város iránti szeretetből újra felépítettek, hogy azután újra a tűz martalékává legyenek; a templomokat a szűk utcácskába beszorított Szt. János-székesegyházzal együtt, amely az angol gótika stílusában felépített sudár, szürke tornyaival uralkodott az egész környéken; a műemlékként nyilvántartott palotákat a Krasiniski téren és még számos más épületet, amelyek mindegyike önmagában véve is a kultúra egy-egy gyöngyszeme volt. Az Óvárost valóban teuton lelkiismeretességgel, méterről méterre haladva lötték, hogy kő kövön ne maradjon belőle. Beigazolódta azok a szavak, amelyeket Wachnowski írt le különleges hadparancsában: a romok lettek a felkelők erődítményei. Az Óváros katonái csodálatra méltó bátorsággal és áldozatkészséggel harcoltak. Az is megtörtént azonban, hogy az őrséget ellenőrző tiszt álomba merülve találta katonáit. Az egész nap tartó szolgálat rendkívül megterhelő volt; a katonák aludtak, függetlenül az ellenséges támadásoktól, aludtak, amikor bombázó gépek zúgtak el a fejük fölött, és

aludtak akkor is, ha tűzérési lövedékek robbantak közelükben. Talán egyedül az éppen feljűk szálló, aknavetőköl kilött, benzollal vagy tro-tillal töltött akná süvítő hangja ébresztette fel az alvókat.

Az élelmiszerkészletek kifogytak. Különbözö kásáköl híg lötytöt készítettek, amit a felkelők „köpd ki levesnek” neveztek; a kevésbé válo-gatóság csemegéje pedig a kutyahús volt. Csak egy dologban nem volt hiány: borban és pálinkában. Fukier roppant terjedelmű pincéi tele voltak, és nem maradtak el mögöttük ellátottság dolgában a „Simon és Stecki” cég raktárai sem. A „Gozdawa” csoporthoz tartozó Ognosty százados így írja le a pincékben tartott szemléjét: „Már maga a pince mélyébe való leszállás is szokatlan érzést keltett az emberben. A rend-kívül széles lépcsők arra mutattak, hogy itt nem szokásos pincéröl van szó, hanem Bacchus valamiféle elvarázsolt királyságáról. Első, más-sodik, harmadik pince, oh, ha legalább fegyver volna bennük!”

Fegyvert ugyanis még mindig az ellenségtöl kellett zsákmányolni, vagy elő kellett állítani. A felkelők fegyverzete nagyon szűkös volt: öt embernek jutott egy puska vagy géppisztoly. Dolgoztak tehát a fegy-verkészítő műhelyek. Nemcsak az ellenségtöl zsákmányolt fegyvereket javították ki, hanem kézműves módszerrel egyszerűen kezelhető és egyszerű konstrukciójú puskákat, ún. błyskawicákat is előállítottak. 150 darab, egyenként 15 liter úrtartalmú és 30 méter hatósugarú láng-ve-töt, kb. 200 db błyskawiczát és 100 db géppisztolyt szereltek össze, s emellett még sok kézigránátot is gyártottak. Testük elvágott vascső-vekböl készült. Az Óvárost körölvevő régi védőfalak alatti árkokban német hadifoglyok szerelték szét a fel nem robbant tűzérési lövedéke-ke-t, és kivették azok trotiltöltetét. A filipinkák és perelkák dörzs-gyűj-tőszerkezettel felszerelt kézigránátok voltak (az utóbbiak „gyöngysor-szerűen” összekapcsolt gránátoköl álltak. – *A ford.*) E gránátok hasz-nálata egyáltalában nem volt könnyű; a katonáktöl bátorságot és ön-uralmat kívánt. Nem egy katona esett áldozatul ezeknek a primitív fegyvereknek. Nélkülük azonban még rosszabbul érezték volna magukat. A fegyver – bármilyen volt is – növelte a katona önérzetét. Egyáltalán nem meglepő tehát, hogy a felkelők sajtóorgánumaiban ilyen apróhir-detések jelentek meg: „Keresek MG 34 mintájú géppuskához rugós závarzatot és löszert . . .”

Az egységek közötti kapcsolat is nagyon sok kívánnivalót hagyott hátra. A telefonközpontokat, az ún. kis PAST-okat nem sikerült az első rohammal bevenni. A Zielna utcai főépület továbbra is a németek ke-zén volt. Monter „A varsói felkelés” című publikációjában ezt a kér-

dést így értékelte: „A telefonközpont épületének, az ún. PAST-nak az elfoglalása után 4–6 órával már működnie kellett volna a telefon-összeköttetésnek. Pótösszeköttetési vonalként elő volt készítve a telefonkapcsolat a villamosvasút és a tűzoltóság kábelhálózatán.” Majd tovább: „A harcok folyamán azonban az összeköttetés 70%-ban az élő kapcsolatokra hárult.” Ezek az „élő kapcsolatok” 11–14 éves korú fiúk, ritkábban lányok voltak, hősiessen viselkedő önkéntesek, akik közül sokan estek el a német mesterlövészek golyóitól vagy a harcok során. Tegnap még felkelősdit játszottak a házak udvarán, kaptak a szüleiktől, akiket nyugtalanított féktelen vadulásuk, s mára már igazi, a legigazibb katonákká váltak. Bámulatra méltó áldozatkészséggel álltak őrhelyükön, erejüket meghaladó terhet vettek gyenge vállaikra. Ők szervezték meg a felkelők postáját, ők terjesztették az újságokat, ők voltak az „ordonáncok”, fegyvert tisztítottak, jelentéseket és parancsokat kézbesítettek, s ha szükség volt rá, még rohamra is mentek. Ognisty százados írja, hogy ezeknek az ügyes fiúknak egyike, a népszerű Warszawiai tizedes – a tizenegy éves Witold Modelski –, amikor azt látta, hogy valaki cukorkát osztogat az egység tagjai között, bánatosan így szólt: – Alázatosan jelentem, hogy egész reggel óta nem volt cukor a számban! Mindenki elmosolyodott. Az egyik kis kölyöknek úgy sikerült átcsúsznia Żoliborzba, hogy egy kecskét vezetett kötélén. A németek nem jöttek rá, hogy összekötő.

Ezek a fiúk és lányok is rendkívül nehéz körülmények között teljesítették feladataikat. Sok, náluk idősebb és tapasztaltabb ember megtört – ők kitartottak egészen a végsőig. Amikor a harcnak vége volt, visszatértek szüleikhez, ha egyáltalában életben maradtak. Senki sem köszönte meg a szolgálataikat, ritkán említették meg őket a parancsokban, és mégis a legnagyobb önfeláldozással vetették magukat az ellenséges harckocsikra benzines palackkal, sőt nemegyszer valódi puskával kis kezükben. Ezek voltak a mi fiatal fegyvertársaink, akiknek megemlézése nélkül nehezen tudjuk felidézni felkelésünket!

Közben a tűzérési lövedékek az egyik házat a másik után döntötték romba. Időzített bombák vágták át a földemekeket, majd a pincében robbantak. A romok alatt emberek maradtak, akiken lehetetlen volt segíteni. A németek a Vár tér, a Színház tér és a Gdański rakpart irányából támadtak, megrohamozták a Stawki raktárait, majd miután azokat elfoglalták, rohamra indultak a Krasiński-kert, a Mostowski-palota és a Leszno utcai barikádok ellen. A lengyelek azonban nem hagyták magukat. Nemcsak hogy mindenütt visszaverték a támadást, hanem

arra törekedtek, hogy ellentámadásokat indítsanak. A Stawki utca ellen intézett rohamot a „Zośka” zászlóalj verte vissza, majd amikor megérkezett a tartalék az őrnaggyá előléptetett Sosna parancsnoksága alatt, újra lengyel kézre kerültek a raktárak is. A felkelők mindezeket a tényereéseiket vérrel fizették meg. Sok tiszt és katona esett el, a felkelők sorai ijesztően apadtak.

Az Óváros most már valósággal maga a pokol volt. A házak égtek, az utcákon pedig vadul táncoltak az Istenes Szt. János Kórházból kiszabadult elmebetegek. Ezt Bronisław Troński írja le „Erre a halál járt” („Tędy przeszła śmierć”) című könyvében. „A magas templomtorony árnyékában, a felszaggatott terecskén játszódott le a tragédia utolsó felvonása. Az örültek vérben ázva tértek vissza a žoliborzi vasúti hídra tett »kirándulásukról«. Egyesek törött lábukat vonszolva másztak, mások a németeket szidva véres karjukkal hadonásztak, ismét mások sikítva tépték le magukról köntösüket. Az egyik örült hozzánk ugrott, kihúzta magát, kidüllesztette sovány, kékre-zöldre vert mellét, és jelentést tett:

– Tábornok úr, a németek elleni roham nem sikerült. A tüzes kigyók megharaptak, a kigyók . . . Én jó parancsnok vagyok, adjon nekem kardot, csak kardot adjon nekem . . . Itt megszakította jelentését, és félve körülnézett, miközben mind közelebb hajolt a földhöz. Pillantása gránátszilánkokra esett, mire felüvöltött és elrohant.”

Égtek a házak, a városrész körül pedig gyilkoltak a németek. A Nowy Zjazd utcai Professzorok Házából kihurcolták a tudósokat, és sok kiváló embert ki is végeztek közülük. A Színház téren megölték Trzeciak prelátust, akinek a háború előtt Hitler magas kitüntetését adományozott. Megrögzött fajüldöző volt, minden rossznak az okát a zsidók összeesküvésében látta. Meggyőződését tekintve tehát nem sokban különbözött a *Stürmer* című náci szennylaptól, amelynek címcímoldán ez a mottó állt: „A zsidók a mi szerencsétlenségünk.” Stanisław Podlewski, a „Menet a poklon át” („Przemarsz przez piekło”) című könyv szerzője, aki nem titkolta katolikus voltát, így ír a prelátus halálával kapcsolatban: „Lehetséges, hogy Trzeciak lelkész életének utolsó pillanataiban tudatára ébredt annak, milyen örült eszmék apostola volt, és milyen tragikus következményekkel járó jelszavakat hirdetett . . .”

Az augusztus 12-ről 13-ra virradó éjszaka Varsó több pontján került sor fegyverek és lőszer ledobására, mindenekelőtt a Belváros területén. A felkelés kitörése óta most dobták le ejtőernyőkkel a legnagyobb mennyiségeket. A Honi Hadseregnek a *Bjuletyn Informacyjny*-ben közzétett,

erre vonatkozó közleménye három hasábot foglalt el. Főcíme ez volt: „A Postai pályaudvar hősie védelme.”

„Augusztus 12-én, este felé, a németek erős támadásra indultak a Starynkiewicz tér térségében. A támadásban öt harckocsi és 300 főnyi gyalogság vett részt. Ez a roham csak az ellenség néhány nappal ezelőtt megkezdett és a nyugatról keletre vezető közlekedési utak megtisztítására irányuló szélesebb körű hadműveletének egyik része volt. Annak folytán, hogy a németek a tűzerő tekintetében nagy fölényben voltak, valamint azért is, mert felgyújtották a vízművek igazgatósági épületét és a Turisták Házát, a mi egységeinknek a Postai pályaudvarra kellett visszavonulniuk. A Katonai Földrajzi Intézet, valamint a Városháza hősie védői az előrenyomuló, túlerőben levő ellenséggel szemben nem tudták tartani ezeket az ellenállási pontokat, és a Vasutasok Házába vonultak vissza. Az ellenség, miután kiűzte a lengyeleket fészkeikből, a Starynkiewicz tér térségében dühösen a Sikorski sugárút másik oldala felé fordult, és a pályaudvari postahivatal épületét, valamint a Chmielna utcához közelebb eső pályaudvart támadta meg. Ezeknek az épületeknek a védői, akik augusztus elseje óta szüntelenül védekezésben voltak, a legnagyobb elismerésre érdemesek. Nehéz körülmények között harcoló, rosszul ellátott katonáink nemcsak visszaverték a németek összes eddigi rohamait, hanem tegnap ellentámadásba is átsaptak azzal a céllal, hogy visszaszerezzék a minap elvesztett Turisták Házát.

Az Óvárosban – adja hírül továbbá a közlemény – az ellenség előző napokon végrehajtott, de kevésbé eredményes támadásai után valamivel nyugodtabb a helyzet.”

De milyen nagyot tévedett ez a közlemény! Annak, hogy az Óvárost elvágták a Belvárostól, megvoltak a maga következményei. A hírek a körülrzárt városrészből csak megkésve és nem túlságosan pontosan kerültek ki. Még a hivatalos közlemények sem tükrözték vissza a teljes igazságot, hanem annak mindig csak kis részét. A szóban forgó közlemények szerzői szakmailag nem mindig álltak feladatuk magaslatán, s nem is voltak kellőképpen tájékozottak a szomorú valóságról. Az Óváros ugyanis sok nehéz napot és nem kevésbé sok tragikus éjszakát élt át. A Varsó fölött megjelenő szövetséges repülőgépeket a németek viharos tűzzel fogadták. Az Óváros egész lakossága kimászott a pincékből, és az utcákon álldogálva nézte a mindig oly szorongva várt akció lefolyását.

A szövetséges repülők az előző éjszakán is megjelentek a harcoló város fölött, de villámként el is suhantak. Fényszórók világították meg

az eget, és az utcán álldogáló emberek azok fényében látták a „Lancasterek” ezüstös testét, valamint a Krasinski térre ejtőernyővel ledobott tartályokat. Eközben az egyik repülőgép lejjebb ereszkedett, mintha a tetőkre akarna leszállni, de hirtelen lángba borult: nagy, tüzes csillagként hullott le a kellemes nyári éjszakán a fénybe borult mennyboltról. A Miodowa utcán, a barikád közelében ért földet. A lakosság azonnal odarohant, hogy megmentse a repülő személyzetét, ez azonban nem sikerült. „A szétroncsolt kabinban a pilóta, egy kanadai repülő teteme volt – írja Jan Dobraczyński, az egyik szemtanú. – Átnéztem a levéltár-cáját, és abban a térképek és a személyi okmányok mellett ügyetlen gyermekkéz által rajzolt két kis brit zászlót találtam.”

Ezen az éjszakán a Varsónak segítséget hozó repülőgépek közül sok nem tért vissza bázisára.

Az ember azt hitte volna, hogy a vasárnap, augusztus 13-a, valamivel nyugalmasabb lesz. A Visztula fölött eloszlott a köd, jó idő ígérkezett. A harcokban kimerült egységek abban a hitben ringatóztak, hogy egy kicsit kifújhatják magukat. Az Óváros azonban kőszivataggá változott, és a felkelők a harcra buzdító szavak helyett egyre több átkot és szidalmat hallottak a lakosságtól. A katonák soraiban is megkezdődött a lemorzsolódás, szökdösni kezdtek hazafelé. Ognisty százados írja harci naplójában, hogy egységéből teljes létszámban eltűnt a Sucha Rączka nevű hadapród vezetése alatt álló egész raj. A Honi Hadsereg egyik katonája jelentette, hogy a hadapród eldobta fegyverét, és ez idő szerint a polgári lakosság közé elvegyülve a Nowe Miasto-i templom alagsorában tartózkodik. „Dąbrowa százados haladéktalanul odament, és a polgári lakosság között meg is találta Sucha Rączkát. Már nem érezte magát katonának, fel sem állt, hogy a századost üdvözlje. Szeme fénytelen, arca elfásult volt. Arra a kérdésre, miért lépett le az egységtől, elsrta magát, mint egy kisgyerek. Hogyan lehetett volna rajta segíteni? A tábori csendőrségnek itt semmi keresnivalója sem volt. Ezek kivételes katonák voltak, és kivételes volt ez a háború is.”

Még az olyan válogatott egységekben is panaszkodás hallatszott, mind Radosław csoportja. A harcosok sok barátjukat és fegyvertársukat hagyták Wolán; ott hagyták őket mindörökre a földben, maguk körül pedig csak halált és pusztulást láttak. Meddig lehetett még kitartani ilyen körülmények között? Hozzájárult mindehhez a fegyvertelenség tudata és az a meggyőződés, hogy senki sem jön segítségül. Az elhúzó-dó harcok, az éhség és a kimerültség, az alvás hiánya, az erőfeszítések hiábavalóságának érzése – egytől egyig megtette a magáét. A helyzet

határozottan rosszabbra fordult. Még a főparancsnokság is megérezte ezt, és úgy döntött, hogy a német rohamok által szakadatlanul fenyegetett iskolaépületből székhelyét a volt Igazságügyi Minisztérium Długa utcai épületébe, a városrész központjába helyezi át. Reggel óta nem hallgatott el ugyanis az ellenséges ágyúk dörgése. A németek az Óvárost egyrészt a Gdański pályaudvarról lőtték, ahol egy páncélvonatuk állt a síneken, másrészt a Citadellából vagy a Visztula tulsó partjáról. Az Ogród Saski fának lombosátra alatt felállított sorozatvetők elárasztották aknáikkal az Óvárost, és számos házat leromboltak. Tíz órakor már látszott, hogy a tüzérségi előkészítést hatalmas támadás követi a nyugati szektor irányában, a Stawkitól egészen a Színház térig. A németek egyidejűleg a Gdański rakpartról kiindulva támadást intéztek a Bolesć utca ellen is. A raktárak a Stawkin lángokban álltak. A harc ebben a térségben három óra hosszat tartott, az ellenséget csak azután lehetett megállítani. Az Ogród Saskira irányuló támadást a „Parasol” zászlóalj ellentámadással verte vissza. A bombázás során megsérült Kuba alvezredes, aki után a parancsnokságot Sosna őrnagy vette át. Az aknavetők sortüzei folytán összeomlott a Városháza tornya. A Róg őrnagy parancsnoksága alatt álló keleti szektorban hajnaltól egészen délig tartottak a harcok. A Honi Hadsereg katonái megsemmisítettek egy támadó harckocsit, egy nehéz géppuskát zsákmányoltak, és elpusztítottak egy kis harckocsit is. Eközben nagy volt a felkelők vesztesége is; többek között elesett Sienkiewicz őrnagy, az északi csoport szállásmestere, valamint egy gránátszilánk megölte a főparancsnokságot biztosító III.2. szakasz parancsnokát, Stolarz hadnagyot is.

Nyugalom csak délután állt be. Senki sem láthatta azonban előre az eseményeket, és senki sem gondolhatott arra, hogy az Óváros védői még ugyanazon a napon ismét roppant veszteségeket fognak szenvedni. A „Gustaw” zászlóalj fiatal katonái a Podwalon egy kis harckocsit zsákmányoltak. Örvendezve a Kiliński utcába vitték, ahol nagy tömeg megéljenezte őket. Egyszerre csak hatalmas robbanás hallatszott. „Teljesen megsüketülve felálltam, hogy odalépjek az ablakhoz, helyesebben ahhoz a falban tátongó nyíláshoz, amely előbb még ablak volt – írja „A földalatti hadsereg” című könyvében Bór tábornok, aki az utcai zajtól csábítva lépett az ablakhoz, és éppen szemtanúja lehetett a robbanásnak. – A füst és a por lassan leszállt, feltárva a robbanás borzalmas következményeit. A harckocsi legénységét alkotó katonáknak híre-hamva sem maradt. Körös-körül több tucat ember, közöttük sok gyermek széttépett hullája feküdt. A robbanás emberi testeket dobott

fel a környező házak tetejére. Törzsüktől elválasztott fejek, karok, lábak feküdtek a törmelékek között vértócsákban; a két sarokház leomlott falaiból csak törmelék maradt. Abban a házban, amelyben a főparancsnokság volt elhelyezve, kiszakadtak az összes ajtó- és ablaktokok, megrepedtek a falak a földszinten és az első emeleten, sőt sok más helyen is repedéseket lehetett látni. Kisült, hogy a németek a páncélcocsit robbanóanyaggal töltötték meg, időzített gyújtószerkezettel látták el, és állásaink közelében helyezték el. Innen hozták el az egyik egység katonái, hogy hadizsákmányként a főparancsnokságra szállítsák. Átadni azonban már nem tudták.”

A németek ezalatt a Gdański pályaudvar és a Stawki irányából támadtak. Arra számítottak, hogy meglepik a felkelőket, de azok visszaverték őket. A „Chrobry II” csoport és a Harnaś hadnagy parancsnoksága alatt álló rohamosztag belvárosi egységei azonnal támadásba mentek át, de megrekedtek, mert az óvárosi katonák nem tudták felvenni velük a kapcsolatot. Az egységek néhány órai várakozás után így anélkül vonultak vissza kiinduló állásaikba, hogy összeköttetésbe tudtak volna lépni Wachnowski egységeivel. Ebben a térségben már nem voltak óvárosi katonák. Az ellenség acélgyűrűje az Óváros körül tömörebbnek bizonyult, mint ahogy azt hittük.

A páncélcocsi robbanása folytán zúzódasokat szenvedett Bór tábornok megtanácskozta a helyzetet vezérkarával, s távirattal fordult Londonhoz, amelyben további parancsokat kért az összes alája rendelt, Lengyelország területén működő egység számára:

„A harc Varsóért tovább folyik, annak ellenére, hogy az ellenség komoly túlerőben van. A helyzet a főváros azonnali megsegítését kívánja. Parancsot adok minden jól felszerelt egységnek, hogy erőltetett menetben induljon Varsóba a várost körülvevő német csapatok megtámadása, a rajtuk való átvágás és a város belsejében folyó harcokban való részvétel céljából.”

VI. KUDARCOT VALLOTTAK A „JEGENYÉK”?

Varsó közelében a Visztulától nyugatra nincsenek olyan kiterjedtebb erdőségek, amelyek partizántevékenységre alkalmasak lennének. Kivételt jelentett a Kampinosi erdő, de – mint később bebizonyosodott – lényegében ez a rengeteg is csapda volt az ott rejtőző lengyel egységek számára. Abban az időben nyár volt, a roppant lucfenyők tűlevelei között átsütött a nap, itt-ott virágozni kezdett a hanga, az erdei tisztásokat ritkás fű borította, a szél pedig széthordta a nagy területre kiterjedő futóhomok finom szemecskéit.

A „Kampinos” csoport el volt vágva az eseményektől, és csak meszsze, a látóhatár alján látta az égő Varsó visszfényét. Semmi sem zavarta a hosszú és egyben haszontalan menetekben kimerült katonák egészséges álmát. Az ulánusok felderítő portyákat tettek a falvakban, olykor-olykor lecsaptak a németekre, néhány fegyvert zsákmányoltak, máskor pedig disznóöléssel voltak elfoglalva. Szymon százados megsebesülését követően az egységek védelembe mentek át, már csak azért is, mert nem kaptak parancsot a központtól. „Minthogy lőszerkészleteink, különösen ami a lengyel és a német fegyverekben használható lőszert illeti, nagyon szűkösek voltak, nem vállalkozhattunk komolyabb akciókra. Tudtam ugyan – írja sebesült parancsnokuk –, hogy a Varsót ostromló német csapatokat hátulról gyakori és határozott rajtaütésekkel kell zavarnom . . . Mi azonban csak annyit engedhettünk meg magunknak, hogy a legközelebbi közlekedési utak forgalmát zavarjuk.”

Szymon százados augusztus 4-től kezdve felvette a rádióösszeköttetést Londonnal és Londonon keresztül Varsóval. A készülékek ugyanis olyan kis kapacitásúak voltak, hogy Anglia távoli fővárosának közvetítésére volt szükség. Vagy talán éppen a főparancsnok vezérkarának volt hasznos ez a fajta összeköttetés?

Az augusztusi napok a „Kampinos” csoport egységeinél várakozással teltek. Dolina egyáltalán nem törekedett komolyabb akciókra, kato-

náival együtt jól érezte magát ebben a világtól látszólag elvágott rengetegben. Úgy tűnhetett, hogy a németek sohasem nyomulnak be az erdős vadonba, az erdő jól védi a partizánokat. Megfeleltek azonban arról, hogy az ősrendeteg már nemegyszer sírja lett azoknak, akik benne kerestek menedéket. Alapjában véve nem biztosította az emberi élethez szükséges feltételeket; mivel hiányzott a táplálék és a víz, csak ideiglenes menedéket nyújthatott. „A repülőgépek elől menedéket keresve bevetettük magunkat a rengetegbe – írja Tadeusz Kutrzeba tábornok, a »Poznań« hadsereg parancsnoka. – Hamuvá száradt, ritkás szálerdőre találtunk, minden aljnövényzet és út nélkül.” Az 1863. évi felkelők emlékműve mellé új katonasírok kerültek, amelyeknek keresztjére a könyörületes kéz az „1939. augusztus” dátumot véste fel. A Kampinosi ősrendeteg – hangsúlyozza Kutrzeba tábornok – a „Poznań” hadsereg sírjává vált.

Az erdőben 1944 nyarán összegyűlt partizánok és felkelők körében azonban jó hangulat uralkodott. Az ebből az időből reánk maradt fényképek tipikusan lengyel tájképet mutatnak, benne egy ulánust egy lánnyal. Csak a hagyományos korsó hiányzik, amelyből a leány vízzel kínálja a szomjas katonát.

Ezt az idillt a Varsóból érkező parancsok szakították félbe. A táviratot Filip vezérkari ezredes, a Honi Hadsereg főparancsnoksága hadműveleti osztályának főnöke küldte, s abban Szymonnal a következőket tudatta: *„Fel szeretném Önt használni a Varsóért folyó harcban. Ezzel kapcsolatban utasítom, hogy tekintet nélkül a fennálló szervezeti keretekre, válogassa ki a legjobb katonákat és parancsnokokat, és szervezzen belőlük egységet. Az egységet irányítsa a lehető leggyorsabban a powązki temetőknél (a római katolikus és a zsidó temető) folyó harcokba. A powązki temetők térségében igyekezzék felvenni a kapcsolatot Radosław ezredessel. A VII. övezet parancsnokát, Jelsket Önnek rendelem alá, a neki adott parancsot végrehajtásra kell kiadni.”* Szymon százados egy kicsit csodálkozott, hogy egy ilyen, viszonylag csekély létszámú egység részére a parancsot maga a hadműveleti osztály vezetője adta ki. Mint írja, „nem tudott szabadulni attól a gondolattól, hogy a Varsóval való összeköttetéssel valami nincs rendben, és hogy a vezetésben meszszenenő zűrzavar uralkodik, ha a parancsot az egyes egységeknek ilyen magas állású tiszt adja ki, mégpedig úgy, hogy átnyúl Monter ezredesnek, a terület parancsnokának, valamint Bronisław őrnagynak, járási parancsnoknak a feje fölé.”

A távirat augusztus 8-án érkezett meg, és komoly gondokat okozott

Szymon századosnak. Begipszelt lábbal, teljesen magatehetetlenül feködött Laskban, a Vakok Intézetének kis kórházában. És most a főparancsnokság hirtelenében kiadott parancsa alapján a kampinosi térségben állomásozó összes egység parancsnoka lett. Ugyanakkor ezeknek az egységeknek létszáma folytonosan változott. Dulka százados, egy hivatásos tiszt, nemcsak maga hagyta ott a harcmezőt, hanem a lépésre rábeszélte alárendeltjeit, különösen a gyengébben felszerelt katonákat. Ez szökés volt, és Dulkát haditörvényszék elé kellett volna állítani, aminek a feltételei természetesen nem voltak meg. Szymon sebesülése miatt a „Kampinos” csoport parancsnoksága egy alacsonyabb rangú tiszt, Dolina hadnagy kezébe került, holott Varsóban tétlenül ültek a pincékben a tábornokok, nem is beszélve a munka nélküli ezredekéről. Hamarosan jelentkezett azonban egy parancsnokjelölt. Victor alezredes (Ludwik Wiktor Konarski), aki az alkerület felügyelője volt. Papíron 12 000 katona tartozott hozzá, viszont mindössze 110 embert sikerült mozgósítania! Ez az elgondolkoztató aránytalanság kétségtelenül még ma is egyik rejtélye az illegalitásnak, hiszen sűrűn lakott területekről volt szó. Victor úgy gondolta, hogy rangjánál fogva őt illeti meg a Kampinos területén levő egységek parancsnoksága. Ebben a tekintetben élvezte egyébként föltötesének, Roman ezredesnek a támogatását is. A sebesült százados és a magukat föltöteseknek tartó ezredek viszálykodása egyébként semmire sem vezetett, mert a tényleges erő Szymon kezében volt.

A „Kampinos” egység személyi állománya augusztus 12-én 1306 főre rúgott, nem számítva ide a kórházat és az egyre több hadifoglyot, akik különböző gazdasági munkákat végeztek. Legtöbb dolga a szállásmentésnek volt, mert napról napra több személy ellátásáról kellett gondoskodnia. A csoport augusztus 10-én elég sok fegyvert és felszerelési tárgyat kapott légi úton: 9 automata karabélyt, 24 olasz gyártmányú géppisztolyt, 6 aknavetőt, 47 pisztolyt, 554 kézigránátot, 260 plasztikbombát, továbbá 52 zubbonyt és ugyanannyi nadrágot, valamint 55 takarót. „A további légi küldemények még gazdagabbak voltak – írja Szymon százados –, de egyik sem keltett akkora örömet, mint éppen ez az első. Egyiknél sem áldottuk annyira a repülőket.” A levegőből érkező ellátás és a csoport személyi állományának gyarapodása sem indította a csoportot arra, hogy a harcoló Varsó segítségére siessen. Egyik nap múlt a másik után, amíg megszületett az elhatározás. „Az összehívott tanácskozásokon azt mérlegeltük, hogyan gyorsítsuk meg a segélycsapatok elindulását Varsóba. Egyöntetűen az a vélemény alakult

ki, hogy nem szabad fegyveres manifesztációra szorítkoznunk, hanem olyan erőt kell kiküldenünk, amelynek esélyei vannak arra, hogy áttörjön az ellenséges vonalakon, eljusson az Óvárosba, és ott – legalább néhány napig – megfelelő tűzerővel bíró egységként tevékenykedjen.” Csak a főparancsnokság két összekötő tisztjének megérkezése és Wachnowski ezredes határozott parancsa győzte meg a „Kampinos” csoportot arról, hogy feladata a lángokban álló főváros megsegítése, nem pedig az, hogy élelmiszereket és takarmányt zsákmányoljon.

A „Kampinos” csoport parancsnokává Okoń őrnagyot nevezték ki. Ő azonban nem jutott el rendeltetési helyére. Azt az utat, amelynek megtételéhez normális körülmények között gépkocsival nem egészen egy órára van szükség, majdnem egy hét alatt tudta csak megjárni. A főparancsnokság négy kiküldötte, Agaton hadnaggyal az élen, előbb ért el Kampinosba. Agaton hadnagy nem volt más, mint Stanisław Janowski ejtőernyős, ma kiváló és közismert építész, aki akkoriban már két éve volt az országban, és Wolán a „Pięść” zászlóalj egyik szakaszát vezette. Három társával együtt éjszaka indult el az Óvárosból azzal az elhatározással, hogy először is a Gdański pályaudvar sínein keresztül Żoliborzba vágja át magát.

Ez kétségbeesett, és egyúttal rendkívül kockázatos vállalkozás volt. A felkelők rongyokba bugyolálták a cipőjüket, hogy elkerüljék a fölösleges zajt. A „Polonia” sportpályát elhagyva kúszva tették meg az utat a Traugutt erődöt körülvevő zöldövezeten keresztül. Az Óváros fölött éppen ebben az időpontban jelentek meg a szövetségesek repülőgépei; minden oldalról megszólalt a német tüzérség. A lengyelek kihasználták a figyelem elterelődésének ezt a pillanatát. Tovább kúszva elérték a régi vasúti híd alatt haladó utcát. Látták közelről a páncélvonatot, amelynek ágyúi Varsót lőtték. A síneken németek mászkáltak. A felkelők minden akadály nélkül eljutottak a Citadella alatti, Krajewska utcai vasúti rak-tárakhoz. Amikor meglátták a barikádot, azon kezdtek tanakodni, vajon kinek a birtokában lehet. Amikor meghallották a „Stój! Kto idzie?” („Állj! Ki vagy?”) kiáltást, megértették, hogy útjuk legnehezebb része már mögöttük van. Żoliborzból egy összekötő Laskba kísérte őket, ahol a Vakok Intézetének portáján már várt rájuk Szymon százados szárnysegédje, Maciej Nowicki alhadnagy. Ez utóbbi Agaton kollegája és barátja volt, szintén neves építész; ő dolgozta ki az indiai Chaudigarth város híres tervét, majd 1948-ban Egyiptom fölött életét vesztette egy repülőszerencsétlenség során. Nowicki az újonnan érkezőket a kapott parancsokhoz híven Dolina hadnagyhoz vezette; Do-

lina úgy megőrült a főparancsnokság küldötteinek, hogy vadonatúj, a légi küldeményből származó angol géppisztolyokkal ajándékozta meg őket.

Okoń őrnagy viszont hatvan főből álló kíséretével – ideszámítva a két összekötőnőt is – más utat választott. Kísérletet tett arra, hogy a csatornákon keresztül jusson el Żoliborzba. Ez szintén nagyon kockázatos vállalkozás volt, mert az útvonalat előzetesen senki sem derítette fel, vagyis a csoportnak vaktában kellett haladnia. Amikor kimásztak a csatornanyíláson, németekbe ütköztek. A lengyelek – szerencsére – ütközben eldobták fegyvereiket és felkelő jelvényüket, viszont röplapok voltak náluk, amelyekben a németek arra hívták fel az Óváros lakosságát, hogy hagyja el a városrészt. Ezeket a röplapokra hivatkoztak tehát. Néhány nappal később átszállították őket is a Nyugati pályaudvarra, ahonnan a koncentrációs táborokba irányuló szállítmányok indultak. Ez a kilátás egyáltalán nem tetszett Okoń őrnagy kis csoportjának. Az egyik tisztnek sikerült szót értenie a német vasutasokkal, akik száz dollár ellenében hajlandók voltak arra, hogy a lengyeleket a szeneskocsin a városon kívülre szállítsák. A szabadulási kísérlet sikerült, és Okoń őrnagy végül is – egyhetes bolyongás után – augusztus 16-án a déli órákban megérkezett Kampinosba. Megtudta, hogy előző nap este felé majdnem két zászlóaljnyi nagy egység indult el Varsó megsegítésére, 800 tökéletesen felfegyverzett emberrel.

Sok botrányos jelenet és hatásköri vita után a segítséget vivő csoport parancsnokságát mint rangidős tiszt Victor alezredes vette át. A kiválóan felszerelt egységek páncélelhárító fegyverekkel is rendelkeztek, lőszerben sem szenvedtek hiányt. A menet két oszlopban, este tíz óra tájt indult el. A két oszlop párhuzamosan haladt Powązki irányában. Az első oszlopot Witold hadnagy vezette; a második pedig Mścisław százados egységeiből és Serb (vagy Żubr) százados żoliborzi csoportjából állt. Az összeköttetés fenntartása a sötét éjszakában nem volt könnyű. Żubr százados úgy határozott, hogy nem veti magát alá a parancsnoknak, és egyenesen Żoliborzba megy. Emberei tehát elváltak az oszloptól. Így az egységek hosszas bolyongás után külön-külön érték el Żoliborzot, s ütközben sehol sem vették fel a harcot a németekkel. A felkelők közül sokan lemaradtak, és visszatértek Kampinosba.

Okoń őrnagy, amikor tudomására jutott a segélycsapatok kudarca, csak azért is hozzákezdett egy második egység megszervezéséhez. A „Kampinos” csoport létszáma, miután elküldték Varsóba az első segélycsapatot, jelentősen csökkent. Szymon százados hathatós közre-

működésével mozgósításba kezdtek. Nagyon sokan jelentkeztek más helységek, városrészek szétvert egységeinek harcosai közül: Pruszkówból, a VII. övezetből, de jöttek Prágából és Modlinből is. Lawa hadnagy ejtőernyős szakaszának 40 jól felszerelt katonája volt. Megjelent a főparancsnokság két összekötő tisztje, Agaton hadnagy és Kubuś alhadnagy (Stefan Bałuk) is. Csatlakozott a csoporthoz a „Zośka” zászlóalj nyolc embere, akiknek sok viszontagság után sikerült a podwązki temetők térségéből átjutniuk Kampinosba. Annak ellenére, hogy az utóbbi napok nehézségei miatt halálosan fáradtak voltak, minden vonakodás nélkül jelentkeztek Okoń őrnagy csoportjába. Mivel az ejtőernyővel ledobott fegyverek is elősegítették a felfegyverzést, augusztus 19-én készen állt a második egység, hogy Varsó segítségére siessen. Négy századot számlált, összesen több mint 500 fővel.

A menetoszlop este indult el. Az éjszaka meleg volt. A felmálházott felkelők éppen csak hogy járni tudtak, az úton el is dobálták fölösleges felszerelési tárgyaikat vagy takaróikat. Menet közben beleütköztek a 12. magyar tartalék hadosztály katonáiba. A magyarok rövid tárgyalás után kijelentették, hogy semlegesek maradnak. Éjfél után két óra volt, amikor a menetelésben kifáradt felkelők Słodowiecben szétszaladtak, hogy szomszárakat öltsék. Az oszlop ezzel kettészakadt, aminek következtében Mazur hadnagy sochaczewi százada és Lawa hadnagy szakasza elvesztette az összeköttetést. Mindkét parancsnok úgy határozott, hogy embereivel Powązkiba megy. Ott azonban német erőkhöz ütköztek, úgyhogy vissza kellett fordulniuk, és Słodowiecbe kellett visszavonulniuk. A sochaczewi század az ősrengetegbe való visszatérést választotta, Lawa emberei pedig úgy döntöttek, hogy a faluban várják ki a nehéz órákat. Onnan azonban kiűzték őket a németek, akik Słodowiecben néhány házat fel is gyújtottak.

Okoń őrnagy szerencsésen megérkezett Żoliborzba, és a zászlóalj augusztus 20-án reggel jelentkezett a kerületi parancsnokságon. Az egység Witold hadnagy már korábban megérkezett fiataljaival 750 katonát számlált. Żubr százados csoportja viszont a żoliborzi helyőrséget erősítette.

Augusztus 19-én Reinefarth tábornok további hatalmas erejű támadást indított az Óváros ellen. Repülőgépek, a Burakówban, a Citadellán és a Praga városrészben tűzállásban levő tüzérség, a Visztula parti ágyúk, a Gdański pályaudvar körül elhelyezett sorozatvetők már reggeltől gyilkos tűz alatt tartották a városrészt. Az öreg falak nem bírtak ellenállni a nyomásnak, kezdtek repedezni, a házak pedig az utca kövezetére omol-

va maguk alá temették a felkelő egységeket és a lakosságot. Aki csak tehette, a pincékben húzódott meg. Az utcán számos összekötőnőt gránátszilánkok értek kötelességük teljesítése közben. Nem volt a városnak egyetlen része sem, amely ne szenvedett volna roppant károkat. Ám a németek, mivel mindenáron be akarták venni az Óvárost, egész tűzerejüket erre a városrészre összpontosították. A felkelők törmelékhalmai és a romok között húzódtak meg, szakadatlan támadásoknak kitéve mind a levegőből, mind a földről.

A volt Igazságügyi Minisztérium épülete, amelyben a Honi Hadsereg főparancsnokságának hadiszállása helyezkedett el, mintha különösen erős tűz alatt állt volna. „Hét órától intenzíven kezdték lőni a főparancsnokság környékét, mégpedig aknavetőkkal, tűzérséggel és légi bombázással. 8.45-kor sorozatvető csapott be az épületszárnyba. A tetőtűzet eloltottuk, 8.55-kor megérkezett a gyújtólövedékek következő sorozata. A szoba tele van törmelékkel, porral és füsttel. 10.05-kor újra talált egy lövedék, most a ház sarkába, 10 méterre a parancsnok és a vezérkar szobájától. A szobában a szilánkok átlukasztották a bútorokat, a szekrény oldala kidőlt. Ablakkeretek nincsenek. A szobában romhalmaz. Egy gránátszilánktól megsebesültem a lábamon – írta már a háború után ezekről a napokról feljegyzései alapján Iron vezérkari ezredes (Felicjan Majorkiewicz mérnök), a főparancsnokság hadművelleti osztályának tisztje. – Déli 2 órától kezdve a rendkívül erős tűzérségi és aknavető tűz időnként ösztűz jelleget öltött. Ezen túlmenően, majdnem óránkénti hullámokban, még erős légítámadásokra is sor került. Fél 4 – az épület szárnya ismét találatot kapott, a sarokfal pedig leomlott. Négy után öt perccel az épület szárnyára megint tűzérségi lövedék hullott. Néhány perccel természetellenes por, füst és sötétség borított el mindent. A zuhanóbombázók, a stukák már a tetők fölött repülnek, és nemcsak bombáznak, hanem fedélzeti fegyverükkel lövik a házakat és az utcákat is. A repülő támadások félórás hullámokban követik egymást. Bőr beteg, és elsötétített szobában tartózkodik, a többiek viszont jól tartják magukat.”

Ha nem lettek volna ejtőernyős légiszállítmányok, az Óváros lőszer nélkül maradt volna. Ez a légi utánpótlás volt az egyedüli menekvés, és így egyáltalában nem meglepő, hogy a felkelők éberen hallgatták a londoni jelzést, és elátkozták azokat, akik „A tüzek füstjével. . .” kezdetű egyházi éneket sugározgattak. Éjjel viszont az eget kémlelték. A lőszer-utánpótlás lehetővé tette számukra, hogy visszahódítsák a nap folyamán elvesztett állásaikat. Az emberek már alig álltak a lábukon, ám a pihenés, az alvás hiánya és a nem megfelelő táplálkozás sem törte meg

ezeket a ragyogó katonákat. Amikor csak lehetőségük adódott, ellentámadásokat intéztek a németek ellen, és meglepték őket elszántságukkal és kitartásukkal. Az Óváros felkelői, ezek a kiváló katonák, városrészük minden négyzetméterét elkeseredetten védték, mert hiszen tudták, hogy szabad mozgási terük mennyire leszűkült.

A szövetséges gépek azonban már egy hete nem jelentek meg. A város az utolsó utánpótlást augusztus 14-én kapta, amikor 26 repülőgép tűnt fel Varsó fölött. A ledobások száma 11 volt, amiből 10 a felkelők kezébe került. Egy hét óta azonban éjszakánként csend honolt a város fölött, és a nyugtalan fiatal felkelők a lakossággal együtt hiába függesztették szemüket az égre. A roppant nagy veszteségek visszatartották az angolokat attól, hogy továbbra is segítsék Varsót. A légierő lengyel, angol és dél-afrikai osztályai ezeknek a nehéz repülőutaknak során egy csomó gépet vesztek, a repülőszemélyzetről nem is beszélve. A németek összevonták Dél-Lengyelországból éjszakai vadászrepülő osztályait, és állandóan támadták a Varsóból visszatérő szövetséges bombázókat. „A lengyel hadosztály éppen itt – Radom és a Kárpátok között – szenvedte legnagyobb veszteségeit. Voltak éjszakák, amikor a felszállt gépeknek több mint ötven százaléka nem tért vissza – írta a valóságnak megfelelően Bór, amikor elismerő szavakkal méltatta ezeknek a lengyel, angol, kanadai és dél-afrikai pilótáknak az erőfeszítéseit, áldozatkészségét és hősiességét. – Így történt például augusztus 12-én és 27-én. Ezeken a napokon csak egyetlen gép tért vissza személyzetével a felszállt hét, illetőleg hat gépből. A repülőhadosztály mégis minden alkalommal repült, amikor csak repülni lehetett. Egyetlen lehetőséget sem hagyott ki. Ha lehetséges lett volna, a lengyelek akár minden éjjel repültek volna. Sőt, amikor nem voltak gépeik, az angol hadosztálytól vettek gépeket kölcsön. Elpusztultak, de helyüket mindig mások és mások vették át. Hitték, hogy meg tudják menteni Varsót, és nem riadtak vissza semmiféle áldozattól.”

A „Ziemia Pomorska” repülőhadosztály, amelynek repülői Varsó fölé szálltak, felvette a kitüntető és teljesen megérdemelt „Obrońcy Warszawy” („Varsó védői”) nevet. A pilóták között volt a háború előtti lengyel légierő volt parancsnoka, Rayski tábornok is, aki a felkelés idején három ízben repült Varsó fölé. Az akkoriban már 54 éves tábornok ezeket a rendkívül veszedelmes „kirándulásokat” másodpilótaként tette meg.

A felkelők számára a szövetséges repülőök nemcsak segítséget jelentettek, hanem annak jelét is, hogy kapcsolatuk van a világgal. A „Zośka”

zászlóalj egyik tisztje, amikor az úttest közepén állva a fényszórók fényében megpillantotta a sakkáblaszerű lengyel felségjelet az egyik repülő szárnyán, nem tudta levenni szemét a gépről, és elragadtatásában észre sem vette, hogy a gép ledobott valamit. Mások kapták el előle. A repülők azonban, sajnos egyre ritkábban és egyre kisebb számban jelentkeztek.

Segítség most főképpen a Szovjetunió felől érkezhett. Mikołajczyk miniszterelnök még mindig Moszkvában tartózkodott, az ő szava döntött volna ebben a kérdésben. Ő azonban ezt a kérdést nem látta elég reálisan, vagy azért nem, mert teljesen tájékozatlan volt annak a városnak a helyzetéről, amelyet ő vitt bele a harcokba, vagy esetleg azért nem, mert tárgyalásai során nem akarta megpendíteni Varsó megsegítésének szerinte kényes kérdését.

Augusztus 10-én, Sztálin marsallnak arra a táviratára, amellyel nevezett értesítette Churchillt Mikołajczyk találkozásáról Bieruttal és Osóbka-Morawskival, a brit miniszterelnök – minden bizonnyal a londoni lengyelek könyörgésére – hosszú választáviratának második pontjában mellesleg érintette ezt a kérdést. Két nappal később pedig ezt táviratozta Sztálinnak:

„Olvastam a varsói lengyelek kétségbeesett táviratát, akik tíz napja harcolnak a várost három részre szakító német erőekkel. Géppuskákat és löszert kérnek. Minthogy a távolság Olaszországból igen nagy, nem állna-e Önnek módjában őket a továbbiakban megsegíteni?”

Sztálin augusztus 16-i táviratában válaszolt Churchillnek, amelyben nemcsak a lengyel kérdést érintette. Ebben az időben készítette elő a szovjet hadsereg a 2. és a 3. Ukrán Front nagy dél-európai offenzíváját, amelynek célja a balkáni helyzet megváltoztatása volt. Románia és Bulgária – a hitleri Németország csatlós államai lévén – ember- és anyag-tartalékaikkal a hitleristákat segítették. Elég arra emlékeztetni, hogy a fronton fél millió román katona harcolt, és máris megértjük, milyen óriási jelentősége volt ennek az előkészítés alatt álló offenzívának a Szovjetunió szempontjából.

Sztálin távirata tehát a következőképpen hangzott:

„Mikołajczyk úrral folytatott beszélgetésem után úgy rendelkeztem, hogy a szovjet hadsereg intenzíven dobjon le fegyvereket Varsó térségében. Ledobtunk egy ejtőernyős összekötőt is, aki azonban a parancsnokság jelentése szerint nem érte el célját, mert a németek megölték. Továbbá, közelebből megismerkedve a varsói ügyel, meggyőződtem arról, hogy a varsói akció meggondolatlan, borzalmas kaland, amely a lakosságnak sok áldozatát

ba került. Ez nem következett volna be, ha a szovjet parancsnokságot még a varsói akció megkezdése előtt tájékoztatták volna, és ha a lengyelek tartanák a szovjet parancsnoksággal a kapcsolatot.”

A kialakult helyzetben – közölte a továbbiakban Sztálin – a szovjet parancsnokság nem vállalhat sem közvetlen, sem közvetett felelősséget a varsói akcióért.

Azokra a táviratokra, amelyeket a segítségnyújtás kérdésében Churchill és Rooseveltt küldött Sztálinnak, nevezett – megindokolva egyebek között a Honi Hadsereg vezetőségével szembeni ellenérzését is – az alábbiak szerint válaszolt:

„Katonai szempontból nézve az a helyzet, hogy a németek fokozott mértékben Varsóra fordítják a figyelmüket, nagyon hátrányos, mégpedig nemcsak a Vörös Hadsereg, hanem a lengyelek szempontjából is. A szovjet csapatok, amelyeknek az utóbbi időben a németek újabb, komoly ellentámadási próbálkozásaival kellett szembenézniük, egyidejűleg mindent megtettek, ami lehetséges volt, hogy megtörjék a németeknek ezeket az ellentámadásait, és Varsó térségében nagyarányú offenzívába menjenek át. Kétségtelen, a Vörös Hadsereg nem fog takarékoskodni erőfeszítéseivel, hogy Varsó alatt szétverje a németeket és Varsót felszabadítsa a lengyeleknek. Ez lesz a legjobb és tényleges segítség az antifasiszta lengyelek számára*.

A segítségre hiába váró Varsó szövetségeseket keresett a magyarok között is, akiknek két hadosztálya Kampinos és Mokotów szakaszán elreteszelte a várost az ország többi részétől. Montertől kapott felhatalmazása alapján a magyarokkal Szymon alezredes, a mokotówi Tájékoztató és Propaganda Iroda főnöke tárgyalt. A már többször említett Szymon alezredes nem volt más, mint dr. Jan Stepień lelkész, a Varsói Teológiai Főiskola jelenlegi rektorhelyettese. Augusztus 20-a táján polgári ruhában átvágta magát egészen Zalesiéig. A háború után napvilágot látott néhány nyilatkozat, amely ezt a lengyel–magyar „románcot” politikai ostobaságként kigúnyolta. De vajon tényleg megérdemelték-e ezek a tárgyalások ezt a lesújtó megjelölést? A magyarok nemcsak a felkelőkkel akartak megegyezni, hanem mint Magyar Királyi Önkéntes Légión, egyenesen át akartak állni a szövetségesek táborába. Ezzel kapcsolatban azonban kikötötték, hogy a Honi Hadsereg biztosítsa meg egyezésüket a szovjet hadsereggel. Monter telefonon ugyan azt az utasítást adta, hogy „ígérjenek meg mindent, csak hogy a magyarok akcióba

* Ezeknek a táviratoknak teljes szövege abban a kötetben található meg, amelyet erről a levelezésről 1960-ban a lengyel nemzetvédelmi minisztérium kiadványállata tett közzé. – A szerző.

kezdjenek”, Szymon alezredes mégsem vehette magára a felelősséget 20 000 katona sorsáért. Lengyel Béla tábornok, ennek a II. hadtestnek a parancsnoka, aki a háború előtt katonai attasé volt Lengyelországban, még arra is hajlandó volt, hogy Szymont magyar tiszti egyenruhában Magyarországra dobja át, hogy ott magával Horthyval tárgyaljon. A szovjet hadsereg ekkor már közeledett Magyarország határaihoz, a magyarok tehát közvetítőket kerestek, akiknek útján tárgyalásokat folytathatnának a szövetségesekkel. Amikor augusztus vége felé Guderian vezérezredes Budapestre repült, hogy ott Horthyval tárgyaljon, a kormányzó egyebek között hangsúlyozta előtte, hogy a magyarok kapcsolatai Lengyelországgal nagyon régóta igen jók, és ezért azt kérte Guderiantól, hogy a magyar egységeket vonják ki Varsó körzetéből. Guderian – mint ahogy azt maga is közli „Egy katona visszaemlékezései” című könyvében – Budapesten nem ért el semmit. Néhány nappal később Vörös tábornok, a magyar vezérkar főnöke – azon a Mercedesen, amelyet a német szárazföldi erők vezérkari főnökétől kapott ajándékba – az oroszokhoz menekült. Reinefarth tábornok augusztus 21-i jelentésében végül azt állította, hogy „a magyar egységeket vissza kellett vonni, mert fennállt az az alapos veszély, hogy egyesülnek a lengyelekkel”.

A varsói felkelés idején a hitleri Németország szempontjából igen hátrányosan alakult az európai politikai helyzet. A Harmadik Birodalmat egymás után kezdték cserbenhagyni szövetségesei. A szovjet hadsereg augusztus 20-án offenzívába ment át a romániai fronton, és mindössze néhány nap kellett ahhoz, hogy a bukaresti középületekre kitűzzék a vörös lobogót. Bukarestben életét vesztette egyébként Stahel repülőltábornok is, akit Varsóból helyeztek át oda.

A *Rzeczpospolita Polska* című újság augusztus 24-én, utolsó értesülésként, szenzációs tálalásban közölte az „európai erőd” összeomlására mutató híreket. Románia után Bulgáriának kellett sorra kerülnie. Itt már régóta készülődtek a partizánok az olyannyira gyűlölt hitleristák megrohamozására. Csak az uralkodó osztályok, a vezérkar és az udvari körök tartottak ki makacsul a németek mellett, az alacsonyabb beosztású tisztek azonban már a köztársaság mellett és a Harmadik Birodalommal szemben foglaltak állást. Von Jungenföldt ezredes, aki a bolgár páncélos egységek kiképzője volt, nemcsak 88 db „Panzer IV” típusú harckocsit és 50 rohamlőveget vesztett, hanem alkalma volt arról is meggyőződni, hogy éppen ezek a felkelők kezére került harckocsik játszottak döntő szerepet a szeptember 9-i katonai sikerben, Bulgária felszabadulásában. Ezt követően Bulgária csatlakozott a Hitler-ellenes szövetséghez.

Finnország is azon fáradozott, hogy fegyverszünetet kössön Nagy-Britanniával és a Szovjetunióval. Nem segített ezen a tényen az a látogatás sem, amelyet Keitel tábornagy tett Mannerheim marsallnál. A németek mindenütt egymás után szenvedték el politikai és katonai vereségeiket. Augusztus 25-én, rövid harc után, elesett Párizs. A Párizsért folyó harcokban a reguláris csapatok mellett részt vettek a francia partizánok egységei is. – Szabadabbá vált a szövetséges csapatok útja a Rajnához. Eisenhower akkor még arra számított, hogy szeptemberben sikerül befejeznie az európai hadműveleteket. A Honi Hadsereg vezérkari tisztjeihez hasonlóan ő is lebecsülte a németek erejét. „Gyenge, összezúzott németekkel mértük össze erőnket; ezek a gyenge és összezúzott németek pedig csak úgy balkézről, kis ujjuk egyetlen poccintásával olyan csapást mértek ránk, amelynél súlyosabbat talán nem kaptunk történelmünkben” – írja a felkelésről Adolf Rudnicki ismert regényíró „Fekete szakállam” („Moja czarna broda”) című regényében.

Segítség, ha egyáltalában érkezhett, a valóságban egyedül vidékről jöhetett. A Honi Hadsereg öt éven keresztül rendezte sorait, és Bór tábornok büszkén írta, hogy 380 000 ember fölött parancsnokol. A szervezet hatékonysága 1944 augusztusában állta volna ki a próbát, amikor a varsói német csapatok utóvédeire és ellátási vonalaira mért minden egyes csapás tehermentesítette volna a körülzárt városban harcoló felkelő egységeket. Bór tábornok felhívásának a Kielce–Radom körzet tett eleget, amelynek neve a konspirációs szóhasználatban Jodła (Jegenyefenyő) volt. Mieczysław ezredes (Jan Zientarski-Liziński) megkezdte a mozgósítást, és fegyverledobásra várt, hogy kiegészíthesse egységeinek felszerelését.

Varsóhoz a Chojnówi erdőben állomásozó, Grzymala alezredes parancsnoksága alatt álló csoport esett a legközelebb. Így Grzymala kapta Montertől azt a parancsot, hogy foglalja el Alsó-Mokotówot, és egyesüljön a városrész egységeivel. Grzymala alezredes saját parancsnoksága alá rendelte az ebben a térségben állomásozó valamennyi csoportot, amivel előerői 1600 főre növekedtek. Ott tartózkodott ugyanis Grzegorz százados zászlóalja, Gustaw hadnagy ochotai egysége, a IV. kerület felkelőinek maradványai Korwin százados parancsnoksága alatt, a „Bástya III” zászlóalj Majster százados (Kazimierz Hoffmann) vezetésével, a Nemzeti Fegyveres Erők csoportja Grey alhadnaggal az élen, a Parasztzászlóaljak közül a „Lanca” egység és mások.

Grzymala alezredes ezekből az erőkből két, egyenként 350 felkelőből álló zászlóaljat alakított ki Korwin és Grzegorz százados parancsnoksága

alatt. A fegyvertelen embereket hazaküldte. Az V. kerület rohamosztaga Michał hadnagy (Michał Bylina) parancsnoksága alatt a Chojnówi erdőben maradt, Grzymała csoportja viszont erőltetett menetben Mokotównak vette útját. Ez a csoport Wilanów alatt a felkelők elővigyázatlansága folytán harcba keveredett a németekkel. Tagjai közül sokan elesetek, maga Grzymała alezredes is. A palota ellen vezetett két lengyel roham megtört a németek tüzében. Mokotówba mintegy 200 ember vágta át magát, továbbá majdnem hiánytalanul megérkezett Korwin százados zászlóalja is. A németek elleni támadások megghiúsultak, viszont a felkelő egységek augusztus 20-án elérték Sadybát, ahol Garda lovassági kapitány (Andrzej Czaykowski) működött ejtőernyős egységével.

A Grzymała alezredesnek szóló parancs kiadásával egyidejűleg Monter az V. kerület parancsnokához, Karol alezredeshez (Józef Rokicki-hoz) fordult, aki a körzet hadműveleti osztályán dolgozott. Karol augusztus 18-án este indult útnak egy Marta fedőnevű vezetőnővel, szárnysegédjével, valamint két híradós tiszttel és egy rádiókészülékkel. Azt a parancsot kapták, hogy ériék el a Chojnówi erdőt. Karol alezredes azonban csak öt nap múlva került Mokotówba, mert Felső-Czerniakówból nem tudott a városrészbe átjutni. A sierkierki csatorna mentén indult el, és augusztus 22-én hajnalban találkozott Garda kapitány katonáival.

Ebben az időben, amikor minden egyes nap oly sokat jelentett, a felkelő Varsóban a szabad mozgást gátló akadályok megnehezítettek mindennemű hadműveleti tervet. Azon a napon, amikor Mokotówban megjelent az új parancsnok, a Chojnówi erdőben már nem léteztek segédcsapatok, és Varsó nem számíthatott arra, hogy déli irányból segítséget kap. Igaz ugyan, hogy Karol alezredes Monter utasításaival összhangban elment az erdei bázisra, onnan azonban súlyos „sebbel” a szívében tért vissza Mokotówba. „A megígért 6000 katonából még egyetlen szakaszt sem találtam. És ezekre a csak képzeletében élő erdei egységekre építette fel Monter a támadási terveit, a megtervezett hadműveletek végrehajtását pedig az én feladatomná tette – írja Józef Rokicki „Öt hősi év fényei és árnyai” („Blaski i ciene bohaterskiego pięciolecia”) címen Nyugat-Németországban, 1949-ben kiadott broszúrájában. – Monter, amikor kialakította tervét, fiktív elemekre épített. Hiába, a tévedés emberi dolog. Az erdőből való visszatérésem után írt jelentésem alapján Monternak el kellett volna vetnie irreális vágyálmait, amelyek már szinte komplexusként jelentkeztek nála, amikor később azt állította, hogy Mokotów nem teljesítette feladatait. Egyébként, mielőtt

személyesen meg nem győződtem arról, hogy az erdők üresek, én magam is szentül hittem, hogy a vérző Varsó délről kapja majd a megváltó segítséget.”

Ezek a remények azonban – mint ahogy arról a valóság győzött meg bennünket – hiúknak bizonyultak. A Honi Hadseregnek és parancsnokságának Varsón kívüli erőfeszítéseit nem kísérte siker. A segélycsapatok parancsnokai nem állták meg a helyüket. Augusztus 19-én Mieczysław ezredes azt jelentette, hogy van két csoportja – a 2. kielcei hadosztály és a 7. częstochowai hadosztály – összesen több mint 4500 felfegyverzett katonával. Ugyanakkor közölte azt is, hogy „Varsó elérésére nincs sok esélye”, és megkérdezte, hogy „útnak indíthat-e apró egységeket, mert ezeknek megvolna a lehetőségük, hogy bejussanak Varsóba”. Bór sürgetésére Mieczysław ezredes augusztus 21-én azt jelentette, hogy már több mint 5600 embere van, mert az Opoczyński erdőben hozzá csatlakozott a Honi Hadsereg csaknem 1200 partizánt számláló 25. ezrede. Szydłowiec alatt teljesen szétverték egy német zászlóaljat, és sok géppuskát zsákmányoltak. A partizánok augusztus 23-án elérték a Pilicát, amelynek túlsó partján a németek beásták magukat. A gyenge német csapatoknak az volt a szándékuk, hogy mindaddig védelemben maradnak, amíg erősítést nem kapnak. Ez azonban egyáltalában nem ment könnyen, már csak azért sem, mert a folyó torkolatánál a szovjet és a lengyel csapatok hídfőállást alakítottak ki maguknak. Vormann tábornokot ebben a helyzetben nagyon nyugtalanította a lengyelek előnyomulása. A lengyel egységek Montertől azt a parancsot kapták, hogy a balszárny haladjon Ochota, a jobbszárny pedig Mokotów irányában, „ahol erős csoportunk van, a Kabacki erdő szintén a mi kezünkön van; majd Ochota elérése után – további felhasználás végett menjen az Óvárosba.”

A partizánok három-négy napi menetre voltak Varsótól, amikor augusztus 25-én a felmentő csapatok parancsnoksága úgy határozott, hogy szélnek ereszti őket. Ezzel – sajnos – Bór tábornok is egyetértett.

A döntést azzal indokolták, hogy a németek túlságosan erősek ahhoz, hogy a lengyel egységek eljuthassanak Varsóba. Mieczysław ezredes tehát parancsot adott a Pilicától való visszavonulásra.

Nehéz megmondani persze, mi történt volna, ha ezeknek a segélycsapatoknak sikerül átvágniuk magukat a német vonalakon. Egyesek – már a háború után – azt írták, hogy ez újabb szükségtelen véráldozat lett volna, márpedig Varsó védelmében már elég sok vér folyt. Ennek a tézisnek a hívei azonban megfeledkeznek arról, hogy az általában nem

rosszul felszerelt és lelkes harci szellemtől áthatott partizánegységek visszavonulása egyedül és kizárólag a hitleristák helyzetét könnyítette meg. 1944 augusztusában, amikor Vormann tábornoknak már minden egyes század, sőt szakasz is fontos volt, a lengyel földalatti mozgalom ilyen támadása hatalmas és váratlan csapást jelenthetett volna. Az a zűrzavar, amelyet a németek soraiban a Pilica túlsó partjáról jövő segélycsapatok idéztek volna elő, kétségtelenül befolyásolta volna a helyzetet a varsói fronton, mégpedig az ostromolt város javára.

1939 szeptemberében a „Poznań” és a „Pomorze” hadseregek nyomása könnyítette meg a főváros védelmének megszervezését, ez segítette elő a későbbi német támadások hősiessé visszaverését is. Így a partizáncsoportok nyomása még a németek bizonyos eredményei ellenére is megkönnyítette volna a felkelők helyzetét, akkor is, ha ezek az egységek nem jutottak volna el Varsó „falai alá”, hanem csak a környéken dezorganizálták volna a hitleristák hátországát, erőket vonva el Varsótól. Végző soron ettől félt Vormann is. A véráldozatnak van értelme, ha fontos cél érdekében történik. Ennek az eljárás módnak a bírálói, miután hozzászórtak ahhoz, hogy történelmünkben túlságosan gyakran került sor olyan áldozatokra, amelyeket anélkül hoztunk, hogy szemünk előtt tartottuk volna az azonnali hadműveleti vagy akár csak taktikai előnyöket, hasonlóképpen gondolkodtak, mint Bór. Döntése ugyanakkor azt is jelentette, hogy nem hitt a felkelés sikerében. Így azután senki sem csodálkozhat azon a kapitulációs irányzatokon, amelyek később a Honi Hadsereg főparancsnokságában lábra kaptak. A partizánhadosztályok katonái keserű szájjal tértek haza. Harci szellemük, moráljuk megtört – senki sem hitt már a harc értelmében. Maga a Honi Hadsereg parancsnoka mérte szervezetére a legnagyobb csapást. Semmi sem siettetette jobban a felkelők fegyverletételét, mint a főparancsnok hozzájárulása ennek a segélycsapatnak a visszafordulásához.

Az ellenség acélbéklyóiba szorított Óváros tehát egyedül saját erőire számíthatott. Ezek az erők pedig minden újabb nappal apadtak, bár Grzegorz tábornok abban az illúzióban ringatta magát, hogy a rajtaütés a Gdański pályaudvaron meghozza a kívánt eredményeket.

A „W”-akció kezdete óta szakadatlanul rohamozott Zielna utcai telefonközpontnak időközben az utolsó épületét is bevették, s a várost előntötte a lelkesedés hulláma. Augusztus 20-án hajnalban Leliwa lovassági kapitány egységei támadásba lendültek; estig 115 hadifoglyot ejtettek, s 25 német vesztette életét. Ez kétségtelenül nagy sikere volt a felkelőknek; emellett az a tény, hogy a németek az ezt megelőző napon

bevették a varsói műegytemet, eltörpült, valamiképpen helyi jelentőségű eseménynek tűnt. Eközben a németek rohamot indítottak a Jeruzolimszi sugárút ellen, hogy a Belváros északi részét elvágják déli részétől. A „Kamiński” dandár sem szűnt meg rohamozni a Postai pályaudvart, a Belvárosnak ezt a legnyugatabbra kitolt erődítményét. Augusztus 19-én meglátogatta a katonákat Monter, amit a *Biuletyn Informacyjny* augusztus 20-i, vasárnapi számában a következő cím alatt közölt a harcoló Varsóval: „Monter parancsnokkal a harc első vonalaiban.” A riport majdnem egy nyomtatott hasábot foglalt el, ami az akkori papírkorlátozási intézkedések ismeretében kétségtelenül nagy eseményt jelentett.

Monter ezredes először a pályaudvari postahivatal épületébe ment a Sikorski sugárút és a Żelazna utca sarkán. „Ez kitűnő ellenállási pont – fordult hozzánk a parancsnok. – Nemcsak az itt harcoló egység katonáinak harcértéke miatt kitűnő, de azért is, mert ez a pont olyan szerepet tölt be, hogy paralizálja a Varsón áthaladó egyik fő közlekedési utat.” Monter polgári ruhában volt, szürke zakóban, karján karszalaggal, ellenző nélküli katonasapkában. Végigjárta az egész frontszakaszt, és a szó legszorosabb értelmében mindenről érdeklődött.

„Az egyik kapuban Zdunin hadnagy, a frontszakasz parancsnoka tesz jelentést a parancsnoknak. Magas alak, halovány arc, szakáll, amely már a harcok három hete alatt nőhetett meg – és bátor, nyugodt szavak, amelyek tömören fejezik ki a világos gondolatot. A beszélgetés – mint minden beszélgetés ebben a tébolyult városban – a fegyverek és a lőszer körül forog” – jegyezte fel a riporter, aki szerkesztőként írta alá cikkét. Nem közölte azonban azokat az első mondatokat, amelyeket Monter Zduninnal váltott:

- Ön a Nemzeti Fegyveres Erőktől van? – kérdezte a parancsnok.
- Nem, ezredes úr, a Népi Hadseregétől.
- De az emberei a Nemzeti Fegyveres Erőktől valók?
- Nem, ezredes úr – hangzott a válasz –, az egész század a Népi Hadsereghez tartozik.

Ezekre a kérdésekre azért került sor, mert a „Chrobry II” csoport túlnyomó részben a Nemzeti Fegyveres Erőkből vagy a „Kard és Eke” csoportból került ki, így a csoport törzskarának főnöke, Proboszcz százados is.

A németek – Monterhez hasonlóan – szintén tisztában voltak ennek a „kitűnő ellenállási pontnak” a jelentőségével. Nem volt nap, hogy ne ismételték volna meg támadásukat. Minthogy frontálisan nem tudták

bevenni az épületet, augusztus 21-én a Srebrna utca irányából kezdtek támadni azzal a szándékkal, hogy a Postai pályaudvart teljesen elvágják a Chmielna utcától, ahol nem volt második védelmi vonal. A tűzérési előkészítés hajnal óta tartott, a gránátvetők és az aknavetők az összes állásokat elárasztották lövedékeikkel. Repülőgépek jelentek meg, az utcákat por és füst sötétítette el. Ekkor a Towarowa utcán harckocsik közeledtek, s be akartak kanyarodni a Srebrna utcába. Fedezetük alatt a RONA zsoldosai nyomultak előre. Egyetlen lengyel század egy egész zászlóaljat támadott meg. A zászlóaljat Kamiński helyettese, Frolov őrnagy vezette, aki kis idő múlva egy, a felkelők által felgyújtott házban vesztette életét. Testének egy része megszenesedett, iratai azonban épségben maradtak. Az előrenyomuló harckocsikat páncéltörő gránátvető tette ártalmatlanná, a RONA katonái mindazonáltal csak délután öt órakor vonultak vissza. Harminc embert vesztek. Sikerült behatolniuk a Towarowa utca 10. szám alatti épületekbe. Ezeket egy hétfőig tartották, míg csak a lengyelek ki nem füstölték onnan őket.

Az ellenség eközben újabb támadást intézett az Óváros ellen. Túlereje – mind felszerelésben, mind emberben – roppant nagy volt. A front parancsnoksága mégis elégedetlenkedett. „A lengyel banditák fanatikusan és makacsul harcolnak Varsóban. Az egységeink által a majdnem háromheti harcban elért eredmények elenyészően kicsinyek annak ellenére, hogy csapatainkat sok, legmodernebb harceszköz támogatja.” A németek saját maguk elismerték, hogy „csaknem minden kőért harcolniuk kellett”. Az egyik haditudósító azt írta, hogy „nincs még egy olyan város, amely ilyen poklot élt volna át.” A 9. hadsereg parancsnoksága úgy döntött, hogy az Óvárost mindenáron be kell venni, és nem szabad takarékoskodni sem az erővel, sem az eszközökkel. Sem a repülőgépek, sem a harckocsik, sem az aknavetők, sem a nehéztűzérő nem törte meg ennek a városrésznek katonáit.

A felkelők ragyogóan verekedtek, bár – mint Adam Borkiewicz írja – „kevés volt a fegyverük, és alig akadt olyan ember, akinek egészen a felkelés végéig fegyver lett volna a birtokában. Amikor tehát arról beszélünk, hogy egy század harcolt, azt úgy kell érteni, hogy annak frontszakaszán csak néhány raj harcolt ténylegesen, a többiek ezeket segítették, a sebesültek és az elesettek helyére léptek, és leváltották azokat, akik teljesen kimerültek. Mindannyian véres veszteségeket szenvedtek. A fegyver, legyen az bármilyen, akármilyen közélről kellett is vele lőni, hogy a golyó találjon, drágább volt az életnél. Így azután a legkiválóbb lövészek lőttek. Ennek lett a következménye, hogy a németeknek kétszer

annyi halottjuk volt, mint sebesültjük, tehát éppen megfordítva történt, mint ahogyan az általában a harcokban lenni szokott. Az ellenség nem is hitte el, hogy a felkelők állandóan nagy lőszerhiánnyal küzdöttek.”

Az Óváros, védőinek hősi helytállása ellenére, külső segítség nélkül pusztulásra volt ítélve. Ezzel tökéletesen tisztában volt Bór vezérkara is, és éppen ezért várta olyan türelmetlenül a híreket Okoń őrnagytól, Żoliborzból.

Az a támadás azonban, amelyet a felkelők az augusztus 20-ról 21-re virradó éjszaka 750 tökéletesen felszerelt katonával intéztek a Gdański pályaudvar ellen, kudarccal végződött. Az utcai harcokhoz hozzá nem szokott erdei egységek minden harci felderítés és megfelelő vezetés nélkül, „vaktában” támadtak. A távolság a Żoliborzi Zajączek utca és a Muranówban fekvő Gdański pályaudvar között nem tett ki többet 800 méternél. Okoń őrnagy magukat Varsóban ki nem ismerő egységei kiinduló állásaikban veszteltek, ami lehetővé tette az ellenségnek, hogy felkészítse a harcra saját katonáit.

A felkelőknek nem sikerült meglepniük az ellenséget. Jaskólski alhadnagy (Henryk Czerwiec) százada elérte ugyan a vasúti síneket, és egy nehézgéppuskát is zsákmányolt, az ellenség azonban – össztüzet irányítva rá – megtizedelte az egységet. Jaskólski alhadnagynak zöld rakétát kellett volna fellőnie annak jeleként, hogy erősítésre van szüksége, a rakétapisztolyt vivő katonát azonban egy tűzérési lövedék széttepte, az Okoń őrnagyhoz kiküldött összekötő pedig halálos sebet kapott. Ezért az áttörési kísérletért mintegy 100 katona fizetett az életével, és amikor az első csoport, voltaképpen az egység maradványa, kezdett a sínektől Żoliborz felé visszavonulni, tűzérési tűzbe került. Sokan elestek vagy később haltak bele sebeikbe, mert senki sem tudott segítséget nyújtani nekik. „A harctérről visszatérőket keserűséggel töltötte el a súlyos vereség, szomorúak voltak az elesettek miatt – írja Szymon százados –, legfőképpen azonban az a gondolat bántotta őket, hogy olyan rohamra kellett indulniuk, amely eleve nem végződhetett eredményesen.”

Az Óváros katonái hasztalan vártak a segítségre. Esténként szállásaikon – nem minden keserűség nélkül – egy háború előtt jól ismert dalt énekeltek, megváltoztatott szöveggel:

„. . . Városunk, Óváros, híven őrzünk téged,
Parancsunk, hogy megtartsunk,
vagy romjaid közt maradjunk!”

Augusztus 20-án, amikor a németek egész erejükkel az Óvárosra támadtak azzal a céllal, hogy egyetlen hatalmas rohammal bevegyék, a *Buletyn Informacyjny* 57–265. számában megjelent egy hivatalos közlemény, amely egészen furcsa megnyugtató hangot ütött meg: „Tegnap szinte az összes varsói frontszakaszokon a feszültség bizonyos fokú csökkenése volt észlelhető.”

Vajon a Belvárosban nem tudták, hogy valójában mi a helyzet?

„A németek nyomása azokban az övezetekben, ahol a legutóbbi néhány nap folyamán a legélesebb harcok dúltak, valamelyest veszített erejéből. A Honi Hadsereg megtartotta összes állásait, sőt egyes pontokon még ki is szélesítette az uralma alatt tartott területet. Az egyik városrészben harcba léptek a Varsóba érkezett új erdei egységek, ami igen nagy segítséget jelent a cselekmények szempontjából. Ezen túlmenően jelentések érkeztek arról, hogy Lask–Łomiank övezetében erős partizánegységek tevékenykednek. Az Óvárosban csökkent a harcok hevesége.”

Ezután a szokásos módon elég terjedelmes közleményben az állt, hogy a „leghevesebb harcok a Królewska utcában folytak”, a felkelők visszahódították a rendőrségi laktanyát, valamint a Pluton-cég raktárait a Ciepla és a Grzybowska utca sarkán; a Borman-gyár a Towarowa utcán a két napig tartó rohamok ellenére a Honi Hadsereg Postai pályaudvaron működő egységeinek kezén maradt. Az ellenség a Visztula másik partjáról tüzérséggel, továbbá gránátvetőkkel és ágyúnaszád lövegeivel egy óra hosszat lőtte Powiślét. Mokotówban – hangzott tovább a közlemény – a Honi Hadsereg tartja uralma alatt a Madaliński utcától egészen a Służewiecig terjedő területet.

Az újság híreket közölt a Honi Hadsereg soraiban előfordult részeskedések miatt kirótt büntetésekről, felhívást tett közzé arra vonatkozólag, hogy a lakosság ásson kutakat, mert a németek elvágták a Víz-

művekből érkező vízvezetéseket, felhívta a lakosságot, hogy lépjen be a tűzoltóság kötelékébe, s kérést intézett a társadalomhoz, hogy nyújtson segítséget a csecsemők megmentéséhez, mivel táplálék hiányában tömegesen meghalnak. „*Mentsétek meg a gyerekeket, a mi és a ti gyermekeiteket, a lengyel, a varsói gyermekeket. . . A házakat újra felépítjük – ám az elvesztett nemzedékeket nem tudjuk újjáteremteni.*” A lap szerkesztősége közölte, hogy az Információs Irodánál naponta mintegy ezren jelentkeznek, akik eltűnt hozzátartozóikat keresik, s az ilyen kéréseknek csak egészen kis részét tudják teljesíteni, közülük igen kevés kerülhet fel a lap hasábjaira. Az a körülmény, hogy a felkelés öt órákor robbant ki, amikor még sok ember a munkahelyén tartózkodott, vagy éppen hazatérőben volt, sok családi tragédia és dráma forrása volt. *Tadeusz keresi feleségét, Renát, valamint kislányait, Zenát és Wandát.* A szűk hasábok feketéltettek a legközelebbi hozzátartozóikat keresők kereszt- és családi nevétől. *Jula (Nawrocka) keresi Zosia és Gena Rogalskát, valamint Stefek K.-t. Janina Szymczak keresi húgát, Adaminát.* A következő napokon ezeknek a hirdetéseknek a hangja még tragikusabbá vált.

A németek, miután óráról órára erősödő rohamaik során meggyőződtek arról, hogy az Óvárost nem tudják bevenni, ha széles frontszakaszokon támadnak – taktikát változtattak. Von dem Bach rájött, hogy tulajdonképpen az egyik házat a másik után kell bevenni ahhoz, hogy elfoglalja az egész városrészt. Így azután úgy határozott, hogy pusztító fegyvereit és a gyalogság erőfeszítéseit az egyes állásokra összpontosítja, és úgy morzsolja fel azokat. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy romokat foglalt el.

Vormann tábornok abban a jelentésében, amelyet a Model tábornagyot augusztus 15-e óta helyettesítő Reinhardt vezérezredeshez mint a „Közép” hadseregcsoport parancsnokához intézett, a következőket írta: „A varsói helyzetet a nacionalista hordák fokozott ellenállása jellemzi. Ezeket a bandákat csak nagy veszteségek árán lehet leverni. . . és ezt is csak speciális harceszközök alkalmazásával. Az ideküldött német és idegen egységek rosszul vannak felkészülve az ilyen cselekményekre. Többnyire idősebb katonák; parancsnokaiknak, bár vitézül harcolnak, nincsenek kellő taktikai tapasztalataik.” A 9. hadsereg parancsnokát nyugtalanították ezenkívül a Kampinosi erdőben tartózkodó partizánegységek is, amelyeknek mind számát, mind harcértékét túlbecsülte. A magyar alakulatokat, amelyek észak felől védelmi kordont alkottak, ki kellett vonnia, mert nem bízott bennük, és helyükre a RONA dandár egy részét küldte. A Honi Hadsereg két hadosztályt kitevő csoportjai-

nak előnyomulása a Pilica irányában szintén kihozta a sodrából Vormann tábornokot, mert – mint írta – „nincsenek erőim ennek a felkelő csoportnak leküzdésére”.

Reinefarth tábornok – aki Guderian jellemzése szerint „jó rendőr, de rossz tábornok” volt – harci csoportja von dem Bach tábornoktól azt a parancsot kapta, hogy vegye be az Óvárost. Ez a csoport 20, különböző értékű zászlóaljból állt; tüzérség, a 75. sz. páncélvonat, egy századnyi nehézharckocsi, 37 rohamlöveg, 4 sorozatvető, 50 „góliát”* és a légierő támogatta őket. Mindent összevéve mintegy 8000 zsoldos állt Reinefarth tábornok rendelkezésére, ideszámítva Dirlewanger bűnözőit is, akik az Óvárosért folyó harcokban roppant veszteségeket szenvedtek. Ha ezekhez a csapatokhoz hozzászámítjuk még azokat az egységeket, amelyek Żoliborzban, a Citadellában, az ún. kormánynegyedben és a Belvárosban tartózkodtak, az Óvárost összesen mintegy 13 000 német és idegen országbeli katona rohamozta meg. Mind a németek, mind segédalakulataik sorozatosan követték el a gyilkosságokat és erőszakos cselekményeket a fegyvertelen polgári lakosság ellen.

„A harc a felkelőkkel – írta Guderian tábornok – rendkívül könnyörtelen volt. Azokban az SS-kötelésekben, amelyek végső soron nem is tartoztak az SS-csapatok állományába, sok kívánnivalót hagyott hátra a fegyelem. Kamiński dandárja volt hadifoglyokból, túlnyomó részben oroszokból állt, akik nem szerették különösebben a lengyeleket; Dirlewanger dandárja pedig feltételesen szabadlábra helyezett német köztörvényes bűnözőkből regrutálódott. Amikor ezek a kétes elemek belekerültek egy olyan harcba, amely egyes utcákért és házakért folyt, belekerültek egy elkeseredett élet-halál küzdelembe, teljesen levetkőzték még megmaradt erkölcsi gátlásaikat is. Von dem Bach, amikor az egyik napon jelentést tett nekem a felfegyverzés kérdéseiről, maga beszélt alárendeltjeinek túlkapasáiról, akiket nem tudott megfékezni. Az, amit tőle hallottam, olyan szörnyű volt, hogy elhatároztam, még aznap este jelentem Hitlernek, és felkérem őt, hogy ezt a két dandárt vonja ki a keleti frontról. Hitler eleinte nem akart ebbe beleegyezni; amikor azonban Fegelein SS-Brigadeführer, aki Himmler összekötő tisztje volt

* A „góliátok” egy méternél magasabb, mintegy játékszernek látszó kis hernyótalpas járművek voltak, amelyeket sajtolt trotillal vagy dinamitkockákkal töltöttek meg. Benzinmotor hajtotta őket, irányításuk viszont háromvezetékes kábel segítségével úgy történt, hogy a kábel a „góliát” előrehaladásának megfelelően letekeredett az orsóról. A kábel elvágása fejszével vagy széttépése kézigránátokkal ártalmatlanná tette ezt a borzalmas fegyvert, amely 75 kg súlyú töltetével egész házakat döntött romba.

Hitlernél, kénytelen volt szavaimat azzal igazolni, hogy – Igen, mein Führer, ez a társadalom salakja! – Hitlernek nem maradt más hátra, mint hogy eleget tegyen kívánságomnak. Vom dem Bach elővigyázatosan parancsot adott még Kamiński kivégzésére is, hogy így szabaduljon meg egy megbízhatatlan tanútól.”

A német hadvezér e megtévesztő szavai azt bizonyítják, hogy bizonyos fokig zavarban volt, amikor évek múltán meg kellett magyaráznia, miért használt fel haramiákat a varsói felkelés leverésére. Megtévesztők voltak ezek a szavak, már csak azért is, mert a szárazföldi hadsereg vezérkari főnöke pontosan tudta, kikkel van dolga.

Von dem Bach tábornok is beszélt erről Sawicki lengyel ügyész előtt tett vallomásában.

Sawicki: – Meg tudná-e mondani nekem, hogy az Ön véleménye szerint, természetesen Himmleren és Hitleren kívül, ki a felelős katonai szempontból ezeknek az egységeknek a kivégeztéséért? Jól megértett engem?

Bach: – Véleményem szerint Hitler akkori fő tanácsadója, Guderian vezérezredes.

Kamiński dandárját nem azért vonták vissza Varsóból, mert rabolt, gyilkolt és kínoztá a lakosságot, hanem azért, mert harci értéke kicsiny volt. Ez volt az egyedüli szempont, amely számított a német vezérkari tisztek szemében, akiket alárendeltjeik katonai erkölcsi alapelvéiben véve hidegen hagytak. Kamińskit nem azért végezték ki, mert kegyetlenkedett Varsó lakosaival, akik közül annyinak az élete száradt az ő és banditái lelkiismeretén, hanem közönséges lopások miatt.

Sawicki: – El tudom képzelni, milyen szörnyűségeket kellett ennek az embernek Varsóban elkövetni, ha Ön már úgy határozott, hogy haditörvényszék elé állítja. Képzelem, milyen borzalmas dolgok történhettek azon a frontszakaszon, amelyen Kamiński volt bevetve, ha Ön annak ellenére, hogy emberhiánnyal küzdött és a Wehrmacht helyzete is végzetes volt, úgy döntött, hogy ezt az embert eltávolítja.

Bach: – Mivel saját szememmel láttam a bizonyítékokat, ügyész úr, nevezetesen egy társzekeret tele lopott értéktárgyakkal, aranyórákkal, briliánsokkal. Utazótáskái tele voltak ezüsttel, arannyal és gyémántokkal.

Sawicki: – Ebben az esetben bocsánatot kérek. Ha ez így volt, akkor ezt az embert nem azért ítélték el, mert lopott, hanem azért, mert ezt a lopást saját zsebére, nem pedig a német Wehrmacht javára követte el.

Von dem Bach a kihallgatás során még így nyilatkozott:

– Rohr vezérőrnagy és sok más tanú igazolhatja, hogy ennek az embernek a kivégzését hosszú ideig titokban tartottuk fölöttes hatóságaink előtt.

Sawicki: – Hogyan? És Önnek semmi baja sem történt? Az ítéletet később helybenhagyták?

Bach: – A felkelés elfojtása után a fölöttes hatóságok megerősítették az ítéletet.

Reinefarth tábornok, aki megismételte támadását az Óváros ellen, rendkívül nagy figyelmet fordított a támadás tűzérési előkészítésére. „Ez a siker alapfeltétele” – írta abban a parancsában, amelyet a felkelők később a RONA egyik, a Towarowa utcában elesett tisztjénél találtak meg.

Eközben az Óvárosban – mint ahogy azt Iron alezredes, a főparancsnokság egyik tisztje közölte – a felfegyverzett katonák száma 1357-et, az egységekbe beosztott felfegyverzetlen személyeké pedig 4953-at tett ki. A Honi Hadsereg és a Népi Hadsereg, a Biztonsági Testület és más alakulatok katonái az Óváros területén 4 nehézgéppuskával, 52 automata karabéllyal, 249 géppisztollyal, 35 lángvetővel, 6 páncéltörő gránátvetővel, egy tűzérési löveggel, valamint egy aknavetővel rendelkeztek. Ennek a fegyverzetnek a németek felszereltségével való összehasonlításához nem kell semmiféle kommentár. Nyugodtan mondhatnánk akár azt is, hogy a felkelők pusztá kezükkel védték magukat.

Augusztus 21-én, hétfőn reggel, Wachnowski ezredes megjelent a főparancsnokságon, és jelentésében közölte: „... katonáink idegileg is, fizikailag is nagyon fáradtak, már csak néhány napig tudják tartani magukat. Nincs lőszerünk, a nehézgéppuskákhoz egyetlen töltényünk sincs. Pawel egységénél a katonák 80%-át betemették a romok, és a lőszerkészlet $\frac{3}{4}$ részét már felhasználták. Witoldnál és a »Czata« egységben mindössze két tiszt egészséges.” Nem is lehetett ennél kedvezőbb jelentést várni, hiszen az ellenség gyűrűje az Óváros körül óráról órára összébb szorult. Grzegorz tábornok ebben a helyzetben arra határozta el magát, hogy a csatornákon keresztül átvág Żoliborzba, és maga vezeti azt a támadást, amelynek következtében ez a városrész egyesülhet az Óvárossal. A főparancsnokság hadműveleti osztályának tisztjei ugyan megjegyezték, hogy az előző támadás megtörése után ez a támadás sem kecsegtet sok sikerrel, Grzegorz azonban senkire sem hallgatott. Miután Żoliborzba érkezett – délelőtt tíz órakor –, rádión közölte: „*Okoń egységeinél mind a parancsnokok, mind a katonák gyengék, a feladatnak nem tudnak eleget tenni.*” Kérte, hogy a csatornákon kereszt-

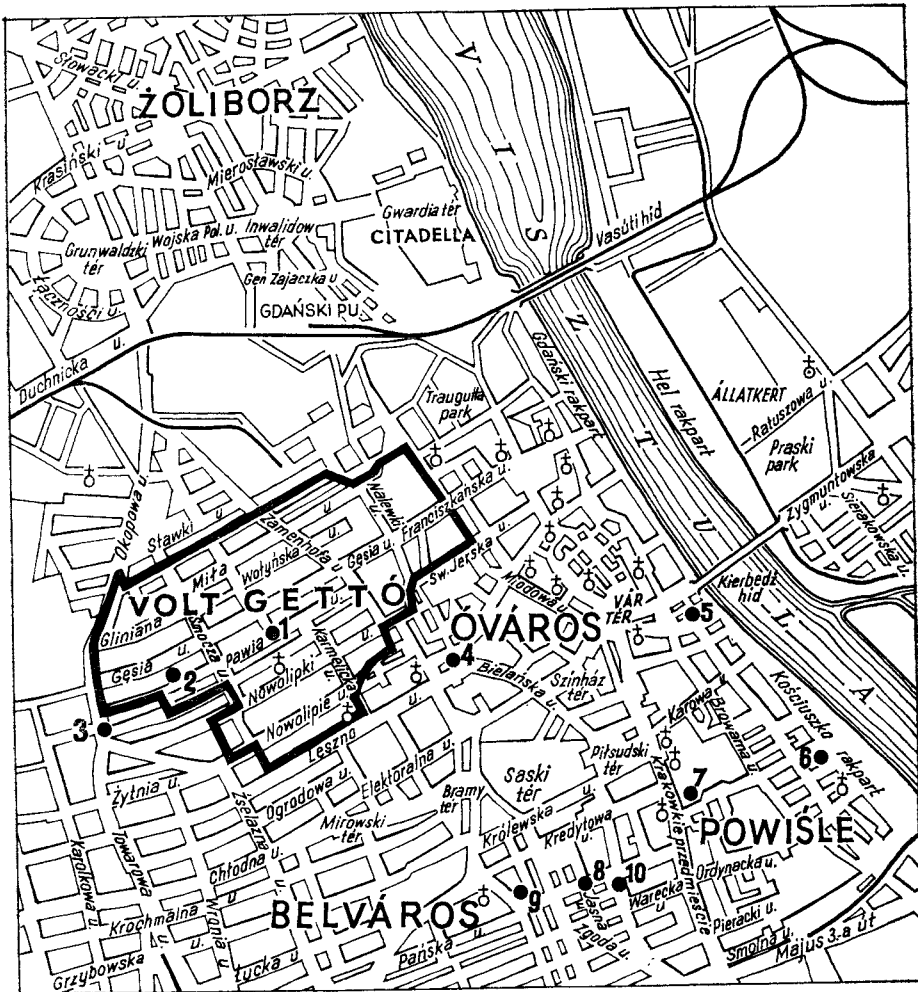
től „küldjenek négy századot, egyenként 100 emberrel és parancsnokokkal. Ezekkel megerősítjük Okoń zászlóaljának személyi állományát. Adjatok harcos, kitartó embereket.” Ezzel a feladattal Wachnowski ezredes Trzaska hadnagyot bízta meg a „Wigry” cserkészzászlóaljból. Különböző egységekből válogatott katonákat bocsátott rendelkezésére.

A németek az Óvárost egy pillanatra sem hagyták nyugodni. Minden irányból egyszerre támadtak, rohamokat intéztek az erődítmények és az előretolt állások ellen, miközben nem feledkeztek meg arról sem, hogy „góliátok” segítségével lerombolják a házakat.

A németek a tüzet a kanonokrendi apácazárda kis kápolnájára, helyesebben annak romjaira összpontosították. Ennek az állásnak a bevétele ugyanis lehetővé tette volna a Lengyel Bank elég exponált erődítményének elfoglalását a Bielańska utcában. Ezzel egyidejűleg a Radziwiłł-palota felől is támadták az állást. „Egyre nehezebben tudtunk uralkodni megfeszült idegeinken és megtartani világos, nyugodt fejünket” – írja le ezeket a pillanatokot Lech hadapród (Wojciech Kasznica), a zárdai állás egyik védője. A németek elárasztották az előteret gránátokkal, és azon voltak, hogy a gránátrobbanások keltette füstfüggöny leple alatt rohamtávolságra jussanak el. A védők már kivették az előrenyomuló támadók körvonalait, amikor hirtelen, „még mielőtt valaki közölünk tájékozódhatott volna, és fel tudta volna fogni, mi is történik tulajdonképpen, kiugrott az alagsorból Motz hadapród. Iszonyú üvöltéssel vetette bele magát a német gránátok füstjébe, és géppisztolyával aprítani kezdte az ellenséget. Volt valami fantasztikus ebben a bravúros kiugrásban.” Motz (Jerzy Ciszewski) ulánus, egyébként építész és újságíró, azt a szokást vette fel, hogy a nehéz percekben torka szakadtából üvölni kezdett ilyeneket: „Fekete a sírunk, sápadt az arcunk, vért köpünk!” Szakasza ezúttal is visszaverte az ellenséget; a támadó „Tigris”, amelyet jól célzott lövéssel Sum alhadnagy talált el, lángokban állt.

Egyszer egy polgári személy kérdésére, hogy mi a különbség a „Tigris” és a „Párduc” harckocsi között, Żarłok (Ryszard Suski, a Népi Hadsereg hadnagya) komoly arccal azt válaszolta, hogy az egész különbség annyi, hogy a „Tigris” világosabb lánggal ég. Żarłok augusztus 14-én a Vár téren esett el, amikor négy német harckocsi ellen kirohanást vezetett, s nehéz géppuskából egész sorozatot kapott a mellébe.

A németek a Vár felől támadták a Lengyel Bankot, az Arsenalt, a Városháza romjait, a Blank-palotát, a Świętojańska utcát. Egy „góliát” felrobbanása kidöntötte a Szt. János székesegyház bal hajójának falát, az így keletkezett résen keresztül pedig harckocsi hatolt be a templom-

AZ ÓVÁROS ÉS KÖRNYÉKE

1. Pawiak börtön – 2. Gęsiówka tábor – 3. Okopowa utcai iskola, Dohánymonopólium, Kamler gyár (1. főhadiszállás) – 4. Arsenal, Krasiński park, Lengyel Bank – 5. Brühl palota – 6. Powiślei villanytelep – 7. Varsói Egyetem – 8. Świętokrzyska utca és Jasna utca sarki 2. főhadiszállás – 9. A Zielna utcai telefonközpont – 10. Napoleon tér, Főposta

ba. Fedezete alatt német páncélgránátosok nyomultak előre. A „Wigry” zászlóalj ellentámadása menekülésre kényszerítette a gránátosokat; megfutamodott a harckocsi személyzete is. A gépfegyvertűz azonban olyan erős volt, hogy szó sem lehetett a harckocsi megsemmisítéséről gyújtópalackok segítségével. A gránátosok újra benyomultak a székesegyház belsejébe, majd a harckocsival együtt a Vár udvarára vonultak vissza. A reneszánsz torony régi órája 1939 óta változatlanul fél tizenkettőt mutatott. A fekete óramutatókat a lövedékek robbanásai szaggatták össze.

Szünet nélkül tevékenykedett – mégpedig büntetlenül – az ellenség légiereje is. A németek bombákkal árasztották el az Óvárost. Kétszer is az Állami Értékpapírgyár épülete fölé repültek, s kárt tettek az épület egy részében. Fekvése miatt ez az objektum rendkívül fontos volt; a masszív és nagy kiterjedésű épület észak felől elzárta az utat. Az épületben gazdag élelmiszerraktárak voltak, amelyekben még a lengyelek által a háború első időszakába óta nem látott narancs is akadt. Ennek az erődítménynek a parancsnoka, Pełka őrnagy (Mieczysław Chyżyński), régi tiszt volt, és az illegalitásában is nagy érdemeket szerzett. Most a csoport súlyosan megsebesült és hordágyon fekvő parancsnokát, Leśnik alezredest is helyettesítette.

Az egységek létszáma állandóan apadt, mindig több és több volt a sebesült és a beteg. A „Gozdawa” csoport egyik századából, mint ahogyan azt Ognisty százados közli, a felkelés kezdete óta negyvenen estek el, harmincöten megsebesültek, kilencen eltűntek, nyolcan pedig vérhasban szenvedtek. Mindössze huszonkét katona volt harcképes. Vagy a toborzó iroda küldött újabb önkénteseket, vagy pedig az volt a helyzet, hogy a hiányokat a fegyverrel nem rendelkező egységekből, az ún. „palackosokból” pótolták. Maguknak az egységeknek a száma is több mint 30%-kal csökkent. Nemcsak a lőszer kezdett hiányozni, hanem még a gyújtópalackok megtöltésére szolgáló benzin is. A kézigránát-készletek is egyre szűkösebbek voltak. Minden egyes töltény aranyat ért.

„Az egyik éjszaka szolgálatban voltam a csoport törzskaránál – emlékszik vissza Jan Dobraczyński „Kiütéses játék” („Gra w wybijaniego”) című könyvében. – A telefon állandóan csöngött. A földre helyezett matracon ültem, és szememet a félhomályba meresztettem. A polcokból összetákolat fal mögött Fon hadnagy, ejtőernyős, mesélte azokat az élményeit, amelyeket nemrégiben Afrikában szerzett. A távolból egyre-másra lövöldözés hallatszott, a rémület fokozódott. Egyszerre csak

megszakadt a telefonösszeköttetés Paweł ezredessel. Nyugtalanzkodni kezdtünk arra a gondolatra, mi folyhat most a gettó falai alatt húzódó övezetben. Egyszer csak a lövések felvillanásai által meg-megszakított éjszakai sötétségből váratlanul kilépett egy talán tizennyolc éves fiatal leány, terepszerű zubbonyban és világos apacsingben. Azzal jelentkezett, hogy ő a Paweł ezredes által kiküldött összekötő. Leült a polcok közötti zsámolyra. A telefonok tovább csöngtek: német oszlop halad a Wisłostradán. . . Fon tovább beszél: »Furcsa érzés, testvéreim, amikor az ember a homokos tengerparton ül, és egy fiatal néger gyerek naranccsot hoz neki.« Valahol az Istenes Szt. János Kórház irányában hatalmas lövöldözés robbant ki. Wachnowski ezredes így szól Paweł ezredes összekötőjéhez: »Kérem, induljon el, és tájékoztatódjék a helyzetről.« A fiatal leány kiment az éjszakába. Fon szintén kiment, hogy megsürgesse a telefonvonal megjavítását. Éjfél elmúlt, Wachnowski beburkolózott takarójába, és ledőlt fekhelyére a földön. Mind elszundítottak. A negyedórák múltak egymás után. Egyszerre csak léptek hallatszottak a helyiség bejárata felől. A polcok közötti átjárón a leányka közeledett. Erősen hunyorgott, bántotta a szemét az asztalon égő lámpa fénye. Egy papírdarabot adott át: Paweł ezredes jelentése volt a németek támadási előkészületeiről. A jelentés egyúttal kérést is tartalmazott, hogy haladéktalanul küldjenek neki lőszert a páncéltörő gránátvetőhöz. Felébrésztettem az ezredest és megkérdeztem: »Mit válaszoljak?« Tudtam, hogy nekünk sincs lövedékünk páncéltörő gránátvetőhöz. »Válaszolja kérem azt, hogy ki kell jönnie azzal, ami rendelkezésére áll...« Wachnowski fájdalmas határozottsággal a másik oldalára fordult, és fejét a kis párnába fúrta. . .»

Most már nemcsak a nappalok, hanem az éjszakák is szörnyűekké váltak. A belövések keltette tüzek lassú pislákolással kialvófélben voltak. Az úttesteket lezuhant téglákból, összeomlott falakból, a kövezetből felszakított kockakövekből álló törmelék borította. A sötét nyári éjszaka a rakéták fényében vagy a világító lövedékek folytán pillanatokra megvilágosodott. A robbanások által megrepesztett falak görcsösen remegtek – a tüzéség lőtte az Óvárost. A lakosság a pincékben keresett menedéket, a megrepedt épületek azonban egyre kevesebb védelmet nyújtottak. Az utcákon temetetlen holttestek heverték, nem volt hely, ahol sírt lehetett volna ásni.

Paweł ezredes, aki most a kórházban sebesülten fekvő Radosław helyett a csoport parancsnoka volt, Bolek vezérkari őrnaggyal, egy sovány, szemüveges szőke férfival együtt arra készült, hogy támadást intéz az

Óvárosból a Gdański pályaudvar ellen. A támadásban a „Czata 49” egység egy részének és a „Zośka” zászlóalj két századának kellett részt vennie, valamint Maciek első századának és az e század egy rajával megerősített harmadik századnak; Maciek ennek fejében megkapta a Népi Hadsereg Hiszpan (Henryk Woźniak) százados parancsnoksága alatt álló harmadik zászlóaljának egy szakaszát. Az éjszakai támadás kiindulópontja a terv szerint az Istenes Szt. János Kórház és a Sapieżyńska utcai FIAT-garázs lett volna. A jelzés a támadás megindítására – három piros rakéta fellövése volt. A kiindulóállásaikba vonuló felkelők olyannyira el voltak csigázva, hogy egyeseket az álmom állva is elnyomott.

A parancsnokok megtartották utolsó megbeszélésüket, a felkelők jeladásra vártak. Úgy tíz perccel a támadás megkezdése előtt Hiszpan százados vette át a szót. „Törékeny, alacsony, úgy negyven s egynéhány éves ember volt. Álnéve onnan származott, hogy mint önkéntes részt vett a spanyol polgárháborúban. Érdekesen és ízesen mesélt az Ebro melletti harcokról. Mindannyian figyelmesen hallgattuk – írja ezekről a percekről Kmita, vagyis Henryk Kozłowski századparancsnok. – Elbeszélését Bolek őrnagy összekötője szakította félbe, aki harcparancsot hozott.”

Żoliborzban az egységek szintén a támadás jelére vártak. Grzegorz tábornok ezeknek az egységeknek a parancsnokságát legutóbb Żywiciel alezredesre bízta, aki lemondott Trzaska hadnagy zászlóaljának vezetéséről. A felkelők, miután a csatornákon keresztül átjutottak az Óvárosból, elég fáradtak voltak, és a terepet sem ismerték. De a tereppel azok sem voltak tisztában, akiknek akcióba kellett volna lépniük. Alapjában véve egyszerűen megismételték az elmúlt éjszakan alkalmazott támadási tervet, azzal a különbséggel, hogy az egységek erejét megnövelték. Csakhogy időközben az ellenség is megerősítette állásait, amennyiben a vasútvonalat Żoliborz felől számos géppuskafészekkel és szögessdróttal biztosította. A páncélvonat a Citadellával és a Traugutt erőddel szemben foglalt állást. Este felé a németek az előteret – a felkelők támadásától félve – gépfegyverrel lőtték, és a terepet rakétákkal világították meg. Éjjel két órakor Grzegorz tábornok Żywiciel alezredessel együtt végigjárta a kiindulóállásokat. Fél órával azután kiadták a parancsot a támadásra. Az előtér sima volt, mint az asztal, és ezt a simaságot csak itt-ott szakította meg egy-egy bokor vagy gazcsomó.

Az egységek nem indultak meg egyidejűleg. A parancsnokság, attól félve, hogy a németek a rakétajelzésre riadóztatnak, azt a parancsot adta ki, hogy a katonák várjanak a szóbeli parancsra. A visszamaradt több-

ség csak akkor indult el, amikor az első egységek többé-kevésbé már átrohantak az előtér háromnegyed részén. Az emberek eltűntek a sötétségben, a németek azonban a felkelők „hurrá!” kiáltására rakétákkal megvilágították az egész terepet. A 90 jól felszerelt katonából álló „Żniwiarz” század Szeliga hadnagy parancsnoksága alatt elérte a vasúti síneket, ahol a katonák a földre vetették magukat. Az ellenséges tűz nagy veszteséget okozott köztük. A Citadella irányából közeledett a páncélvonat, és nehéz géppuskáinak és ágyúinak tüzével árasztotta el a felkelőket. Ezek, miután egy óra hosszat állták a tüzet, kezdtek visszavonulni, s még Okoń őrnagy erélyes közbelépése sem tudta visszafordítani őket.

A felkelők csak augusztus 22-én hajnalban tudták meg, milyen súlyos vereséget szenvedtek; az elesettek és a sebesültek száma 292-t tett ki. Közöttük volt a pályaudvart megtámadó valamennyi századparancsnok és a szakaszparancsnokok többsége is. A tisztjeiket elvesztett egységek az ellenség tüzeiben teljesen megtörtek, és nagyon sok fegyver is odaveszett. A vereség teljes volt.

Az Óváros felől támadó válogatott egységeket az ellenség tüze szintén megtizedelte. Sőt mi több, a németek fokozni akarván sikerüket, ezt követően támadást indítottak Radosław csoportjának egész frontszakasza ellen, vagyis megtámadták az Istenes Szt. János kórházat, a FIAT Műveket, valamint az Állami Értékpapírgyár épületét. Az Istenes Szt. János Kórház ellen több „góliátot” indítottak el, amelyek lerombolták a kórház Bonifraterska utcai sarkát. Ez a sarok mind a mai napig nincs felépítve. A frontszakasz, különösen pedig a kórház védelme, a „Zośka” zászlóalj szempontjából katasztrofálisnak bizonyult.

„Eddig a borzalmas csapások egyes szakaszokat sújtottak, a többi szakasz támogatta a szétvert maradványokat, a századparancsnokok pedig úgy töltötték ki a hézagokat, hogy szervezeti kereteik közé illesztették be az Óvárosban megsemmisült különböző egységek katonáit – így értékelte ezeknek a támadásoknak és e frontszakasz hősies védelmének következményeit Aleksander Kamiński „Zośka és Parasol” című könyvében. – Ebben az esetben azonban a harcok ízekre szaggatták a zászlóalj mindhárom századát, a zászlóaljat számbelileg megsemmisítették, és egyúttal megtörték a »Zośka« katonáiban mind ez ideig élő hitet a felkelés győzelmében.”

Megtört a felkelés győzelmébe vetett hit a Honi Hadsereg főparancsnokságának tisztjei között is. A żoliborzi és az óvárosi vereségek, amelyek a felkelők sorait majdnem 500 elesettel és sebesülttel csökkentet-

ték, a vezérkart megfosztották attól a reménytől, hogy Varsó bárhol is segítséget kaphat. Grzegorz tábornok azon az eligazításon, amelyet Żoliborzban tartott a támadás parancsnokainak, élesen megbírálta a szerencsétlen Okoń őrnagyot az akció helytelen megszervezéséért, és azt a parancsot adta neki, hogy egységeinek maradványaival azonnal térjen vissza a Kampinosi erdőbe, katonái pedig adják át fegyvereiket Trzaska hadnagy katonáinak. Ez drákói intézkedés volt. Ugyanakkor Grzegorz tábornok megfeledezett egy dologról, nevezetesen arról, hogy tulajdonképpen ő volt az, aki az egységeket támadásba küldte, és ő is irányította azokat. A vétkesség áthárítása Okońra szembeszökő igazságtalanságnak látszik. „Nem hasznosították a rendelkezésre álló harceszközök hatalmas tűzerejét, a żoliborzi erők a szárnyakon nem kötöttek le a támadóknál erősebb ellenséges erőket, nem semlegesítették nehéz fegyverekkel a Gdański pályaudvar körül kialakított erődítményt” – írta Adam Borkiewicz ezredes. Mindenekelőtt pedig szükségtelenül dobták harcba éjszakáról éjszakára a katonákat, nem hagyva még arra sem időt nekik, hogy kifújhassák magukat. Ez pedig meg kellett hogy boszszolja magát.

Míg Żoliborzban Grzegorz tábornok azokat kereste, akiket felelőssé tehet a kudarcba fulladt támadásért, a főparancsnokságon – ágyúdörgés közepette – a kialakult helyzet fölött vitáztak. Iron vezérkari alezredes közölte Filip és Heller ezredessel véleményét, és indítványozta, hogy hozzanak döntést a főparancsnokság további sorsáról: „Vajon maradjunk-e és védjük-e az Óvárost egészen az utolsó szabad házig, és azzal együtt elpusztulunk, vagy pedig áthelyezzük hadiszállásunkat a Belvárosba, végső soron pedig Żoliborzba. Kiemeltem ezzel kapcsolatban, hogy figyelembe kell venni, miszerint a vezérkar az Óvárosban egyre nehezebb feltételek között kénytelen dolgozni; főképpen pedig a londoni központtal és a hazai központokkal való telefonösszeköttetés rosszabbodott. Egyetlen rövid távirat feladása négy óra hosszat tart, mert az antenna állandóan leszakad. Ráadásul a három rádiókészülék közül tulajdonképpen csak egy működik, és félő, hogy az is elhallgathat. Ennek a ténynek a döntést alapvetően befolyásolnia kell.”*

Heller egyetértett Iron alezredessel abban, hogy a főparancsnokságot át kell helyezni a Belvárosba vagy Żoliborzba; Filip lovassági ezredes ezzel szemben más véleményen volt, és azt állította, hogy Bórnak egész

*Iron alezredes (Felicjan Majorkiewicz) nyilatkozata. *Wojskowy Przegląd Historyczny*, 1957. évi 3. (4.) szám. Az óvárosi harcok döntő napjai. 1944. augusztus 18–22.

vezérkarával együtt az Óvárosban kell elesnie, mert ez lenne számukra a legtisztességesebb megoldás.

Bór tábornok azonban úgy határozott, hogy székhelyét átteszi a Belvárosba, és ebből a célból visszahívta Żoliborzból Grzegorz tábornokot és a kíséretében levő tiszteket. Bór nem egyezett bele abba, hogy Grzegorz Żoliborzban maradjon, és ott a főparancsnokság második visszavonulását szervezze.

A felkelés jövőjét és a támadó jellegű harccselekmények kérdését augusztus 22-e, nevezetesen a Gdański pályaudvar elleni, teljes vereséggel végződött végzetes támadás döntötte el. Ettől az időponttól fogva a felkelők kizárólag védekező harcot folytattak. „E vereségnek a következménye volt a veszélyeztetett erőd elhagyása és az is, hogy Bór hozzájárult a Mieczysław ezredes vezette, a Pilica felől Varsóba tartó erős csoport visszavonulásához. A varsói csata a főparancsnok lelkében már augusztus 26-án eldőlt” – írja Borkiewicz.

„A katonai vezetés lehetőségét biztosító telefonösszeköttetés megszakadása komoly következményekkel járt volna. Ezért úgy határoztam, hogy a vezérkar székhelyét átteszem a Belvárosba” – magyarázza Bór tábornok a döntést, miközben végső soron csak megismétli Iron alezredes érvelését. Ez utóbbi azzal, hogy elemezte az Óvárosban uralkodó helyzetet, és kiemelte, hogy az égő városnegyed nappalai és éjszakai meg voltak számlálva, legalább igyekezett megmagyarázni, miért lett volna a főparancsnokság munkája szempontjából hátrányos, ha a vezérkar a harcok kellős közepén marad. A főparancsnokság ugyanis hajlamos volt arra, hogy „közvetlenül reagáljon még az egyes barikádokért folyó harc kimenetelére is az Óvárosban. Ennek következtében a főparancsnokság figyelmét elsősorban az északi csoport harcai kötötték le a németek elleni országos harc irányítása helyett, aminek a varsói harccselekmények egésze fölötti örökös látta kárát.”

Bór tehát úgy döntött, hogy átmegy a Belvárosba, ez azonban szintén nem volt egyszerű dolog. A város központjába vezető csatornák az alacsonyabbak közé tartoztak. Az azokon való átjutás több órás kúszást-mászást jelentett volna, és nem lehetett tudni, hogy a kormány megbízott, valamint a Nemzeti Egység Tanácsának elnöke, akik idősebb emberek voltak, ezt az utat fizikailag kibírták volna-e. Lázasan keresni kezdtek tehát egy újabb föld alatti utat. A főcsatorna a német állások és a romba döntött házak alatt vonult, ráadásul a víz is annyira megemelkedett benne, hogy helyenként teljesen kitöltötte az egész csatornát. Az átjutási kísérletek eredményteleneknek bizonyultak, mert a víz sodra és

a csúszós iszap nem tette lehetővé, hogy az áthaladók lábon tartsák magukat. Csupán a żoliborzi vonalon levő központi zsílíp megnyitása után kezdett apadni a víz. A főparancsnokság nyugtalanul várakozott. „A csatorna felelőse még huszonnégy óra elteltével sem vállalkozott arra, hogy elvezessen bennünket a Belvárosba – írja Bór. – A víz szintje óránként továbbra is egy-egy centiméterrel apadt ugyan, sodrása azonban még mindig nagyon erős és veszélyes volt.”

Elesett a Długa utcai Arsenál. Egy felrobbant „góliát” ledöntötte a falat, és az így keletkezett résen keresztül benyomultak a németek. Ugyanakkor erős támadást indítottak a Nalewki utcai barikád ellen, s kiverték a barikádot védő őrséget. A Długa utcát német „Tigrisek” támadták. A felkelők ezeket a támadásokat ugyan visszaverték, de komoly veszteségeket szenvedtek. Ennek a napnak, augusztus 23-ának sikere egy zuhanóbombázó lelövése volt. A repülőgépet a városháza romjai között felállított nehézgéppuskát kezelő Motz hadapród és Wiesław irányzó szedte le. A gép az egész Óváros ujjongása közepette lángolva a Hipoteczna utcára zuhant.

A Belvárosban derűlátó hangulat uralkodott, mert a Honi Hadsereg egységeinek sikerült néhány elég fontos pontot elfoglalniuk: a rendőr-főparancsnokságot a Krakowskie Przedmieścién, valamint a telefonközpontot, az ún. kis PAST-ot a Pius utcában (ma Piękna utca). A közleményt hozó *Rzeczpospolita Polska* terjedelmesen emlékezett meg ezekről az akciókról: „A PAST bevétele után a Belváros szempontjából a legnagyobb jelentősége a rendőr-főparancsnokságon (Krakowskie Przedmieście 1.) kialakított megerősített német ellenállási góc felszámolásának volt, ahonnan a németek három héten keresztül állandóan sakkban tartották a Nowy Światot és Powiśle felső részét. . . A németek ellenállását a délutáni órákban törtük meg. Sápadtan és félelemtől reszketve, feltartott kezekkel mentek hadifogságba. 30 SS-t és 15 rendőrt ejtettünk foglyul, azonkívül nagy mennyiségű felszerelést zsákmányoltunk. Az elfoglalt rendőr-főparancsnokságon 80 sötétkék egyenruhás rendőr is tartózkodott, Varsó városi főparancsnokukkal, Przymusiński századossal egyetemben, akit a németek ezredessé neveztek ki. Nevezett személyes jó barátja volt a város polgármesterének, a német Leistnek.”

Ez „A varsói harcmezőn” címet viselő közlemény megemlékezett még a telefonközpont beveteléről is. „A Honi Hadsereg egységei ugyancsak a délelőtti órákban bevették a PAST-ot a Pius utcában, mégpedig teljesen sértetlen állapotban. A német megszállók helyzete már tegnap is nagyon nehéz volt, nem bírtak tovább ellenállni a lengyel támadás ere-

jének. Néhány német megpróbálkozott a meneküléssel. . . Tizenöten fogságba estek. Az épületben még 17 fegyveres tartózkodott. Az alagsorban több tucat lengyelt tartottak fogva.” Az Óvárosból és Żoliborz-ból származó összes hírek ezzel szemben a közlemény utolsó részében közös alcím alatt („Más frontszakaszokon”) kaptak helyet. Ez abban az időben volt, amikor az Óváros már végnapjait élte.

Az egyébként is kis kiterjedésű városnegyed mindennap tovább zsugorodott. A nehézfegyverek és a repülőgépek ismét az Óvárost pásztázták. A felkelők nem vonultak olyan könnyen vissza, sőt gyakran eredményes ellentámadásokat is vezettek. De meddig tarthatott még ez a reménytelen harc? A lakosság kezdett zúgolódni és panaszkodni. Mindaddig a felkelőkkel tartott, és készségesen viselt el minden nehézséget; a helyzet azonban most már ember számára szinte elviselhetetlen lett. Nem volt kenyér, egy-egy tál leves is csak ritkán akadt, és ha akadt is, nem állt másból, mint felhígított kásából, amelybe néhány szem apróra vágott krumplit, borsót vagy metélt tésztát főztek. A borzalmas közegészségügyi helyzet folytán ragályszerűen terjedt a vérhas. Az emberek szennyezett kutakból merített forralatlan vizet ittak. A fertőzés az egész városra kiterjedt.

Az ellenséges repülőgépek nemcsak bombákat dobtak le, hanem röp-cédulákat is szórtak: ezek a lakosságot von dem Bach tábornok nevében Varsó elhagyására szólították fel. A berepülésekkel és a pincei élettel meggyötört emberek egy része felkereste Róg őrnagyot, hogy engedélyt kérjen a városnegyed elhagyására. Zawalicz lovassági kapitány a lakosság megbízottját egyszerűen kidobta, a csoport tisztjei pedig kijelentették, hogy rálőnek mindenkire mint árulóra, aki el merészezi hagyni a fenyegetett városrészt.

Az a hír, hogy a Honi Hadsereg főparancsnoksága a Belvárosba ment, jöllehet igyekeztek titokban tartani, villámként terjedt el az Óváros lakosai között. Ez a hír is hozzájárult a pánik kitöréséhez, ami az adott körülmények között egyébként természetes reakció is volt. A harcoló és létében fenyegetett Óváros Bór távozását mindenekelőtt a vezérkar megfutamodásának tekintette. A főparancsnokság távozása után elharapódtak a szökések is. A csatornákon keresztül Żoliborzba távozott Baczyński őrnagy, a haditörvényszék elnöke. Walczak őrnagy, a főparancsnokság tábori csendőrségének volt főnöke, csendőröket és katonákat is magával vitt. Nem tartott ki Sowa vajda sem, aki öt magasabb rangú tisztviselője kíséretében a csatornákon keresztül éjjel vágta át magát a Belvárosba, miután jogkörének ellátásával Sławski polgármestert

bízta meg. Voltak parancsnokok, akik azzal jelentkeztek Wachnowskínál, hogy fegyverért és lőszerért mennek át Żoliborzba, majd miután megkapták az engedélyt – többé nem tértek vissza.

Gustawot (Edwin Rozłubirskit), a Népi Hadsereg fiatal hadnagyát, aki szinte még sihedernek számított, de már így is a „Narbutta” csoport tapasztalt partizánja és számos varsói harccselekmény aktív résztvevője volt, amikor kilépett a szállásáról, hogy tájékozódjék a helyzet felől, egy férfiakból és nőkől álló csoport vette körül.

– Bocsánat uram. . . Ön, ugye nem vonul ki? – kérdezte az egyik nő. Hangjából kiérezhető volt kétségbeesése.

Gustaw nemet intett a fejével, és ki akarta kerülni az álldogálókat, amikor megszólalt egy férfihang.

– Hadnagy úr, ugye nem hagy itt minket?

A még mindig tűz alatt tartott Óváros égett. A németek nem hagyták abba támadásaikat. A szerencsétlen városrészt tűzeső árasztotta el.

„Kiertünk a Jezuicka utcára. A házak falán ott remegett a tűz vörös visszfénye. A jezsuiták temploma égett. Onnan repültek ide az égő gerendák üszkös szilánkjai, és hallani lehetett a leszakadó tetőszerkezetek robaját. A falak olyannyira átforrósodtak, hogy kint az utcán úgy éreztük magunkat, mintha pékműhelyben volnánk. A házak között alacsonyan gomolygott a füst, terjedt a fojtó, égett szag – emlékszik vissza Nałecz hadapród, azaz Stanisław Komornicki. – Most, amikor közeledett a reggel, különösen ébereknek kellett lennünk, nehogy meglepjenek bennünket. . . Az ég alján, a Visztula másik partján vörös csik jelent meg. Hajnalodott. Az égő házakból felénk szálló szilánkok és a recsegés-ropogás hangjai között világosan hallottam egy repülőgép zúgását. A zúgás egyre erősödött, míg végül megpillantottam egy „Storch”-ot, vagyis egy német felderítő repülőgépet. Olyan alacsonyan szállt, hogy egyenes szárnyain látszott a tűz visszfényének játéka. Megtett egy kört, majd távozott, de pár perc múlva ismét fölöttünk repült.”

Nałecz hadapród tudta, mit ígér ez a látogatás. Alighogy végigjárta az őrszemeket, újra zúgást hallott. Három „Stuka” jelent meg, a Vár térségéből pedig vörös rakéta szállt, s a Szt. János székesegyházra hullott. „Most már minden világos volt. Ezek a bombák nekünk szólnak” – teszi hozzá Komornicki.

A székesegyház védői álmatlanul, táplálék és víz nélkül is kitartottak őrhelyeiken. A harc a templomban már néhány napja folyt. A németek a főhajóban barikádot építettek, és a sekrestye fölött, a toronybejáratnál foglaltak állást. A lengyel védők egyike Róg őrnagyhoz szaladt, hogy lő-

Wola, augusztus 1., 16.30. Az evangélikus temető mellékbejárata előtt térdnadrágban
Okon őrnagy, a „Pieść” zászlóalj, később a „Kampinos” csoport parancsnoka áll

Drótakadályok az Ogrodowa utcai kórház előtt

Délutánig volt „Pardiso”, már nagyon sötétedett.
A csapódástól megsemmisült. A csapódástól megsemmisült. A csapódástól megsemmisült.
A csapódástól megsemmisült. A csapódástól megsemmisült. A csapódástól megsemmisült.

Belváros. Megszokott utcakép augusztus első napjaiban

Lángokban a Chłodna utca. . .

Radosławezredes (rohamsisakban) Bór-Komorowski tábornokkal beszélget (kalapban).
Radosławtól jobbra Bór szárnysegédje, Szymon százados

Barikád az Óvárosban

Az egyik legfiatalabb felkelő,
Warszawiak tizedes a „Goz-
dawa” csoportból

Zdunin alhadnagy, a Postai pályaudvar parancsnoka Lew alhadnagy társaságában,
Kamiński zsoldosainak támadása után

A belvárosi „Chrobry 11” csoport megbeszélése támadás előtt

A „Kampinos” csoport katonái egy zsákmányolt tehergépkocsi mellett

A Zielna utcai PAST égő épülete

Honor i Ojczyzna

ARMIA LUDOWA

Stare Miasto ważyło się na siebie, jakby kierując się na pierzść. Wola, która była cegła, beztaliskiego wrogę, który nie mógł się dostać do miasta. Wola, która była cegła, beztaliskiego wrogę, który nie mógł się dostać do miasta.

Od pierwszych dni oddziały Armii Ludowej, trwały nieugięte na barykadach Starego Miasta. W ścisłym wydziale, który dawał im siłę, walczyli żołnierze wojennymi powiatami, którzy odparli wroga.

Wola, która była cegła, beztaliskiego wrogę, który nie mógł się dostać do miasta. Wola, która była cegła, beztaliskiego wrogę, który nie mógł się dostać do miasta.

Wola, która była cegła, beztaliskiego wrogę, który nie mógł się dostać do miasta. Wola, która była cegła, beztaliskiego wrogę, który nie mógł się dostać do miasta.

Mjr. RYSZARD PIASECKI d-za AL Warszawa-Miasto

Mjr. FELIKS redaktor naczelny „Armii Ludowej“

Kpt. EDWARD szef sztabu d-twa warszawskiego

Kpt. KRZEMIŃSKI

Por. BARTK

Por. JAREK

Warszawa

1944

11

11

11

11

A *Das Signal* című német folyóiratból vett felvétel. Maria Tarnowska a Lengyel Vöröskereszt képviseletében elindul a polgári lakosság kiűritéséről folytatandó tárgyalásra

Warszawa,
jak to było
w rzeczywistości!

Az égő Óváros

A várpalota romjai Zsigmond király ledöntött szobrának oszlopával

Az 1. lengyel hadsereg egyik egysége Varsó előterében, páncéltörőpuska-állásban

Az 1. lengyel hadsereg Prágáért harcol

Mokotów. Barikád a Dolna utcán

Belváros. A mokotőiregységek katonáit kísérik a csatornából

Zoliborz. Összekötő árok építése a Krasínski utcán

Zoliborz. Tatar alhadnagy századának reggeli sorakozója

Od góry: Kobieta-powstańca, również uczestnicząca jako pomoc w wojnie wódni w próbach międzynarodowych — W obozie przejściowym w Pruszkowie — Na ruinach dorobku całego życia

Od góry, od prawej: w obozie przejściowym oficer AK rozdaje togię gury. Nadmienić należy, że podczas powstania w Warszawie skazywano się na 20 różnych gazetach, m. in. również kilka komunistycznych, propagujących zupełnie otwarcie współpracę z Armią Czerwoną — Poniżej: Wymaneurowanie oddziału, po zdobyciu brzozy, w pobliżu północnej — obok, płoweli oficerowie śledzący — Dolne zdjęcie: powstańcy — jeden z przed oddziałem do szosy dla jeźdźców wojennych w Pieszy, śledzący powstańców obliczają co najmniej na 100 000 ludzi. Krwawe straty powstańców były ogromne, straty wśród ludności cywilnej, nie biorącej udziału w powstaniu — oficerzy, młodzi, według szacunków obliczono śladu tylko (wielu) miliona ludzi

A megszállás idején kiadott *Nowy Kurier Warszawski* 1944. októberi számának egyik oldala. A képek a pruszkóvi tranzit-hadifogolytáborban készültek, illetőleg odafelől tartó, fogságba esett felkelőket ábrázolnak

Belváros. Bór tábornok von dem Bach tábornokhoz indul

Von dem Bach tábornok hadiszállása előtt fogadja Bór tábornokot

szert kérjen. Mindössze négy gránátot kapott. A frontszakasz parancsnokának lőszerkészlete összesen 100 géppisztolytöltényből és 12 kézi-gránátból állt. A védők erősítésére két nehézgéppuskával felfegyverzett szakaszt küldött a „Bończa” zászlóaljából. A legnagyobb tragédiákat ez időben a repülőket okozták, amelyek mélyrepülésben bombázták a városrészt. Gustawnak, a Népi Hadsereg hadnagyának szállása a Freta és a Świętojerska utcák sarkán álló lakóház pincéjében volt, amikor a házat bombatalálat érte. Homok, mészpor, tégladarabok hullottak az emberek fejére, az egész ház beleremegett. A légnyomás kioltotta a gyertyát. A „Czwartak” csoport tagjai tisztában voltak azzal, hogy be vannak temetve. Egyetlen pillanatot se tétováztak tehát – odarohantak a pinceablakokhoz, hogy kijussanak a betemetett pincéből. Nem tudni, milyen hosszú ideig tartott, amíg egy résen keresztül megpillantották a napvilágot. Az utcán – még félig önkívületben voltak – arra a törmelék-hegyre esett a tekintetük, amely nemrégiben még a szállásuk volt.

Gustaw hadnagy előtt ekkor megállt a Népi Hadsereg egyik katonája. – Hadnagy elvtárs, Konrad századostól. . .

Egy papírlapot adott át, amelyen az állt, hogy a Népi Hadsereg törzskarát a Freta utca 16. számú házban betemette a törmelék.

„Azon a nagy romhalmazon, amely Maria Curie-Skłodowska szülőházából megmaradt, tűz égett. Fényében fel-felcsillant a csákányok éle. Stacho ingujjával letörölte verejtékes arcát, majd a téglákra feküdt. Megfeszítve hallgatózott. Egyetlen hang sem hallatszott a romhalmaz belsejéből. Biztossá vált, hogy a Népi Hadsereg varsói törzskara megsemmisült” – írja le ezeket a tragikus percekét Bohdan Czeszko „Egy nemzedék” („Pokolenie”) című elbeszélésében.

Konrad és Hiszpan századosnak sikerült az utolsó pillanatban kiugrani a pincéből, ahol a Népi Hadsereg tisztjeinek eligazítását tartották. Nem volt ott Sęk őrnagy sem, aki egy héttel ezelőtt a csatornákon át a Belvárosba ment, sem pedig Szwed százados, aki Wachnowski hozzájárulásával a politikai vezetőséggel és a sebesült katonák egy részével együtt átjutott Żoliborzba. Néhány perccel később, egy bombatalálat folytán, beomlott az alagsor, maga alá temetve a törzskart. Az életben maradtak lázas mentőakcióba kezdtek. Kiszabadították Roman századost (Paweł Wojast), aki jelenleg a Lengyel Egyesült Munkáspárt Opole vajdasági bizottságának titkára; azután Zygmunt tizedest és Jasia összekötőnőt (Janina Forbertot), akik csodával határos módon kerültek el a halált, bár néhány óra hosszat a romok alatt feküdtek. Meghalt Ryszard őrnagy (Bolesław Kowalski), a kerület parancsnoka, egy tar-

góweki munkás és a szeptemberi hadjárat résztvevője; Edward százados (Edward Lanota mérnök), a törzskar főnöke; Felek őrnagy (Stanisław Nowicki építészmérnök), propagandafőnök és az *Armia Ludowa* szerkesztője; Zenek Krzemiński százados (Stanisław Kurland), valamint Nastek hadnagy (Anastazy Matywiecki), a tehetséges fiatal költő, aki a háború előtt Jerzy Horak álnéven a *Lewarz* című folyóiratban közölte verseit.

A felszabadulás után szabadították ki tetemeiket, és a Krakowskie Przesmieścién kőlappal fedett közös sírban temették el őket.

A Freta utcát ezen a napon néhány órával később még egyszer bombázták a németek. Hat bomba összezúzta a Szt. Jacek templom főoltárát, a főhajó boltozata pedig a sebesültekre szakadt. A bombák elpusztították a Miodowa utca 7/9. számú házat is, amelynek romjai alatt több mint 200 személy lelte halálát.

Augusztus 27-én a „Parasol” zászlóalj „Rafał” századát temette be a törmelék, a rákövetkező napon pedig a „Zośka” „Sad” szakasza veszett oda egy lakóház romjai alatt. Augusztus 30-án a „Zośka” harmadik századából az előző harcok után életben maradt katonák a Zakroczymska utca 7. számú házban tartózkodtak. Itt húzódott a front vonala, az állást Giewont százada tartotta elfoglalva. Délután 2 óra 30 perc. A ház fölött egyszerre csak rettentő zúgással megjelentek a német „Stukák”, a zuhanóbombázók, és egy pillanatra rá már csak a romok füstölögtek. „Csupán a felkelés után fél évvel lefolytatott exhumálásról felvett jegyzőkönyv alapján alkothatunk képet magunknak arról, mi is történt itt. Kiásták azoknak az embereknek a hulláit, akik sorban álltak, hogy a szomszédos udvarban vízhez jussanak. Kiásták azoknak a tetemeit is, akik a pincében pusztultak el. Két férfit, akit kártyázás közben lepett meg a halál, meglepően realisztikus pózban tártak fel. Ezzel szemben a „Giewont” század mintegy 24 emberének földi maradványai elfértek egy mosdótálban és egy rohamsisakban. Ezek a katonák eredetileg az egyik földszinti szobában és a közvetlenül fölötte levő első emeleti szobában tartózkodtak. Az, ami megmaradt belőlük, néhány marékra való megszenesedett csont és csontocska volt. Ha nem találtak volna ott sok különböző, vasból vagy acélból készült tárgyat – pisztolyokat, puska-maradványokat, acélsisakokat –, az ember azt hihette volna, hogy a „Giewont” század pusztulása ezen a helyen merő kitalálás” – írja Aleksander Kamiński.

Giewont hadnagy után csak egyetlen nyom maradt: egy vékony ezüstlánc, rajta két érmecskével.

Még a Krasiński-kert is mezítelen, megszenesedett fák rendetlen halmazává alakult át. Csonkjaik ott meredeztek a felkelők százainak sírjaira tűzött keresztek erdeje fölött. Bombatölcsér bombatölcsért követett, és a képet hihetetlenül borzalmassá tették a tövestől kitépett és földhöz vágott bokrok, a rajtuk lógó hulladarabokkal. A kert egy része még a felkelők kezén volt, és vékony sávként védte a Krasiński teret. Ott volt ugyanis az Óvárosnak ezekben az augusztusi napokban a legfontosabb pontja: a Długa utca 24. számú ház előtti csatornanyílás.

A városrész körüli acélgyűrű egyre összébb szorult, és már úgy látszott, hogy nincs semmiféle kiút. Nem egy katona gondolt arra, hogy visszavonul Żoliborzba vagy a Belvárosba. Két út volt, de csak egyetlen nyílás, egyetlen akna, amelyen át le lehetett ereszkedni a kanálisba. A németek ezt az aknát szakadatlanul tűz alatt tartották. Egyetlen menekülési lehetőség emberek ezrei számára! Hiszen a hitleristák nem ejtettek foglyokat – a Honi Hadsereg és az egyéb szervezetek katonái ebben a tekintetben nem ringathatták magukat illúziókban.

Augusztus 28-án a németek rohammal bevették északon az Állami Értékpapírgyár épületét, délen pedig a Szt. János székesegyházat. A lengyelek birtokában levő terület ezzel újból csökkent, és egy komolyabb német roham esetén fennállt az a veszély, hogy beveszik az egész Óvárost. Csakhogy már a németek is kifáradtak az Óvárosért vívott harcokban, és von dem Bach, aki majdnem négyezer tisztet és katonát vesztett, a front parancsnokától újabb erősítéseket kért. Vormann tábornok a következőket jelentette: „Ha a felkelők harcképessége valamilyen politikai esemény folytán nem törik meg vagy nem csökken jelentősen, nem számíthatunk arra, hogy Varsót azokkal az erővel, amelyekkel ma rendelkezünk, a legközelebbi hetekben bevesszük. A lengyelek fanatikusan harcolnak. Teljesen biztosak a győzelemben, arra számítanak, hogy gyorsan segítséget kapnak az oroszoktól, valamint nagyobb méretekben – légi úton – a szövetségeseiktől is.”

Augusztus 28-án mindkét harcoló fél válságos helyzetben volt, azzal a különbséggel, hogy a hős Óváros végsőkéig legyöngült védői már nem számíthattak magukon kívül senki másra. Wachnowski éppen ezért úgy határozott, hogy át kell vágniuk magukat a Belvárosba.

„Az a terv, amelyet Tomir vezérkari őrnagy (Tadeusz Perdzyński), Wachnowski törzskarának egyik jó képességű tisztje dolgozott ki az egész katonaság átvonulására, alapján jónak látszott. Egyedüli, de igen nagy hibája az volt, hogy teljesítéséhez rendkívül pontos csapatmozdulatokra volt szükség. Magamban attól féltem, hogy a terv gya-

korlatilag kivihetetlennek bizonyul” – emlékszik vissza Edwin Rozłubirski, jelenleg a Lengyel Hadsereg tábornoka. Amikor visszatért a törzskartól a Mostowa utcába, ahonnan a Népi Hadsereg egységének a városi mozi mellett át kellett volna vonulnia a Długa utcába, egy vasutas sapkát viselő öregember szólította meg:

„– Elhagytok bennünket?

Nem volt szabad belenézni az öreg arcába, amelyet az összegyűrt pergamenhez hasonlóan kis ráncok hálózta be. Valamit dűnnyögtem az orrom alatt.

– Kérem, uram, vége van már? – jött az újabb kérdés.”

Az egységeknek augusztus 30-ról 31-re virradó éjszaka, tizenegy óra körül kellett volna megkezdeniük átvonulásukat a Belvárosba. Az óvárosi egységek a Bielańska utcában gyülekeztek, hogy innen a Hala Mirowskia* és a Żelazna Brama irányában támadjanak. A terv szerint a Belváros felől Zagończyk őrnagy csapatainak kellett volna segítségükre jönniük. A két városrész felkelőit elválasztó távolság nem egészen 800 métert tett ki, a német vonalak átvágásával kialakított folyosó viszont mintegy 400 méter széles volt. A jobbszárny, Sosna őrnagy parancsnoksága alatt, a Długa utcából indult támadásra azzal a céllal, hogy elérje az Elektoralną utcát. Ezzel egyidejűleg a „Czata” zászlóalj 110 katonájának, Piotr hadnagy vezetésével, a csatornákon keresztül kellett volna eljutniuk a Bank térre, majd meg kellett volna nyitniuk az utat az Elektoralną utca irányában. Az áttöréssel kapcsolatban a legnagyobb teher a Radosław alezredes parancsnoksága alatt álló balszárnyon nyugodott. Az időközben őrnaggyá előléptetett Jan csoportja a Bank teret a Senatorska utca irányából támadta, a századosi rangra emelt Trzaska csoportjának pedig ezzel párhuzamosan kellett támadnia, vagyis a romok között kellett átverekednie magát a Bielańska utcáról egészen a Bank térre. Az áttörésre kijelölt egységek együttvéve mintegy 760 jól felszerelt katonát számláltak. Őket kellett követnie a sebesültek oszlopának Jesion ezredes vezetésével. Az utóvéd élén Róg őrnagy állt.

Mivel sötétedésig folytatódta a harcok a németekkel, a tervet nem lehetett végrehajtani eredeti változatában. Wachnowski ezredes elhalasztotta a roham óráját, a Bielańska utcai kiinduló pozíciók elérését viszont akadályozták a lakosság tömegei, akik tudomást szerezve a szándékolt áttörésről, csatlakozni akartak a felkelőkhöz. A sötétben nehéz

* Régi fedett vásárcsarnoképület, amelyet később különböző rendezvények céljaira használtak.

volt fenntartani a rendet, annál is inkább, mert amikor a németek valami zajt hallottak, gránátvetők gyöttrő tüzével árasztották el a lengyeleket. Éjfél után, úgy 1 óra tájban, harci zajt lehetett hallani a Żelazna Brama tér környékén. Nemsokára lövöldözni kezdtek a Bank téren is, ahová a csatornákon keresztül megérkeztek Piotr hadnagy egységei. Egyszerre csak fény öntött el mindent. A németek fehér rakétákkal világították meg a terepet, nehézgéppuskáikból löni kezdték Piotr katonáit, s megtizedelték soraikat.

Zagończyk őrnagynak (Stanisław Steczkowski) külön erre az akcióra összeválogatott egységei éjjel egy órakor indultak támadásra a Żelazna Brama tér ellen, ahogyan azt eredetileg megbeszélték. Zagończyk őrnagy parancsnoki állásában maga Monter ezredes is ott volt, aki igen nagy jelentőséget tulajdonított az 550 katonából álló csoport támadásának. A katonák két oszlopban nyomultak előre. Az egyiknek a parancsnoka Rum vezérkari százados, a másiké pedig Ostoja hadnagy (Leon Gajdowski) volt.

Mintegy fél órával az akció megkezdése előtt zöld rakétát lőttek fel, az Óváros azonban nem válaszolt a megbeszélthet jelzésre. Monter ezredes egy órakor mégis parancsot adott a támadás megkezdésére. A „Chrobry II” csoport és Gurt egységei több órás véres harc után bevették a Ciepła utca 13. szám alatti laktanyát. A felkelők ezután merész rohammal átvágva magukat a Ciepła és a Rynkowa utcák közötti romokon, elérték a Hala Mirowskiát, ahonnan kiverték a németeket. Az ellenség azonban nem mondott le arról, hogy megtartsa állásait. A lengyel egységek a német harckocsik, gránátvetők és aknevetők borzalmas tüzébe kerültek.

A lengyeleknek, bár újra elfoglalták a Hala Mirowskiát, nem lett volna szabad tartaniuk ezt az objektumot, már csak azért sem, mert a hitleristák a Mirowski téren és a Żelazna Brama téren ellentámadásba mentek át. A felkelők azonban kitartottak állásaikban, s ez 50 halottjukba és több mint 100 sebesültjükbe került. Reggel négy órakor Monter ezredes úgy határozott, hogy befejezi az akciót.

Radosław ezredes rohamoszlopával Sosna őrnagy támadására várt, akinek egységeivel figyelemelterelő hadmozdulatot kellett volna végrehajtania. Az órák azonban csak múltak, Sosna pedig nem támadott. Mind a mai napig nincs tisztázva, miért késett Sosna őrnagy csoportjának támadása. Hajnali három órakor, amikor már derengeni kezdett, Radosław összekötőnői útján kiadta a parancsot:

– Megkezdeni az átvágási műveletet!

Már nem sok idő maradt hajnalig. Elsőként a „Zośka” század indult

támadásra a csak néhány napja előléptetett Morro alhadnagy parancsnoksága alatt, valamint Trzaska százados szakaszai. Elkeseredett kézi-gránát- és géppisztolyharcban kiverték a németek egy részét, a többiek pedig megszöktek. Ekkor Jan őrnagy kiadta a parancsot, hogy Jerzy százados a „Zośka” megmaradt katonáival induljon támadásra. Ő maga a támadás élvonala mögött haladt. A Senatorska utcai, részben kiégett többemeletes lakóházból automata karabélyok pásztázták végig sorozataikkal a terepet. Jan őrnagy, Podhorecki százados hadműveleti tiszt, valamint Broda szárnysegédje, Brat hadnagy elesett. Elesett a rohamosztag sok más katonája is. Morro alhadnagy századának sikerült tartania magát a Senatorska utcai házak romjai között, a Szt. Antal templommal átellenben. Hozzá csatlakozott Jerzy és Trzaska százados is, mindketten sebesülten. Morro így 60, többségükben sebesült katonát gyűjtött maga köré, közöttük öt nőt is. A csoport felkelői néhány óra múlva kiharcolták az átjutást a Szt. Antal templomba. Ott visszaverték a németek támadását, majd kúszva bevették magukat a leégett Zamoyski palota pincéibe. Arra számítottak, hogy az éjszaka leple alatt át tudnak vágni az Ogród Saskin. A felkelők hittek fiatal parancsnokuk, Morro alhadnagy szerencsecsillagában.

Radosław egységeinek maradványa visszahúzódott az Óváros belsejébe. Nagy volt az elesettek és a sebesültek száma. Radosław nem vállalkozott újabb támadásra, mert már világos nappal volt, és az ellenség minden megmozdulásra ellentámadással válaszolt. Wachnowski törzskarával együtt visszatért régi hadiszállására, a Központi Levéltár Długa utca 24. szám alatti romos épületébe. A németek már hajnaltól lőttek, az Óváros fölött repülőgépek jelentek meg. Bombák hullottak a hatemeletes Simons-passzázsra a Nalewki utcában, valamint a mellette levő iskolára. Még azt sem hallotta senki, hogy „Stukák” közelednek. Mindannyian annyira kimerültek voltak, hogy azonnal álomba merültek. A Simons-passzázs épületében és az iskolában mintegy 400 felkelő lelte halálát. Sosna őrnagy „Chrobry I” zászlóalja gyakorlatilag megszűnt létezni.

Wachnowski ezredes, amikor kézhez vette a jelentést ezekről az újabb veszteségekről, egyidejűleg távmondatot is kapott Monter parancsnok hadiszállásáról, amely a következőképpen hangzott: *„Tartsatok ki még két napig. Vannak bizonyos adataim, amelyekből arra következtetek, hogy segítséget kaptok.”* A lakosság körében pillanatnyilag az a hír terjedt el, hogy állítólag a Vörös Hadsereg általános támadást indít Varsó ellen. Mindenki mélyen hitt ebben a hírben.

Wachnowski ezredes felvette a telefonkapcsolatot Monterral – a kábelek a csatornáknak húzódtak –, és e beszélgetés után arra határozta el magát, hogy kivonul az Óvárosból, mégpedig a csatornákon keresztül a Belvárosba vagy pedig Żoliborzba. A sebesültek, a második vonal törzskarainak tagjai, az egészségügyi személyzet egy része, valamint a kormányképviselő és a városi hatóságok egy része a föld alatti úton már néhány napja elhagyta a városrészt. Bór tábornok hozzájárult az Óváros kiürítéséhez, viszont sem a súlyos sebesültek, sem a polgári lakosság elvonulására nem volt lehetőség. Pusztulásra voltak ítélve.

Az ellenség az Óvárost még azután is egy teljes napon át tűz alatt tartotta, amikor azt a felkelők már nem védelmezték. Ezt követően már csak a kivégző osztagok sortüzei és az elevenen elégetésre ítélt sebesültek jajkiáltásai voltak hallhatók.

Szeptember 1-éről 2-ára virradó éjszaka pedig a kövezetre hullott Zsigmond király németek által szétzúzott szobra.

Szeptember 2-án Wachnowski vezérkari ezredes a délutáni órákban jelentkezett Bórnál. Eljött a főhadiszállásra, amelyet a Świętokrzyska és a Jasna utca sarkán, a Postatakarékpénztár erős épületében helyeztek el. A pincékben még a háború előtt szabályszerű légoltalmi óvóhelyeket építettek. Ezeket most a kórház foglalta el, a többi helyiségben pedig a főparancsnokság irodáit rendezték be. Bór és Grzegorz, miután az Óvárosból megérkezett, a második emeleten kapott egy szobát. Négy hét óta itt volt első ízben lehetőségük arra, hogy rendesen megmosakodjanak, levetkőzzenek és kipihenjék magukat. A harcot Varsóban tulajdonképpen Monter parancsnok irányította, és a főparancsnokság kimerült tagjainak lényegében már nem volt sok szavuk. Montert „az egész Belvárosban jól ismerték, és a katonák soraiban is nagy népszerűségnek örvendett – írja róla Bór. – Ezen nem is lehetett csodálkozni, hiszen gyakran láthatták őt a harcok sűrűjében, amint a helyszínen adja ki a parancsokat vagy az előretolt állásokban, sőt nemegyszer a távoli őrhelyeken is. A polgári lakosság gyakran látta, hogyan vesz részt a tűzoltásban. Törzskarában senki sem tudta megérteni, honnan volt ennyi ereje és energiája. Egy pillanatra sem hunyta le a szemét, és soha nem pihent meg. Nappal és éjjel fáradhatatlanul tevékenykedett. Jellegzetes lengyel arcán sohasem változott a kifejezés, még a legkritikusabb és legnehezebb helyzetekben sem.”

Az északi kerületek parancsnoka, Wachnowski ezredes azért jött a Postatakarékpénztár épületébe, hogy megtegye utolsó jelentését az Óvárosért folyó harcról. Büszkén mondhatta, hogy a szörnyű helyzet és az utolsó órákban végrehajtott drámai átjutás körülményei ellenére sikerült majdnem hiánytalanul megmentenie a hős Óváros védőit: a harcoló csapatok 1500 felkelőjét, 3000 embert a gazdasági egységektől és a könnyű sebesültek közül, akik a csatornákon át jutottak a Belvárosba, végül azt a 800 felkelőt is, akik Żoliborzba vették útjukat, közöttük a Népi

Hadsereg egységeinek egy részét. A Népi Hadseregnek csupán egyetlen, 38 katonát számláló szakasza kelt át a csatornákon a Belvárosba, Gustaw hadnagy parancsnoksága alatt. A „Zośká”-nak a Zamoyski-palota pincéiben mindentől és mindenkitől elvágott százada Morro al-hadnaggal az élén eddig még soha nem látott hőstettet hajtott végre. Felhasználva az egyenruhák hasonlóságát, az esti órákban a német állások tőszomszédságában vonult át az Ogród Saskin, és csak felkelők tüzeltek rájuk, amikor átrohantak a Królewska utcán. Morrót ezért az ellenség állásai közötti hősies átrohanásért hadnagyi rangra emelték – ez két héten belül már a második előléptetése volt! Energiájának és ötletességének, nem utolsósorban pedig a kockázatvállalástól való vissza nem riadásának köszönhető, hogy az egész manővert veszteség nélkül hajtotta végre. Az ilyen nekirugaszkodást általában támogatja a katonaszerencse. Hatvan emberéből mindössze egy esett el, ez is abban a pillanatban, amikor a csoport a Królewska utcát keresztezve teli torokból skandálva azt ordította: „Ne lő-je-tek! Ó-vá-ro-s! Ra-do-sław jön”!

Több ezer ember – közöttük igen sok sebesült – átjuttatása a csatornákon keresztül egyáltalában nem volt veszélytelen vállalkozás. Ötvenes csoportokban másztak le az egyetlen csatornaaknán a Krasiński téren, miközben a csatornanyílást Radosław csoportjának maradványai és más biztosító egységek roppant önfeláldozással védték. A sorok sokszor összegabalyodtak, és nemegyszer éles vitákra is sor került. Különösen amikor Barry, a Honi Hadsereg tábori csendőr-parancsnoka, brutálisan beavatkozott a dolgok menetébe. Azt követelte, hogy mindenki adja át a fegyverét és a csomagjait, s az aknába leereszkedőkre még géppisztolyának csövét is rászegezte. Megrendítő jelenetekre került sor. A „Gozdawa” csoport egyik ápolónője odakiáltotta neki: „Tűnj el, Barry, amíg jó dolgod van! Egészséges vagy, mint a bika, a Belvárosban kutyákat és árpát zabálhatsz, nekem meg kását és konzerveket kell adnom a fiainknak. Monika, vidd innen, mert rögtön beléeresztek egy golyót. . .” Csak Wachnowski ezredes nyugalmanak és önuralmának volt köszönhető, hogy az elkeseredett felkelő egységek és Barry csendőrei között nem került sor lövöldözésre.

Az emberek leereszkedtek a csatornába, s ott több mint négy óra hosszat, sőt olykor még hosszabb ideig vándoroltak a sötétben. Lábuk alatt meg-megcsobbant a szennyel teli víz, a tüdőt elszorította a bűz, ide-oda futkároztak a felriasztott patkányok. Az utolsó lengyel őrszemek a német gyalogság tüzeiben vonultak vissza, és pár pillanattal azután, hogy ők is bemásztak a csatornaaknába, az aknát betemették egy

lebombázott épület romjai. A Honi Hadseregnek még 200 felfegyverzett katonája maradt az Óvárosban. Ezek egy része más aknákon keresztül jutott el a főcsatornába, és részben el is pusztult e menet során, mert vezetők nélkül, vaktában kellett haladnia. A többség azonban a polgári lakosság között rejtőzött el.

A kórházakban és a pincékben több mint 2500 súlyosan sebesült katonára és 5000 sebesült polgári lakos maradt. A németek szeptember 2-án még tűz alá vették az Óvárost, mert nem hitték el, hogy a lengyelek ellenállásának már vége van. Majd amikor erről megbizonyosodtak, vad gyilkolásba kezdtek, mert felbőszítette őket, hogy a felkelők kicsúsztak a karmaik közül. Megkezdődött az Óváros mintegy 35 000 főnyi lakosságának pokoli kínszenvedése. A sebesülteket a németek elevenen elégették vagy egyszerűen halomra öldösték. Megismétlődtek azok a gyilkosságok és erőszakos cselekmények, amelyeket Wola óta már ismert Varsó.

Milyen fájdalmas is lehetett az a jelentés, amelyet az Óváros eleste után annak parancsnoka tett! Nem tudjuk, hogyan hangzott ez a jelentés. Bór csak annyit említ, hogy „a kiűritést sikeresen hajtották végre”. Wachnowski vezérkari ezredes nehéz szívvel élte át az utolsó órákat. Kötelességét maradéktalanul teljesítette, ez igaz, és erre mint parancsnok büszke lehetett, de – milyen áron? Minden bizonnyal tudatában volt a vállaira nehezedő súlyos felelősségnek. Nyugodt és önmagán a végletekig uralkodni tudó emberként maradt meg beosztottjainak emlékezetében. Amikor a katonák lázongani kezdtek, személyesen csillapította őket, mérsékleltre intve gyakran indokolt panaszaikban. Az Óváros hetekig tartó kemény védelme nagyrészt Wachnowski fáradhatatlan energiájának, személyes bátorságának és önfeláldozásának volt köszönhető. Ezek a felkelés történetének legragyogóbb lapjai.

„Az, hogy az Óváros oly hosszasan védekezhetett, a következő okoknak tulajdonítható: annak, hogy a műveletek terveit Wachnowski ezredes dolgozta ki, hogy ő maga szervezte meg célszerűen az egyes frontszakaszokat, ő adta ki az egységeknek a végrehajtandó feladatokat, hogy mindvégig személyesen ő irányította az egységeket. Ennek köszönhető, hogy a kezdetben szervezetiileg össze nem kapcsolt, augusztus 6-án és 7-én részben szétzilálódott alakulatokból olyan egységes operatív csoport alakult ki, amelynek megvoltak a feladatok teljesítéséhez feltétlenül szükséges szervei, amelyet egy akarat és egy szellem vezérelt. A védelem felépítéséhez szükséges időt az Okopowa utcai harcokban (augusztus 8-a és 11-e között) Radosław alezredes válogatott egységei

harcolták ki. Áldozatosan teljesítették feladataikat, ezekből a harcokból azonban meggyengülve kerültek ki – írja a felkelés történetírója, Adam Borkiewicz. – Az Óváros ellenállásának további heteit a felkelők vitézsége és a polgári lakosság kitartása jellemzi, mégpedig olyan kivételes körülmények között, amelyeket szavakkal nem tudunk hűen visszaadni.”

„Az Óváros heroikus védelme legendává vált. Az, hogy elesett, számkra egyértelmű egyik védőbástyánk elvesztésével” – jelentette a főparancsnokság Londonba. Bór tábornok Wachnowski ezredest – jelentésének meghallgatása után – táviratilag felterjesztette a Virtuti Militari Aranykeresztje kitüntetésre. Ezt a kitüntetést előtte a következők kapták meg: Monter, Radosław és Kuba (az utóbbi Bór vezérkarának tagja volt, s az egyik óvárosi frontszakasz parancsnokának nevezték ki, ahol súlyosan megsebesült).

„Az Óvárost elszigetelték az összes többi városrésztől, és máglyahálálra ítélték. Az Óváros legendává vált, mert nem ismerte azt a szót, hogy *kapituláció* – írta a felkelés első évfordulója alkalmából a varsói, már háború utáni *Rzeczpospolita* hasábjain Antoni Bida. Saját szavai szerint ő maga is „egyik szemtanúja és szerény résztvevője volt ennek a tragédiának”.

Az Óváros eleste gyökeresen megváltoztatta a felkelt Varsó helyzetét. Az északi kerületcsoportot feloszlatták, katonáinak pedig ki kellett egészíteniük a Belváros védelmének gyengébb szakaszait, különösen Powiślet. Meg kell jegyeznünk, hogy az óvárosi hősokeket sem a körzeti parancsnokság, sem a lakosság nem fogadta különösebb örömmel, mert maga is csak félig tudott jóllakni, és elkeseredetten őrizte élelmiszerkészleteit. Monter brosúrájában így ír: „A Belvárosnak nem sokat segítettek, zűrzavart okoztak, és csak tovább rontották az amúgy is rossz élelmészeti helyzetet.” Így aztán azzal a szándékkal, hogy mielőbb túladjon rajtuk, a belvárosi katonai erők parancsnoka, Radwan ezredes sürgősen a viszonylag nyugodtabb frontszakaszokra, nevezetesen Powiślére, később pedig Czerniakówba vezényelte őket.

A szövetségesek a lengyel fél egy hónapig tartó erőfeszítéseinek eredményeképp az angolok ingadozása dacára augusztus 30-án elismerték a felkelőket hadviselő félnek. A főparancsnok, Kazimierz Sosnkowski vezérezredes és Mikołajczyk miniszterelnök szakadatlanul kilincselte a különböző brit intézményeknél, leggyakrabban azonban zárt ajtókra találtak. A lengyel emigrációnak ezeket a szerencsétlen figuráit az angolok majdnem megvetéssel fogadták. Az ő szemükben politikailag már érték-

A BELVÁROS ÉS MOKOTÓV

1. Tarsadalombiztosító Intézet és kórház – 2. Szejm – 3. Telefonközpont – F. A fel-
kelők kezén maradt utolsó terület

telenek voltak, viszont akadályozták a jó kapcsolatok kialakítását a Szovjetunióval. Varsó lángokban állt és pusztult, a lengyel egységek lázadoztak és szörnyű tragédiát éltek át, mert Ő Királyi Felségének a kormánya egyáltalában nem sietett a harcoló főváros megsegítésével. „A varsói felkelés idején amellet a szokásos kifogás mellett, hogy nincs elég repülőgép, az angol fél egy új érvet is hangoztatni kezdett, nevezetesen azt, hogy az előrelátható vagy már elszenvedett veszteségek aránytalanul nagyok és nem kifizetődők – írta Sosabowski tábornok könyvének előszavában Sosnkowski, az akkori fővezér. – Ezzel indokolták azt is, hogy megtagadták az ejtőernyős dandár felhasználását Varsó megsegítésére; Slessor repülő tábornagy, a Földközi-tengeri Front parancsnokának, Wilson tábornagnak az alárendeltje szintén ezzel az indokkal tartotta vissza a segélyküldemények Varsó fölé juttatását és ledobását célzó repüléseket is. A veszteségek tényleg jelentősek voltak: szeptember 1-ig 27 repülőgép pusztult el személyzetével együtt. De mit jelentettek ezek a veszteségek a lengyel főváros borzalmas tragédiájával összehasonlítva! A mi szemünkben ennek a tragédiának passzív szemlélése elképzelhetetlen szörnyűség volt. A Honi Hadsereg parancsnoka arra kérte a miniszterelnököt és engem is, hogy a történelem ítélőszéke előtt hivatalosan tanúsítsuk brit szövetségeseink közönyét és azt, hogy nem nyújtottak kielégítő segítséget. »Hisztérikus« közbenjárásunkra újra megindultak a repülőgépek.” Rooseveltn azonban táviratot küldött Churchillnek – amit ez utóbbi emlékirataiban is közöl –, amely szerint Varsó szeptember 6-án elesett, úgyhogy már nem kell gondolkozni megsegítéséről. Az elnök ezt a jelentést az Egyesült Államok katonai felderítő szolgálatától kapta.

A németek eközben újabb támadást indítottak, ezúttal a déli városnegyed, Mokotów ellen azzal a céllal, hogy elvágják a Visztulától és Czerniakówtól. Daniel alezredes, a „Bástya” csoport parancsnoka, még mielőtt az V. kerület új parancsnoka, Karol alezredes megérkezett volna, csapataiból két egységet választott ki: Jeżycki lovassági kapitány és Cichy ejtőernyős százados (Julian Kozłowski) egységeit. A kis csoport parancsnoki tisztjét Garda lovaskapitánynak (Andrzej Czaykowski), a krechowiei 1. ulánuszred volt tisztjének, Anders volt szárnysegédjének, egy ejtőernyővel érkezett kemény és ambíciózus tisztnek kellett ellátnia. Ezek az egységek az augusztus 17-ről 18-ra virradó éjszaka elhagyták Felső-Mokotówt, és a Bernardyński térre jutottak el, ahol őrzárakat küldtek ki a czerniakówi tó környékére. Ugyanakkor a „Bástya” egyéb egységeit Sielcébe irányították. Köztük volt mindenek-

előtt a válogatott katonákból álló erős B 3. század, amelyet a „Granat” tüzérségi csoporthoz tartozó Waldemar hadnagy diverziós harci csoportjával erősítettek meg. Ugyanide irányították a Népi Hadseregnek ebben a városnegyedben állomásozó szakaszát is Genko hadnagy parancsnoksága alatt. Az egységeket utászszakaszok követték azzal a rendeltetéssel, hogy erődítményeket építsenek. Megszállták a Belwederska és a Nabelak utcát, és egészen a Łazienkowski-parkig jutottak el, ahol golyóváltásra került sor.

Megkezdődött a harc. A lengyelek nehézgéppuskák tüzébe kerültek. Vissza kellett vonulniuk a Bruhn Werke gyári épületeibe a Stepińska utcán. A gyártelep égni kezdett. A felkelők tovább vonultak vissza, és így közelebb kerültek a töltéshez. Waldemar szakasza egész napon át védekezett, beszorítva egy sarokházba, és csak a szürkület beálltával sikerült Góral hadnagy nyeregéből leszállt könnyű lovasainak a Belgijska utca irányából felszabadítani őket. A B 3. század ezekben az összeütközésekben elég nagy veszteséget szenvedett: a „Waldemar” szakasz veszteségeit is ideszámítva 9 katona esett el, 25-en pedig megsebesültek. A messzehordó fegyverek hiánya, valamint az a tény, hogy a németek állandóan lőtték őket, visszavonulásra kényszerítette a felkelőket. Ezért aztán Daniel alezredes kénytelen volt bevetni újabb egységeket is azzal a feladattal, hogy foglalják el a Belwederska utat a Chelmska utcai kereszteződésig.

Garda lovaskapitány ezzel szemben éjszakai támadásra indult Wilanów és Wolica ellen, ahonnan Grzymała alezredes csoportjának kellett volna megérkeznie. A wilanówi palota ellen intézett roham során hét felkelővel együtt elesett Cichy százados is. A Kabacki erdőből Mokotówba vágta át magát egy, kezdetben kb. 370 jól felszerelt katonából álló csoport, amelyben ott volt a „Bástya” K 3. százada Tošek hadnagy (Antoni Woszczyk) parancsnoksága alatt, valamint Gustaw hadnagy-nak, Ochota kiváló védőjének százada is. Néhány nap alatt még sok katona csatlakozott hozzájuk. Így alakult meg Garda lovaskapitány parancsnoksága alatt a „Rys” zászlóalj. Sorait gyarapították még a Honi Hadsereg rembertówi és grochówi katonái is, akik néhány napi rejtőzködés után Siekierki térségében átjutottak a Visztula bal partjára.

„Amikor megérkeztem Mokotówba, azonnal megéreztem, hogy a mokotówi parancsnokok nem néznek jó szemmel, sőt kifejezetten ellenségesek velem szemben; a helyiek számára betolakodó voltam, aki magamhoz kaparintottam az egész parancsnokságot – írja brosúrájában Karol alezredes. – Danielt a felkelés előtt ismertem. A „Bástyá”-nak,

egy három zászlóaljából álló, a konspirációs idők alatt kialakított és egymással együttműködő, sajátos esprit de corps-ral (csapatszellemmel) rendelkező csoportnak a parancsnoka volt.”

Nemcsak a parancsnokok, de a közkatonák sem voltak elragadtatva attól, hogy egy új, sem a terepet, sem az egységeket nem ismerő parancsnok érkezett, annál kevésbé, mert Danielt szerették, és nagy bizalommal voltak iránta. Karol alezredes megértette ezt. Kerületét két övezetre osztotta fel. Daniel alezredes lett a VI. övezet, vagyis Felső-Mokotów parancsnoka, Bruno őrnagy pedig az V. övezeté. A mokotóvi egységek mintegy 3000 katonát számláltak; a roppant kiterjedésű terület megszállása és megtartása azonban annyi erőt kötött le, hogy nem volt lehetőség az ún. déli rohamcsoport kialakítására, bár azzal támadási tervekben Monter parancsnok biztosan számolt. Elképzelése szerint Karol alezredes bevehette volna egységeivel a lovastüzérség régi laktanyáját (DAK), amely a mokotóvi felkelőket elválasztotta Kryska százados (Zygmunt Netzer) csoportjától. Kryska az ún. Felső-Czerniaków parancsnoka volt, tehát azé a területe, amely a Łazienkowska utcától észak felé, Powiśle irányában húzódott. Karol alezredes egyébként személyesen is behatolt a Chojnówi erdőbe, de ő is csak azt állapíthatta meg, hogy ott se híre, se hamva azoknak az erőknak, amelyekről neki Monter parancsnok beszélt. Amikor megépült a Mokotówot a csatornákon keresztül a Belvárossal összekötő telefonvonal, erről jelentést is tett a körzet parancsnokságának.

Minthogy Monter parancsnok kitartott amellett, hogy el kell foglalni a Podchorążych utcai kaszárnyákat, Karol alezredes kijelölte az egységeket a feladat végrehajtására: Garda lovaskapitány mintegy 450 tisztet és katonát számláló „Rys” zászlóalját, a sebesült Wicher helyett Witold hadnagy (Witold Złotnicki) által vezényelt B 3. századot, valamint a K 1. századot. Ez együttvéve 700 ember volt. A csoport parancsnoka Gryf alezredes, a kerület addigi szállásmestere, egy polgári nevén még máig is ismeretlen hivatásos tiszt lett, akit a németek a felkelés után a pruszkóvi táborban valószínűleg kivégeztek.

A támadásra az augusztus 26-ról 27-re virradó éjjel került sor. Egy óra hosszát tartó harcban sikerült az előteret megtisztítani az ellenségtől, de mindkét fél érezhető veszteségeket szenvedett. A németek elkeseredetten védekeztek, úgyhogy a felkelők a terep minden egyes méterét harccal kellett elfoglalniuk. Reggelre bevettek egy apácázárdát a Czerniakowska utcában, egy közeli sarokházat, valamint a Górska és a Tatraska utcát. A „Rys” zászlóaljából hatvanan estek el és sebesültek

meg, a pragai századból pedig a személyi állománynak csak 60%-a maradt meg. A felkelők három gránátvetőt, egy nehézgéppuskát és egy gépkocsit zsákmányoltak. A mokotóviai elfoglalták kiinduló állásaikat a második támadáshoz; Kryska százados egységeitől ekkor már csak 1200 méter választotta el őket. A támadók ebből az irányból azonban nem kaptak megfelelő támogatást. Borkiewicz szerint „mind ez ideig nyomát sem lehetett találni az együttműködésnek Sławbor csoportja és Karol alezredes támadása között.” (Sławbor volt a parancsnoka a Belváros déli részének.) Sajnálatos módon a felkelt városnegyedek mindegyike egymástól különállóan harcolt.

A volt lovastüzérség kaszárnyái ellen intézett két további támadás sem volt eredményes. Csak a lengyel egységek véreztek el. Rodewald alezredes német rendőrcsoportja segítséget kapott azoktól a harckocsiktól, amelyek a szivattyútelep térségében keltek át a Visztulán, és azonnal beavatkoztak a harcokba. A németeknek ezen felül a Legia stadionban tüzérsegük és sorozatvetőik is voltak. Ez döntötte el ezt a három napig tartó véres ütközetet, amelytől annyira féltek a németek, és amely a lengyel egységek kudarcával végződött.

A német erők parancsnoka Mokotów, Sadyba és Wilanów térségében Rohr vezérőrnagy, egy tipikusan porosz mentalitású tiszt volt, aki azzal fenyegetőzött, hogy „egyszer s mindenkorra elveszi a varsóiak kedvét attól, hogy felkelést csináljanak”. Rohr majdnem három hetet töltött a Brühl palotában, és csak augusztus végén helyezte át hadiszállását Opaczba, Jeziorna alá, hogy így közelebb legyen a fronthoz. Ezen a szakaszon mintegy 1000 katonát vont össze, ideszámítva az okęciei repülőter személyzetét is. A Mokotów közelében tűzállásban levő tüzérseg támogatásán kívül Rohr megszerezte magának a legnehezebb vasúti mozsárágyút is, amelyet a katonák „Karl”-nak neveztek, és amely Piry után Dąbrówka térségében jelent meg a Radomba vezető vasútvonalon. Rohr tábornok azt a parancsot kapta von dem Bachtól, hogy foglalja el Sadybát. Ez egyrészt azokkal a tervekkel volt kapcsolatos, amelyek szerint a felkelőket vissza kell szorítani a Visztulától, másrészt pedig Vormann tábornoknak azzal az aggályával, hogy mi lesz a pragai hídfővel abban az esetben, ha elkövetkezik a minden pillanatban várt szovjet offenzíva. Vormann tábornok, előrelátó parancsnok lévén, azzal számolt, hogy az oroszok támadása esetén a jövőbeni front a Visztula vonalán alakul majd ki. Ezt a vonalat viszont nem védhette meg, ha háta mögött felkelők tevékenykednek, bármilyen gyengén legyenek is felszerelve. Von dem Bach éppen ezért azt a parancsot kapta, hogy a lehető

leggyorsabban vegye be Powiślét. Ennek a nagyarányú műveletnek volt a bevezető aktusa a Sadyba elleni támadás.

Ebben a minden oldalról szabadon fekvő villanegyedben 500-nál több felkelő védekezett. Sadyba fölött a szluzewi dominikánus kolostor uralkodott. A németek a kolostor udvarán egy üteget állítottak fel, amely szakadatlan tűzzel árasztotta el mind Mokotów, mind Sadyba védőit. Rohr tábornok a préposthoz, Wyrębowski atyához fordult azzal a felhívással, hogy vegye rá a lengyel fiatalokat a megadásra. Az atya elutasította a német felhívást. Rohr tábornok erre kiadta a támadási parancsot.

Szeptember 1-e 1944-ben ugyanúgy pénteki napra esett, mint öt évvel azelőtt, 1939-ben. A mokotóvi egységek délután 5 órakor rövid eligazításra gyűltek össze. A tisztek jelentették a létszámot, majd a felsorakozott katonák előtt felolvasták a parancsot. Ezt követően a parancsnokok szoltak néhány szót a katonákhoz abból az alkalomból, hogy éppen öt éve tört ki a második világháború és egy hónapja kezdődött meg a felkelés! A katonák ezután szétszéledtek, ki-ki visszament a maga őrhelyére. Én magam a Puławska utca egyik házának – talán a 128. számú háznak – a padlására mentem, ahonnan tüzérségi távcsővel figyeltem, hogyan lövik a németek Sadybát. Négy napja fokozott tűz alatt álltunk. Látni lehetett, hogy tüzérségi előkészítésről van szó, a németek támadásra készülődnek. Reggel óta a padláson ülve és figyelve az égő Sadybát, nem volt kétséges, hogy a németek teljes erejükkel lecsaptak a városrészre: a látvány egyszerre volt borzalmas, de csodálatos is. A tüzérségi lövedékek és a bombák robbanása után a föld gejzirként lövellt fel az ég felé, majd szitáló esőhöz hasonlóan hullott vissza. A zuhanóbombázók kötelékei – nemegyszer 15 gép is – fülsiketítő motorzúgással, hullámokban érkeztek a védekező városrész fölé, és egy pillanattal később már egyre szélesedő füstoszlop emelkedett a magasba. A tóparti település lángokban állt. A légitámadások és a tüzérségi tűz még éjjel sem szünetelt. Hajnalban ismét megjelentek a „stukák”, a tüzérségi tűz célpontja azonban most már Mokotów lett. Ez annak jele volt, hogy a németek elfoglalták Sadybát. Több mint 200 felkelő esett el, bár a fedett terep nagyban elősegítette a Honi Hadsereg visszavonuló katonáinak kijutását. Amikor a németek benyomultak Sadybába, meggyilkoltak mindenkit, akit csak elértek; az életben maradt lakosságot pedig sietve eltávolították a bevett városnegyedből.

Sadyba eleste további lépés volt a Belváros bekerítéséhez. Ezenkívül megnyitotta a németek előtt az utat Sielcébe, dél felől Felső-Czerniakówba, és egyúttal elvágta Mokotówot a Visztulától is.

A Belvárosban ezalatt a szokásos módon folyt az élet. Az emberek élelmiszer után futkostak, miközben a tűzérési tűz elpusztította a házak felső emeleit. A törmelék ugyan a kövezetre hullott, de a járdákon még lehetett közlekedni, sőt mi több, egyes házakban még sértetlenek voltak az ablaküvegek is. Csak az állandó tűz alatt álló Jerozolims-kin volt nehéz az átjutás, bár az utcán keresztül húzódó árok lehetővé tette az átvágást a fasor másik oldalára. Igaz persze, hogy hosszú ideig kellett várakozni, amíg a járókelő átkerülhetett az utcán.

Az óvárosi egységek átvonulása kétségtelenül fokozta a nehézségeket, amelyekkel a Belvárosnak, a harcoló Varsó e legnagyobb városnegyedének amúgy is szembe kellett néznie. Így pl. a Sienna utca 28. számú ház lakóinak száma a felkelés előtt mindössze 90 fő volt; augusztus 15-ig ez a szám 151 fővel, ezt követően pedig még további 113 fővel emelkedett. A kitelepültekkel a házbizottságok „törődtek”, a levessel való ellátásra vonatkozó kérdőíveken kívül azonban – amelyekben egyebek között olyan kérdésekre kellett válaszolni, hogy „Ki tartja el a családot?” vagy „Milyen az egészségi állapota?” – semmit sem tudtak nyújtani. Probléma lett a vízellátás. Az egyes lakóházakat kutak és szivattyúk látták el vízzel, ahhoz azonban, hogy az ember egy vödör vízhez jusson, nem-egyszer órákat kellett sorban állnia.

Nalęcz hadapród, aki az utolsók egyikeként érkezett meg a csatornákön keresztül a Belvárosba, mert ő volt a biztosító szakasz parancsnoka, meglepődéssel tapasztalta, mennyire más itt a helyzet. „Az Óvárosban ilyen vagy olyan módon majdnem mindenki kivette a részét a harcból. A mély óvárosi pincékben az ember csak öregekkel, kisgyermekes anyákkal és sebesültekkel találkozhatott. Itt, a belvárosi pincékben és óvóhelyeken, erejük teljében levő férfiak üldögéltek, akik nem voltak semmiféle egység tagjai, és nem vettek részt a harcban. Arra gondoltam, hogy a belvárosi egységek nagyon gyengén állnak fegyverek dolgában. Ezzel kapcsolatban eszembe jutottak valamelyik felkelő szavai, aki ezt mondta nekem:

– Csodálkozom, hogy ilyen sok fegyverrel feladtátok az Óvárost, pajtikám! Ha nekünk ennyi fegyverünk lenne!

– Akkor mit csinálnátok? Mi ezeket a fegyvereket a németektől zsákmányoltuk – felelte rá valaki közülünk.”

Az óvárosi katonák éheztek a Belvárosban. 36 óra óta egyetlen falat sem volt a szájukban. Járták az utcákat, és minden szégyenérzet nélkül hangosan panaszkodtak, hogy éhesek. De ez nem sokat segített rajtuk. A parancsnokságnak felrótták, hogy nem szervezte meg az ellátást, a

lakosságnál pedig a közönyt kifogásolták. „Meglépett – folytatja Nałecz –, miért van itt, a Belvárosban olyan nagy különbség azok között, akik a barikádokon állnak, és azok között, akik a pincében üldögélve azt merik mondani, hogy: »Nem én robbantottam ki a felkelést, mit akartok hát tőlem?«”

A Postatakarékpénztár épületében ott hivataloskodott mind a főparancsnokság, mind pedig a terület parancsnokságának rendkívül fel-duzzasztott törzskara. „Néhány nappal azután, hogy átjöttünk a Belvárosba, hadiszállásomon értekezletet tartottunk. Monter is jelen volt – írja Bór. – Egyszerre észrevettem, hogy Grzegorznak egy kis cédulát ad át. Grzegorz szétnyitotta, elolvasta, majd zsebébe süllyesztette. A tanácskozás még eltartott egy ideig. Senkinek sem jutott volna eszébe közölnünk, hogy az a hír, amely éppen akkor jutott tudomására, minden bizonnyal a legnagyobb csapás volt életében. Csak este, amikor már négy szemközt voltunk, vette ki a papírdarabot zsebéből, és adta át nekem. Szövege rövid volt, és azt hozta Grzegorz tudomására, hogy egyetlen fia, Kasztan hadapród, aki a támadás során súlyosan megsebesült, a mokotówi kórházban meghalt.”

Szeptember 4-én Bór tábornok a Postatakarékpénztár épületét elhagyva a közeli Przeskok utcába ment, mert a kormány megbízott meghívta a Nemzeti Egység Tanácsának ülésére. A Belvárosnak ez a része nem volt éppen nyugalmasnak nevezhető; néhány perces időközökben német repülőgépek jelentek meg, és leszórták bombaterhüket. Az a ház, amelyben Bór tartózkodott, a robbanásoktól alapjaiban megremegett, és úgy látszott, hogy azonnal összeomlik. A környék bombázása egészen az esti órákig tartott, és amikor a Honi Hadsereg parancsnoka visszatért hadiszállására, ahelyett romhalmazt talált. „A ház nagyobb része leszakadt, az utcát majdnem az első emelet magasságáig törmelék borította. Az épület kupolája – a légnyomás által ledobva – megrepedten és részekre szétesve ott feküdt az úttesten. Nem messze két fel nem robbant bomba látszott. Azon voltam, hogy minél gyorsabban bejussak az óvóhelyre, ahol a vezérkar működött. Az őrszem figyelmeztetett, hogy a lépcsőház beomlott” – ecseteli Bór a Postatakarékpénztár épületébe való visszatéréssel kapcsolatos benyomásait. A vezérkarból harmincnál több személy vesztette életét. Grzegorz tábornok fejét kötés borította, és beszélni is alig tudott, mert állkapcsán is megsérült. Az V. osztály főnöke, Kuczaba vezérkari ezredes, a leomlott téglák alatt félig megbénultan feküdt, Basia pedig – vagyis Maria Piekarska, Bór személyi összekötőnője –, akit egy betontömb zúzott össze, a halálán volt. „Mi-

után megvizsgáltam a helyzetet és úgy találtam, hogy a vezérkar elhelyezésére itt már nincs lehetőség, mert mindenütt tolongtak az emberek és minden helyiség túlszűfolt volt, úgy döntöttem, hogy főhadiszállásomat még az éjszaka folyamán áthelyezem a Belváros déli részébe, ahol kisebb volt a tumultus. Hajnalhasadás előtt útra keltünk, hogy elérjük új szálláshelyünket, még mielőtt megkezdődnének a berepülések. Grzegorz, bár a sebe nagyon fáj és alig állt a lábán, velünk jött át a másik oldalra.”

A főhadiszállást ekkor a XI. Pius utcai telefonközpontban rendezték be. A Honi Hadsereg főparancsnokságának helye csupán a beavattak szűk köre előtt volt ismeretes. A főhadiszállást Agaton hadnagy parancsnoksága alatt egy külön erre a célra alakított szakasz biztosította. A német állások innen messze estek. Mivel sebesülése és kimerültsége folytán Grzegorz tábornok nem tudta ellátni a vezérkari főnök feladatait, helyettesítését Kobra tábornok vette át.

Bór már nem számított rá, hogy hosszabb ideig ellen tudnak állni. A fegyverletételre állította be magát. Londonba ugyanis ezt táviratozta: *„Azzal számolok, hogy az ellenség, harcunk további felszámolása céljából, fokozott nyomást fog gyakorolni a többi városrészeire. Élelemmel szeptember 7-ig, kenyérrel szeptember 5-ig vagyok ellátva, a lőszer viszont fogytán van. Hogy meddig tart ki, a harcok intenzitásától függ. A katonák szelleme jó . . .”*

Vasárnap, szeptember 3-án, a németek Powiślét rohamozták meg. A már néhány napja tartó tüzéségi tűz, és a villanytelep légi bombázása elég határozottan mutatta az ellenség szándékait. Radwan alezredes tehát az óvárosi katonákat a front északi szakaszára állította, és tartalék egységeknek tekintette őket. Powiśle parancsnokává Róg őrnagyot, helyettesévé pedig Krybar századost nevezték ki. A fő feladat a villanytelep megvédése volt. Róg őrnagy eligazítást tartott a hozzá tartozó egységek parancsnokaival: Krybar századossal, Cubryna századossal és Konrad századossal. A parancsnokság nemsokára – a német tábori és nehéztüzérség erős tüzére való tekintettel – a Tamka utcából átment a tartalék állás közelében fekvő Bartoszewicz utcába. Powiśle égni kezdett, a berepülések folytán megsemmisült a Siemiec utca, amely észak felől az első védelmi vonalat alkotta. A németek többször is megpróbálták a Karowa utcából kirohanásokkal bevenni a felkelők állásait, de visszaverték őket.

A lakosság pánikba esett, menekülni kezdett. A Napoleon tér és környéke egész nap tűz alatt állt. A „stukák” rengeteg féltonnás bombát

dobtak le. A Belváros déli részének parancsnoka, Sławbor alezredes, arra számítva, hogy a németek támadást intéznek Felső-Czerniaków ellen is, odairányította Radosław egységeit (az Óvárosból való visszavonulás után ezeket neki rendelték alá), továbbá a „Broda” zászlóaljat Jerzy százados parancsnoksága alatt, Witold őrnagy „Czata” zászlóalját, Morro hadnagynak a „Zośka” maradványaiból kialakított századát, valamint Jeremi hadnagy századát, amely a „Parasol” életben maradt katonáiból alakult. Ennek a csoportnak és egyúttal a frontszakasznak is Radosław alezredes lett a parancsnoka. Neki rendelték alá Felső-Czerniaków eddigi parancsnokát, Kryska kapitányt.

Szeptember 4-én hajnalban a németek megkezdték a Belváros és Powiśle rendszeres bombázását. „Ez volt a felkelés egyik legnehezebb napja” – írta Adam Borkiewicz, aki mint történész rendkívül alapos, és ítéletét nem hangulati elemek befolyásolják. A németek egyidejűleg, hogy lekössék a felkelőket és ezzel megkönnyítsék saját gyalogságuk támadását Powiśle ellen, a Krakowskie Przedmieście irányából megrohamozták a Nowy Światot, a Malachowski tér irányából a Mazowiecka utcát, valamint a Chłodna utca felől a Grzybowska utcát is. A Postatakarékpénztár épületén kívül lerombolták a Viktoria Szállodát a Jasna utcában, amelyről tudták, hogy ott székel Monter a törzskarával együtt. A Szpitalna utca 12. számú ház, amelyben egy nyomda volt elhelyezve, szintén leszakadt. Romjai alatt életét veszttette a szakszemélyzet egy része. Forró törmelék árasztotta el az utcákat, eltorlaszolta az átkelőhelyeket, és ez újabb nehézségeket okozott – a lakosság ugyanis, attól félve, hogy a németek beveszik a lakóházakat, kezdett dél felé menekülni. A Jerozolimski úton kialakított átjáró előtt hosszú-hosszú sorok álltak.

Reggel 9 órakor a villanytelepet is elérte a bombázás. A repülőgépek többször támadták, majd miután kiütött a tűz, és az épületek nagyrészt megsemmisültek, az üzem kénytelen volt leállni. Az áramszolgáltatás hiánya tovább akadályozta az élet normalizálódását az ostrom alá vett városban. Egyes újságok nem jelentek meg többé, a kézigránatok előállítása megbénult, a fegyvergyártó műhelyek leálltak. A villanytelep öt hétig volt a front első vonalában, hősi személyzete pedig öt hétig nemcsak hogy visszaverte az ellenség rohamait, hanem rendkívül nehéz körülmények között még az üzemet is fenntartotta. A légi bombázás és a szüntelen tüzéségi tűz következtében azonban most már megszűnt az áramszolgáltatás. A villanytelep szokásos felkelőállássá vált, amelyet védői annak ellenére sem hagytak el, hogy az üzem veszélyeztetve volt. Reinefarth erős egységei a Karowa utca felől támadásba lendültek. A

lengyelek ellentámadásba kezdtek, visszaszorították a németeket kiinduló állásaikba, ám eközben maguk is súlyos veszteségeket szenvedtek.

Az újabb német támadásra déli 2 órakor került sor. Reinefarth, mivel korábban oly erős ellenállásba ütközött, most még nagyobb erőket vetett harcba. Róg őrnagy csoportja több ízben is ellentámadásba ment át, az ellenség azonban túlerőben volt. Powisle védelme nagyon megnehezült, mert a szakadatlan tüzérségi tűz és bombázás szétfűzött számos védelmi állást. Sok ház égett. A halálosan megrémült emberek űzött vadként rohantak egyik helyről a másikra, de hiába, mert egyetlen nyugalmas zugot sem találtak.

Az ellenség túlerőben levő csapatai szeptember 5-én kora reggel ismét támadást intéztek Powisle ellen. A kétnapos harcban kimerült maroknyi lengyelt Dirlewanger bűnözőinek négy zászlóalja rohamozta meg. Ezeket a zászlóaljkat az Ostlegion katonái, az ún. keleti muzulmánok támogatták, úgyhogy összesen 2000 ember indult rohamra. A németek harckocsikat és rohamlövegeket is bevetettek. Mindezen felül a felkelők állásait Praga városnegyedből még a tábori tüzérség is lőtte. Az ellenség a harckocsik előtt az Óvárosban foglyul ejtett asszonyokat és gyermekeket hajtotta a lengyel barikádok ellen.

Ezt a támadást a Kierbedź-hídról a német tábornokok is végignézték. Megjelent Varsóban magának a „Közép” hadseregcsoportnak a parancsnoka, Heinz Reinhardt vezérezredes is, akit Vormann tábornok, a 9. hadsereg parancsnoka és két rendőr kísért. Ott voltak továbbá a támadó csoport parancsnokai, von dem Bach tábornok, valamint Reinefarth tábornok is.

Reinhardt vezérezredes gyűlölte Varsót. Nem tudta elfelejteni, hogy 1939 szeptemberében a főváros ellenállt a vezénylete alatt álló 4. páncélosadosztály harckocsijainak. Az akkori eseményekről a *Warschauer Zeitung* első évfolyamába cikket is írt: „A hadosztály soraiban szokatlan feszültség uralkodott. Mindenkinek a szemében ott volt a büszke öröm afölött, hogy átélheti az ellenség fővárosába való bevonulás felemelő pillanatát, nyolc nappal a háború kezdete után. A harckocsizók parancs nélkül díszítették fel járműveiket a kis horogkeresztes zászlókkal. Senki sem gondolt komoly harcra. Sokan már a város uraiként látták magukat a szállodákban és a legjobb lakásokban. A dolgok azonban másképpen alakultak.” Ez pedig Varsó védőinek – a katonáknak és a polgári lakosságnak – volt köszönhető. Az ő hagyományait vették most át a felkelő egységek.

Reinhardt vezérezredes, amikor az égő Powislét figyelte, megint csak

a harcoló, állásaikat makacsul tartó felkelők elkeseredett kitartásáról győződhetett meg. A villanytelep védői már romok között védekeztek, és Cubryna százados parancsnoksága alatt egyre-másra verték vissza az ellenség rohamait.

A németek azonban nemcsak frontálisan támadtak. A vasúti töltés felől, amelyet az első támadás során foglaltak el, egy Wehrmacht-zászlóalj vonult be Powisle területére, hogy ott beavatkozzék a harcscselekményekbe. A bejutást akadályozó egyik házat a levegőbe repítették. Romjai alatt elpusztult az egész védőőrség. Néhány órai harc után el-esetta Leszczyńska utca lángokban álló és az ellenséges tüzéség által rommá lőtt szakasza. A felkelők, akik nem számíthattak kegyelemre, a vég-sőkig harcoltak. Délután az ellenség fokozott erővel támadta a villanytelepet. A védők löszere fogyni kezdett. Róg őrnagy csoportjának helyzete igen nehézé vált. Az utolsó töltényeket is kiosztották, úgyhogy a parancsnokságnak most már a városnegyed kényszerű elhagyásával kellett számolnia. Cubryna százados felkelőivel a villanytelep romjai közül a töltés irányában kezdett visszavonulni. Konrad százados csoportja azonban megmaradt állásaiban, hogy védje a Tamka, a Smulikowski és a Dobra utca határolta térséget.

Szeptember 5-ről 6-ra virradó éjszaka Bór ezt táviratozta Londonba:
„*Löszereünk kifogyóban van!*”

A németek szeptember 6-án általános rohamra indultak az elpusztított és még mindig lángokban álló Powisle ellen. Az erős ellenséges egy-ségeket 40 rohamlöveg és három 380 mm-es hernyótalpas aknavető tá-mogatta. A végső erejével védekező városnegyed felszámolásában részt vett a nehéztüzéség, a sorozatvetők és a légierő is. A repülőgépek nem-csak bombákat dobtak le, hanem a lakosságot a városnegyed elhagyásá-ra felhívó röpcédulákat is. „*A német főparancsnokság garantálja, hogy Varsó egyetlen lakosának sem esik bántódása, ha önként elhagyja a várost!*” – ez volt a szövege az „Ultimátum Varsó város lakosaihoz!” című röp-lapoknak. Annak a lakosságnak ígérték ezt, amelynek minden oka meg-volt rá, hogy ne bízzék a német hóhérokban. Hiszen akárhová tették is be a lábukat, azonnal felhangzott a legyilkoltak jajgatása és a kivégző osztagok sortüze. „A lengyel lakosság tudja, hogy a német hadsereg egyedül a bolsevizmus ellen harcol. Azt, aki a továbbiakban hagyja, hogy a bolsevizmus eszközéként használják fel, függetlenül attól, hogy ez milyen jelszó alatt történik, minden lelkiismereti aggály nélkül fele-lősségre fogjuk vonni” – hangzott a továbbiakban a röplap.

Powisle védőit három oldalról támadták. A célokat a városnegyed fő-

lőtt köröző repülőgépeknek a Tamka utca 45/b. számú házban elrejtőzött mesterlövész vörös rakétákkal jelezte. A felkelők ezt az embert, bár-hogy keresték, nem tudták megtalálni. Az ellenséges fegyverek tüzeiben a lakosság most már pánikszerűen menekült Powiśléből a Belváros irányába. A megmaradt kis cók-mókját mentő tömeg a volt Staniewski Cirkusz romjai között, az Okólnikon gyülekezett, és arra várt, hogy bejuthasson az ugyancsak tűz alatt álló városrész belsejébe. Lángban állt a városrész fő közlekedési útja, a Tamka utca, mert egy zuhanóbombázó század bombákkal szórta tele. Bombák hullottak a cirkusz és a konzervatórium romjaira is. Powiśle védőinek – amikor a városrész fölött már a horogkeresztes német zászló lengett – vissza kellett verniük még a Nowy Świat elleni rohamot. A németek ugyanis az egyik oldalon, a Smolna utcán, közvetlenül a központi alagút torkolata mellett bevették a Szemészeti Intézet romjait, a másik oldalon pedig már eljutottak az Okólnikig, elfoglalták az egész frontszakaszt uraló Tamka utca 45/a. és 45/b. számú lakóházat. A felkelők csak akkor vonultak innen vissza, amikor elestek az Okólnik utca 5. és 5/a. számú lebombázott házai, valamint az ugyanott, a 9. szám alatt levő Krasieński Könyvtár, ahol felbecsülhetetlen értékű kéziratok váltak a lángok martalékává. Tüzérségi lövedékek gyújtották fel a felkelők Foksal utca 3–5. szám alatti kórházát. A felső emeleteken 80 sebesült égett meg, akiket már nem tudtak az épületből kimenteni.

A Foksal utcai barikádokat Nałęcz hadapród raja védte.

„A remegő tűzfényben ott, ahol eddig a barikád állt, szétdobált betonlapokat látok rendetlen zúrzavarban. Agyam lassan, lustán működik. Vajon sorozatvető volt-e vagy páncélöklő? A földről néhány alak emelkedik föl. Csak egy fekszik mozdulatlanul. A fejem zúg, és így inkább ösztönösen érzem, mintsem hallom a német vezényszavakat. A falhoz támaszkodom, felemelem a géppisztolyt. Lövök. Nagy megkönnyebbülést és hálát érzek ez iránt a holt tárgy iránt, hogy nem csalt meg. Nem ragadt be, most megint itt él a kezemben – írja visszaemlékezéseiben Stanisław Komornicki. – A náci már itt van mellettem. Az egyik kapualjból ugrott ki, és összezúzott járdalapok halmára esett. Kézigránátot dob. Tarzan is itt van. Rámutatok a sebesültekre, hogy vigye hátra őket. Szó nélkül eltűnik, lehetséges, hogy mond is valamit, de én nem hallom. Még mindig dübörög valami a fülemben, borzalmas zúgás! Arcomat hirtelen vakolattörmelék lepi el. Körülöttem, egészen közel hozzám golyók fúródznak mélyen a falba. A kapualjban keresek fedezéket. Újabb géppisztolysorozat, rövid, néhány lövés után meg-

szakad. A zárat visszahúzó. Hangtalanul csúszik hátra. A tár üres. Újat teszek be. Ez az utolsó. A szemem sarkából látom, hogyan futnak át a fiúk a Kopernikusz utca másik oldalára. Sebesülteket visznek. Tarzannak parancsot adok, hogy vonuljon vissza. Egy idő múlva már magam is ezt teszem. A Kopernikusz utcán jobban látok, több ház ég. A sarok mögött Tarzan térdel és tüzel. Pár pillanat, és már a másik oldalon vagyunk.”

Powisłe eleste és elpusztítása, a Belváros ellen irányuló támadások nem kis zavart okoztak a lengyel hatóságok soraiban. A Honi Minisztertanács táviratot, kétségbeesett hangú táviratot küldött Londonba, amelyben már előreveti árnyékát a város feladása:

„A birtokunkban lévő terület katasztrofális összeszűkülése, az élelmiszerek, a víz és a világítás hiánya, a lakosság végleges kimerülése, valamint az azonnali hatékony segítség hiánya miatt napirendre kell tűzni a további harcra való lemondás kérdését Varsóban.”

A németek ebben az időben azt javasolták a Lengyel Vöröskeresztnek, hogy tárgyaljanak a polgári lakosság kiürítéséről. Von dem Bach nem először tett kísérletet rá, hogy a felkelésnek békés eszközökkel veszen véget. Persze, nem a varsóiak sorsa érdekelte, hanem egyedül az, hogy felszámolja a lázadás tűzfészket a Visztula partján. Ennek érdekében több ízben küldött a felkelőkhöz lengyel foglyokat különböző javaslatokkal, akik természetesen nem tértek vissza. Az egyik fiatal leány, aki a hitleristák fogságába esett, egyenesen megtagadta a levél átadását, amikor megtudta, hogy az megadásra való felszólítást tartalmaz.

„Azon voltam, hogy a tárgyalásokat repülőgépekről ledobott röpcédulákkal támogassam; ezekben a polgári lakosságot a város elhagyására szólítottam fel – mondta von dem Bach Sawicki ügyész előtt tett vallomásaiban. – Azon iparkodtam, hogy felvegyem a kapcsolatot a mokotówi felkelő frontszakasz parancsnokával.”

Sawicki további kérdéseire Bach ehhez még a következőket fűzte hozzá: „Egész idő alatt arra törekedtem, hogy felvegyem a kapcsolatot. A felkelő frontszakaszok parancsnokaitól a választ írásban kaptam meg, mégpedig olyan hangnemben, amely tiszteletet ébresztett bennem ellemségeim iránt. Ami személy szerint engem illet, válaszaik rám nézve olyan sértőek voltak, hogy nem volt bátorságom azokat átadni fölötteseimnek, mert attól féltem, hogy haditörvényszék elé állítanak.”

Bór, mihelyt tudomást szerzett a hitleristák javaslatairól, kikérte a kormány megbízott véleményét. A német parancsnokságot a Lengyel Vöröskereszt képviselőjében Maria Tarnowska és Stanisław Wacho-

viak kereste fel. A lengyel küldöttség által folytatott tárgyalások eredményeképpen meghatározták a tűzszünet idejét és helyét, hogy ezzel lehetővé tegyék a varsóiaknak a város elhagyását. „Előre láttam, hogy a németeknek – az egész humanitárius akción kívül – még valami más, külön céljaik is vannak – írja Tadeusz Bór-Komorowski tábornok „Hadsereg a föld alatt” című könyvében. – Nem is csalódtam, mert a tárgyalások alkalmával von dem Bach tábornok törzskarának egyik tisztje parancsnokának nevében azt a javaslatot tette a Lengyel Vöröskereszt kiküldöttjének, hogy én is küldjek ki kellő felhatalmazással rendelkező katonai megbízottakat a német javaslatok meghallgatására. Úgy határoztam, hogy ezt a javaslatot nem utasítom el azonnal. Így azután a Lengyel Vöröskereszt képviselőinek és a német hatóságoknak legközelebbi tárgyalására, amelynek szeptember 9-én kellett volna sorra kerülnie, vezérkaromnak két tisztjét is kiküldtem.”

A Nemzeti Egység Tanácsa szavazattöbbséggel úgy döntött, hogy azonnal fel kell venni a tárgyalások fonalát a hitleristákkal. Bór tábornok viszont, aki Londonból olyan értelmű táviratot kapott, mely szertefoszlatta minden reményét a segítségre, Soból mérnökkel egyetértésben úgy határozott, hogy leteszi a fegyvert. Kijelölte megbízottait is Bogusławski alezredes – (Franciszek Herman) és Sas (Szász) hadnagy (Alfred Korczyński) személyében. Utóbbinak a jogász és a tolmács feladatait kellett volna ellátnia. Rohr tábornoknak 1944. szeptember 10-én a főiskolai diákokthoz épületében, a Narutowicz tér 10. szám alatt kellett volna fogadnia őket. A kormány megbízott ugyanakkor a következő nyilatkozatot küldte Londonba:

„Varsó magára hagyatva, majd hathetes harc után elesik. A Gdański pályaudvartól a Jerozolimski útig minden üszkös romokban hever. Mint-hogy nincs kilátásunk segítségre, meg kell adnunk magunkat.”

Amikor Monter parancsnok tudomást szerzett a kapituláció tervéről, hevesen ellenezte. Támogatták ebben a főparancsnokság más tisztjei is, így Grzegorz tábornok és Filip ezredes. Monter a végén megjegyezte:

– Ez teljes tragédia lenne!

Eközben azonban olyan események történtek, amelyek megváltoztatták a reménytelen helyzetet. Egyszerre megindult a front a Visztulánál. A londoni rádió pedig ahelyett, hogy mint húsz napon át tette, a varsóiak által annyira gyűlölt „A tüzek füstjével” kezdetű egyházi éneket sugározta volna, végre a „Nosza még egy mazurkára. . .” dallamát sugározta, ami ígéretet jelentett arra, hogy a szövetségesek légierije újra elindul Varsóba.

„Amikor én, alulírott, Varsó vezénylő tábornoka a mai napon, 1944. szeptember 5-én meglátogattam néhányat azok közül a kórházak közül, amelyeket parancsomra a polgári lakosság számára Varsó nyugati részeiben rendeztek be, megkérdezve a betegeket, hogy tulajdonképpen miért nem hagyták el már korábban a bombázott terepet, és miért nem távoztak nyugalmasabb városrészekbe, a következő választ kaptam: A polgári lakosság félt a német repülőgépektől és attól, hogy a német katonák löni fognak rá.”

A rossz lengyelséggel írt, megtévesztő és ugyanakkor cinikus röpcédulák bombákkal együtt hullottak a városra. Ezekben von dem Bach, ha a szavak mögött is, de végső soron beismerte, hogy alárendeltjei gyilkolják a polgári lakosságot. Maga az aláírása – „SS-Obergruppenführer i General Policji” – sem igen lehetett ösztönzés vagy biztosíték azoknak a szemében, akik az átélt szenvedések hatása alatt úgy határoztak, hogy elhagyják Varsót, és a németek kényére-kedvére megadják magukat. Von dem Bach ebben a szeptember 8-ról keltezett röplapban így írt még: *„A lengyel fél azzal a javaslattal jött, hogy határozzam meg a napnak egy olyan időpontját, amelyben mindkét fél megszüntetné a tüzet, vagyis amikor a harcban részt nem vevő lakosság minden bizonnyal tömegesen elhagyhatná a várost. Emberi érzésektől vezettetve és felelősségemnek tudatában közös Istenünk iránt, parancsot adok az alám rendelt összes varsói egységeknek, hogy szeptember 9-én és 10-én reggel 6 órától 8 óráig szüntessék be a tüzelést, és ezzel a legszélesebb tömegeknek tegyék lehetővé a város biztonságos elhagyását.”*

Von dem Bach aláírása alatt fekete keretben menlevelet, „Passierschein”-t lehetett látni a hitleri „varjúval”, vagyis a karmai között horogkeresztet tartó német sassal.

De vajon fordulatot jelentett-e ez a lengyel-német viszonyban? Talán annak az embernek az álláspontját kívánta kifejezni, aki Hitler előtt

felelős volt a felkelés vérbe fojtásáért? „Ahhoz, hogy valóban megértsük ennek a dokumentumnak, az egész rölapakciónak az értelmét, és egyúttal von dem Bach szerepét is a felkelésben, tudnunk kell a következőket: a németeknek, tekintettel akkori katonai gyengeségükre és azokra a *roppant* nehézségekre, amelyekkel a felkelés erőszakos elfojtásakor találták szembe magukat, más eszközökhöz kellett folyamodniuk – jelentette ki Jerzy Kirchmayer tábornok abban az interjúban, amely 1946. szeptember 10-én jelent meg a Lengyel Néphadsereg *Polska Zbrojna* című lapjában. – Ne legyünk naivak és ne gondoljuk, hogy a németek abban az esetben, ha a felkelést erővel el tudták volna nyomni, röpcédulaszórással játszadoztak volna vagy azzal, hogy Tarnowska grófnő útján felveszik a tárgyalásokat Bórral, vagy hogy hagyják az átvonulást a föld alatt. Hiszen az az 1. számú parancs, amelyet Himmler akkor adott ki, amikor tudomást szerzett a felkelés kitöréséről, már úgy szólt, hogy Varsót és a varsóiakat el kell pusztítani. Hiszen az augusztus 1-e és 8-a közötti napokban valójában már e parancsot igyekeztek végrehajtani. Mi történt tehát, hogy von dem Bach most egyszerre új módszerekkel jelentkezett? Vajon azért kezdett-e el más húrokat pengetni, mert Mikołajczyk Moszkvába repült, vagy pedig azért, mert a felkelők ellen bevett német erők nem látszottak elegendőnek Varsó kiirtásához és elpusztításához, csupán arra voltak elégségesek, hogy Wolában tömegmészárlást, a Zieleniakon pedig erőszakos cselekményeket kövessenek el?”

Kirchmayer tábornok, a felkelés kiváló történetírója többször is nyilatkozott erről a kérdésről. „A varsói felkelés” („*Powstanie warszawskie*”) című kiváló művében e kérdéseket főképpen hadműveleti szempontból tárgyalta. Ebben az interjúban még a következőket mondja: „Von dem Bach, akinek teljesen szabad keze volt az eljárási módszereket illetően, nem rendelkezett kellő erővel, s úgy döntött, hogy Varsót a Bórral való megegyezéssel és a kapituláció kikényszerítésével fogja pacifikálni. A csalétek a felkelők elleni harcban addig alkalmazott módszerek megváltoztatása és a versailles-i békefeltételekkel való zsonglörködés lett volna. Éppen ezért történhetett, hogy a partizánok felszámolásának ez a specialistája, a millió gyilkos között is hirhedt gyilkos, von dem Bach, könnyen találhatott olyan, látszatra helytálló kifogásokat, amelyek őt, amikor szembekerült Sawicki ügyéssel, kezében olajágot vivő igazságos embernek tüntették fel. Ez volt az oka annak is, hogy Varsó kapitulációja után azonnal lemondott. Eljátszotta epizód szerepét, és a színpadon átadta a helyét régi ismerősünknek, dr. Fischernek, aki ismét kipróbált repertoárjával jött. Könnyen megérthetjük, hogy Fischer

számára, aki két hónapig Sochaczewből hallgatta von dem Bachnak a főkormányzóságban eddig még sohasem hallott trilláit, a »neue Polenpolitik« szakasza kezdődött el ezzel. Az egyik véreb után a falkából ismét elszabadították a másikat. És tanuljuk meg a német tolvajnyelvet: azt írják, hogy új »Polenpolitik«, de úgy kell olvasni, hogy régi »Polenmord«”*

Szeptember 10-én, vasárnap, valóban megszűnt a lövöldözés a városban, és elgondolkoztató csönd állott be. Csak mintha a Visztulán túlról hozná a szél a távoli ágyúzás hangjait. A főiskolai diákonthon épületében Rohr tábornok hiába várt Bór megbízottaira – helyettük levelet kapott, amelyben a lengyelek a kapitulációs tárgyalások szándékos elhúzására mutató új feltételeket állítottak fel. A németekhez csak kevés civil ment át; a tömegek, amelyekre számítottak, elmaradtak. A varsóiak, akik megjelentek, felemelt kezükben fehér zászlócskákat tartva jelentkeztek. Magukkal vitték kis motyójukat, azt, amit meg akartak menteni a tűzvész-től. A kijelölt óra elmúlt, a kis csoport az Augusztus 6-a utcában, a műegyetem falai alatt gyülekezett. Pár percre rá már tűzáradat választotta őket el a várostól. A németek fokozott erővel csaptak le a Belvárosra, de a felkelő egységek elkeseredett ellenállásába ütköztek. Az ember tegnap még azt hitte volna, hogy a lengyel védelem a legkisebb támadásra is összeomlik, hiszen a Belváros kemény harcokban még össze nem kovácsolódott védőit nem jellemezte az a pszichikai ellenállóképesség, amiről az Óváros tett tanúbizonyságot. A lengyel katonákat azonban egyszerre új szellem töltötte el. Reménykedtek valamiben? Igen, a Visztula túlsó partjáról jövő segítségben!

„»Bulgária hadat üzent a németeknek!«, »Tito marsall csapatai és a Vörös Hadsereg egységei Jugoszláviában offenzívába kezdtek a németek ellen!«, »A szlovák felkelők bevették Zsolna városát!« – futottam végig az éppen most érkezett újság címeit – írja „Itt a halál járt” című visszaemlékezéseiben Bronisław Troński. – Minden arra mutatott, hogy a hitleri Németország veresége elkerülhetetlen. Nem tudjuk, honnan terjedt el a pincelakók között az a hír, hogy a németek hangulata egyre rosszabb, hogy napról napra várják a teljes összeomlást, hogy Var-sóban harcoló egységeiknél napirenden vannak a szökések. Ezek a hírek, még ha célzatosan terjesztették is őket, bizonyos fokig segítettek enyhíteni mind a polgári lakosság, mind pedig a katonák körében egyre

* „Régi” és „új” „Polenpolitik”: utalás egyben arra is, hogy a XIX. század végén, a XX. század elején a német imperializmus váltakozó módszerekkel próbálta teljesen rabbá tenni, elnémetesíteni Lengyelországot.

fokozódó kimerültséget. A negyven napja tartó ellenállás az egyre nagyobb technikai fölényben levő ellenséggel szemben, az immár negyven napja tartó hallatlan áldozatkészség és szenvedés, amikor minden pillanat halált és pusztulást hozott, a negyven napi reménykedés, amely időnként teljes kétségbeesésbe csapott át, már kikezdte az emberek ellenállóerejét.”

Ezen a szeptemberi vasárnapon a németek megkísérelték, hogy meglephetik a Belváros északi részeibe, és a felkelőket hirtelen, de mindenekelőtt erős rohammal rákényszerítsék a megadási feltételek elfogadására. Mivel minden jel arra mutatott, hogy a front a Visztulánál megmozdult, és hogy az oroszok offenzívába mentek át, a németeknek minden egyes nap értékes volt. „Azok a fiúk, akik őráratból tértek vissza, azt a hírt hozták, hogy a szovjet tüzéség megállás nélkül egész hosszában lövi a Miedzeszyński-sáncot és a Poniatowski-híd térségét. Egyáltalán nem meglepő, hogy ez a hír általános izgalmat váltott ki. Annál is inkább, mert Czerniaków fölött nemegyszer átrepültek a »Messerschmitteket« üldöző szovjet gépek. Az egyik német gép a Visztula felett erős zúgással visszafordult, láthatóan félelmében, mert törzsével majdnemhogy a háztetőket súrolta” – jegyezte fel Troński a naplójában.

A németek a Nowy Świat egész szakaszán támadtak. A felkelők parancsnoka itt Gozdawa százados volt. Egységeiket nemcsak gyalogság rohamozta meg, hanem rohamlövegek is lőtték, ők viszont kénytelenek voltak minden tölténnyel takarékoskodni. A legszörnyűbb helyzet a Chmielna utca 10. és a Górski utca 1–3. számú házaknál alakult ki, ahol Gozdawa csoportja roppant veszteségeket szenvedett. Prus százados, a kitörésre rendelt század parancsnoka, azt a parancsot kapta Tunguz ezredestől, egy félkarú hadirokkanttól, aki a sebesült Sosna őrnagyot helyettesítette, hogy az állást minden áron tartsa. „Visszavonulás csak hordágyakon.” Már nemcsak minden egyes házért folyt a harc, hanem majdnem minden egyes helyiségért. A felkelők a Nowy Świat 19. szám alatti Colosseum Mozi helyiségében védekeztek. A németeknek sikerült a Nowy Świat utcáról egy borozó pincéin keresztül a falak áttörésével átjutniuk a Bracka utcába. Ahol csak megjelentek, a halál aratott; kivégezték a Honi Hadsereg foglyul ejtett katonáit is meg a polgári lakosokat is. A Chmielna utcában egy rohamlöveg tüzeiben elesett az első barikád. A németek elfoglaltak két további házat, a 10. számú házban azonban a „Gozdawa” csoport ellenállásába ütköztek. A harc olyan elkeseredett volt, hogy a felkelők ellentámadása a németeket kiszorította a ház első emeletéről, amelyet korábban már elfoglaltak. A Napóleon

tér környékén Prus százados százada a Warecka utca 11. számú házat védte, de nem tudta tartani, mivel a németek felmásztak az emeletre. A felkelők visszavonulásuk során felgyújtották a házat. A „Kiliński” zászlóalj a Górski utcán túlerőben levő ellenséggel harcolt, de segítségére jött Bolesta százados óvárosi, egykor gépesített osztaga 12 katonájával. A sikeres ellentámadás kiszorította a németeket állásukból, bár úgy látszott, hogy a lengyelek nem tudják már tartani magukat. „Hajnaltól egészen késő éjszakáig hordták a szállásra a sebesült katonákat és az elesettek szétépett tetemeit. Az elesetteket közös sírba temették, amelyen arra utaló feliratot helyeztek el, hogy itt az Óváros hősei nyugsznak – írja Ognisty százados a „Gozdawa” csoportból. – Ötven százelekos veszteség egyetlen napon – ez szörnyű! Ennyi bátor katona esett el, és ennyi sebesült volt kénytelen kikapcsolódni a további harcokból. A parancsnoki szálláson körös-körül sebesültek jajgattak. Mindenütt érezhető volt a vér szaga.”

A Belváros egyéb frontszakaszain sem volt jobb a helyzet. A Postai pályaudvar térségét rohamlövegek vették ösztűz alá, a Jerozolimski sugárút és a Marszałkowska utca kereszteződésénél pedig a németek több helyen kiverték a Żywiec Vendéglő falát, és behatoltak a Marszałkowska 100. számú házába. Az erős ellenséges egység erről a kiindulási pontról benyomult a Widok utca sarkán álló, szomszédos, 102. számú házba, és azt elfoglalva rohamot intézett a Bacchus Vendéglő ellen, amely szintén német kézre került. Az épületek belsejében és a helyiségekben elkeseredett harc dúlt, a „Kiliński” zászlóalj nyolcadik századának ellentámadását nem kísérte siker. A lengyelek három házat vesztek. Az egész háztömb a németek kezére került, ami azzal fenyegetett, hogy innen rohamokat intéznek a szomszédos lakóházak ellen. A lengyelek barikádot emeltek a Widok utcán keresztbe, a 23. számú ház előtt.

A németek e támadásokkal nem értek el olyan sikereket, mint várták. A felkelők elkeseredetten harcoltak. A belvárosi katonák méltó fegyvertársai lettek az óvárosiaknak. Az egy hét óta szünet nélkül támadott, csaknem teljesen elpusztított Belváros egyik legnehezebb napját élte át. A felkelőknek csak roppant áldozatok árán sikerült feltartóztatniuk a két irányból előretörni akaró németeket, akik a Jerozolimskin igyekeztek elfoglalni a háztömböket, hogy a Belváros északi részét ezzel teljesen elvágják déli részétől. A németek egyúttal bosszút akartak állni a kapitulációs feltételek elutasításáért, és az is felbőszítette őket, hogy a városiak közül csak oly kevesen voltak hajlandók elhagyni a várost. Most már minden lehetőséget megragadtak arra, hogy elfojtsák a felkelést.

Még azt is megtették, hogy a csatornákon keresztül álfelkelőket küldtek át különböző élelmiszerekkel a Belvárosba azzal a megbízással, hogy terjesszenek különböző álhíreket, és egyúttal kémleljék ki a lakosság hangulatát. Erre Monter parancsnok is felhívta a figyelmet éppen szeptember 10-én kiadott parancsában.

„Drága katonáim!

Az ellenség sok piszkos provokátort dobott át az általunk megszállva tartott területekre, akik hamis rémhíreket terjesztenek Bór megfutamodásáról, Monter haláláról, a további harc reménytelen voltáról stb. Ismerjük ezeket a fogásokat még 1939-ből. Felhívlak Titeket, hős katonáim, akik hat hét óta részt vesztek a harcokban – őrizzétek meg nyugalmatokat és belső fegyelmezettségeteket. Higgyetek mélyen abban, hogy a parancsnokság nem csal meg benneteket, hogy mindenkire gondol. A kívülről jövő segítség megérkezéséig legfeljebb 4–5 nap van még hátra.”

Éppen az ebbe a segítségbe vetett remény tartotta a lelket a Belváros katonáiban. A város fölött szovjet vadászgépek jelentek meg, amelyek Czerniaków légiteréből négy hitlerista bombázót űztek ki. Elhallgatott a legnehezebb vasúti mozsárágyú, amelyre Okęcie közelében bombákat dobtak. Délután mindenki szeme láttára légi harc játszódott le: négy szovjet vadászgép megtámadott nyolc német bombázót. A lelőtt német bombázó nagy füstfelhővel zuhant a Łazienki-parkra. Mielőtt pedig leszállt volna az este, három német bombázó gyulladt ki Praga fölött a szovjet vadászgépek támadása folytán.

A londoni rádió a „Nosza még egy mazurkára . . .” dallamát sugározta, ami jeladás volt arra, hogy Varsó az éjszaka segítséget kap a levegőből.

Nyomban ezután a londoni rádióban angol nyelven beolvasták a brit kormány nyilatkozatát, amelyben felelősségre vonják a németeket a felkelés idején elkövetett bűncselekményekért: „Őfelsége Kormánya tudomást szerzett azokról a tragikus szenvedésekről és nehézségekről, amelyeknek Varsó polgári lakossága volt kitéve a lengyel fővárosban folyó harcok során” – hangzott a nyilatkozat. – Az angolok emlékeztettek arra, hogy nemcsak férfiak, hanem nők és gyermekek, sebesültek és betegek is áldozatul estek a német barbarizmusnak, hogy fedezet gyanánt hajtották őket a harckocsik előtt, védelmül a lengyel egységekkel szemben. Őfelsége Kormánya „kötelességének érzi, hogy közzé tegye ezt a figyelmeztetést most, amikor a németek által a polgári lakossággal szemben elkövetett bűncselekményekről van szó. Meg fog tenni min-

dent, ami erejében áll, hogy a vétkesek – bárkik legyenek – bűncselekményeikért feleljenek.”

Vajon Őfelsége Kormánya elfeledkezett ezekről az 1944. szeptember 9-én tett ígéreteiről, amikor a háború után szabadon bocsátotta Varsó hóhérait: von dem Bachot, Reinefarthot és Dirlewangert?

Varsóban azonban egyre kevesebben hallgatták a londoni rádiót. Az emberek kelet felé figyeltek. „Ezen a napon történt valami, amire már hat hete vártunk. A Visztula másik partján hatalmas dörgéssel megszólalt a tüzérség, a város fölött pedig szovjet repülőgépek jelentek meg. Ezen felül ígéretet kaptunk arra is, hogy hamarosan nagy amerikai légi kötelék érkezik segítségünkre.” – Bór-Komorowski tábornok „Hadsereg a föld alatt” című könyvéből idézek. Bór ezután így folytatja: „Ezt az éjszakát a vezérkar valamennyi tagjával együtt nagy idegfeszültségben töltöttem. Figyeltük, hogy továbbra is tart-e a tűzorkán. Reggelre a szovjet ágyúk dörgése határozottan közelebből hangzott már, délután fél 3-kor pedig lehulltak az első szovjet lövedékek Pragára, sok tüzet okozva. Egyidejűleg megjelentek Varsó fölött az orosz vadászgépek, és elűzték a Luftwaffe gépeit. Nem volt kétséges, hogy megkezdődött a szovjet támadás Praga ellen.”

Ugyanaznap Ognisty százados a következőket jegyezte fel:

„Hosszú várakozás után végre meghallottuk a tüzérség és a »Katyusák« tüzelését. Ez annyira visszaadta a katonák lelkierejét, hogy sokan lemondtak az alvásról, csak hogy figyelhessék a tűzijátékra emlékeztető, lövedékekkel teleszórt eget.”

Ebben a helyzetben a legnagyobb jelentőségre – természetesen – a Visztula menti frontszakaszok tettek szert: Żoliborz, Felső-Czerniaków és Sielce. Ez az utóbbi település Felső-Czerniakówtól dél felől biztosította, úgyhogy a németeknek ahhoz, hogy támadást indítsanak azon földdarabka birtokáért, amelyen hídfőállást építhetnek ki maguknak, mindenekelőtt az e városrészt védő lengyel erőket kellett felszámolniuk.

Ilyen vagy hasonló feladatot kapott Rohr tábornok, aki azonban Sadyba elfoglalása után úgy vélte, hogy nem állnak rendelkezésére olyan egységek, amelyekkel a támadást eredményesen végrehajtaná. Sielce és Alsó-Mokotów védelme meggyőzte őt arról, hogy nem remélheti az V. kerület gyors elfoglalását. A német tervek szerint az Óváros bevételét Reinefarth tábornok csoportja által azonnal követnie kellett volna Rohr tábornok támadásának Mokotów ellen, hiszen Mokotów akadályozta a németeket abban, hogy megfelelően kibontakoztassák támadásukat Powiśle ellen. Rohr tehát összevonta a feladat végrehajtásához szüksé-

ges erőket. Egységeinek állománya szeptember 9-én 8500 katonára és rendőrre, két harckocsiszázadra és kilenc löveg volt. Még aznap megkezdődött a német támadás az V. kerület felkelői ellen.

A Sadyba birtokáért folytatott harcok során a V. kerület parancsnoka, Bruno őrnagy lemondott. Helyére Karol alezredes Waligóra alezredest (Remigiusz Adam Grocholskit) állította, aki a mokotówi illegális szervezkedésben festőművészként álcázta magát.

Az övezet fő erőit két zászlóalj alkotta, egyrészt Janusz százados „Oaza” zászlóalja, másrészt pedig Garda lovaskapitány „Rys” zászlóalja. Ezek az egységek már a felkelés idején alakultak meg, s így nem voltak konspirációs hagyományaik. Waligóra alezredes mintegy ezer katonára fölött parancsnokolt, mert e két zászlóalj mellett neki volt alárendelve még a „Jeleń” egység, a „Granat” tüzérségi csoport, Michał hadnagy rohamosztaga és néhány további egység is. A frontszakasz 2,5 kilométerre nyúlt, széthúzva a Dolna utcán egészen a Belwederska utcáig, sőt még azon túl is. A terep csak gyéren volt beépítve, tehát igen nehéz volt tartani. A németek szeptember 9-én – tüzérségi előkészítés után – a Podchorążych utcai kaszárnyák irányából támadtak, és a lengyeleket kiszorították állásaikból. Utóbbiaknak azonban sikerült feltartaniuk a támadást, úgyhogy a Chelmska utca és a szomszédos utcák a kezükön maradtak, sőt elfoglalták a Stępiński utcai üzemekeket is. A felkelők egységei másnap kihasználták a harc némi csillapodását, és megerősítették állásaikat. Szeptember 11-én egy német zászlóalj, kétórás tüzérségi előkészítés után, támadásba kezdett, de Garda lovaskapitány egységei visszaverték. A németek 10 harckocsi és két rohamlöveg fedezete alatt elérték ugyan a lengyel állásokat, s közelharc bontakozott ki, ám végül mégis vissza kellett vonulniuk. A harc egészen az esti órákig tartott. A németek több ponton támadtak, de nem tudták megtörni a lengyel védelmet. Az Idzikowski utcán 15 lengyel polgári személyt agyonlőttek, mégpedig olyanokat, akik von dem Bach röpcéduláinak tartalmához híven arra igyekeztek, hogy kikerüljenek a felkelők állásai közül. Waligóra alezredes éjszaka rátört ugyan a németekre, de a meglepetés nem sikerült. A Bruhn Werke gyárfalai alatt abban a pillanatban, amikor egységet rohamra vezényelte, elesett a diverziós osztag parancsnoka, Waldemar hadnagy. A „Jeleń” egységhez tartozó szakaszt a gyárban elvágták, és úgy harcolt tovább, hogy a falon átdobálta kézigránátjait az ellenségre.

A kritikus időpont Sielcében a szeptember 13-ról 14-re virradó éjszaka következett be, amikor Garda kapitányt egy légitámadás során

betemette a törmelék, és a németek a felkelők két ellenállási pontját elpusztították. Garda ugyan kikerült valahogy a törmelék alól, ám komoly zúzódásokat szenvedett. Végőskig kimerült katonái, lőszer nélkül, alig tudtak ellenállni a németek szüntelen rohamainak. Ugyanakkor újabb támadással kellett számolni.

Felső-Czerniakówban néhány napig viszonylagos csend uralkodott, úgyhogy Radosław oda vezényelt katonái legalább kissé kipihenheték magukat. Mintegy ötszázan voltak, mert még további óvárosi felkelők is csatlakoztak hozzájuk: egyrészt Leśnik csoportjának katonái, másrészt a 104. század maradványai Nałęcz hadapróddal az élükön, 14 hadapród és katonák. „Amikor végre kijutottunk a föld alatti átjáróból a Társadalombiztosító Intézet épületében, majd kiléptünk a Czerniakowska és a Rozbrat utca sarkára, úgy tűnt, mintha valamiféle elvarázsolt tájon járnánk. Az ember egyszerűen nem tudta elhinni, hogy van még Varsóban valahol ilyen nyugodt zug – jegyezte fel lelkesen Nałęcz hadapród. – Az első egység, amellyel találkoztunk, háromszínű karszalagot viselt: Stanko hadnagy szlovákjai voltak. Éppen egy levágott ló húsán osztozkodtak, és bennünket is megtiszteltek egy jó darabbal.”

Az óvárosi katonák fegyverzete a többi egység katonái között kifejezetten csodálatot keltett. Az élelemmel – Nałęcz elragadtatása ellenére – már rosszabbul álltak a dolgok. Erről egyébként ő maga is megemlékezik: „A fiúk egyre gyakrabban emlegetik a régi szép időket. Ebből a szempontból minden egyes városnegyednek megvolt a maga specialitása. Az Óvárosban ott volt a vörösbor a »Ferde Lámpás« pincéből, a kockacukor a Stawkiról és a celofánba csomagolt »pumpernickel« kenyér az Értékpapírgyárban berendezett raktárakból. Powiślén csokoládétörmelék volt bővíben a Fuchs-gyárból. Itt pedig a »Społem« Szövetkezet főképp makarónit és lekvárt tartalmazó raktárai jelentették az élelmezés alapját.”

A németek szeptember 11-én csaptak le arra a városnegyedre, amely addig „nyugodt zugnak” tűnt. A lengyelek a Ludna utcától egészen a Łazienkowska utcáig terjedő háztömbökben tartották magukat. A felkelők száma mintegy 1100-ra rúgott, de Kryska százados zászlóaljának fegyverzete nagyon szűkös volt, és ami a lőszert illeti, a helyzet egyenesen tragikusan alakult. A német parancsnokság északról Reinefarth tábornok csoportjának kb. 2500 katonából álló részét vezényelte Felső-Czerniakówba, nevezetesen két zászlóaljat Dirlewangernak az Óvárosért folyó harcokban már jól megritkított dandárjából, négy muzulmán zászlóaljat és egy tábori csendőr-zászlóaljat. Mindezeket az egységeket

két harckocsizó század, rohamlövegek és a légelhárító tüzérség egy ütege támogatta. Délről a németek viszont Rohr tábornok katonáit vetették harcba. A német biztonsági rendőrségnek Rodewald alezredes parancsnoksága alá tartozó és a töltésen állomásozó csoportja szintén segítette a támadást.

Ezt a hatalmas támadást egyrészt tüzérségi előkészítés, másrészt pedig a Łazienkowska utcai templom bombázása vezette be. A templomban a felkelők egyik kórházának lábadozó betegei tartózkodtak. A németek ezzel egyidejűleg a Czerniakowska utcai szivattyútelep, valamint a Łazienkowska és a Myśliwiecka utcák sarkán álló Cserkészház irányából is támadtak. A legkritikusabb frontszakasz azonban a Szt. Lázár Kórház területén és a Książęca utcában alakult ki. Ez az utóbbi kapcsolta össze a többi városrészt a Belváros déli részével. A lengyelek mindenütt visszaverték a támadásokat, és csak másnap kezdtek állásaikból visszavonulni. Az egész övezet lángokban állt, a németek fentről – a Szejmtől és a Hadtörténeti Múzeumtól, valamint a Poniatowski-hídról – lőtték a felkelőket nehézgéppuskákkal és gránátvetőkkel, s így keresztűz alá vették őket. A házak fölött német repülőgépek jelentek meg, a Visztulán pedig egy ágyúnaszád úszott. Felbőgtek a sorozatvetők, s az elenség a czerniakówi kikötőt heves tűz alá vette.

A lengyelek a nehéz körülmények között sem adták fel állásaikat. A németek viszont sikereket értek el a Łazienkowska utca nyugati szakaszán, amelyet egészen a templomig elfoglaltak. A lengyeleknek a támadás nagy veszteségeket okozott. Radosław katonái a Książęca utcánál visszaverték Dirlewanger bűnözőinek rohamait. A „Czata” harcosait a „Parasol” egyik százada segítette, amelynek 21 éves parancsnoka, Jeremi hadnagy megsebesült. „A Czerniakowska utca 225. számú ház, amelyben Andrzej Morro foglalt állást, rövid idő alatt az egyetlen ház lett ebben az övezetben, amelyet a német légierő nem tisztelt meg bombáival – írja Aleksander Kamiński a „Zośka és Parasol”-ban. – Andrzej szigorúan megparancsolta, hogy a katonák minden légiriadónál kereszenek menedéket a légoltalmi árkokban, és ezzel megint bebizonyította, milyen „jó az orra”. Az egyik legközelebbi légiriadónál, alighogy a Czerniakowska 225. számú ház védői beugrottak az árokba, hozzájuk igen közel hatalmas robbanás reszkettette meg a levegőt. Elborította őket a leomló ház törmeléke, de senki sem veszett közülük oda. Amikor a porfelhő elhúzódott, azonnal hozzákezdtek a pincében betemetett lakók kiásásához.”

Felső-Czerniaków lassan kezdett az Óvárosra emlékeztetni. Az égő

házak megrepedtek, a falak a kövezetre omlottak, a felkelőknek a romok között kellett védekezniük.

Szeptember 13-án olyan esemény történt, amely bizonyos fokig megpecsételte a felkelés további sorsát: Felső-Czerniakówt elvágták, elszigetelték a többi városrésztől.

Az Óváros és Powisle eleste után a Visztula mentén a felkelőknek csak néhány, különálló ellenállási pontja maradt. Żoliborzban ilyen volt a közvetlenül a folyó mellett fekvő Marymont. Mokotówban pedig a Sielce birtokáért folytatott harcnak nemcsak helyi jelentősége volt. Igaz ugyan, hogy a felkelő egységek a Visztulától legalább két kilométer távolságban voltak, ugyanakkor azonban egy fontos part menti közlekedési utat védtek – a Czerniakowskát –, és nem engedték meg, hogy a németek Felső-Czerniaków irányában támadást indítsanak. Ebben a helyzetben végül is Felső-Czerniaków övezete vált a legfontosabb harcterré, mert közvetlenül a Visztula partján feküdt. Mindaddig, amíg a Książęca utcán keresztül összeköttetése volt a Belváros déli részével, még esetleges segélycsapatokra is számíthatott.

Von dem Bach hadteste már 25 000 katonát számlált: Himmler parancsára megerősítették a 17., a 23. és a 34. rendőrezreddel, valamint számos segédzászlóaljjal. Vormann tábornok, nem törődve a németek veszélyeztetettségével Praga térségében, a Żoliborzot védő felkelők elleni harcba bevetette a 25. páncélosadosztályt. A Belváros déli részében az ellenség olyan cselekményekbe kezdett, amelyeknek célja a Felső-Czerniakówban harcoló felkelők elvágása volt. Rodewald csoportjának egységei támadásba lendültek, s „góliátokkal” a levegőbe röpítették a Senatorska utcai barikádot. A németeknek sikerült a felkelőket a töltésnél majdnem minden állásukból kivetniük, és elérniük a Książęca utcát. Csak Reda százados százada tudta tartani magát, bár a németek az általa elfoglalt épületet is erősen lőtték. Majd a Nemzeti Múzeumból a Szt. Lázár Kórházat rohamozták meg. A „keleti muzulmánok” öt rohamlőveggel támogatott zászlóalja egyórás harc után a Smolna utca irányából elérte a töltést; délen viszont, zuhanóbombázók támadása után, a felkelőket megtizedelve, az ellenség szeptember 13-án elfoglalta a Książęca utcát. A lengyelek a 7. számú házban még védekeztek, az azonban, ami eldöntötte Felső-Czerniaków későbbi elestét, megtörtént: a városrészt a németek elvágták a Belvárostól.

A németek mint a fúriák mentek rohamra. Igen nehéz helyzetben voltak. Már tudomásukra juthatott, hogy az oroszok hozzákezdtek a pragai hídfő felszámolásához, s bár védőit megerősítették Kállner ve-

zérőrnagy 19. páncélos hadosztályával, nem lehetett kétséges a hídfő eleste. A 73. német hadosztály és az 1131. dandár vereséget szenvedett. Maradványaik rendetlenül vonultak vissza, és arra törekedtek, hogy mielőbb elérjék a Poniatowski-hidat. A 47. szovjet hadsereg csapatai – ennek kötelékébe tartozott az 1. lengyel hadsereg, valamint a 76. és a 19. lövészhadosztály – eredményesen támadtak, a 19. német páncélos-hadosztály ellenakcióit viszont nem kísérte a várt siker. Az a körülmény, hogy a szétvert német egységek kis csoportokra bomolva Praga különböző részeiben védekeztek, megnehezítette a németeknek, hogy kialakítsák új védelmi vonalukat. Ez a védelmi vonal most már egyedül a Visztula bal partján húzódhatott.

„A valódi történelmi helyzetet tekintve a németek Varsó térségében ekkor kerültek először valóban válságba. S ha a Honi Hadsereg főparancsnoksága válságosnak vélte látni augusztus 1-ét és az azt követő néhány napot, döntő hibát követett el” – írja erről a kérdésről Kirchmayer tábornok „A varsói felkelés” című könyvében.

A Népi Hadsereg azzal a céllal, hogy tájékoztassa a felkelők helyzetéről egyrészt a Vörös Hadsereget, másrészt az új lengyel haderő Lublinban székelő parancsnokságát, két összekötőnőt dobott át a Visztula másik partjára: Janina Balcerzakot és Helena Jaworskát. A Népi Hadsereg katonáinak segítségével csónakon átjutottak Saska Kępába, ahonnan Grochównak vették útjukat, hogy átjussanak a frontvonalon. Nagy szerencsájük volt. Az erős tűz ellenére is sikerült eljutniuk az orosz állásokhoz. Az oroszok meglepődve nézték a két fiatal leányt, akik tört orosz nyelven így szóltak: „Futárok vagyunk. A lengyel hadsereghez akarunk menni. Vigyetek a parancsnokokhoz.”

Az ezredes, aki elé vezették őket, hosszú ideig csóválta a fejét, míg végre megszólalt: „Nem jól csináltatok, nem jól! Nem fogjuk tudni hamar bevenni Varsót!” Míg a leányok a szovjet parancsnokságon tartózkodtak, megérkezett Ignacy Loga-Sowiński ezredes, s magával vitte őket Lublinba. Annak ellenére, hogy éjjel tájban érkeztek meg, azonnal bevezették őket Żymierski vezérezredeshez és a vezérkar főnökéhez, Marian Spychalski ezredeshez, hogy tájékoztatást kapjanak tőlük a harcoló Varsó helyzetéről. Másnap reggel, szeptember 13-án Helena Jaworska Żymierski tábornokkal együtt Rokosszovszkij marsallhoz, az 1. Belorusz Front parancsnokához ment. A Vörös Hadsereg és a lublini lengyel hatóságok így megtudták, hogy Varsó pusztulóban van. A szovjet légierő parancsot kapott, hogy azonnal siessen a város megsegítésére.

Két nappal később a felkelő Varsó egyik újságjában a következő közlemény jelent meg:

„A szovjet légierő 13-ról 14-re virradó éjszaka a harcoló Varsó számára 30 tonna élelmiszert, 1200 kézigránátot, valamint 80 000 darab töltenyt dobott le. Az akció este 9,00 órától reggel 6,00 óráig tartott, és azt 282 repülőgép hajtotta végre. Ledobásokra három helyen került sor: Żoliborzban, a Belvárosban és Czerniakówban.”

Szeptember 13-a az utóbb említett városrész védői számára rendkívül nehéz nap volt. Az ellenséges gépek ék alakban óvatosan húztak el a házak fölött, és mélyrepülésben sietve szabadultak meg bombaterhüktől. A Czerniakowska utca és a Solec utca eleje romhalmazzá vált. A Łazienkowska és a Zagóra utcák közötti területen pedig egyetlen emeletes ház maradt épen, a Łazienkowska 15. számú.

A czerniakówi kikötő az ellenség kezére került. A felkelők kezdtek kifogni a lőszerből. A németek a Ludna utcára összpontosították támadásukat, ahol Dirlewanger bűnözői benyomultak a városi gázművek telepére, és onnan indultak tovább a Társadalombiztosító Intézet épülete ellen, amelyet Księżyc alhadnagy szakasza védett a „Zośka” zászlóaljából. A déli órákban a gázgyári telepről már két rohamlöveg lőtte a felkelők állását, és tüzet okozott.

A nehézgéppuskák tüze lehetetlenné tette, hogy a felkelők kijussanak a Társadalombiztosító épületéből. Délután 5 órakor a bombák részben lerombolták a házat. Mintegy 60 sebesült és beteg égett el élve. A személyzet a kórházat szakadatlan tűzben ürítette ki. Ellentámadásra nem volt lehetőség, mert ezt a sebesültek kiszállítása akadályozta. A „keleti muzulmánok” rohama Motyl százados egységének tüzeiben összeomlott. Ez volt az a pillanat, amikor Księżyc vissza tudott vonulni a szakaszával. Az épületek körös-körül lángokban álltak. Az ápolónők 129 sebesültet a németek által elfoglalt gázgyári telepen vittek át, a németek a menet egy részét legyilkolták. A kórházi személyzet végül is csak a szovjet berepülés idején szállíthatta át a sebesülteket a Tamka utcai Szt. Kázmér Intézetbe.

Az Oberkommando der Wehrmacht aznapi közleménye megállapította: „A szovjet csapatok betörték védelmi vonalainkba Varsótól keletré.”

A „Zośka” egyik tisztje, Czarny Jaś alhadnagy (Jan Wuttke), miközben ellenőrizte a parancsnokság által elfoglalt ház padlására állított megfigyelőt, hatalmas robbanást hallott a Visztula felől. Amikor kinézett a padlásablakon, látta, hogyan zuhan a folyóba a Poniatowski-híd

testének két vagy három része. Megrendülve a látványon, de megértve annak katonai jelentőségét, leszaladt a földszintre Jerzy századoshoz, és így kiáltott.

– Jerzy, a Poniatowski-hidat a levegőbe röpitették! Az oroszok valószínűleg már Pragát támadják!

„Jerzy lassan felallt – mint ahogy azt könyvében Aleksander Kamiński elbeszéli –, abbahagyta a jelentést, amelyet éppen arról írt, hogy az »Alek« szakasz kénytelen volt elhagyni a Książęca utca 1. számú házat és a Társadalombiztosító Intézet épületét. Jaśnak a legutóbbi két nap alatt lefogyott arcára, izgalomtól ragyogó szemeire pillantott, és azon volt, hogy levonja az új hírből a következtetéseket.

– Repülj azonnal Radosławhoz – szólalt meg végre.

Az ajtóban Jaś összeütközött éppen akkor belépő feleségével, Irkával, aki egyúttal összekötő is volt. Irka arca szintén rendkívüli izgatottságot árult el.

– Tudjátok . . .

– Tudjuk, tudjuk, magam láttam!

– Hogy-hogy láttad? Hallgassatok ide! A rendkívüli hír az, hogy rövidhullámú rádióállomásunk vette az ígéretet: a Visztula másik partjáról közölték, hogy még ma éjjel fegyvereket, lőszert és élelmiszert dob-nak le. És máttól kezdve ezt naponta megteszik. Érted?

– Tehát már nem leszünk magunkra hagyatva! – suttogta Jaś.”

Amikor mindketten távoztak, hogy Radosławhoz menjenek, Jerzy százados csak nehezen tudta magát megkezdett jelentésének befejezésére kényszeríteni:

„A Książęca utca 1. számú háznak és a Társadalombiztosító Intézet épületének elvesztése, valamint a Czerniakowska 225. számú ház megsemmisülése után, továbbá tekintettel arra, hogy az ellenség birtokába vette a gázgyár térségét, valamint arra is, hogy a Szejm parkja felől támadó ellenség előrenyomult, Czerniaków összeköttetése a Belvárossal véglegesen megszakadt. Az ellenség erős nyomása tovább tart.”

Hét óra 15 perc és 12 óra 15 perc között a német utászok a Poniatowski-hidat robbantották fel; Varsó további három hídját csak este röpitették a levegőbe. Ezzel Varsót elvágták Pragától. Saját csapataik számára ugyanakkor pontonhidat építettek Bielany övezetében. Heidkampfer vezérőrnagy, a „Közép” hadseregcsoporthadműveleti osztályának főnöke Vormann tábornokot táviratilag arra utasította, hogy „amennyiben az még lehetséges, alakítson ki a tüzérségnek terepet a Visztula keleti partján lakóépületek felrobbantásával stb. Tüzérséget és

nehézfegyvereket kell bevetni a Visztula nyugati partján Varsó szakaszán, egységes parancsnokság alatt azzal a céllal, hogy megsemmisítsék Pragát és leküzdjék Praga területén az ellenség kiindulási bázisait.” Ez a távirat későn érkezett meg a 9. hadsereg törzskarához. Már minden német akció elkészült. Pragát a lengyel és a szovjet csapatok bevették. A 47. szovjet hadsereg a front parancsnokságának parancsára kezdett visszavonulni, hogy helyet adjon az 1. lengyel hadseregnek, amelyet már összevontak a Rembertówtól délre eső erdőségekben.

A Visztula partján, a pragai oldalon lengyel egységeknek kellett tehát állniuk.

A németek eközben nemcsak Czerniakówt és a Belvárost támadták. Tüzérségük, gránátvetőik és nehézgéppuskáik Marymontot szintén tűz alá vették. Első ízben szeptember 13-án, az esti órákban jelentek meg a kis kétfedelű szovjet repülőgépek, a „kukoricások”, hogy fegyvert, lőszert és élelmiszert dobjanak le. Nevük onnan eredt, hogy viszonylag kis területen, akár egy kukoricaföldön is le tudtak szállni. Képesek voltak a német állások fölé repülni, ott kikapcsolni motorjukat, és a legnagyobb csendben a németekre vadászni akár azzal, hogy kézigránátokat dobtak le, akár pedig azzal, hogy fedélzeti fegyverükből hatásos tüzet nyitottak rájuk.

Az első ejtőernyős küldemények a Żoliborzi felkelőket 14 páncéltörő puskával, valamint 4 gránátvetővel és 300 ezekhez tartozó lövedékkel gazdagították, Żywiciel alezredes egyidejűleg járőrt küldött ki a Visztula másik partjára. Bár a folyó a forró nyár következtében egészen kivételesen sekély volt, az átkelés az egész éjszakát igénybe vette. A járőr azzal a hírral tért haza, hogy a Pelcowiznián még németek állnak.

A Visztula partja Żoliborz magasságában a bielanyi kiserdő és a Cita-della között mind ez ideig nem volt megszállva. A németek lövészárkokat építettek ugyan, azokat azonban még nem foglalták el. A folyópartnak hadműveleti szempontból mind ez ideig semmi jelentősége sem volt számukra. Ugyanakkor kétségtelen volt, hogy az ellenség most erőfeszítéseket fog tenni egyrészt arra, hogy a lengyel egységeket elvágja a folyótól, másrészt pedig Marymont elfoglalására is. Ezt a felkelők kezén levő szakaszt Żmija lovaskapitány több mint 400 katonából álló csoportja védte, s ezt a csoportot még a Népi Hadsereg Hiszpan százas parancsnoksága alatt álló III. zászlóaljának egy része is erősítette. Marymont védőinek balszárnyán Żubr őrnagy csoportja helyezkedett el. E csoport fegyverzetét még augusztus első napjaiban a Kampinosi erdőségben egészítették ki, személyi állományát pedig óvárosi ka-

tonákkal töltötték fel. A csoport mindent összevéve szintén kb. 400 fős lehetett, ideszámítva a Népi Hadsereg „Czwartaków” egységéből kikerült katonákat is. A messzehordó fegyverek hiánya – a többi lengyel egységhez hasonlóan – itt is lehetetlenné tette a felkelők eredményes védekezését. A nagy kiterjedésű, beépítetlen térség nem nyújtott semmi fedezetet. Marymont megtartása azt jelentette, hogy a felkelők hozzáférhettek az alig másfél kilométer távolságban folyó Visztulához.

Vormann tábornok a Marymont elfoglalására irányuló parancsot a 25. páncélosadosztály parancsnokának adta ki. A támadás szeptember 14-én indult meg, a szokásos tüzéségi és aknavető előkészítés után. Az ellenség két csoportban indult rohamra a lengyelek ellen. Az egyik csoport a bielanyi állásokból indult el, és a Słowacki, valamint a Gdańsk utcákat rohamozta meg. Ezt a csoportot 10 harckocsi és rohamlövegek támogatták. A rohamban a németek mellett vlaszovisták* is részt vettek. A második csoport a parton nyomult előre, és a Citadella felé haladt. Żubr őrnagy egységei két óra hosszat álltak ellen. A németek a Rudzka utcán támadtak harckocsikkal és gyalogsággal, mégpedig Alsó-Marymont és a Visztula irányában. Erre Żubr őrnagy déli 2 órakor – a polgári lakosság előzetes értesítése után – kiadta a visszavonulási parancsot. A felkelő egységek a Bieniewicka utcába húzódtak vissza, és megszállták a Gdańsk utca 2., 4. és 4/a. számú háztömböt.

A harcok egészen estig tartottak. Az ellenség erőfeszítéseket tett, hogy a lengyeleknek ezeket az újonnan elfoglalt állásait is bevegye, de visszaverték. Hat harckocsi megsemmisült vagy megrongálódott. A visszavonulásról nem értesített Żmija lovaskapitány egysége nagy veszteségeket szenvedett. A Rudzka utcán vonuló ellenséges harckocsioszlop és gyalogság oldalba kapta a németekkel harcban álló csoportot. A felkelők elkeseredett erőfeszítései nem segítettek. Az ellenség részben szétverte és arra kényszerítette őket, hogy vonuljanak vissza a Drużbacka utcába. A csoport egy része elérte a Mickiewicz utcát.

A német egységek szürkületkor elhagyták Marymontot, és a Visztula partját szállták meg. Az elmenekült lakosok borzalmas híreket hoztak az ott folyó tömegmészárlásról. Mintegy 500 ember vesztette életét. Nemcsak a vlaszovisták, hanem a 25. páncélosadosztály páncélgránátosai is részt vettek az öldöklésben. A felkelő csoport parancsnoka, Żmija kapitány ekkor iszonyú felfedezést tett. A Maria Kazimiera utca

* A németekhez áttált, áruló Vlaszov parancsnoksága alatt álló Russzkaja Oszvobogyityelnaja Armija tagjai.

3. számú kis palota előtt a legyilkoltak hullái között megtalálta anyjának, feleségének és Janek fiának tetemét.

Minthogy Żywiciel alezredes úgy látta, hogy az ellenség továbbra is támadni fog, mert el akarja foglalni az egész folyóparti szakaszt, a Potocki, Mickiewicz, Krasiński és a Kamaldoli utcák közötti szakasz védelmével Sławomir századost (Witold Plechowskit) bízta meg. Sławomir százados „Żbik” nevet viselő csoportja 250 katonából állt, akik főképpen a munkásfiatalok közül kerültek ki. Maga a parancsnok is lakatos volt.

A németek szakadatlanul támadtak, ugyanakkor azonban ők maguk is olyan veszteségeket szenvedtek, amelyek nagymértékben gyengítették a hadosztály harcképességét. Parancsnoka 110 elesetről és 240 sebesültről tett jelentést. „A hadosztály ilyen körülmények között anélkül, hogy kellő erősítést kapna, nem folytathatja a meghódított keskeny folyópart kiszélesítésére irányuló támadását.” Huszonnégy páncélcocsi semmisült vagy rongálódott meg. Mindamellet a hadosztály mégis el tudott volna bánni a felkelőkkel, ha nem kellett volna megváltoztatnia támadási irányát annak folytán, hogy az 1. lengyel hadsereg egységei előkészületeket tettek a Visztulán keresztül indítandó támadásra.

Összehasonlíthatatlanul tragikusabb volt a felkelők helyzete Sielce térségében. Karol alezredesnek, Mokotów parancsnokának nem voltak tartalékai, viszont Rohr tábornok nem hagyta abba a támadást, és a németek nyomása óráról órára fokozódott. A tüzéség és a repülőgépek roppant pusztítást okoztak a felkelők soraiban. Itt szeptember 15-e volt a kritikus nap. Waligóra alezredes, miután megkapta Garda lovaskapitány jelentését arról, hogy vissza kell vonulnia, mert bekerítés fenyegeti, a veszélyben forgó frontszakaszon a „Jelen” egység maradványait vetette be.

Ekkor sebesült meg Gustaw hadnagy. Századának, amelyet a németek több oldalról támadtak, vissza kellett vonulnia. A felkelőknek egyedül a Chełmska utca 46. számú házban sikerült megtartaniuk állásukat, ahol erélyesen szervezni kezdték védelmüket. Jeżycki lovaskapitány ulánusaival ellentámadást hajtott végre, és felhasználva a ritkás bozóttal benőtt terep által nyújtotta lehetőséget, a töltés mellett lejjebb húzódott. Amikor egy repeszdarab súlyosan megsebesítette, önkezeléssel vett véget az életének. A „Jelen” egység, bár igen nagy veszteségeket szenvedett, ellentámadásával ideig-óráig fel tudta tartóztatni az ellenséget. Önfeláldozása azonban egyben a végét is jelentette.

Harcokra került sor a Dolna és a Piaseczyńska utca kereszteződésénél

is, ahol a németeket Janusz százados „Granat” egysége tartóztatta fel. A Chełmska utcában Edward alhadnagy két szakasza harcolt. Az ellenség páncélöklökkel és négy harckocsival rombolta le a házfalakat, majd egymás után indította rohamait. A rohamok egészen éjfélig ismétlődtek, és amikor megszűnt a tűz, Edward alhadnagy parancsot adott a visszavonulásra a Chełmska utca mentén fekvő réteken keresztül. Az egységgel együtt néhány polgári lakos is elhagyta a városnegyedét, és átvágta magát a Dolna utca térségébe.

Aznap esett el a Dąbrowski Légiók erődje is. A régi kazamatákat, amelyekben Wirski hadnagy K 1 századának mintegy a fele tartózkodott, „stukák” bombázták. A lengyel egységek egészen alkonyatig védtek magukat az erőd romjai között, majd visszavonultak.

Sielce és a magas töltésnél alacsonyabban fekvő területek a németek kezére kerültek. Waligóra alezredes ezekben a néhány napig tartó harcokban halottakban és sebesültekben mintegy 300 embert veszített.

„Sielce elestét haladéktalanul jelentettem rádióon Monternak – írja brosúrájában Karol alezredes. – Néhány nap eltelte után a csatornákon keresztül megkaptam annak a helyzetjelentésnek a másolatát, amelyet Monter írt a főparancsnokságnak. Ebben, egyebek között, volt egy bekezdés Sielce elestéről és arról, milyen álláspontot foglal el Monter ebben a kérdésben. Nem írt sem többet, sem kevesebbet, mint azt, hogy Sielce elestét nem veszi tudomásul.” Karol alezredes első reakciója az volt, hogy rádióon felmentését kéri, de mivel a németek még mindig támadtak, Mokotów parancsnoka nem akarta, hogy ezt a gesztusát bárki is „állomáshelye elhagyására irányuló manővernek” fogja fel. Az ellenszenv a szeptember 14-én dandártábornokká előléptetett Monter, valamint Karol alezredes között napról napra mélyült. Vajon nem táplálták-e ezt az ellenséges érzületet politikai szempontok is, vajon a Honi Hadsereg főtisztjei el tudták-e felejtetni Karolnak, hogy két évvel azelőtt még a Honi Hadsereggel konkurráló, több tízezer katonát tömörítő Nemzeti Katonai Szervezet egységeinek parancsnoka volt?

Sielce és Marymont eleste megkönnyítette a németek helyzetét, és elvágta a felkelőket a Visztulától. Már csak a Radosław sok vért veszített katonái által még mindig védelmeszt felső-czerniakówi szakasz maradt meg, ahonnan látni lehetett a pragai tüzeket: sötét füstfelhő húzódott a városrész fölött, a németek levegőbe röpítették a Szt. Flórián templomot, sok ház leomlott, sok fa kidőlt. Egészen megváltozott a táj látképe. A Visztula másik oldaláról hangzó lövések zaját Varsó lakosai még mindig izgatottan figyelték, még mindig reménykedtek a sikerben.

„Amikor bementünk a kapun – emlékezik vissza Bronisław Tróński, aki Lesník katonáival együtt Felső-Czerniakówba került –, valaki ránk kiáltott, hogy Pragát már elfoglalták a »vörösök«; majd eltűnt egy ajtóban, amely mögül rádióadás éles recsegését hallottuk. Nem tudtunk ellenállni, utána eredtünk. Benyomtuk az ajtót. Az emberekkel teletömött szobában pisszegéssel fogadtak bennünket. A fejek egy kis rádiókészülék fölé hajoltak. Nagy recsegés közepette hallható volt a bemondó hangja. Szavait először nemigen tudtam kivenni. Pár pillanatnyi hallgatás után már mindent értettem: »... a segítség útban van. Tartsatok ki harcokban. Bármilyen célokat is követtek azok, akik idő előtt és anélkül, hogy megegyeztek volna a szovjet parancsnoksággal, kirobbantották a felkelést, mi egész szívünkkel veletek vagyunk. Az egész lengyel nemzet veletek van a véres kezű támadó elleni hősi harcokban. A Visztulánál döntő ütközet folyik. A segítség. . .« Ezeknél a szavaknál a készülék annyira recsegni kezdett, hogy egyetlen szót sem lehetett már érteni. Valaki idegesen csavargatni kezdte a kereső gombot, de ez semmit sem segített. Az egyik lengyel rámutatott a rádióra, s megkérdezte a mellette álló asszonyt, hogy London volt-e. Az asszony megvonta a vállát.

– Ez a lublini adás – szólalt meg egy férfi. – A Nemzeti Bizottság, vagy hogy is hívják ott, felhívása. Mintha nekünk szólna, hogy tartsunk ki.”

A felkelők további veszteségeket szenvedtek. A birtokukban lévő terület már kétségbeejtően zsugorodott. Jelentős német erők hatoltak be a lengyel állásokba, és elfoglalták a Przemysłowa utcát. A polgári lakosságot a pincékből a czerniakówi kikötőbe hajtották, ahol megkezdődött a tömegmészárlás. Kivégeztek minden fiatalt, függetlenül attól, hogy részt vett-e a felkelésben vagy sem, a többieket pedig elhajtották a Łazienkowska utcába. A felkelők az ellenséget csak egyes szakaszokon tudták feltartóztatni. Motyl százados szakaszán, aki a Ludna utcában folytatott védelmi harcot, a németek hátba kapták a felkelőket. A harckocsitámadást Morro hadnagy „Rudy” százada hiúsította meg, amely megsemmisített két járművet. A Postatakarékpénztár épületét, amelyet a „Parasol” zászlóalj maradványai védtek, lebombázták, és a hatalmas épület romhalmazzá változott: az erősen megépített pincék beomlottak, a falak pedig megrepedtek. A rohamlövegek és a harckocsik tüzükkel végigpásztázták a romokat. A „Parasol” most is megtartotta állásait, két parancsnoka azonban, Jeremi és Luty, megsebesült. Egy gránátszilánk Jeremi jobb oldalába fúródott, Lutynak pedig a ge-

rincoszlopát találták el. „Ezen a reggelen a »Parasol« roncsai több vért vesztek és többet szenvedtek, mint bármikor máskor” – írta Aleksander Kamiński.

Radosław alezredes eligazításra hívta össze egységeinek parancsnokait. Az a döntés született, hogy nem a Rozbrat erős háztömbjeiben fognak védekezni, hanem összes erőikkel a Visztulához vonulnak. A veszteségek és a lőszerhiány arra kényszerítette Felső-Czerniaków parancsnokát, hogy megrövidítse védelmi vonalát. Csoportjának maradványai azonban azzal, hogy tartották a Visztula partját, egyúttal távolabb kerültek a Belvárostól. „Radosław egyidejűleg a csatornákon keresztül őrzőjáratot küldött Mokotówba azzal a szándékkal, hogy vezessék ki onnan a sebesült és fegyvertelen felkelőket. A legfelelősségteljesebb feladattal azonban a »Rudy« századot bízta meg. Meg kellett tisztítania a folyópartot a németektől, és elő kellett készítenie a terepet ahhoz, hogy a Visztula túlsó partjáról megkezdődhessen a partraszállási művelet.

A „Zośka” fiataljai ismét harcba mentek. Erőszakkal benyomultak a part menti utcákba, és elfoglalták a „Bajka” hajót, amelyből a németeket kézigránatokkal űzték ki. Ennek a feladatnak az elvégzése után egész éjszaka várakoztak. Szemüket türelmetlenül a sötét folyóra függesztették, amelynek felszínén visszaverődött a fehér és piros rakéták fénye. A Visztula másik partján kivehető volt a Kozłowski-strand világos homokja, és titokzatos körvonalukkal kirajzolódtak az égre a Saska Kępa fái. Mindenütt csend honolt. Senki sem jelent meg a másik parton. A „Zośka” katonáinak vacogott a foguk. Az éjszaka hűvös volt, a hőmérséklet majdnem nulla fokra esett, zubbonyaik szakadozottak voltak, lábbelijük pedig töukrement.

Szeptember 15-én reggel Morro hadnagy visszavonta felkelőit a Visztula partjáról a Wilanowska utca 1. számú házba. Egyszerre csak észrevette, hogy a folyón három gumicsónak közeledik, tele katonákkal. A németek heves tüzet nyitottak rájuk azokból a nehézgéppuskákból, amelyeket a Poniatowski-hídnak a robbantás után megmaradt részén és a czerniakówi kikötő bokrai között állítottak fel. A golyók szinte záporoztak a vízbe. A felkelők látták, hogyan merül el két, találatot kapott csónak. A folyó sodra egy-két katonát magával ragadott, a többiek azonban elpusztultak. A harmadik, egyben utolsó csónaknak sikerült végre partot érnie és megbújnia a töltés mögött. Katonái tüzet nyitottak a felkelőkre, hiszen azok zsákmányolt német terepszínű zubbonyokba voltak öltözve. Andrzej Morro ekkor parancsot adott, hogy készítsenek egy fehér-piros zászlócskát, és azt kezébe véve rohant az érkezők felé. Hír-

telen megbotlott és elesett. Mozdulatlanul feküdt a kövezeten a németek szakadatlan tüzében. Az ápolónő, aki odakúszott a hadnagyhoz, szívlövést állapított meg. Így pusztult el a „Rudy” század 21 éves parancsnoka, akiről Radoslaw azt mondta: „Ő volt a legjobb képességű századparancsnok, akivel katonai pályafutásom alatt találkoztam.”

A felkelők oroszul kezdtek kiabálni az újonnan érkezetteknek, hogy hagyják abba a tüzelést, és egyidejűleg azt is megkérdezték, hogy tulajdonképpen kicsodák. Végül a parton felegyenesedett egy lengyel egyenruhába öltözött katona, Janusz Kowalski hadapród tizedes, és torka szakadtából ordítani kezdett:

– Nem oroszok vagyunk, hanem lengyelek!

A szeptember 15-ről 16-ra virradó éjszaka elég kellemes volt. Varsó fölött a felhők közül időnként kibukkant a hold. Néha felhangzott egy-egy lövés, olykor nehézgéppuskából leadott sorozat törte meg a csendet, mintha egy hirtelen felriadt német lövész biztosítaná magát a támadás ellen. Saska Képában a besötétedés után nagy volt a forgalom. A villasorok közötti utcákon a legteljesebb csendben gépkocsik és lófogatok szállították a Miedzeszyński sánchoz az átkeléshez szükséges felszerelést.

A tüzérek a sánc rézsüjén elővigyázatosan bocsátották le a kiságyúkat, amelyeknek kerekei belemélyedtek a Kozłowski-strand homokjába. A katonák úgy meredtek bele a folyóba, mintha abból akarnák kiolvasni, milyen sors vár rájuk. A Solec utca, amely már a másik parton feküdt, nem volt messzebb 350 méternél, a víz sodra azonban átlósan haladt, a Poniatowski-híd varsói hídfője irányában, ahol sötét hullámokban verődött vissza a parti kövekről.

Az utászok mindent megtettek, hogy a legnagyobb csendben végezzék munkájukat. Pontonokat vontattak a folyóhoz, ezek közül azonban nem egy megcsobbant, amikor a vízre bocsátották. A víz nem volt mély, a másik part közel volt, az átkelőhely itt mégsem tartozott a biztonságosak közé. Saska Képa oldalán sok volt a homokzátony és a homoksziget, beljebb pedig a folyó örvénylő sodra gyorsan átdobta a pontont a másik oldalra. Az első átkelő hullámot a 3. gyaloghadosztály két felderítő szakaszának kellett alkotnia, megerősítve egy páncéelhárító szakasszal. Csend volt. Valahonnan a távolból hosszabb ideig nehézgéppuskák golyóváltását lehetett hallani; a Poniatowski-hídnál és a vasúti hídnál állomásozó német őrség azonban hallgatott.

Nalęcz hadapród, aki a felkelőknek a 9. gyalogezred parancsnokához, Franciszek Mierzwiński őrnagyhoz kiküldött összekötőjeként előző éjjel átkelt a Visztulán, szintén részt vett ebben az átkelésben. Az 1.

lengyel hadsereg tisztje elégedetten, de különösebb meghatódottság nélkül üdvözölte a Honi Hadsereg összekötőit. Rendkívül elcsodálkozott azonban, amikor a terepszínű zubbonyba öltözött fiatal fiúk vissza akartak térni Czerniakówba. Aztán parancsot adott az egyik őrmesternek, hogy adjon nekik géppisztolyokat: – Adj a csak oda a fiúknak, majd én magam írom alá!

Nalęcz kipihenten és jóllakottan, új bakancsban és fegyverrel a kezében szaladgált a Kozłowski-strandon, mert a ponton parancsnoka nem akarta magával vinni. Osztagából már senki sem hiányzott, és így idegesen azt válaszolta Nalęcznak, hogy azt sem tudja róla, kicsoda. A strandon egyébként több polgári személy is tartózkodott; varsói homokbányászok Solecből, akik azzal foglalatostkodtak, hogy kihúzták elmerült csónakjaikat a vízből, és egyúttal segédkeztek az átkelésnél is. Nalęcz nem hagyta magát elriasztani, hanem – kihasználva a zűrzavart – beugrott az egyik pontonba, és így visszakerült a varsói partra. Amikor a csónak partot ért, a 3. gyaloghadosztály felderítői két fehér rakétát lőttek fel. Ez volt a megbeszélt jele annak, hogy feladatukat teljesítették.

Ezt követően – a hadosztályparancsnok, Stanisław Galicki tábornok parancsával összhangban – a 9. gyalogezred megkezdte az átkelést a folyón. Bár a németek elaknásították a partokat, és nagy erővel lőtték az egész pragai hídfőt, amelyet az 1. hadsereg egységei már elfoglaltak, a csapatok hozzákezdték a feladat végrehajtásához. A 3. gyaloghadosztály parancsnoksága azonban – ahogy Józef Margules közli „A varsói hídfők” („Przyczółki warszawskie”) című könyvében – nem dolgozta ki az átkelés tervét. Éjfél is elmúlt, s Zygmunt Berling tábornok, az 1. hadsereg parancsnoka már nem tudta kívánni a partraszállási művelet megkezdésére vonatkozó jelentés beérkezését.

„Ez az általában nyugodt természetű, magán uralkodni tudó parancsnok ma kifejezetten ingerült. Miért nem kezdi már Galicki? Mi történhetett? Władysław Spatz alezredes, a tábornok szárnysegéde nem mozdul el a telefon mellől. A tábornok elhagyja szállását, a gépkocsivezetők kocsijuk mellett eregetik a füstöt.

– A 3. hadosztályhoz megyünk – veti oda a tábornok a sofőrjének.

A sötétben felzúg a motor. A gépkocsi eltűnik a Visztula-part irányában. Galicki tábornokot a szállásán találják. Az általában derűs alaptermészetű tábornok ma mintha lehangolt volna; nem olyan, mint máskor. Berling tábornok láttán pedig egyenesen megzavarodik.

– Miért nem kezdesz hozzá? – kérdi éles hangon a tábornok.

Hosszú ideig tárgyalnak. Galicki odalép a telefonkészülékhez és kiadja a parancsokat . . .”

Így ecseteli az átkelést közvetlenül megelőző percekét Stanisław Podlewski „Żoliborzi rapszódia” („Rapsodia żoliborska”) című könyvében.

Berling tábornok nagyratörő és lendületes terve az volt, hogy csaknem az egész 1. lengyel hadsereget át kell dobni a varsói partra. Kivételt a 4. gyaloghadosztály képezett volna, amely még mozgósítási és szervezési állapotban volt, meg a nehéztüzérdandár. Egyébként majdnem az összes egységeknek, köztük a harcokocsiknak is, Varsó megsegítésére kellett volna sietniük. „A műveletek napok és csapatnemek szerint voltak megtervezve – írja Józef Margules. – A hadsereg főerőinek négy éjszaka és három nap alatt hídfőállást kellett volna kialakítaniuk Varsóban mintegy 4 km mélységben és 5 km szélességben.” Ez a hídfő tehát kiterjedt volna Siekierkire és Sielcére, délről elérte volna Mokotówot, ahonnan a város mélyébe hatolt volna egészen a Towarowa utcáig, jobbszárnyával Żoliborzot érintve.

Az első éjszakán, vagyis a szeptember 16-ról 17-re virradó éjjel, át kellett volna szállítani a Visztulán az egész 9. gyalogezeredet 27 db 82 mm-es aknavetőjével, 12 db 45 mm-es kiságyújával, 4 db 76 mm-es ágyújával, 8 db 120 mm-es aknavetőjével együtt, egy egész páncéltörő tüzérosztályt 24 db 57 mm-es löveggel, továbbá a 2. és 3. tüzérségi és tarackdandár, valamint a 3. tábori tüzérezred megfigyelőit. A terv szerint az átkelésnek Czerniaków irányában kellett volna megvalósulnia.

Szeptember 17-én déli 2 órakor ezeknek a gyalogsági és tüzérségi egységeknek támadásba kellett volna átmenniük, hogy a felkelők hídfőjét mélységben mintegy 1 km-re, szélességben pedig 2 km-re növeljék, és így elérjék a következő pontokat: Ujazdowska út, a Május 3. sugárút, valamint a Piaseczyński-csatorna a „Legia” stadion mellett. A harccselekményeket 298 lövegből álló tüzérségnek kellett volna támogatnia, ideértve azokat a kiválasztott szovjet tüzérezredek is, amelyeket az 1. Belorusz Front parancsnoksága speciálisan ebből a célból rendelt lengyel parancsnokság alá. A légierő bombázó egységei azt a parancsot kapták, hogy bombázzák egyrészt azokat az ellenséges aknavetőket, amelyeket a németek az Ujazdowski-parkban, a Solecen, a Társadalombiztosító Intézet régi kórházának térségében és az Ogród Saskiban állítottak fel, továbbá intézzenek bombatámadásokat a sluzewieci lóversenypálya térségében tűzállásban levő ellenséges tüzérség ellen is.

A következő, vagyis a szeptember 17-ről 18-ra virradó éjszakán a már harcban álló 9. gyalogezrednek a tervek szerint támogatást kellett volna kapnia a 7. és a 8. gyalogezredtől, a 2. gyaloghadosztálynak pedig Żoliborz térségében fel kellett volna vennie az érintkezést az ott harcoló felkelőkkel. Az 1. hadsereg parancsnoksága úgy tervezte, hogy a varsói partra dobja át a T-34 és T-70 típusú harckocsikból álló 1. harckocsidandárt. Mindezeknek az egységeknek szeptember 18-án tovább kellett volna szélesíteniük a hídfőt. A harmadik éjjelre, vagyis a szeptember 18-ról 19-re virradó éjszakára volt előirányozva a hadsereg második lépcsőjének átszállítása, mégpedig az 1. gyaloghadtest 1. és 2. ezredéé, a 4. páncélelhárító tüzérdandaré, az 1. légelhárító tüzérosztályé, valamint kompokon a harckocsiké. Szeptember 19-ének kellett volna fordulatot hoznia a Varsóért vívott harcokban. Ekkor kellett volna a hadsereg egységeinek minden szakaszon felvenniük az érintkezést a felkelőkkel – Mokotówtól egészen Żoliborzig. Végül a szeptember 19-ről 20-ra virradó utolsó éjszakán kellett volna megerősíteni a varsói hídfőt három gyalogezred átdobásával Varsóba. Ezek az erők a következők voltak: az 1. gyaloghadosztály 3. ezrede, a 2. gyaloghadosztály 4. és 5. ezredével; csatlakozott volna még hozzájuk az 1. és a 2. tábori tüzérezred, a kiskaliberű légelhárító tüzérség 16. és 17. ezrede, végül a még fennmaradó harckocsik. Az 1. utászdandár törzskarának főnöke, Piliński alezredes, bemutatta a hadsereghez tartozó műszaki csapatok parancsnokának, Lissowski ezredesnek egy 600 méter hosszú, 30 tonna teherbírású, állandó jellegű fahíd tervrajzait.

Ennek a kétségtelenül lendületes, tulajdonképpen Varsó bevételére irányuló tervnek azonban megvoltak a maga gyenge pontjai. Mindenekelőtt az, hogy az előkészületi munkálatokat túlságosan gyors ütemben kellett elvégezni. A tervet ugyanis 12 sokszorosított példányban csak szeptember 17-én, az esti órákban küldték meg a különböző magasabb egységek és szolgálatnemek parancsnokainak, ami nem tette lehetővé annak részletes kidolgozását. Margules ezredes könyvében így ír: „Az átkelés időbeosztása, valamint az átkeléshez elengedhetetlenül szükséges eszközök mennyiségére vonatkozó számítás elég felületes volt. Az eszközök mindössze kb. 60%-át tették ki annak az eszközmennyiségnek, amely biztosította volna az egy ezredből, nem nagy számú tüzérségből és harckocsikból álló első lépcső átkelésének folyamatosságát. Az eredményességi számítások – a szállítóeszközök minimális számára való tekintettel – minden valószínűség szerint arra a feltételezésre épültek,

hogy az ellenség nem tanúsít majd jelentős ellenállást, és hogy koordinált együttműködésre kerül sor a felkelőkkel.”

Varsó további megsegítésének lehetősége ugyanis kétségtelenül a 9. gyalogezred partraszállási műveletének sikerétől függött. A 3. gyaloghadosztály parancsnoka az arra vonatkozó parancsot, hogy foglalja el a támadáshoz a kiinduló állásokat, szeptember 15-én a reggeli órákban kapta meg, amikor még egy másik térségben tartózkodott, és úgy volt, hogy a Visztula szakaszán a 143. szovjet gyaloghadosztályt kell leváltania. Galicki tábornok az első felderítést személyesen végezte el, és ebből a célból Saska Kępa-ba ment.

Mint ahogyan azt a hadsereg műszaki alakulatainak akkori főnöke, Bordziłowski tábornok – ma kiképzési felügyelő és a honvédelmi miniszter helyettese – közli, Galicki tábornok, a 3. gyaloghadosztály parancsnoka az egyik Saska Kępa-i ház padlásáról csak tíz egynéhány percig figyelte a Visztula másik partját. (És ez parancsnoki felderítés lett volna!) A fehérre vakolt házakon a vakolat lepergése folytán mutatózó vörös foltokat nemzeti színű zászlóknak nézték, és eszerint állapították meg a front vonalát. A hadosztály utászainak parancsnoka, Kusznierow százados, akinek körülbelül egy óra állt rendelkezésére ahhoz, hogy felderítse a folyót, és ezt is az ellenséges aknavetőők tüzeiben kellett megtennie, nem minden akasztófahumor nélkül azt jelentette Galicki tábornoknak: „... a Visztula folyik”.*

Nalęcz hadapród, aki szeptember 16-án reggel a Visztulán átkelve visszaérkezett Felső-Czerniakówba, és jelentkezett a parancsnokságon Bicz őrnagynál, itt tudta meg, hogy a felkelők által birtokolt terület a Zagórna, Czerniakowska, Wılanowska utcák és a Visztula partja által határolt háztömbökre szűkült le.

„Egy pillanatra kimentem a ház elé, és láttam, hogy a világító rakéták egész sorozata függött imbolygó fénnel a folyó fölött. Egyszerre csak a Poniatowski-híd és a félsziget sötét vonala felől gépfegyvertűz törte meg a csendet, és láttam, hogy a partra szálló szakaszok között, valamint a soleci faházak körül tompa dörrenésekkel robbannak az aknavetőők lövedékei. Ennek ellenére egyre több ponton és csónak ért partot. Újabb és újabb egységek ugráltak ki belőlük, nemegyszer sebesültjeiket is a partra szállítva. Az ellenséges tűz egyszerre olyannyira fokozódott, hogy a további átkelés lehetetlenné vált. A pontonok egymás után

*Ezt az esetet a *Wojkowy Przegląd Historyczny* 1938. évi 2. (7.) száma alapján közlöm. Szerkesztőségi lábjegyzet a 3. gyaloghadosztály volt tisztjének, Włodzimierz Wołoszynnak „Az 1. hadsereg harcai Varsóért” című cikkéhez.

tűntek el az árban, a katonák pedig vagy belefulladtak a folyóba, vagy pedig kiúsztak a partraszállás helyére” – írja Stanisław Komornicki „Varsó barikádjain” („Na barykadach Warszawy”) című nagyszerű visszaemlékezésében.

A 3. gyaloghadosztály katonái lelkesen mentek harcba. „A századparancsnok, Doliński hadnagy riadóztat. Elbúcsúznak a polgári lakoságtól. Imádkozni kezdenek. A jelenlevő lelkész megáld bennünket. Az egyik asszony odaugrik Dolińskihoz, és egy skapulárét akaszt a nyakába. Egy fiúcska lép hozzám, úgy nyolcéves lehet, és így szól:

– Öljétek meg a németeket, hogy édesapám hazajöhessen!

A fiúk szokatlanul komolyak, nem hallani a szokásos tréfálkozást. Mindannyian letérdelnek, és imádkoznak. Valaki rázendít a »Boże coś Polskę . . .«-ra (a régi lengyel himnusz – *Ford.*). Hallgatagon szedjük össze cókókunkat. A bennünket kísérő tekintetekben azt olvassuk: »Mentsétek meg testvéreinket, mentsétek meg fővárosunkat«” – írja ezekről a percekről az események egyik résztvevője, Henryk Baczkó, akkoriban a 9. ezred törzsének összekötő tisztje „Nyolc nap a bal parton” („Osiem dni na lewym brzegu”) című híres könyvében. Az 1. zászlóalj 2. századának parancsnoka, Marian Doliński alhadnagy pedig jelenti: „A katonák hangulata ragyogó, soha ilyen még nem volt.”

A varsói parton azonban tanácstalanul gyülekeztek a 9. gyalogezred katonái. Arcuk lehangoltnak látszott. Hiszen az ő elképzelésük szerint Varsó neonfényes utcákkal büszkélkedő világváros, ragyogó főváros volt, most viszont mit láttak? Házak búzt árasztó üszkös romjait és állandó tűz alatt álló törmelékhalmozokat, amelyek mögött az ember még fedezni sem tudja magát. Furcsa, terepszínű zubbonyokba öltözött fiúk és lányok között találták magukat. „A fene se ismeri itt ki magát, hogy kik a németek és kik a mieink; a karszalagok ragadnak a pizsoktól . . . minden bizonnyal megtörténik majd, hogy a mieink helyett a svábokat eresztjük be a házba” – panaszkodott a 9. ezred egyik altisztje, Gibas őrmester, a kiváló aknavető. A felkelők az egész szakszon végigkísérték a katonákat. Megcsodálták fegyvereinket; a legjobban a hosszú páncéltörő puskák tetszettek nekik.

– Most kezdődik az igazi háború – jegyezte meg valaki a fiúk közül. A legközelebbi órák azonban mindannyiukat meggyőzték arról, hogy tévedett.

A felmentő csapatok megérkezése erősen megjavította a felkelők harci szellemét, mert az állandóan ismétlődő német rohamok folytán mármár a letörés jelei mutatkoztak körükben. Az éhes, állandó lőszer-

hiánnyal küzdő, fáradt felkelőknek, akik az egyik támadást a másik után voltak kénytelenek visszaverni, elégük volt már mindenből. Kezdődtek a szökések, és kezdtek jelentkezni a „dekkolás” első jelei is: a felkelők polgári ruhát kerestek, hogy eldobhassák a terepszínű zubbonyt. A németek a terep minden egyes négyzetméterét lőtték. „Köröskörül romok és téglahalmazok – írja le ezeket a perceket Bronisław Trónski „Itt a halál járt” című visszaemlékezéseiben. – Elvergődtünk egy törmeléssel betemetett tucába, amelyen csak kúszva tudtunk átjutni, hogy elérjük a parancsnokság székhelyét, a Solec utca 47. számú házat. Az időről időre megismétlődő gépfegyversorozatok szinte odaszegeztek bennünket a felszaggatott földhöz.

Jasia, az összekötő szép, szőke hajú fiatal leány volt. Motyl százados-tól, a parancsnokától azt az utasítást kapta, hogy menjen át a közeli festékgyárba, és hívja át tanácskozásra a frontszakasz parancsnokát. „Mindaddig nem értékeltem kellően az összekötők szerepét, sőt eléggé meg is rökönyödtem, amikor megláttam, mennyi nő van a felkelők között” – írja könyvében Baczko. De rövidesen megváltoztatta a véleményét. Motyl századossal felment az emeletre, hogy ellenőrizze az automata karabélyok állásait, amikor letről kiáltást hallott:

– Megölték! Megölték Jasiát!

A fal mellett feküdt, mintegy nyolcvan méterre a háztól. Megsebesült. Sietni kellett a segítséggel. Ám az egyik ember a másikra nézett, mert minden irányból ropogtak a német nehéz géppuskák. Egyszerre Marian Solariski zászlós, az 1. század politikai biztosának helyettese, lódzi munkás, régi cserkész, elszánta magát, és kiugrott.

– Őrült! Mit csinálsz? Elesel, ez a biztos halál! – kiáltott rá Motyl, amikor látta, hogy kirohan az előtérből. A tiszt mesterien kúszott, kihasználta minden falbemélyedést, csak hogy fedezze magát az ellenséges golyókkal szemben. Már húsz méterre volt a leánytól, már csak tízre, végül elérte, és megpróbálta visszavinni. A jelenetet figyelő felkelők és katonák, akiket a felkelők általában „berlingowcinak”, Berling-fiúknak neveztek, egyszerre csak látták, hogy egy lövés után Solariski Jasiával a karjaiban a földre rogyott.

– A puskákkal és az automata karabélyokkal a tetőre! – kiáltotta oda Błonski alhadnagy a katonáinak. Néhány perccel később az emeletes ház kéménye mögött rejtőzködő német mesterlövész tüzet kapott és elhallgatott. A fiúk kiugrottak a sebesültekért. Solariski hasát egy dum-dum golyó szaggatta szét, az összekötőnőnek pedig a combcsontját

zúzta össze a lövedék. Pár perccel később a 9. ezred hős tisztje elhunyt, a leányt pedig a felkelők kórházba vitték.

Kis idő múlva egy Stanisławów környékéről származó fiatal katona esett el, miközben átszaladt az ösztűz alatt álló udvaron. Segítségért kiáltozott. Bajtársai kötelet akartak odadobni neki, hogy annak segítségével biztonságos helyre húzzák. A kötel azonban messze esett tőle. Valaki elhajított egy füstgránátot, a németek pedig a füstfelhőre összpontosították tüzüket. Úgy látszott, hogy a 9. ezred katonája már menthetetlen, amikor a felkelők csoportja előtt egyszerre csak ott állt Wanda ápolónő a „Zośka” zászlóaljából. Megragadta a vastag kötel végét, és a fal alá futott. Śnica hadnagy rákiáltott:

– Wanda, azonnal fordulj vissza! Wanda, a biztos halálba rohansz!

Wanda azonban odaugrott a földön fekvő katonához, és abban a pillanatban találta el két német golyószóróból leadott sorozat. Hátra esett, és holtan ottmaradt a sebesült katona mellett, aki még meg tudta fogni az életmentő kötel végét, és annak segítségével el tudott jutni bajtársaihoz.”

De vajon a Visztula másik partján tudtak-e róla, milyen kétségbeejtő helyzetben vannak a felkelők, milyen nagy veszteségeket szenvednek el minden órában?

Az 1. lengyel hadseregnek a czerniakówi hídfőben megjelenő első katonái nem a 9. gyalogezred legényei voltak, hanem az 1. gyaloghadosztály öt felderítője, akik Janusz Kowalski hadapród parancsnoksága alatt a szeptember 14-ről 15-re virradó éjszaka keltek át a Visztulán. Kowalski a parton mindkét lábán megsebesült, és hordágyon fekvé jelentkezett Radosław alezredesnél. A felderítő osztag szeptember 15-én az esti órákig tartózkodott Czerniaków területén, majd este 9 óra tájban a Visztulán átkelve visszatért Saska Kępába. Magával vitt egy levelet Radosławtól, valamint azokat a vázlatokat és azt a jelentést, amelyet az osztag sebesült és kényszerűen visszamaradt parancsnoka készített. Velük tartott Kmita őrnagy (Witold Sztampke), Radosław törzskarának egyik tagja is.

Kowalski hadapród később szintén átjutott a Visztula jobb partjára, mégpedig úgy, hogy a bekerítést többször elkerülve, hat napig tartó harc és újabb sebesülés árán maga úszott át a Visztulán.

„Az őrjáráttal való találkozásról viszonylag sokat írnak a »Zośka« és a »Parasol« katonái, az 1. hadsereg történetírói azonban csak nagyon keveset, sőt sokszor egyáltalán nem emlékeznek meg erről az eseményről. És ez természetes is, hiszen a fronton naponta több ezer őrjáratot kül-

denek ki. A résztvevők élményei olykor nagyon drámaiak, tevékenységük pedig nemegyszer lényegesen befolyásolja a további eseményeket – ideértve a hadsereg szintű hadműveletek megváltoztatását is. Mint-hogy ebben az esetben is ez volt a helyzet, kérem a *Wojskowy Przegląd Historyczny* szerkesztőségét, hogy adjon helyet levelemnek – írta 1962-ben Janusz Kowalski tartalékos alhadnagy, amikor nyilvánosságra hozta ennek az őrzőiratnak a történetét. – Annak, hogy a hídfő hivatalos történetében nincs nyoma az 1. gyaloghadosztály által kiküldött felderítők vállalkozásának, minden bizonnyal csak az az oka, hogy ez a krónika csupán azokra a súlyos harcokra terjed ki, amelyeket a 3. gyaloghadosztály zászlóaljai szeptember 16-tól vívtak. Sőt mi több, a Czerniakówban elhelyezett emléktáblán még a harcok kezdetének időpontja is egy nappal később van feltüntetve.”

Az 1. gyaloghadosztály e felderítő osztagának kiküldése és az általa beszerzett információk lényegesen befolyásolták az 1. lengyel hadsereget vezénylő parancsnok döntését. Berling tábornoknak eredeti – és ki tudja, talán helyesebb – terve az volt, hogy a fő csapást az ellenségre szeptember 14-én főként csapatainak jobbszárnyával méri, és a Wisztulán Żoliborz térségében kel át.

„A folyón való átkelés ezen a helyen volt viszonylag a legkönnyebb. A 2. gyaloghadosztály már szerzett bizonyos harci tapasztalatokat Puławy alatt. Żoliborzban egy elég nagy felkelő csoport állomásozott, közöttük a Népi Hadsereg sok egysége is – írja Margules „A varsói hídfők” című könyvében. – A żoliborzi felkelőcsoportot még a kampinosi felkelők is erősíthették. Ugyanakkor kezdetben éppen Żoliborzban működtek von dem Bach hadtestének leggyengébb egységei, az ún. biztosító csoport erői. Igaz persze, fennállt a veszély, hogy az ellenség az 1. hadsereg jobbszárnyán nehéz helyzetet teremtsen, a hadseregnek azonban megfelelő ereje és eszközei voltak ahhoz, hogy ez ellen biztosítsa magát. Az 1. lengyel hadsereg parancsnoka szeptember 15-én este, az utolsó pillanatban megváltoztatta döntését, azzal a céllal, hogy megmentse a Czerniakówban működő felkelőket.” Berling tábornok ugyanis ezen a napon, az esti órákban kapta meg Kowalski hadapród jelentését és Radosław alezredes levelét. Ezek voltak az első hírek Czerniakówból.

Radosław egyebek között a következőket írta: „Súlyos harcok folynak. A támadást ezen a frontszakaszon harckocsik támogatják. Segítségük védekezésünkben, vegyék tűz alá a német tüzérség állásait a stadion, az Ujazdowski-park, a Szejm épülete és a Poniatowski-híd

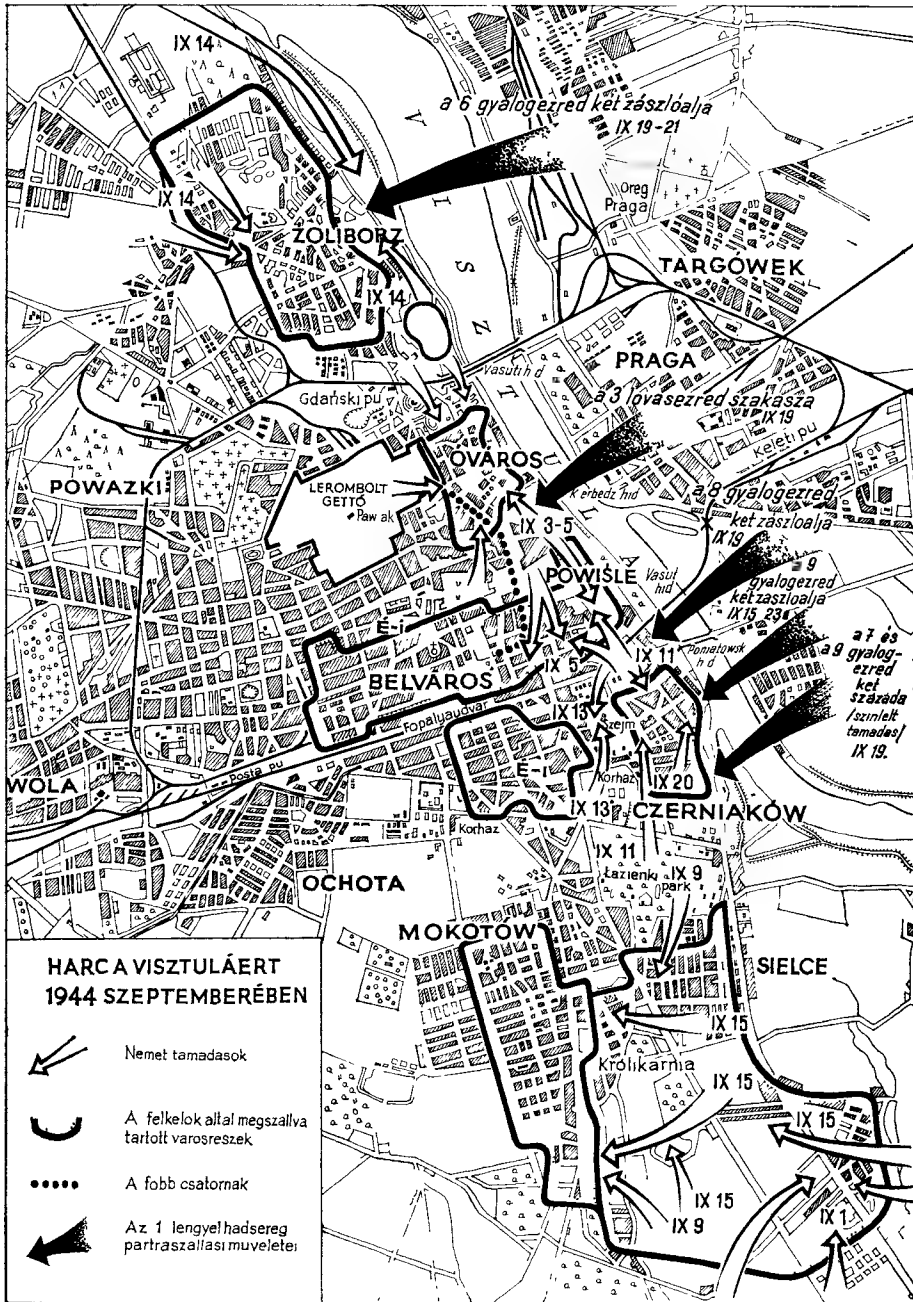
térségében. Dobjatos le golyószórókat és löszert. Az ejtőernyős küldeményeket a Czerniakowska, a Wilanowska és a Zagórna utca között lehet eljuttatni hozzám. Helyzetem egészében nehéz, a Belvárossal megszakadt az összeköttetésem, mert az ellenség elfoglalta a Książęca utcát és a Szt. Lázár Kórházat. Ha van szikratávíró összeköttetések Monterral, Varsó védelmének parancsnokával, tudassátok vele helyzetemet.”

Radosław csoportja, bár kimerült a harcokban és nem volt löszere – a 9. ezred katonáinak töltenyei ugyanis használhatatlanok voltak a fegyvereiben –, mégis kitartott őrhelyén. Czerniaków parancsnoka ezen felül még helyzetjelentést küldött egyik tisztje útján a csatornákon keresztül Mokotówba, Karol alezredeshez. Segítséget kért, de nem kapott.

„Tőle szereztem tudomást arról, hogy ezen a szakaszon partra szállt a Berling-hadsereg 9. gyalogezredének egyik zászlóalja – közli broszúrájában Karol alezredes, vagyis Rokicki. – Ezt az utóbbi hírt rádión azonnal közöltem Monterral . . . Ami a löszert illeti, bár saját egységeim is csak nagyon kis mennyiséggel rendelkeztek, szomszédom kétségbeesett segélykérése elől nem zárkózhattam el. Mintegy 3–4000 töltenyt gyűjtöttünk össze, és elküldtük Radosławnak. Ez igazi áldozat volt részünkről, sőt az adott körülmények között talán még ennél is több, érvágás saját magunkon.”

Ennek a nyilatkozatnak a pátosza, sajnos, nem feledtetheti a mokotói felkelők kimerültségét és erőtlenségét, amit végső soron Mokotów parancsnoka is elismer, amikor a továbbiakban így ír: „Katonai századot nem küldhettem. A harcokban elszenvedett veszteségek folytán egységeim személyi állománya nagyon leapadt; a lakosság jóindulata a felkelők irányában határozottan csökkent, és mindezekon felül magam is hasonló szituáció előtt állottam, mert ugyanennek a helyzetnek néhány nap múlva Mokotówban is be kellett következnie. Ezen túlmenően egy ilyen intézkedés fölöttesem hatáskörébe tartozott. Radosławnak tehát levelet küldtem, amelyben felhívtam erői végső megfeszítésére, a védelem fokozására és arra, hogy ne is gondoljon a kiürítésre. Levelem másolatát megküldtem Monternak. Tekintettel arra, hogy Mokotówban élelmiszerhiány volt, utasítást adtam, hogy jelentsék Radosławnak, miszerint Felső-Czerniaków esetleges kiürítése esetén kívánatos, ha az egységek minél nagyobb készleteket hoznak magukkal.”

Ami az élelmezést illeti, Mokotów egészen a felkelés végéig nem állt a legrosszabbul – mindenesetre jobb helyzetben volt, mint a többi

városrész. Valószínűleg igaz az a mondás, hogy a jóllakott ember nem érti meg az éheset. Végső soron az a tény, hogy a Karol alezredes parancsnoksága alatt álló mokotówi egységek még csak meg sem mozdultak, amikor a czerniakówi hídfő elvérzett, a Honi Hadsereg teljes kimerültségét mutatta.

Nem álltak jobban a dolgok egyébként a Belvárosban sem. A kezdeményezés még mindig a németek kezében volt. A lengyelek viszont ragyogó alkalmat mulasztottak el, amikor a Szejm épülete a lengyel és a szovjet tűzéréség lövedékeitől lángba borult, és védői között pánik tört ki. A Pragából jövő erős tűzéréségi tűz több mint fél óra hosszat tartott. A németek később összeszedték magukat, és eredményes támadást intéztek a Frascati utca ellen; elfoglalták, majd kisvártatva a felkelők visszafoglalták. A további támadáshoz azonban, amivel Radosław csoportjának a segítségére lehettek volna, már nem volt sem elég erejük, sem elég eszközük. De vajon nem lehetett volna ezeket valahogyan mégis előteremteni?

„Én nem kergettem harcba katonáimat akaratuk ellenére” – írta Monter tábornok egy évvel halála előtt abban a levelében, amelyet Władysław Pobóg-Malinowski emigráns történészhez intézett azzal kapcsolatban, hogy őt a felkelés utolsó napjaiban passzivitással vádolták. Meglepő és tragikus beismerés ez tőle, akinek több mint 20 000 alárendeltje esett el a harcmezőn. A parancsnoknak olyan esetekben, amikor néhány száz ember feláldozása ezek számára jelent előnyt, könnyörtelennek kell lennie katonáival szemben. Ilyen nehéz helyzet alakult ki a felkelt Varsóban szeptember 15-ét követően, amikor Czerniakówban utolsó erejüket megfeszítve harcoltak a Honi meg a Népi Hadsereg egységei és a Visztula túlsó partjáról átszállított 9. gyalogezred katonái, viszont a többi frontszakasz passzív maradt. A Belvárosra nehezedő német nyomásnak gyengülnie kellett, mert hiszen a németek főképp Czerniaków felszámolásával voltak elfoglalva, amely – mint potenciálisan jelentős hídfő – veszélyeztette helyzetüket.

Ahhoz, hogy hatásosan tudjanak védekezni a szovjet csapatokkal szemben, a németeknek mintegy 5 km mélységben kellett kiépíteniük állásaikat, amiben éppen Varsó akadályozta őket. Ezért mindenáron megadásra akarták bírni Varsót, hogy eloltsák a lángoló tűzfészket a front mögött. A németek nagyon is tisztában voltak azzal, milyen hadművelleti jelentősége és értelme van az első katonák megjelenésének Czerniakówban. Varsó bevétele az 1. lengyel hadsereg által tulajdonképpen a középső frontszakasz kettétörését jelentette volna. Egyébként

a német vezérkari tisztek már Praga elestét is a Vörös Hadsereg nagy sikereként értékelték.

„A szeptember 12-e és 15-e közötti nagyarányú támadások a nagy veszteségek ellenére is komoly sikereket hoztak az ellenségnek. Azzal, hogy elfoglalta Pragát, sikerült felvennie az összeköttetést Varsó felkelt övezetével. A Varsótól északkeletre eső terület elfoglalása lehetővé teszi számára, hogy összehangolja további támadásait a Pultusktól délre eső hídfőből kiinduló, várható nagy támadással, s megkísérelje a Visztula partjának elérését Varsótól északnyugatra is, hogy ezen a helyen felvegye az érintkezést a Kampinosi erdőségben tartózkodó felkelőkkel” – jelentette Reinhardt vezérezredesnek a 9. hadsereg nyugtalankodó parancsnoka, Vormann tábornok.

Praga eleste egyébként személy szerint Vormann tábornokra súlyos következményekkel járt. A legfelsőbb parancsnokság megfosztotta hadseregparancsnoki tisztségétől, mert úgy vélte, hogy nem nyújtott kellő teljesítményt. Helyére Smilo Freiherr von Lüttwitzet, a 46. páncélos hadtest addigi parancsnokát nevezték ki. Nevezett annak az ismert reakciós tábornoknak a fia volt, aki annak idején részt vett a weimari német köztársaság kormányának megdöntésére irányuló Kapp-puccsban.

„Az, hogy a németek elvesztették Pragát, döntően befolyásolta a felkelés sorsát. Mindaddig ugyanis, amíg létezett a pragai hídfő, a Wehrmacht annak megtartására összpontosította erőfeszítéseit, minek folytán csekélyebb erőt fordíthatott a felkelés leverésére. Bach végső soron csak saját csapataira számíthatott. Amikor a front Varsónál elérte a Visztulát, a Wehrmacht ebben a térségben felszabadult összes erői Bach hadtestét támogatták, hogy a lehető leggyorsabban birtokukba vegyék Varsó part menti övezetét” – így értékelte Jerzy Kirchmayer tábornok a helyzetet „A varsói felkelés” című könyvében. A felkelés vezetősége azonban ennek nem ébredt tudatára.

Szeptember 17-én jelentkezett Monternál Skokowski ezredes, az Egyesült Fegyveres Erők, és Sęk őrnagy, a Népi Hadsereg képviselője. Nem első ízben találkoztak, hiszen kapcsolataik már augusztus 22-e óta megvoltak. A két tiszt most azzal a javaslattal jött Monterhoz, hogy a Szejm épületében és a Szt. Lázár Kórházban levő német állások felszámolásával meg kellene nyitni az utat Czerniakówba és a Visztulához. Az 1. hadsereg csapatainak partraszállásáról Czerniakówban még semmit sem tudtak. „A Visztula-part és Czerniaków megtartását láttuk az egyedüli lehetséges módnak ahhoz, hogy katonai segítséget kapjunk és

esetleg evakuáljuk a polgári lakosságot, valamint a sebesülteket, továbbá hogy végső esetben vissza tudjanak vonulni maguk a felkelők is. Ennek a tervnek a végrehajtása nehéz, de lehetséges volt, mert végső soron jobban fel voltunk szerelve, mint bármikor. A szovjet ejtőernyős küldemények révén olyan fegyvereket kaptunk, amilyenek még a felkelés első napjaiban sem voltak: a bunkerok áttörésére tökéletesen alkalmas aknavetőket és páncéltörő karabélyokat, sok lőszert és kézigránátot. Elegendő emberünk is volt a harchoz.”

Monter tábornok azonban elutasította ezeket a javaslatokat. A felkelés kilátásainak reménytelenségét hangoztatta: – A szovjetek nem akarnak segítséget nyújtani nekünk, és így arra kényszerülünk, hogy megadjuk magunkat. – Ez a nyilatkozat felháborította Sęk őrnagyot, s ezt nem is rejtette véka alá: „A végső szó mint a felkelés parancsnokát, Önt illeti, nem pedig a több ezer kilométerre fekvő Londont – jelentette ki Monter tábornoknak. – Ma egész Varsónak és lakosságának sorsa az ön döntésétől függ. Itt már nemcsak a napoknak van döntő jelentőségük, hanem az óráknak is.” Sęk a valamitől láthatóan megijedt Montert csaknem a forradalomra beszélte rá; legalábbis így értelmezte szavait a terület parancsnoka, mert így válaszolt: – Kérem, vegye tudomásul, hogy nem vagyok az 1935. évi alkotmány* híve. – Akárhogy is álltak a dolgok, ez nagyon meglepő kijelentés volt a szanációs rezsim egykori tisztjének szájából, amin Sęk is elcsodálkozott. Hiszen a Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottság és Mikołajczyk között súlyos harc dúlt a körül a kérdés körül, hogy az 1935. évi alkotmányt helyettesítsék az 1921. márciusi alkotmánnyal.**

Monter semmit sem szólt Sęknek az 1. lengyel hadsereg czerniakóvi partraszállási műveletéről, és semmit sem ígért. A londoni rádió ugyanis néhány napja a „Nosza, még egy mazurkára . . .” dalt sugározta, tehát azt jelezte, hogy segítség várható, olyan segítség, amely talán lehetővé teszi a helyzet megváltoztatását a felkelők javára.

Szeptember 18-án kora délután a 8. amerikai légiflotta három százada jelent meg Varsó fölött, összesen 107 négymotoros „Liberator”, Truesdell ezredes parancsnoksága alatt. A „repülő erődök”, amelyeknek biztosításáról amerikai vadászgépek és szovjet repülőgépek gondoskodtak, méltóságteljesen úsztak a ragyogó őszi égbolton. Láttukra egész Varsó mintha megőrült volna. Az emberek kiugráltak a pincékből és az

* 1935-ben Lengyelországban antidemokratikus, fasiszta elemeket tartalmazó alkotmány elfogadását erőszakolta ki a jobboldal.

** Ez az alkotmány polgári demokratikus jogokat rögzített.

óvőhelyekről, és túlárado örömmel köszöntötték a repülőgépeket. A németeket annyira meglepte a berepülés, hogy még lőni is elfelejtettek. Egyszerre csak sötét, hosszúkás alakzatok jelentek meg a „repülő erődök” alatt, pár pillanatra rá pedig kinyíltak a színes ejtőernyők. Végre! A várakozás annyi napja után bekövetkezik az ejtőernyős dandár leszállása! A németek felocsúdtak meglepetésükből, és erős tüzelésbe kezdtek. Az egyik mellettem álló asszony kétségbeesve odasúgta: – Ó Istenem, ezek még mindannyiukat lelövik! – Szememhez emeltem a távcsövet, de nem sokat láttam, mert könnyezni kezdtem. Nem szégyelltem megindultságomat. Valaki a közelben hangosan felzokogott. És amikor a színes ejtőernyők között megjelentek a lövedékek robbanását jelző kis fehér felhőpamacsok, elkeseredésünkben ökölbe szorítottuk a kezünket. Végül pedig a távcső segítségével világosan megláttam a tartályokat. Senki sem akarta elhinni, hogy csupán tartályokat dobnak le. Mindenki úgy érezte, hogy megcsalták. És azután hosszú ideig néztük, hogyan szállnak alá a tartályok a számunkra megközelíthetetlen német állások térségében. A 107 tartályból mindössze 15 ért földet a felkelők vonalainak közelében, és azokat is drágán, vérrel kellett megfizetni. A németek egy gépet lelőttek. A gép személyzetének egy része elpusztult; a pilóta ejtőernyőjével Kampinosban földet ért, ahol a németek kezére került, s rövid úton felkoncolták.

Az a tény, hogy ennyi amerikai gép repül át a város fölött, a nagy lelkesedés mellett további reményeket is keltett az emberekben, bár nem egy felkelő tette fel keserűen a kérdést: miért jelentek meg ilyen későn a „Liberátorok”? Ki feltételezte volna abban az időben, hogy ez az utolsó segítség, amelyet a Nyugat a már csak pislákoló felkelésnek nyújtott?!

Bár a harcoló Varsó oly nagy lelkesedéssel fogadta az igen kedvező pillanatban történt berepülést, az egyáltalán nem hatott ki a varsói hadműveletek sorsára. A belvárosi egységek létszáma még 12 000 volt, a mokotóviaiaké 3000, a žoliborziaké 2000, hogy a kampinosi egységekről ne is beszéljünk, amelyek a felkelés hátterében tevékenykedtek. Ezekből az egységekből azonban egyetlen katonát sem jelöltek ki arra, hogy megsegítsék Czerniaków elvérző védőit. Ez utóbbiak mintegy 400-an voltak, amihez hozzájött a 3. gyaloghadosztály 750 katonája. Ez olyan jelentős erőt képviselt, amely képes lett volna tartani a hídfőt, természetesen csak akkor, ha nem hagyják magára.

A németek, miután tájékozódtak a helyzetről, kétségbeesett, de végül is sikeres kísérleteket tettek ennek a harcoló csoportnak a felszámolá-

sára. Elég talán annyit mondanunk, hogy a Dirlewanger dandár egyik, 150 embert számláló százada a Felső-Czerniaków birtokáért folyó harcokban 145 emberét veszítette el! Ez egyrészt a harc elkeseredettségének következménye volt, másrészt annak, hogy a németek mindent egy kártyára tettek föl. A német légielő működései ugyan szűkültek, mivel Pragából szovjet léghátrító tüzérség lőtte a gépeit, a földi csapatok azonban eddig ismeretlen hevedésséggel intéztek rohamokat a hídfő védői ellen, és egyúttal azt is lehetetlenné tették, hogy a Visztula túlsó partjáról segélycsapatok érkezzenek. Saska Képát Czerniakówtól igazi tűzfüggöny választotta el.

Az 1. lengyel hadsereg parancsnoksága is elkövetett egy hadműveleti hibát, amikor hagyta, hogy a felső-czerniakóvi hídfő a Visztula néhány száz méteres partszakaszára szűküljön le. Ez azután az egész akció során megbosszulta magát. Az átkelés számtalan áldozatot követelt. Szeptember 17-én a pragai parton a 9. gyalogezrednek 54 katonája esett el és 153 katonája fulladt a vízbe! Ezek valóban olyan nagy veszteségek voltak, amelyeknek feltétlenül károsan kellett hatniuk a már a Visztula bal partján harcoló katonák közérzetére. A parancsnokságot az ezredtörzs főnöke, Stanisław Latyszzonek vette át fölöttük. A Solec utca 39. számú ház pincéjében szállásolta el magát, tehát nem messze a folyóparttól. A szemben lévő partra nem szállították át sem az ezredtüzérséget, sem a hadműveleti tervben előírányzott egyéb tüzérségi alakulatokat. Mierziński őrnagy sebesülten Saska Képában maradt, helyettese, Jan Kulicki alezredes viszont elesett az átkelés során. A németek harckocsikkal és „góliátokkal” támadtak.

Nem sok ház maradt épen ebben a térségben. A 9. gyalogezred életükben első ízben harcba dobott katonái derekasan tartották magukat, ám a tapasztalatok hiánya, valamint azok a tragikus körülmények, amelyek közepette harcoltak, lassan felőrölték ellenállóképességüket. Az aknavetősöknek nem volt elég aknájuk. Két-három nap múlva félretették az aknavetőket, és gyalogos sorkatonákként harcoltak tovább. Arról, hogy a harcolókat az átkelésre előírányzott önálló gépesített tüzérség, valamint annak 4. páncélelhátrító tüzérezrede támogatssa, szó sem volt. A harckocsikkal szembeni védekezés egyedüli eszköze a páncéltörő puska maradt. A katonák elvegyültek a felkelőkkel, akik az utcai harcokban tapasztaltabbak lévén, a vezetők szerepét játszották.

A Solec utcát és a folyópart többi utcáját barikádok meg lövész- és futóárkok vágták ketté. A barikádok, sajnos, ugyanolyan primitívek voltak, mint a többi megerősítés: bútorokból, a járdák burkoló lapjai-

ból, a közeli gyárakból, raktárakból kicipelt zsákokból emelték őket. A védők szám szerint sokan voltak ugyan, de nem voltak fegyvereik. Radosław és Kryska katonái mellett Czerniakówban volt még a Népi Hadseregnek a wolai harcokból ismert, Stach alhadnagy parancsnoksága alatt álló egysége is.

A német gyalogság szeptember 18-án kiszorította Felső-Czerniaków védőit a Solec utcai festékgyárból, és így közvetlenül fenyegette a 9. gyalogezred parancsnokságának hadiszállását. A németek felgyújtották a felkelők közeli kórházát is, a sebesültek élve bennégtek az épületben. A 9. gyalogezred tartalékát alkotó I. és III. zászlóaljak a felkelők egységeivel ellentámadást intéztek, visszaverték az ellenséget, amely sok katonát veszített. Hirtelen német zuhanóbombázók jelentek meg, és alacsonyan repülve több házat lebombáztak. A felkelőknek vissza kellett vonulniuk a Czerniakowska utcából, amely az ellenség kezére került.

A védőknek csak ezen az egyetlen napon legalább tizenegy német rohammal kellett szembenézniük, amelyeket harcokcsik vagy rohamlővegek támogattak. Czerniaków lángokban állt. „Mintha egy nagy kemen-cévé vált volna” – írja Bornislaw Troński „Itt a halál járt” című visszaemlékezéseiben.

A felkelők erőik végére értek. Radosław alezredes azt jelentette a 3. gyaloghadosztály parancsnokságának, hogy a lőszer- és élelmiszerkészletek teljes kimerülése folytán csoportjának maradványaival már csak 24 óra hosszát tudja tartani a hídfőt.

Szeptember 19-e döntő nappá vált a czerniakówi hídfő birtokáért folyó harcokban. Tulajdonképpen már csak egyes házak védekeztek. A felkelők egy sorban küzdöttek a 9. ezred katonáival. A németek nyomása óráról órára erősödött, és a lengyeleket elkeseredett védekezésre készítette.

„Elszállt az egykori lelkesedés, amely arra készítette az embereket, hogy kitűzzék a fehér-piros zászlókat, megtisztítsák a ruhájukat és hálaadó imákat mondjanak, amiért életben maradtak. A polgári lakosság és a katonák arcán tükröződő félelem és rettegés hulláma bennünket is elkapott. A németek bevették már a Wilanowska 24. és 22. számú házat. Bármelyik pillanatban megindulhatott a roham. Aki eddig emelt fejjel járt, homlokát most kétségbeesetten a ház padlójára szorította abban a hiszemben, hogy a hitleristák most oda fognak betörni. Már senki sem kételkedett abban, hogy erre sor kerül. Pragából nem érkeztek nagyobb szállítmányok a partunkra. Az ellenség a folyó keskeny csíkját olyan erős tűzzel árasztotta el, hogy ezen a szítán még egy légy sem tu-

dott volna élve átjutni – írja visszaemlékezéseiben Troński. – Senki sem bírta leküzdeni a riadalmat a polgári lakosság között, sőt még a felkelők között sem. Néhány napi önfegyelem után eddig ismeretlen erővel tört ki a pánik. Egyes katonák egyszerűen eltemették a fegyverüket, hogy ne kelljen visszamenniük az állásokba. A végletekig kifáradva, elvesztve szívükben minden reményt, elrejtőztek a sebesültek és a betegek között, és csak azon járt az eszük, hogyan menekülhetnének élve a halálnak ebből a tüzes katlanából.”

A németek a Visztula irányában nyomultak előre. A Zagórna utca egyik kis mellékutcájában, az Idzikowski utcában a hitleristák kezére került a 4. számú ház. Valamennyi férfit azonnal kivégezték. Egyszerre csak a Visztula másik oldalán erősödni kezdett a lengyel és a szovjet tüzérységnek Powisłe térségére, a czerniakówi kikötőtől egészen a Gdański pályaudvarig húzódó területre irányuló tüze. Ezzel egyidejűleg sűrű sötét fátyol borította el a folyót, Varsó háztetői fölött pedig megjelentek a 16. szovjet légiflotta repülői. A repülők főleg az Ogród Saskit, a Főpályaudvart, a Nemzeti Múzeumot, a Poniatowski-híd melletti vasúti hidat és a központi vasúti hidat, a könnyű lovasság laktanyáját, a Szejmet, valamint a Sucha sugárút környékét bombázták. A városban felállított német légvédelmi ütegek kivétel nélkül azonnal tüzet nyitottak rájuk. Elszabadult a pokol.

Eközben a pragai kikötőben átkelésre készülődött a 8. gyalogezred I. zászlóalja Włodzimierz Baranowski százados parancsnoksága alatt, nyomában pedig a II. zászlóalj, amelyet Kazimierz Pleizer százados vezetett. Az élen járó egységek hamarosan elfoglalták a Kościuszko rakpartot, de nagy veszteségeket szenvedtek, különösen a folyón való átkelés során. Mintegy 300 katona fulladt a vízbe, megsebesült Pleizer százados mindkét helyettesével együtt, a hadműveleti tiszt pedig elesett. Délutánra mégis sikerült átdobni a folyó bal partjára 1056 katonát 22 nehézgéppuskával, 62 páncéltörő puskával, 9 aknavetővel és 6 db 45 mm-es kiságyúval. A lengyelekkel együtt 9 lángszóró kíséretében átkelt a 20. önálló szovjet lángszórós zászlóalj 2. százada is Zaszlavszkij alhadnagy parancsnoksága alatt. A Kościuszko rakparton voltak továbbá a 9. tábori tüzérezred, az 5. nehéztüzérdandár, a 2. tarackdandár és a 6. tüzerhadosztály megfigyelői. Ezzel szemben elsüllyedt az R-13 rádióállomás.

Majdnem ugyanebben az időben kezdett hozzá a Visztulán való átkeléshez a czerniakówi kikötő magasságában a 7. ezred II. zászlóaljának 5. százada, valamint a 2. ezred egyik százada – nem tudván arról,

hogy itt csak színlelt, a 8. ezred érdekében végrehajtott álcázó műveletről van szó. Valamivel délebbre a 2. ezred 6. százada kezdett átkelési műveletekbe a Kępa Gocławska térségében, mégpedig a 4. gyaloghadosztály 6. tábori tüzérezrede által támogatva. Minthogy azonban a 6. tábori tüzérezrednek, amelynek rendeltetése az lett volna, hogy elhallgattassa az ellenséges tüzérséget, kifogyott a messzi Kowelből szállított lőszerre, a század visszavonult.

Ezen a napon majdnem a Visztula egész varsói szakaszán elkecseregtek harcok dúltak az 1. lengyel hadsereg egységei és a németek között.

Żoliborzban a 2. gyaloghadosztály 6. ezredének 370 katonából álló jól felfegyverzett II. zászlóalja Szaciłła őrnagy parancsnoksága alatt kis hídfőt alakított ki a homokos parton Kępa Potocka közelében, és a katonák kezdtek előnyomulni a városrész belseje felé. Eljutottak egészen a felkelők által megszállva tartott kiskertekig. A felkelők még csak fel sem tételezték, hogy itt a Visztula túlsó partjáról érkezett segítségről lehet szó. Nagy füstfüggönyt láttak, és több óráig tartó hangos lövöldözést hallottak. Az a rémhír terjedt el közöttük, hogy a németek egy fellázadt magyar katonacsoportot számolnak fel. „Egészen a fegyverletételig senki sem mondta nekünk, hogy a németek ekkor a 2. gyaloghadosztály felderítő őrzárataival harcoltak, amelyek átkelve a Visztulán anélkül vették fel a harcot, hogy bármilyen segítséget is kaptak volna a felkelőktől” – írja visszaemlékezéseiben a csoport egyik tisztje, Żagłowiec, azaz Czarniecki alhadnagy. Rotkiewicz ezredes, aki ennek a hadosztálynak a parancsnokságát átvette, tévesen értékelte jobbszárnyának veszélyeztetettségét – a németek ugyanis még tartották a Żerań-csatorna partját –, és ahelyett, hogy a 4. és az 5. gyalogezredet visszavezényelte volna a folyón túlra, azokat északnak, Żerań felé irányította, ahol – mint később kiderült – egy ellenséges gyalogzászlóalj tevékenykedett néhány harcokcsival.

Nem sikerült a 8. gyalogezred vállalkozása sem. A nehéz harcokban megingott ezredet a németek visszavetették a Visztula másik partjára. Kudarcot szenvedett az 1. dandár 3. lovasezredének az a szakasza is, amely a Kierbedź-híd romjain keresztül kísérelte meg a kitörést, de ellenséges tűzbe kerülve, veszteségeket szenvedett. A 7. gyalogezred sem járt másképp.

Míg az 1. lengyel hadsereg katonái súlyos harcokban támadták az ellenséget, addig a felkelt Varsó egyetlen lépést sem tett a Visztula felé. A felső-czerniakówi hídfő sorsa ebben a helyzetben eldőlt.

Éjjel Radosław alezredes Mokotówba ment, embereinek egy része

azonban visszamaradt, mert a visszavonulási parancs nem jutott el hozzájuk. A parancsnokságot fölöttük Jerzy százados vette át a „Broda” csoportból.

„A lengyel fegyveres erők a második világháborúban” című munka III. kötetében a következőket olvashatjuk: „Éjjel 1 óra után Radosław alezredes írásbeli közlést kapott Łatyszonek őrnagytól, amely szerint a szovjet parancsnokság tudatta vele, hogy a partraszállás nem időszerű, viszont a szovjet tűzéréség teljes erejével támogatni fogja Varsó védelmét. Radosław abból az elgondolásból kiindulva, hogy a tűzéréségi támogatás nem elegendő, úgy döntött, hogy elhagyja Czerniakówot, és a csatornákon keresztül Mokotówba vágja át magát.”

Az a hír, hogy az „Öreg” (a katonák így hívták Radosławot), a városrész parancsnoka elment, hallatlan gyorsasággal terjedt el. „Beléptünk az épületbe. A zsúfolt átjáróban ott álltak a Berling-fiúk, géppisztoly a kezükben, közöttük elvegyülve a felkelők. Lázasan tárgyaltak valamit. Egyszerre minden megvilágosodott előttünk: Radosław egy nagyobb csoporttal elhagyta Czerniakówot, és a csatornákon keresztül eljutott Mokotówba. Valószínűleg több ízben is kiküldte az őrzásokat, hogy a többi felkelő is vonuljon vissza. Tény, hogy magunkra maradtunk ebben a tragikus helyzetben – írja Troński. – A keserűség nem engedte, hogy józanul gondolkozzunk. A parancsnokság döntését a mi szemünkben semmi sem igazolta.”

A felkelés egyik legkiválóbb katonája, a 48 éves Radosław ezredes, aki megkapta a Virtuti Militari arany és ezüst keresztjét, valamint tizenegyszer tüntették ki a Háborús Érdemkereszttel, semmiképpen sem határozta volna el magát erre a lépésre fölötteseinek hozzájárulása nélkül.

Szeptember 20-án a Belvárosban, amelyet akkor csak a nehéztűzéréség és az aknavető löttek, Monter tábornoknál eligazításra került sor, amelyre meghívták a Népi Hadsereg képviselőit is – írja Borkiewicz ezredes. Megjelent Wachnowski vezérkari ezredes, Chirurg alezredes, a törzskar főnöke, Radwan ezredes, a Belváros parancsnoka, valamint Tunguz, Paweł és Sławbor ezredes. A Népi Hadsereget Sęk őrnagy képviselte. Monter rámutatott arra, hogy Varsó nehéz helyzetben van, és hivatalosan első ízben pendítette meg a fegyverletétel kérdését, amit Sęk őrnagy hevesen ellenzett.

Ugyanazon a napon kiadott parancsában Monter egyebek között a következőket írta: „*Ma szemtől szemben állunk a győzelemmel. Hősi áldozatkészségünknek és elkeseredett, fegyelmezett kitartásunknak köszönhető, hogy Varsó kivárta a segítséget és a felmentést. Közel az az idő,*

amikor a győzedelmes, hős Vörös Hadsereg teljesíti azt a feladatát, hogy végső csapást mérjen a német barbárookra.” Sem Monter, sem pedig Bór-Komorowski tábornok, aki szintén napiparancsot adott ki a harcok 50. napja alkalmából, nem emlékezett meg az 1. lengyel hadsereghez tartozó egységek harcairól. Ez a hadsereg számukra egyszerűen nem létezett.

Szeptember 20-án Berling tábornok, miután meggyőződött róla, hogy Radosław katonáival együtt elhagyta Czerniakówot, azt a parancsot adta saját alárendeltjeinek, hogy vonuljanak vissza a varsói partról, és foglaljanak állást Praga térségében. 2276 katona fizetett életével és sebeivel a varsói „kirándulásért”. Galicki tábornokot leváltották a 3. gyaloghadosztály parancsnoki tisztségéből; ez már csak formalitás volt, mert Galicki időközben teljesen összeroppant; feladatkörét törzskarának addigi főnöke, Stanisław Zajkowski ezredes vette át. Tíz nappal később megvált az 1. lengyel hadsereg parancsnoki posztjától Zygmunt Berling hadosztálytábornok is.

„A hadműveletek során az 1. hadsereg parancsnoka radikálisan segíteni akart a czerniakówi hídfő védőin. Ez jutott kifejezésre szeptember 18-i döntésében, amelyet a rákövetkező nap délutáni óráiban hajtottak végre, csak hogy helytelenül. A 8. gyalogezred egységei, amelyeket nagy nehézségek között sikerült átjuttatni a Visztula bal partjára, ahelyett, hogy a part mentén tevékenykedve a czerniakówi hídfő védőivel való egyesülésre törekedtek volna, Solec térségében harcba bocsátkoztak az ellenséggel. Az ezredparancsnokság egységes vezetésétől megfosztott zászlóaljok, az utcai harcok során elért apró sikerektől elkápráztatva hagyták, hogy az ellenség becsalja őket a város belsejébe, majd ott körülfárja és részben megsemmisítse őket. E harcok idején a közelben levő belvárosi felkelők még csak az ujjukat sem mozdították, hogy segítsenek rajtuk – értékeli a helyzetet Józef Margules ezredes „A varsói hídfők” című tanulmányában. – Az utolsó jelentősebb, arra irányuló próbálkozás elmulasztása, hogy megsegítsék a hídfők már kisszámú, de annál nehezebb helyzetben levő védőit, lehetetlenné tette, hogy az 1. lengyel hadsereg további eredményes hadműveletet folytasson; emiatt nagy nehézségek támadtak akkor is, amikor a hídfők kiürítésére került sor.”

Czerniakówban a végén már csak egyetlen ház védekezett, a Wilanowska utca 1. számú. Jerzy százados elutasította a németek kapitulációs javaslatát, és kijelentette, hogy mindenkit főbe lő, aki csak említeni meri előtte a megadást. Ugyanakkor tökéletesen tisztában volt a helyzettel. „Az a pokol, amely itt dühöng, semmivel sem hasonlítható össze”

– írta a harc utolsó óráiban. A „Zośka” zászlóaljnak ez a kiváló parancsnoka, számos diverziós akció résztvevője, polgári foglalkozására nézve építésmérnök, olyan kemény volt, mintha bronzból kovácsolták volna ki. Amikor már körös-körül minden égett, és a házfalak leszakadva téglatörmelékké omlottak szét, még mindig tartani tudta beosztottjaiban a lelket.

A Wilanowska utca 1. számú ház lángokban állt, és a tüzet csak nagy nehézségek árán tudták eloltani. Víz már nem volt, néhány napja éjszakánként a Visztulából hordták a vizet. Az áttüzesedett falak megfeszítették a harcolókat még megmaradt erejüktől is. Łatyszzonek őrnagy nem minden megindultság nélkül mondta a jelenlevőknek, hogy ezredének a lengyel testvérek megsegítése a feladata. Ebben a harcban halottakban és sebesültekben több mint 500 embert veszített. Kijelentette azt is, hogy csodálja a felkelők vitézségét, és arra kérte őket, hogy tartsák jól emlékezetükben a közös harcok napjait. Beszédét félbeszakították a ház előtt robbanó gránátok és a nehézgéppuskából leadott sorozatok. Minden pillanat az utolsónak látszott.

Amikor leszállt az este, Czerniaków védői hozzákezdtek az átkeléshez a Visztula másik partjára. Berling tábornok rádión személyesen közölte Łatyszzonek őrnaggyal és Jerzy századossal, hogy előkészítették a hídfő kiürítéséhez szükséges pontonokat. Időnként rakéták világították meg az égboltot és a Visztula tükörsima felületén ellenséges fényszóró csóvája küszört végig, hogy felfedezze a Saska Kępába átkelő csónakokat. Amikor közeledőben voltak, kitört a tűzvihar: a rakéták százai fűródtek az égbe, s egyszerre olyan világos lett, mintha nappal volna. Két csónak a folyó közepén találatot kapott, a harmadik viszont – amely sebesültekkel volt teletömve – túlterheltsége miatt süllyedt el. Ilyen körülmények között az átszállítás még csak szóba sem jöhetett. A németek egy pillanatra sem szakították félbe a tüzelést, lövedékeikkel nemcsak a folyót verték, hanem mindkét partját is.

Jerzy százados ebben a helyzetben úgy döntött, hogy áttör a Belvárosba. Nem igaz ugyanis, hogy egyáltalán nem lehetett volna összeköttetést teremteni a két városrész között. Hiszen volt egy csatorna, amelyen át a felkelők viszonylag rövid idő alatt – persze nagy fáradsággal – eljuthattak volna a Wilanowska utcából a Czerniakowska utca alatt a Górnośląska utcába. Erről azonban megfeledkeztek. Négy nappal később e csatorna egy részét felhasználva jutott át számos mokotóví egy-egy. Ha a Belvárosban és Czerniakówban emlékeztek volna erre a csatornára, számos tragédia elkerülhető lett volna, sőt még a segítségnyújt-

tásnak is meglett volna a lehetősége. Czerniaków egyik védője, Biczyński csak a temető térségében bukkant a lejáratra, ott, ahol néhány emberével együtt egészen október 16-ig rejtőzködött.

Jerzy százados nem tudott a szóban forgó csatornáról, tehát úgy határozott, hogy embereivel a felszínen vág át. Csatlakozott hozzá Łatyszonek őrnagy is. Az oszlop 60 emberből állt. Az elővédet Słoń alhadnagy vezette a „Zośka” zászlóaljából, de nemsokára elesett abban a csetepatéban, amelyre Solec romjai között került sor. Az emberek a zűrzavarban szétugrottak, Jerzy százados pedig valahol eltűnt. Łatyszonek őrnagy a Radosław-csoport tábori papjával, Paweł atyával együtt visszavonult a romok közé; reggel megadták magukat a németeknek.

A felkelők és a katonák egy része visszatért a Visztulához. Visszatért a partra Nałęcz hadapród is. Kis gondolkodás után belevetette magát a folyóba. Nem rettentette vissza sem a nehézgéppuskák sorozata, sem az aknák vijjogása, sem pedig a testet megbénító hideg víz. A part melletti örvény elkapta, néhányszor megforgatta, majd kinyomta a Visztula közepére. Minden erejét bevetve úszott. „A varsói parton a tüzek visszfénye, az éj sötétjébe borult Praga felől pedig a robbanások felvilágosításai látszanak. Ebbe a sötétségbe akarok beleúszni. De hiába. A víz sodra úgy ragad magával, mint egy árvíz által elmosott kerítés maradványát. Már nem vagyok más, mint a tragédia akarattalan, a piszkos hullámokkal elvegyülő szomorú tanúbizonysága.”

Szeptember 23-án reggel Jerzy százados összekötőnőjével és két felkelővel, valamint a 9. ezred egyik őrmesterével jelentkezett a főparancsnokságon.

A németek pedig a Visztula mentén kezdték megszállni a csatateret. Az egyik SS-katona, amikor Szumski hadnagynak, Felső-Czerniaków egyik utolsó védőjének levéltárcájában egy, a felkelés résztvevőit ábrázoló fényképet talált, géppisztolyából sorozatot eresztett Szumskiba, majd a sebesültet saját kérésére megölte. A németek a Solec és a Czerniakowska utca közötti téren, a rombadőlt festékgár közelében összegyűjtötték az összes férfiakat és nőket, majd csoportosan kivégezték őket. A sebesülteket megölték. A gár romjai között a Honi Hadsereg öt, te-repszínű zubbonyba öltözött összekötőnője himbálózott a gerendákon. Még Stanko lelkésznek, a polgári ruhába öltözött tábori papnak az életét sem kímélték.

A németek a lakosságot a vasúthoz terelték, és eközben elszedték minden értékesebb tárgyukat. A Népi Hadseregnek néhány, a polgári lakosság közé elvegyült katonáját kiemelték a sorból és agyonlőtték. Min-

denkit, aki valamilyen okból nem tetszett nekik, haladéktalanul felkoncoltak. A Wilanowska utca 14. számú ház előtti téren 200, a Honi Hadsereg karszalagját viselő felkelő feküdt. A „Społem” szövetkezet telepéről 200 férfi és nő tetemét hordták ki. A barakkokban, a kikötőben veszteglő hajókon mindenütt hullák. A németek kézigránátokat hajítottak a pincékbe, úgy kergették ki onnan a polgári lakosságot. Még azokat a súlyos sebesülteket sem kímélték, akiket a felkelők a „Bajka” hajón helyeztek el, de nem sikerült átszállítaniuk a másik partra.

A „Zośka” zászlóalj két hadapródja, Czart és Wiktor, a Poniatowski-híd roncsai között bújt meg. Súlyos lábsebükkel két napig kúsztak egyik leszakadt hídtesttől a másikig. Már teljesen kimerültek, és bármelyik pillanatban belezuhanhattak a folyó sodrába. Végül elérték a hatodik hídnyílást, s derékig vízbe merülve és a hídpillérben fogódzkodva sikerült rátalálniuk egy hajóroncsokból álló „padra”. Végül is ez mentette meg őket, mert erejük már a vége felé járt. A pragai parttól most már csak tíz egynéhány méter választotta el őket. Nagy nehezen kivonszolták magukat a homokos partra.

„Valahol a távolban, a másik parton nehézgéppuska szólal meg, előttünk pedig mind magasabbra emelkedik egy rakéta fénycsóvája – írja le élményeit Czart (Stanisław Lechmirowicz). – Fáradt szemünk még elkapja a pillér mögül kibújó szurony csillogását.

– Ki vagy?

– Felkelők!”

Egyre hidegebb lett, megkezdődtek az őszi esőzések. A felkelők reszkettek éjszakai őrhelyeiken. Rekkenő nyár volt, amikor elhagyták otthonukat, hogy beálljanak a harcosok közé, most pedig, szeptember végén, már rövidültek a napok, a szürkület korábban állt be, a hőmérséklet pedig éjszakánként majdnem nulla fokra süllyedt. A szél elsárgult leveleket sodort magával az utcákon, a romok közé seperve őket. Mokotówban egyre több ház sérült meg. Szeptember 16-a óta ebben a városrészben viszonylagos nyugalom uralkodott, bár a német tüzéség időnként végigpásztázta a városnegyedet. Míg a Puławska utca és a környező utcák foghíjas romjai között a gránátvetők tüze dühöngött, a Bałucki utcai házakban – ahol a vezérkar szállása volt – még ragyogtak az ablaktáblák, és a Honi Hadsereg tábori csendőrségének őrzései igazoltatták a katonákat és a polgári lakosságot. Valahol messze, a város előterében kialakuló tűzfészekként egy félig leégett barakk parázslott, ezzel azonban senki sem törődött.

Mokotów egészben véve nem élt a legrosszabbul. Varsó többi városnegyedéhez hasonlóan Mokotównak is megvolt a maga sajátossága: katonái a városrész raktáraiban szürke kezeslábasokra bukkantak, s abba öltöztek, a „Społem” szövetkezet raktáraiban pedig nagy mennyiségű műmész volt felhalmozva. Ebből a műmészből a fegyverletétel után 5 tonna még a németek kezére is került. No, és itt volt a zöltség, amely miatt a Belváros úgy irigyelte Mokotówt. Kezdetben nem volt hiány élelmiszerekben. A gazdasági század még ki is csépelte a learatott gabonát. A katonák mégis panaszkodtak az egyoldalú táplálkozásra; végleg megutálták a fekete kenyeret műmézzel. A zöltségféle megszerzéséért viszont az ember életével fizethetett. A „senki földjének” számító mezőkön ott rohadtak a paradicsombokrok, köztük itt-ott látni lehetett a németek által lelőtt asszonyok tetemeit. Rohr tábornok csapatai acélgyűrűt vontak a városrész köré. „Szeptember közepétől kezdve a kato-

naságnál mindennapos volt az éhség” – állapította meg későbbi írásában Wicher százados, a B 3. század parancsnoka.

Egyszerre csak megjelentek Mokotówban Radosław terepszínű zub-bonyba öltözött katonái. Nem voltak sokan. Mint a kísértetek bújtak ki a csatornanyíláson a Wiktorska utcában, teljes közönnyel; még azon sem csodálkoztak, hogy egy olyan városrészbe kerültek, amelyben viszonylagos csönd honolt. „Piszkosan, nedvesen, a kanális bűzös szagát terjesztve ültek valami csórákason, amely nem tudni, miért volt ott a Wiktorska utcai parkban. Húszan-harmincan lehettek; néhány nő is volt köztük. Lesóványodott arcukról lerítt a teljes kimerültség – írja le a velük való első találkozás során nyert benyomásait az V. kerület összekötője, Ignac, azaz Jerzy Pytlakowski, ismert író, „A mokotóvi felkelés” („Powstanie Mokotowskie”) című riportjában. – Halálosan elcsigázott emberek benyomását keltették: mikor a parkban leültek, azonnal elnyomta őket az álom, jóllehet nappal volt, és a németek tűz alatt tartották Mokotówot. Az összekötő ide-oda szaladgált a parancsnokság és a parkban ülő katonák között. Az ébren maradt vendégek szállást kértek, szerettek volna megmosakodni és valamit enni. Csakhogy e szerény kívánságok teljesítése is nehézségekbe ütközött. Szállás? Élelem? Víz? Abban az időben mindez már fényűzésnek számított.”

A mokotóvi felkelők és civilek csodálkozással, de nem minden nyugtalanság nélkül nézték ezeket a terepszínű német zub-bonyokba öltözött fiúkat. Radosław katonái nem rejtették véka alá élményeiket. Ezek a hős katonák Mokotówban a vereség előhírnökeivé váltak. „Tőlük tudtuk meg, hogy a hídfő elesett, vagy teljes bizonyossággal el fog esni, ami a legbeszédesebb tanúbizonysága volt annak, hogy a Visztula túlsó partjáról jövő segítségre már nem számíthatunk. . . Radosław emberei nem szívesen emlékeztek meg ezekről a dolgokról – írja Pytlakowski –, a mokotóviak viszont komor arccal hallgatták szűken mért szavaikat, amelyek elegendők voltak ahhoz, hogy elképzeljék maguknak a németek uralma alól felszabadított Praga képét. Vajon eljutunk-e még oda?” Radosław válogatott katonái nem bocsátkoztak politikai disputákba, mindössze csak azt kérték, hogy kipihenhessék magukat annyi pokoli nap után.

Ezt viszont nem tudták megérteni az ellenség által nagyrészt még megkímélt Mokotów felkelői. Hogyne nehezteltek volna a jövevényekre, akik bemutatták azt a sorsot, amely az ő városrészüknek is osztályrésze lehet! Megfeledkeztek róla, hogy Radosław válogatott egységei Wolától egészen Felső-Czerniakówig állandóan tűzben álltak, és súlyosan megti-

zedelték őket. Sok parancsnok és katona esett el, akiknek nevével már csak a történelemkönyvek lapjain találkozhatunk. A sok száz hős közül, aki nem ért el Mokotówba, csak Jeremire emlékeztetünk, a „Parasol” zászlóalj 21 éves parancsnokára, aki négyszer megsebesült, s végül hordágyon szállították be a Gestapo épületébe. Amikor látta, hogy azoknak a kezébe került, akik ellen a föld alatt oly eredményesen harcolt, állítólag ezt mondta: – A sors olykor ördögi rendező tud lenni. – Ezek voltak az utolsó szavai.

Radosław katonái látták a tüzet és a hamut; látták az összeomló házakat, látták a mézspornak azt a felhőjét, amely beleette magát az emberek szívébe. „A dicsőség szele az Óvárosból tovább röpítette őket. Még magasabb csúcsokra. Ők azonban lezuhantak, mert elvágta szárnyaikat. Dicsőségük az Óvárosban maradt. Ők maguk túléltek a dicsőséget, ezt azonban nem értették meg” – írja riportjában Jerzy Pytlakowski, minden bizonnyal igazságtalanul ezekkel a kitűnő katonákkal szemben. Mindannyiunkhoz hasonlóan nem követelt-e ő is túlságosan sokat tőlük?

Élesen és kíméletlenül írt Radosław katonáiról Karol alezredes is: azzal vádolta őket, hogy behurcolták Mokotówba a „defetizmus baci-lusát”.

Mokotów azonban már azelőtt elvesztette az ütközetet, hogy a németek lecsaptak volna rá. A felkelők többsége, amikor megtudta, hogy már nem számíthat senkinek a segítségére, nem hitt többé a harc értelmében – bár a tét még mindig a legnagyobb volt: az emberek saját élete. Beállítottságuk egyáltalában nem volt defetista. Egyszerűen levonták a következtetéseket az immár ötven napja tartó harcokból. Közeledett a tragikus vég: a katonák nem akarták megadni magukat, s ugyanakkor nem látták értelmét a további harcnak sem.

„A harc eredményes befejezésének utolsó reménye is eltűnt – értékeli a helyzetet Jerzy Pytlakowski. – Madártávlatban néhány száz méterrel keletre ott volt a szabadság. Még egy nappal ezelőtt itt volt – Czerniakówban. Most pedig az, ami növelte a harci szellemet, egyszerűen megszűnt létezni. Csak a túlerőben levő német csapatok maradtak, csak az élethalálharc maradt.”

A Maciej Ratajról elnevezett 10. hadosztály személyi állománya Mokotówban – Radosław alezredes csapataival együtt – nem haladta meg a 3000-et, ideszámítva a segédalakulatokat is. A mokotóvi erők gerincét a Daniel alezredes vezénylete alatt álló „Bástya” ezred alkotta. Waligóra alezredes a Sielcéért folyó harcokban szétvert „Rys” és „Oaza”

zászlóaljakból Janusz százados parancsnoksága alatt új egységet alakított, és a parancsnok helyettesévé Garda lovaskapitányt tette meg. Waligóra ezredének kötelékébe még a következő egységek tartoztak: Góral hadnagynak a Belgijska utcát megszállva tartó, ló nélküli lovasai, Michał hadnagy osztaga, a K 1. század, valamint a „Grochow” szakasz – összesen 868 ember. Fegyverzetük nem volt éppen a legrosszabb, viszont lőszerben hiányt szenvedtek. Góral hadnagy ezen felül élelmezési nehézségekről is jelentést tett. Mokotówban Csernuhin őrnagy személyében szovjet összekötő is tartózkodott, aki ejtőernyővel ért földet azaz a feladattal, hogy innen irányítsa a Visztula másik partján álló szovjet tüzérség tüzét. A folyó jobb partján álló csapatokhoz Karol alezredes egyébként még Czerniaków eleste előtt elküldte csoportjának hadműveleti tisztjét, Wania századost, vagyis dr. Alfred Paczkowski orvost. Vele együtt ment Mak hadnagy a Honi Hadsereg főparancsnokságától és még néhány személy.

Mokotów most rendszeresen és bőségesen kapott a levegőből fegyvereket és lőszert. „Az ejtőernyős küldemények fogadása Brona százados dolga volt, de az átvétellel kapcsolatban olyan sok munka merült fel, hogy Karol alezredes Brona százados helyettesítésével engem bízott meg” – írja Jan Dobraczyński „Kiütéses játék” („Gra w wybijanego”) című művében. Nevezettet, miután a csatornákon keresztül átjutott az Óvárosból a Belvárosba, a mokotówi Információs és Propaganda Iroda főnökének nevezték ki. Mokotówba ugyancsak a csatornákon keresztül jutott el, ahol átvette barátjának, Szymon tábori lelkész alezredesnek a munkáját. – „Az ejtőernyős küldeményeket egy parkban fogadtuk. Az éjszakák kezdtek hidegek lenni. Reszketve ültünk az elvadult fűben, és vártuk a repülőgép megérkezését. Az égen egymás után gyulladtak ki a rakéták, a Visztula túlsó partján pedig a szovjet légelhárító tüzérség ágyúi színes golyókat szórtak a csillagok közé. A közeledő „kukoricás” zúgása általában csak éjfél után hangzott fel. A németek löni kezdték a repülőgépet, de azonban fittyet hányva a tüzelésnek, olyan mélyre szállt le, hogy időnként be lehetett látni a kabinjába. Meggyújtottuk a jelzőtűzet. A németek erősebben lőttek. Hallottuk, hogyan tördelik az ágakat a lövedékek repeszdarabjai. Az ágyúdörej szinte megsiketítette az embert. Ezt követően meghallottuk azt a bizonyos jellegzetes fűtyülést. A földre vetettük magunkat, vagy belesimultunk valami mélyedésbe. Sohasem lehettünk biztosak abban, vajon tartály esik-e le, vagy pedig német lövedék közeledik. A tartályokban különböző dolgok voltak, legfőképpen azonban fegyverek. Leggyakrabban német fegyvereket dob-

tak le nekünk, ami okos dolog volt, mert ezekhez könnyebben tudtunk lőszert szerezni.”

Az egyes állások parancsnokai és a megfigyelők figyelemmel kísérték az ellenség mozdulatait. Éjjelente hallani lehetett a tehergépkocsik zúgását és a harckocsik súlyos dübörgését. Michał hadnagy egységének és a K 1. századnak erős őrzáratai megrohantak egy ilyen oszlopot a Królikarnia utca közelében, és elég szép eredményt értek el. Hat németet terítettek le, és gyújtópalackjaikkal felgyújtottak egy harckocsit. A német katonák elmenekültek, de kénytelenek voltak hátrahagyni a különböző felszerelési tárgyakkal megrakott gépkocsijaikat. Szeptember 21-én összeütközésre került sor a felkelők és a németek között, akik harckocsik segítségével vissza akarták szerezni a gépkocsikat. Ez este felé sikerült is nekik, mert a felkelők benzin hiányában nem tudták azokat beindítani.

A kocsikról zsákmányolt egyenruhák alapján meg lehetett állapítani, hogy a tehergépkocsik a „Hermann Göring” páncélos deszanthadosztályhoz tartoztak. Jelenlétük erősen nyugtalanította Mokotów parancsnokságát. A szóban forgó frontszakaszért felelős Waligóra alezredes azonnal jelentést tett Karol alezredesnek. Karol válaszul azt a parancsot adta, hogy részletesen fel kell deríteni az ellenség állásait. A felderítő járőrök az ellenség nehézgéppuska- és aknavetőfészekből kialakított élvonalába ütköztek. A németek az éjszaka leple alatt arra törekedtek, hogy megközelítsék a felkelőknek tőlük már csak 150–200 méter távolságra eső állásait. Rohr tábornok összevonta és egyúttal át is csoportosította csapatait, mert támadást akart intézni Mokotów ellen.

Mielőtt a városrész körül teljesen összezárult volna az ellenség gyűrűje, a lakosság éjjelente csoportosan menekült Mokotówból. A Czer-niaków elestéről szóló hírek, valamint Radosław katonáinak megjelenése Mokotówban egyaránt arra mutattak, hogy most Varsónak ez a déli városrésze kerül sorra. Mokotów nem játszott ugyan kiemelkedőbb szerepet a felkelésben, de mégis mindenkit megajándékozott a szabadság felejthetetlen napjaival. Az emberek most titokban hagyták el a városrészt; nem egy családot az éhség és a helyzet tisztázatlansága késztetett erre. A német állásokon hivatásos „vezetők” vezették át őket, akik ezért fejenként 500 złotyt dugtak zsebre. Meg kell mondanunk, hogy főképpen a kisgyermekes anyák és az idősebb emberek menekültek, s a jelen-ség nem öltött tömegméreteket.

A felkelés győzelmébe vetett hit szertefoszlott. Tudott dolog volt már, hogy a németek egy-egy városrész védelmének felszámolása után

kíméletlenül elbántak a polgári lakossággal. Von dem Bach ugyan azt ígérte röpcéduláiban, hogy jól fog bánni a civilekkel, ezek az ígéretek azonban gyakorlatilag csak annyit jelentettek, hogy a munkaképes férfiakat és nőket koncentrációs táborokba, a legjobb esetben munkatáborokba küldik. 1947-ben a varsói kormányzó, dr. Fischer ellen folytatott bűnper során kihallgatták tanúként a főkormányzóság államtitkárát, Bühlert, aki arra a kérdésre, vajon tud-e arról, miszerint varsói lakosokat koncentrációs táborokba szállítottak, a következőképpen válaszolt: „Csak arról van tudomásom, hogy a lakosság egy részét evakuálták. Mintegy 50 000 emberről lehetett szó.” Maga Fischer viszont így vallott: „Bach ezeket a dolgokat megosztotta. A munkaképes lakosságot koncentrációs táborokba szállíttatta, a munkaképteleneket viszont gondjaimra bízta, hogy falvakban helyezzem el őket.”

Augusztus 6-án Pruszkówban, a vasúti járműjavító üzem területén, közvetlenül a vasútállomás közelében, felállították a „Durchgangslager 121”-et – azaz a 121. átmeneti tábort – a Varsóból erőszakkal eltávolított polgári lakosok számára. Az emberek további sorsa itt főként az SS-hatóságoktól függött, bár a tábor „gondozásával” a Wehrmacht és az Arbeitsamt (munkahivatal) is foglalkozott. Ezen a pruszkóvi átmeneti táboron feltehetően több mint 650 000, Varsóból kitelepített lakos ment keresztül, ideértve a peremvárosok lakosait is. Közülük mintegy 150 000-et kényszermunkára Németországba szállítottak. Azok a hírek, amelyek a táborból megszökött személyek útján jutottak el az ostromlott városba, nehéz viszonyokról és arról szóltak, hogy az emberek feje fölött állandóan a „szelekció” Damokles-kardja lebegett. Az SS-ek állandóan ott köröztek a táborban, és kiemeltek egyeseket, főképpen férfiakat, akiket azután a koncentrációs táborokban elpusztítandó szállítmányokba soroltak be.

A polgári lakosság helyzete a Belvárosban, Mokotówban és Żoliborzban egyre romlott. John Ward brit pilóta, aki megszökött a hitleristák hadifogságából, és a felkelés idején a külföldi lapok egyedüli tudósítója volt Varsóban, Nyugatra küldött távirataiban a polgári lakosság helyzetét tragikusnak minősítette. Így írt: „Az élelmiszerkészletek erősen fogytán vannak, már dara sincs elegendő. A vízkészletek kizárólag az esőtől és a kutaktól függenek. A második égető probléma, hogy a sok halottat a németek tüzeiben csak sietve megásott, sekély sírokban tudják eltemetni. Azokon az utcákon, ahol a kövezetből barikádokat építettek, utcahosszat sírok helyezkednek el; sírok vannak a kertekben, az udvarokon és az üres telkeken is. A gyermekek, különösen a csecse-

mők helyezete a legtragikusabb, mert az anyák azok után a megrázkód-
tatások után, amelyeket átéltek, nem tudják táplálni őket.”

A Belváros lakossága főként elfőzött vagy kávédarálóban megőrölt
búzában élt, amihez kevés cukrot adtak. Éjjelente az emberek hosszú so-
rokban siettek a város északnyugati részébe, a Ciepla utcába, ahol a
„Haberbusch és Schiele” cég raktárai voltak. Fejenként 10 kg élelmi-
szert kaptak, amiből 8 kg-ot a gazdasági hivatalnak kellett leadniuk, a
fennmaradó 2 kg-ot pedig megtarthatták fáradozásuk fejében. A vállal-
kozókra a németek nemegyszer tüzet nyitottak gránátvetőikből és nehéz
géppuskáikból. Aztán ezek a készletek is kimerültek. Csupán mintegy
100 tonna árpa, 50 tonna búza és néhány napra elegendő cukormeny-
nyiség maradt. A lakosság új beszerzési források után nézett, de ez sok-
szor szerencsétlenül végződött. „Az egyik alkalommal – emlékezik visz-
sza Roman Pollak „A varsói felkelés 63 napja. Egy civil élményei” („63
dni Powstania Warszawskiego. Dziennik przeżyć cywila”) című, rö-
viddel a háború után kiadott naplójában – a Filharmónia közelében va-
lami zsiradékfélét találtunk. Elég sok volt belőle, egész hordókkal. A
gyertyagyár raktárából származtak. Minden valószínűség szerint para-
finról volt szó és állítólag olajról, valami kenőolaj féléről. Nem válogat-
hattunk. Mind az egyiket, mind a másikat magunkkal vittük az óvó-
helyre. A zsiradék nem nagyon ízlett, az olajnak pedig nyersolaj szaga
volt. De ennek is örülnünk kellett. Úgy döntünk tehát, hogy vacsorára
olajban sült burgonyalepény lesz.” A nyersolaj szagú burgonyalepény-
től aztán mindenki szörnyű gyomorgörcsökben fetrengett.

A katonák is és a civilek is csak álmodoztak az ételről. Mint a *Biuletyn Informacyjny* beszámolt róla, Monter parancsnok, amikor egy íz-
ben látogatást tett az állásokban, a lőrésen keresztül százszorszépeket
vett észre a németek által elfoglalt Szt. Lázár Kórház területén. Így
szólt az őrt álló lövészhez: – Ugye, jó lenne eljutni azokhoz a virágok-
hoz?

Mire a lövész rávágta:

– A virág – az almás, tábornok úr! Van ott jobb dolog is: a paradi-
csom.

Szeptember 23-án Ward elküldte következő tudósítását Nyugatra, s
ebben ezt írta:

„Varsó lakosai ez idő szerint a szó szoros értelmében romok között
élnek. A Belvárost teljesen elpusztították az aknavetők gyújtólövedékei
és a repülőbombák. Egyes esetekben maguk a felkelők gyújtottak fel
egy-egy házat, hogy kiűzzék onnan az ellenséget. A vízzel igen nagy ba-

jok vannak. Én magam hat nap óta először tudtam megmosakodni, s most is csak nagy szerencsével. Ahhoz, hogy valaki egy vödör tűrhetően tiszta vizet kapjon, 4–5 óra hosszat kell sorban állnia. Az élelmiszerhelyzet még nehezebb. Még az élvonalban harcoló katonák is egészen csekély adagokat kapnak, rendszerint mintegy 4 uncia (valamivel több, mint 10 deka) főtt árpat egy napra. Kenyérrel, őszintén szólva, még csak hallani sem lehet.”

Szeptember 23-án dr. Roman Pollak ezt jegyezte be naplójába:

„Az emberen tompa reménytelenség lesz úrrá, mert senki sem tudja, mit csináljon. Hova vezet mindez? Vajon nem volna-e jobb, ha az embert golyó, repeszdarab vagy bomba találná el, és nem kellene gondolkodnia, éreznie . . . Senki sem lát kiutat ebből a borzalmas helyzetből, és ez a legrosszabb.”

„Katonáink hangulata a rossz élelmezés következtében erősen romlott. Mintegy 40 százaléuk állandóan vérhassal fekszik. A lőszerhiány szintén hátrányosan befolyásolja lelkiállapotukat – írja szeptember 25-i kelettel Ognisty százados. – Éjszakánként, amióta hidegre fordult az idő, a katonák közérzete különösen rossz. Nincs meleg ruházatuk. A köpenyek és a lábbeli hiánya folytán egyre jobban elharapóznak a legkülönbözőbb betegségek. Prut hadnagy azt panaszolja, hogy 87 főből álló százada egy napi adagként 5 kg darát kapott. Ez volt minden. Egyre szaporodnak a jelentések arról, hogy a katonák önkényesen elhagyják egységeiket, és valahol elpusztulnak.”

Szeptember 23-a, vagyis az a nap, amikor véglegesen befejeződtek a harccselekmények a varsói hídfő területén, és az 1. lengyel hadsereg katonái visszavonultak a Visztula jobb partjára, hogy ott hadműveleti védelemben menjenek át, fordulópontra volt: fordulópontra az egész középső arcvonal szempontjából, és ezzel a felkelés sorsa szempontjából is. A Visztula és a Narva mentén viszonylag nyugalom uralkodott. A szovjet csapatok kedvező hídfőállásokat alakítottak ki. Ezekre feltétlenül szükségük volt elkövetkezendő offenzívájuk kiindulópontjaiként. A harcok a front egyéb szakaszain folytatódtak. A szovjet legfelsőbb főparancsnokság tudatában volt annak, hogy ez előtt az általános offenzíva előtt elsősorban a szárnyakon – északon és délen, vagyis Észtország és Lettorság, valamint Románia területén – kell tisztázni a helyzetet.

„A Kárpátoktól a Baltikumig terjedő, rendkívül hosszú keleti fronton általában eléggé stabilizálódott a helyzet. Ennek köszönhető, hogy megerősíthettük a frontot, és lehetőségünk volt arra is, hogy a páncélos- és páncélgránátos hadosztályokat hadműveleti tartalékként elkülönít-

sük. A 12 gyenge hadosztály persze nagyon szerény tartalékot jelentett, ha figyelembe vesszük a rendkívül hosszú, 1200 kilométeres frontot, továbbá azt a roppant túlerőt – ebbe a ténybe bele kellett nyugodnunk –, amellyel az oroszok velünk szemben most rendelkeztek” – írja erről Guderian. A 9. hadsereg új parancsnoka, Freiherr von Lüttwitz tehát olyan helyzetjelentéseket küldhetett a „Közép” hadseregcsoport parancsnokságának, amelyek szerint „a mai nap a csoport egész frontján különösebb tevékenység nélkül telt el”.

Ilyen értelmű jelentésekre szeptember 23-a óta került sor. Guderianhoz hasonlóan Lüttwitz tábornoknak is el kellett szánnia rá magát, hogy a Vörös Hadsereg előrelátható offenzívájának esetére tartalékokat alakít ki. Ezt azonban csak akkor tehette meg, ha véglegesen elfojtotta a felkelést, és szétverte a Kampinosi erdőben tevékenykedő partizánokat. Annál inkább így volt ez, mert az 1. hadsereg átcsoportosítását a német vezérkari tisztek a Varsó térségében megindítandó és most a német szárnyak ellen irányuló további offenzíva kezdetének tekintették. „Az átcsoportosításokat jelző jelentések alapján ezeket a szándékokat úgy kellett értékelni, hogy az ellenség, abbahagyva frontális támadásait magában Varsóban, kísérletet tesz majd arra, hogy a várost kétoldali átkarolással vegye be” – értékelte a helyzetet a „Közép” hadseregcsoport parancsnoksága. A németek haladéktalanul hozzákezdték tehát a város negyedeinek felszámolásához, mégpedig először délen, később pedig északon.

Ebben az időben, amikor már nem volt semmilyen lehetőség arra, hogy a felkelők a szovjet csapatoktól segítséget kapjanak, Bór-Komorowski tábornok magához kérte Wardot, s interjút adott a *Daily Telegraph* számára: „Azt reméljük, hogy a kapcsolat állandósulása és az együttműködés fejlődése a szovjet csapatokkal elő fogja segíteni a politikai nehézségek elhárulását – mondotta. – Azt akarjuk, hogy Lengyelország a Szovjetunióval barátságban éljen, és azt szeretnénk, ha vitánk Oroszországgal ebben a szellemben intéződnie el. A lengyel katona véres erőfeszítésének és áldozatkészségének a közös ellenség elleni harcokban célhoz kell vezetnie.”

A Belvárosban a szovjet összekötő az ejtőernyővel leereszkedett, Kołosowski fedőnevet viselő Ivan Kolos gárdakapitány volt. Dmitrij távirással együtt ugrott le az egyik szovjet gépről a Wspólna utcára. A távirász egy romos ház balkonján összetört deszkákra zuhant, és a lábán megsebesült. Megérkezése után Kołosowski a Népi Hadseregnél jelentkezett a Wilcza utcában, és közölte, hogy feladata Varsóban az összekötő-

tetés felvétele a felkelés vezetőségével. A Népi Hadsereg vezérkarának címét Ewa és Helena összekötőktől kapta meg. „A rádiós – akinek nevére pontosan nem emlékszem – sebesülése ellenére még aznap éjjel felvette a rádiókapcsolatot a front törzsével” – írja visszaemlékezéseiben Sęk, akkor őrnagy, ma ezredes.

Kołosowski első találkozása Monterral – szeptember 22-én – rövid volt. A százados közölte a lengyel tábornokkal küldetésének célját. Monter azt felelte, hogy fontolóra veszi a kérdést, és másnap érdemleges választ ad. Kołosowski a rádiósával együtt a Żłota utcában, a felkelés törzskari hadiszállásán maradt, és megbeszélte, hogy a kapcsolatot a Népi Hadsereggel fogja tartani. Valamivel később Monter tábornok, miután megtárgyalta a dolgot a Honi Hadsereg parancsnokával, Kołosowski százados útján táviratot küldött a szovjet parancsnokságnak. A táviratban azt javasolta, hogy közösen támadják meg a németeket. A Honi Hadsereg hírszerzőinek jelentéseire támaszkodva a varsói hadtest parancsnoka úgy vélte, hogy a szovjetek támadnának Varsótól északra, Jablonna* térségéből kiindulva, valamint Varsótól délre, Falenica és Otwock térségéből. A Visztulán való átkelésben együttműködnének a lengyel egységek a Kampinosi erdőségből, valamint Żoliborz, a Belváros és Mokotów térségéből is.

A távirat válasz nélkül maradt, mint ahogy azt Bór bizonyos csodálkozással írja.

A Honi Hadsereg parancsnoka ezzel szemben azt a jelentést kapta, hogy az ellenség két irányban támadásba lendült. Rohamot intézett Varsó északi pereme ellen azzal a szándékkal, hogy szétverje a „Kampinos” csoportot, valamint akcióba lépett délen is, a mokotówi egységek ellen.

„Két nappal ezután Kołosowski százados azzal a hírrel jelent meg nálunk, hogy Dmitrij rádiós életét veszttette, mert abban a szobában, ahol rádióállomásával együtt a múlt éjszakát töltötte, gránát robbant – írja Sęk őrnagy. – Hogy ez milyen körülmények között történt, nem tudta megmondani, mert ő maga egy másik helyiségben tartózkodott. Furcsának tűnt a rádióállomás helyének kiválasztása, és az is, hogy ezt az adott időben oly fontos pontot nem biztosították jobban. A rádiós halálának rejtélye mind a mai napig nem oldódott meg. A magunk részéről úgy véltük, hogy a rádióállomás felszámolásában és ezzel a Vörös Hadsereg parancsnokságával való kapcsolat megszakításában a Honi

* Jablonnát abban az időben még a németek tartották megszállva. – *A szerző.*

Hadsereg főparancsnokságának azok az elemei is érdekelték voltak, akik inkább választották a fegyverletételt a németek előtt, mint a közvetlen kapcsolatot a keleti fronttal, a Lengyel Hadsereggel és a szovjet csapatokkal.”

A Kampinosból érkező hírek kezdetben inkább kedvezőek voltak. Az ejtőernyővel ledobott fegyverekkel Okoń őrnagy gyorsan felfegyverezhetett új harcosokat, és feltölthette lepadt személyi állományát, úgy-hogy szeptember közepén a „Kampinos” csoport már 2363 főnyi, nem a legrosszabbul felfegyverzett, felruházott és táplált katonát számlált. Az erdőségben állomásozó csapatok ugyanis főként azért csaptak le időnként az ellenségre, hogy élelmet és fegyvert zsákmányoljanak. Számos sikeres, bár apró vállalkozást hajtottak végre, amelyekben vagy Kamiński RONA-dandárjának fasisztái vagy a németek szenvedtek vereséget. A csoport mind hadműveleti, mind taktikai szempontból teljesen önállósult, bár rádióon fenntartotta a kapcsolatot a főparancsnoksággal.

Varsóból már nem sürgették a főváros megsegítését, mintha a Honi Hadsereg vezérkari tisztjei teljesen megfeleltek volna a még mindig erős „Kampinos” csoport létezéséről. Másrészt valószínűleg az volt a helyzet, hogy Okoń őrnagy már nem bízott saját erőiben. A Gdański pályaudvar ellen intézett sikertelen támadások erős nyomot hagytak benne. Beosztottjai nem szerették, állandóan szigorú büntetésekkel fenyegette őket. Amikor a Népi Hadsereg żoliborzi tisztjei jelentkeztek nála, és azt kérték, hogy egészítse ki fegyverzetüket, nem részesültek túlságosan udvarias fogadtatásban. „Mint ahogy általában történni szokott, Okoń e beszélgetés során is kivégzéssel fenyegetőzött, és bőkezűen bánt az ehhez hasonló szidalmakkal ahelyett, hogy egyszerűen meghatározta volna a fegyverzet kiegészítésének módját. A Népi Hadsereg katonái csodálkoztak ezen a fogadtatáson, gyorsan tudomást szereztek azonban arról, hogy ez az őrnagy viselkedésének mondhatni normális módja” – írja Szymon százados a könyvében.

Okoń úgy döntött, hogy átvágja magát a Świątokrzyskie-hegységbe, és nem ereszti szélnek a katonákat, mint ahogy azt Korwin őrnagy, az egyik zászlóalj parancsnoka tanácsolta. A felkelők számos összecsapásból kerültek ki győztesen, ami még tovább erősítette az ellenséget abban a hitében, hogy igen nagy katonai csoporttal van dolga. Még egy gyors-tűzelő ágyút is zsákmányoltak a németektől. Az ágyút egy páncélgépkocsiból szerelték ki. Okoń őrnagy mégsem sietett a pusztuló Varsó segítségére, hanem parancsot adott egységeinek, hogy gyűjtsék össze a visszavonulás esetére szükséges élelmiszer-mennyiséget. A felkelőknek

déli irányban, a Pilica mögé kellett volna elvonulniuk, ahol a Honi Hadsereg 25. ezrede tevékenykedett. Amikor azonban a „Kampinos”-csoport kimozdult állomáshelyéről, a németek azonnal akcióba kezdtek ellene.

A harccselekmények Mokotówban szeptember 23-án, a városrész erős lövetésével kezdődtek. A tulajdonképpeni támadás azonban csak szeptember 24-én, vasárnap indult meg a városnegyed nyugati övezetében, a Niepodległości út felől. Támadásba mentek át a németek a Puławska utca egész hosszában is, ahol harcba vetettek nyolc harckocsit. A felkelők által védelmezett Mokotów négyszögre emlékeztetett, amelynek északi oldalát a Madaliński utca alkotta, nyugati szakaszát a Niepodległości út. Délen a Królikarnia utcában és a Ksawerów kolóniában védekeztek, keleten a harccselekmények vonala a Słonieczna és a Piaseczyńska utcákon húzódott.

A németek valamennyi védelmi vonalat támadták – az északi szakasz kivételével. Az „Oaza-Rys” zászlóaljat kivetették Dolna és Piaseczyńska utcai állásaikból. A harckocsik lövedékei által felgyújtott házakban keletkezett, rendkívül gyorsan terjedő tüzek arra kényszerítették Janusz századost, hogy a töltéshez közelebb, a Konduktorska utca magasságában foglaljon el új állásokat. A tűzértség minden irányból lőtte Mokotówot, a lövedékek a szó legszorosabb értelmében méternyi távolságban robbantak egymástól. A városrész most került első ízben ilyen rettenetes tűzbe. A védelmet még a látásviszonyokat rontó, kellemetlenül szitáló eső is megnehezítette. Délután, amikor a lengyel egységek az ellenség megújuló támadásai ellenére is megtartották összes pozícióikat, 18 bombázó jelent meg az égen, amelyek azután összekuszálták a felkelők sorait. A németek dél felől, a Puławska utcán mélyen behatoltak a városrészbe, és a harckocsik fedezete alatt elérték a Ksawerów utcát. Egy német zászlóalj támadást intézett a Królikarnia ellen, és védőit egészen a Woronicz utcai iskoláig vetette vissza. Karol alezredes tartalék egysége fölött a parancsnokságot Michał hadnagy megsebesülése után Klimek hadnagy vette át. Ezzel szemben Daniel alezredes, látva, milyen nagy nyomást gyakorol az ellenség Majster őrnagy hősiiesen védekező zászlóaljára, harcba vetette egyedüli tartalékát, a B 3. századot, Szwarc hadnagy parancsnoksága alatt.

A németek a Niepodległości út mögötti, teljesen nyitott zöldségkeresztek felől a Pilicka utcáig jutottak el. Ezeket a zöldségkerteket a háború utáni időben beépítették, és helyükön most nagyon szép városnegyed terül el. Ezt azért emelem itt ki, mert 1944-ben a terep Moko-

tówtól sem nyugatra, sem délre nem volt olyan, hogy védelemre alkalmas lett volna. A villácskák és a kis családi házak nem biztosíthattak olyan állásokat, amelyekben a védők megvethették volna a lábukat, a széles utcák viszont megkönnyítették a harckocsik behatolását. A kishatárú, szolidan megépített bérház erődtménnyé változott át. A Woronicz utcai iskola, amelyet korábban a németek a terepszínű zubbonyokra emlékeztető színekre festettek át, volt a Królikarnia területén majdnem az egyedüli olyan épület, amelyben meg lehetett szervezni a védelmet, annál is inkább, mert a Puławska utca felől háztömbök biztosították. A németek újabb rohama azonban kiszorította a védőket az iskolából. Az ellenséget csak valamennyi egység és a tartalék század heves és elkeseredett ellentámadása tudta közelharcban a Ksawerów utcáig visszaszorítani. Ebben a harcban mind a támadók, mind a védekezők súlyos veszteségeket szenvedtek. A Królikarnia mindazonáltal továbbra is az ellenség kezén maradt; a németek erősen megvetették ott a lábukat, és nehézgéppuskáikból tűzzel árasztották el a környéket. Már sötétedett, de a harc még mindig dúlt. A sötétséget felvillanásaikkal gépfegyversorozatok és a gránátvetők lövedékei szakították meg.

Karol alezredes egy gránátszilánktól fejsebet kapott, amikor a Szustra utca 2. számú házban részt vett a rögtönzött kápolnában tartott istentiszteleten, és a szemben lévő házat eltalálta a vasúti nehéztüzérség egyik lövedéke. A parancsnokságról sebesülése ellenére sem mondott le. A törzskar összes tisztjei beálltak összekötőnek: ők vitték szét az ellenség szörnyű tüzeiben a parancsokat az egységekhez. A telefon-összeköttetés ugyanis megszakadt, mert a német tüzérség ronggyá tépte a vezetékeket. Karol alezredes, miután este felé tájékozódott a helyzetről, úgy határozott, hogy a déli frontszakaszon ellentámadásba megy át. „Az egész napi harcokban kifáradt németeket éjjel akartam meglepni, és ezért, nehogy az ellenség fokozza éberségét, még harci őrjáratokat sem küldtem ki az előtérbe” – írta később. Magához kérte Eugeniusz hadnagyot, aki aznap szintén segédtiszt feladatokat látott el. „Este azt az utasítást kaptam, hogy írjak parancsot azon katonák számára, akiknek éjszaka részt kellett venniük a Królikarnia elleni támadásban – írja Jan Dobraczyński. – A parancs vezéreszméje volt: egyetlen lépést se hátra! Másodszor írtam ilyen tartalmú parancsot; előzőleg Wachnowski ezredes utasítására adtunk ki hasonlót az Óváros védelmének utolsó napjaiban.” Ugyanakkor Karol alezredes Monternak küldött helyzetjelentésében így fogalmazta meg jövőbeli szándékait: „Mokotów romjai között a végsőig védekezünk.”

A meglepetés nem sikerül teljesen. „Amikor éjfél után megindult az ellentámadás, a németek azonnal működésbe helyezték egész tűzrendszert, amely a szó szoros értelmében lekaszált sorainkat, és nem engedte meg, hogy tovább nyomuljunk előre. Megnehezítette ez a tűz minden más művelet végrehajtását is. Soraink visszamaradtak, és a harcosok harci szellemét még a legáldozatkészebb tisztek sem tudták helyreállítani.” Karol alezredes azonban megelégedett arról, hogy ezek az egységek minden pihenés nélkül reggel tíz órától egészen esti tízig harcoltak, és most már teljesen kimerültek. Egyébként – véleményem szerint – a Królikarnia utca visszahódítása nem változtatott volna jelentősen a helyzeten.

Mokotów sorsát tulajdonképpen a következő nap döntötte el. A németek reggel 7-kor ismét támadásra indultak. A városrészt tűz alatt tartották, és az égen megjelentek a bombázók is. Az ellenség reggel óta azon volt, hogy megtörje a védők ellenállását, ez azonban nem sikerült neki. „Megfigyeltem a repülőgépekről ledobott bombákat, és első ízben láttam saját szememmel, hogy azok – az eddigiektől eltérően – nem a háztetőkre esnek, hanem ferde szögben az épületek lábához, tehát tulajdonképpen a pincékbe, és csak ott robbannak – írja le ezeket a pillanatokat Karol alezredes. – Ugyanakkor a nyugaton tűzállásban lévő útegek kezdtek szakadatlanul lőni a Szustra, a Wiktorska és a Malczewski utcát (hosszirányban); ily módon nemcsak a kapcsolattartást nehezítették meg, hanem általában lehetetlenné tették minden mozgulást is ezekben az utcákban. A többi napokhoz hasonlóan most is megszakadt minden telefonösszeköttetés. A robbanások folytán nagy csörömpöléssel kiestek az ablaktábla-maradványok is, a repeszdarabok pedig fütyülve repültek a házak belsejébe. Néhány repeszdarab fúródott be annak a szobának a falaiba is, amelyben Góra alezredessel együtt dolgoztam.”

A Woronicz utcán a B 3. és a K 1. század állt nehéz harcban. Sok katonát veszítettek, közöttük Szwarc hadnagyot is. Sikerült a németek támadását visszaverniük, bár a harckocsik már elérték magát az iskolaépületet is. Délután, amikor a németek Mokotówot különösen intenzíven lőtték, az ellenséges rohamok főképpen a nyugati szakaszra irányultak. A rohamlővegek és egy harckocsiszázad már a Niepodległości úthoz közeledett, „góliátokkal” szétrombolva az útjukban álló erődítményeket.

Megkezdődtek a harcok Mokotów központjában is. A három oldalról körülzárt és minden taktikai összeköttetésüktől megfosztott felkelők sok elkeseredetten védekező kis csoportra estek szét. Délután öt órakor a

támadás kiterjedt már a Malczewski utcára is. A németek – felmorzsolva a lengyel erőket – majdnem a Puławska utcáig nyomultak előre. A harcok még alkonyatkor sem szűntek meg. Körös-körül égtek a házak. A polgári lakosságot brutálisan kihajtották a pincékből és kifosztották. Majster őrnagy zászlóalját Daniel alezredes tartalék századával együtt három oldalról bekerítették. A 276 harcképes katonából ebben a zászlóaljból mindössze 95 maradt meg. Az egyes századok már csak 30 főt számláltak. Minthogy Daniel alezredes karja összezúzódott, a „Bástya” ezred parancsnokságát Zryw ejtőernyős őrnagy (Kazimierz Sztarnal), a törzskar addigi főnöke vette át. Waligóra alezredes, aki ezredével a vasúti töltés védelmét szervezte meg a Szt. Mihály templom térségében, a harc során hat géppuskagolyót kapott a hasába. Ebben a helyzetben mindkét ezredparancsnoknak le kellett mondania a parancsnokságról, Waligóra ezredét Janusz százados vette át.

A felkelők súlyos veszteségeket szenvedtek. „Ilyen körülmények között – értékeli a helyzetet Kirchmayer tábornok – a magukra maradt gyenge felkelőcsoportok nem tudtak tovább ellenállást kifejteni.” Mégis minden egyes házért, minden villáért harcoltak. Az egységek nem ejtettek hadifoglyokat, ami végső elkeseredettségük bizonyítéka volt. Elpusztítottak, illetve átmenetileg mozgásképtelenné tettek hét vagy nyolc német harckocsit. Éhesen harcoltak, mert a konyhákat az ellenség lerombolta, s így még az első vonalban levők sem számíthattak egy tányér levesre.

Karol alezredes a nehéz feltételek ellenére sem mondott le az ellen-támadásról, mert attól félt, hogy az elvágott egységek megsemmisülnek. Ez a megfogyatkozott erővel végrehajtott támadás azonban nem érhet-e el a várt eredményt. Ki kellett üríteni a Woronicz utcai iskolát. Karol alezredes arról panaszkodott, hogy amikor végigmegy a lerombolt házak pincéin és folyosóin, rosszindulatú és ellenséges tekintetekkel találkozik. Egyre többször tették fel neki a kérdést: mikor lesz már vége az egésznek?

„Miután a harc elcsitult, haladéktalanul elrendeltem a »Bástya« zászlóalj parancsnokainak eligazítását a hadosztálytörzs főnökének, Góra alezredesnek a részvételével. Ezen tájékoztatást adtam a szeptember 25-i harcok lefolyásáról, saját helyzetünkről, valamint az ellenség helyzetéről.” Karol alezredes mint a városrész parancsnoka – saját közlése szerint – azt javasolta, hogy haladéktalanul semmisítsék meg a beékelődött németeket. „Ha feltételezzük, hogy az ellenség az általa elfoglalt térséget egy nap alatt nem tudta kellőképpen megerősíteni,

ennek az akciónak nagy esélye lenne a sikerre, és ami a legfontosabb, visszafoglalhatnánk mindazt, ami reggel még a kezünkön volt . . .” Mindegyik parancsnok azonban elsősorban a veszteségeiről beszélt, és úgy gondolta, hogy erői nem elégségesek ennek a támadó cselekménynek a végrehajtásához. „A katona már nem látott olyan célt maga előtt, amely indokolhatta volna a további véres veszteségeket” – teszi hozzá Karol alezredes. És igaza volt. A törzskar tekintettel a további harc reménytelen voltára, úgy határozott, hogy ki kell vonulni Mokotówból. A tisztek egy része azt javasolta Karol alezredesnek, hogy vágják át magukat Siekierkin keresztül a Visztulához, hogy ott egyesüljenek az 1. lengyel hadsereggel. A többiek azonban, attól tartva, hogy nem lesz mivel átkelni a folyón, elutasították ezt a tervet. Az út a csatornákon keresztül szintén nem volt biztos, mert az aknanyílást, amelyen a Belgijska utca magasságában le lehetett ereszkedni a Puławska utcai gyűjtőcsatornába, az ellenség erős tűz alatt tartotta. Egyedül az a lehetőség maradt tehát, hogy a főcsatornába egy mellékcsatornán keresztül jutnak el, amelybe a Wiktorska utcában lehetett leszállni.

A visszavonulási tervhez biztosító egységek is kellettek. Ezek parancsnoka Zryw őrnagy lett. „Mivel Zryw őrnagy kinevezését többen kifogásolták, kötelességemnek tartom közölni azokat az okokat, amelyek engem erre indítottak – írja Karol alezredes. – Még két alezredes jöhetett számításba: Góra vezérkari alezredes, a törzskar főnöke és Żuk alezredes, a III. osztály főnöke. Hosszabb ideje azonban mindketten betegek voltak, gyomorbántalmakban szenvedtek, és betegségük oly mértékben legyengítette őket, hogy az utóbbi napokban alig álltak a lábukon. Ezen túlmenően, minthogy a törzskarban dolgoztak, nem voltak közelebbi kapcsolataik az egységekkel. A kérdés esetleges olyan megoldása, hogy az egyiket vagy a másikat neveztem volna ki, formális elintézési mód lett volna.” Karol alezredesnek ezek a szavai kétségtelenül a törzskari tisztek és a csapattisztek nézeteltéréseit tükrözték vissza. Az utóbbiak úgy látták, hogy a törzskar menti a bőrét, őket pedig kiteszi az ellenség kényének-kedvének.

Közben parlamenterek is jelentkeztek a parancsnokságon. Olyan lengyelek, akiket a németek Felső-Czerniakówban ejtettek foglyul. A németek nevében fegyverletételi ajánlatot tettek, amiről Karol azonnal értesítette Monter tábornokot. Ez utóbbi erről szeptember 25-én, éjjélkor kelt helyzetjelentésében a következőképpen emlékezik meg: „Az ellenség, támadó cselekményeivel egyidőben, parlamentereket küldött egységeinkhez; azt kívánta, hogy adjuk meg magunkat, s

ugyanakkor tárgyalások felvételét javasolta. Az ellenfélnek ezt a lépését, valamint támadó cselekményeit úgy értékelem, hogy demoralizálni akarja egységeinket, és propagadacélokat követ. E tárgyan semmiféle tárgyalásba nem bocsátkozom.”

Monter, a Varsói Terület parancsnoka, nemigen volt tájékozott Mokotów tragikus helyzete felől, ha még a német támadást is a felkelő egységek ellen irányuló „demoralizálási” szándéknak tudta be. Karol alezreddessel szembeni elfogultsága nem engedte meg a tábornoknak, hogy tárgyilagosan értékelje a való helyzetet.

A harcok harmadik napján, szeptember 26-án szép, de hideg idő volt. „Kedden reggel 5 órakor elmentem az alezredeshez – emlékszik vissza Jan Dobraczyński. – Rosszul nézett ki, elcsigázott volt, fejét kötés borította. Közölte velem, hogy a helyzet kényszerítő ereje folytán néhány perccel azelőtt rádiótávíratot küldött Monternak, a következő szöveggel: „Az egység fegyelme megtört, megkezdem a kiürítést.” – De hogyan? – kérdeztem. – A csatornán keresztül. Az éjjel felderítőink megtalálták az átjutási lehetőséget.

Kezselébasára felvett köpenyében Karol idegesen járkált föl s alá a szobában. Tekintete gondterhelt volt, egész testében reszketett – minden bizonnyal láza volt. Ezt mondta: – Választhatok az egységek kivonulása és a megadás között. Megadni azonban nem adom meg magamat! – És mit szól ehhez a Belváros? – kérdem. – Azt kívánja, hogy evakuáljam Radosław katonáit. – A harci egységeket? – Igen. Arról van szó, hogy ezek a kivételes emberek megmeneküljenek. – Jól van, és a többi? – tette fel a kérdést Eugeniusz hadnagy. Karol szótlanul megvonta a vállát.”

A kiürítésre kijelölt csapatok reggel 5 órától kezdve gyülekeztek a Bosch-gyárban. A katonák percről percre többen voltak, megjelentek a terepszínű zubbonyokba öltözött óvárosi fiúk is. Senki sem tudta, miért nem szabad leszállni az aknába, amelyet a Honi Hadsereg két tábori csendőre őrzött. A lármanak, a zűrzavarnak, a nagyszámú ember téblábolásának okvetlenül fel kellett keltenie a németek figyelmét. Egyszerre csak megjelent Mokotów házai fölött egy FK-200 típusú német felderítő repülőgép. Valahol a közelben tüzéségi lövedékek kezdtek robbanni.

Eközben Karol alezredes az egyik kedvezőtlen jelentést kapta a másik után. „5,30-kor felhív Zryw őrnagy és jelenti, hogy az egyik övezet parancsnoka, Klimek hadnagy nem hajlandó egységeivel elfoglalni a védelmi állást az Ursynowska utcán. Azt kérdezi, mit tegyen. Azt vála-

szolom, hogy haladéktalanul odamegyek hozzá. A szobában találok Zryw őrnagyot, Arminius hadnagyot és Klimek hadnagyot. Klimekhez fordulva parancsot adok neki, hogy egységével azonnal foglalja el a kijelölt terepszakaszt.”

Néhány perccel később egy másik tiszt tagadta meg a parancs teljesítését, az az utásztiszt, akinek a csatornákon keresztül jelentést kellett volna vinnie a Belvárosba. 7,30 körül megjelent a „Waligóra” ezredhez tartozó „Krawiec” század katonáinak küldöttsége, és közölte a meglepett alezredessel, hogy a katonáknak nincs erejük a további harchoz. Karol alezredes katonai lelkiismeretükre hivatkozott, a fiúk viszont rövid beszélgetés után megígérték, hogy estig kitartanak állásaikban, de tovább nem. Ezt követően Janusz százados jelentette, hogy egységei roppant veszteségeket szenvedtek, s hogy már nem kezeskedhet embereiért. Megjelent a helyőrségi parancsnok, Zenon őrnagy is, azzal a kérdéssel, hogy mit csináljon, mert a lakosság kezdi kitűzni a fehér zászlókat. Karol azt a parancsot adta, hogy ezeket a zászlókat azonnal el kell távolítani, továbbá, hogy a csendőrségnek ügyelnie kell arra, nehogy az ilyen esetek megismétlődjenek. Megérkezett a II. osztály főnöke, Miron hadnagy is azzal a jelentéssel, hogy egyes egységek katonái, illetve kezeslábasukat és karszalagjaikat, a polgári lakosság között igyekeznek megbújni.

A Bosch-gyárban összegyűlt evakuációs csoport három órai várakozás után végre megkapta az indulási parancsot. Hat hadapródot – közöttük engem is – behívtak a gyár egyik kis irodahelyiségébe, ahol a csatornába való leszállásra felügyelő Kapitán tizedes, egy idősebb, idegesen viselkedő férfi megmutatta nekünk Varsó térképén a föld alatti utat a Belvárosig. Részletes kérdezősködésre nem volt idő. A katonáknak ötös csoportokban már meg is kellett volna kezdeniük az alászállást. A fejtelenség még fokozódott is, mert az aknába való leereszkedés előtt a csendőrök gondosan megvizsgálták az engedélyeket, és el akarták venni az emberektől fegyvereiket. A menetoszlopot a „Bástya” információs tisztje, a géppisztollyal felszerelt Puchała hadapród vezette. Amikor a Puławska utca alatt haladtunk, repülőgépzúgást hallottunk, majd hullani kezdtek a bombák. „Tompá becsapódás hallatszik, és az egész csatorna ingani kezd, mint a hintázó függőágy. Valahol a hátam mögött a szennyecsatorna boltozatáról cement- és tégladarabok hullanak. Porfelhő. Van, aki kiabál, van, aki hangosan imádkozik. Tompán halani az utca kövezetére hulló téglák koppanását és a leszakadó fal dübörgését. Még egy tompa füttyülés, és az egész csatorna beleremeg. A

csatorna falaihoz simulva mozdulatlanul állunk. Vajon ez a csatorna lesz a sírunk?” – idézem saját beszámolómat, amely „Menet a poklokön keresztül” („Przemarsz przez piekło”) címen 1946-ban jelent meg a *Polska Zbrojna* hasábjain.

Egyszerre megállási parancsot kaptunk, és egyben azt is közölték velünk, hogy a németek éppen fölöttünk vannak. Egy pillanattal később pedig elhangzott a parancs: mindenki vissza! Amikor azonban az utolsók, akikből elsők lettek, elérték a Wiktorska utcai aknát, kiderült, hogy az a berepülés idején betemetődött.

Így kezdődött a mokotówi egységek híres átvonulása a Belvárosba, a német állások alatt, nyitott csatornanyílások mellett, amelyeket az ellenség katonái és rendőrei őriztek. Hans von Krannhals „Az 1944. évi varsói felkelés” című könyvében annak a véleményének ad kifejezést, hogy a csatornákon keresztül való visszavonulás értelmetlen dolog volt, s magyarázata abban rejlik, hogy a felkelők féltek a németek bosszújától. „Így azután ismét csak egyetlen válasz van: az 1944. augusztus 5-i tömegkivégzés” – írja. Krannhals azonban megfélekedezett egy dologról, nevezetesen arról, hogy a tömeggyilkosságok nem korlátozódtak erre a tragikus wolai napra, hanem a hitleristák állandó és mindennapos gyakorlatát jelentették. Kezdetől fogva mindvégig gyilkoltak, pusztították a gyermekeket, az asszonyokat, az öregeket. A felkelők közül senki sem számíthatott kegyelemre, sőt mi több, minden fiatalabb ember vagy fiú, aki csak gyanúsítható volt azzal, hogy részt vett a felkelésben, a kivégző osztag puskacsővei elé került. Ez a tudat még elkecseregeltettebbé tette a védelmet, a felkelők egészen az utolsó töltényig harcoltak. Így volt ez Mokotówban is: a harci szellem megtörésének első jelei valahogyan elenyésztek. A felkelők minden szakaszon visszaverték a támadásokat, de a német harckocsik mégis behatoltak a Szustra utcába egészen a Kazimierzowska utcáig. Még védekezett a Woronicz utcai iskola, a Belgijska utcát pedig annak ellenére is sikerült tartani, hogy a templom térségét védő felkelőknek a Dolna utcán túlra kellett visszavonulniuk. A korábbi „Granat” tüzérségi csoport utolsó katonái – az ellenség zárótüze ellenére – megszállták az állásokat a töltés alatt lévő Dolna utcai házakban, és nem hagyták onnan kivetni magukat. Zászlóaljának roncsaival Janusz százados biztosította őket.

16 órakor a németek megszakították a tüzelést. A polgári lakosság tömegesen kezdte elhagyni a három oldalról ostromlott várost. A felkelők rövid ideig fellélegezhettek, bár Karol alezredest csak nehezen lehetett rávenni a fegyvernagyvásra. Karol attól félt, hogy a polgári

lakossághoz csatlakozva az ellenséges kémek is átmennek a németekhez, és tájékoztatják őket a csatornalejáratok helyéről. Az új útra vonatkozó felderítő munka már folyamatban volt. A felkelőknek most a Szustra utca 6. számú ház előtt kellett volna leszállniuk a csatornába. Alkonyatkor, miután elmúlt az a két óra, amelyet von dem Bach a mokotówi polgári lakosok kivonulására megszabott, a németek fokozott erővel indultak támadásra. A felkelők a támadást azonnal visszaverték, és az ellenséget visszavonulásra kényszerítették. A Szustra utcán, a Niepodległości út felől ismét megjelentek a tankok; a németek a szokásos módon lengyeleket tereltek maguk előtt. Karol alezredes a harckocsik ellen Mały hadnagy egységét küldte harcba, amely félórás összecsapás eredményeként feltartóztatta az ellenséget. Ugyanakkor azonban a csatornabejáratnál – mint az ilyenkor általában lenni szokott – pánik tört ki, az egységek összekeveredtek, az evakuációs terv dugába dőlt. Karol alezredes törzskarával és Garda lovaskapitány egységeivel együtt 22 óra 15 perckor szállt le az aknába. Utána már nem csupán azok ereszkedtek le a csatornába, akiket erre kijelöltek, hanem minden rendszer nélkül azok, akiknek éppen sikerült véletlenül odajutniuk.

A németeknek tudomásuk volt arról, hogy állásaik alatt hosszú oszlop halad. Így azután karbiddal megtöltött zacskókat dobtak le a csatornába. A karbid, amikor érintkezésbe került a csatornalével, fojtó gázt fejlesztett, amely bizonyos időre megvakította az embereket.

„A visszavonulás rendetlenül ment végbe. Mindenki úgy érezte, hogy életét csak véletlen folytán mentheti meg, s ez fokozta a pánikhangulatot – írja ezekről az órákról Hubert tizedes (Zbigniew Florczak), a B 1. század katonája „Önarckép rubinnal” („Autoportret z rubinem”) című könyvében. – Általában azt hittük, hogy a helyőrség mintegy 700 főnyi része, amelynek Zryw őrnagy parancsnoksága alatt Mokotówban kellett maradnia, nehéz sorsra van ítélve. A valóság éppen a fordított volt. Mi voltunk azok, akik a poklok mélyére masíroztunk.”

A csatornában torlódás keletkezett, az emberek egymást tiporták, s mivel nem tudták megtalálni az utat a Belváros felé, visszafordultak Mokotówba. Kapitán tizedes, akinek gondjaira volt bízva a Wiktorska utcai aknalejárat, idegösszeomlást kapott. A menetoszlop éppen a Górnośląska utca alatt haladt, s Kapitán főbe kellett lőni, mert hangos ordítózása odacsalhatta a németeket. „Nagyon gyakoriak voltak a nemegyszer halállal végződő makacs verekedések – emlékszik vissza Florczak. – Olykor-olykor golyó fütyült el az emberek feje fölött, és valahol messze becsapódott a csatorna boltozatosan kiképzett falába. Kiáltozás támadt.

A legnagyobb veszélyt mindannyiunk részére a tömeg jelentette. Ha az ember egyedül lett volna, jobban tudott volna uralkodni az idegein. Ebben a több száz, félelemtől gyötört emberből álló tömegben az idegesség olyan gyorsan terjedt át az egyikről a másikra, mint a szikra a vezetékben. Stawiński – Andrzej Wajda – ismert filmjében* kis embercsoport nyomul előre a csatornában. Stawiński emlékezett ugyan erre az általam leírt eseményre, de nem tudta visszaadni lényeges jellemzőjét: a tömeg spontaneitását, a pánikba esett tömegben jelentkező leírhatatlan önzést” – írja Florczak.

A mokotówi egységek utolsó tisztjei – akiknek 24 órás bolyongás után sikerült a föld alatti poklon át szerencsésen átvergődniük a Belvárosba – Lucjan (Jerzy Stawiński, a „Bástya” híradós századának parancsnoka), Witold hadnagy (Witold Złotnicki, a B 3. század sebesült parancsnoka, aki Daniel alezredestől engedélyt kapott az evakuálásra), valamint Nowina hadapród (Leszek Pawlikowski a B 3. századból) voltak. Azok többségét, akik visszafordultak és kimásztak az aknából, a németek agyonlőtték. „Balra, a ház mellett, arccal a fal felé, feltartott kezekkel tíz egynéhány felkelő térdelt, férfiak és nők vegyesen – idézi fel ezeket az órákat könyvében Zbigniew Florczak, aki 16 óra hosszat tartó csatornamenet után maga is kimászott az aknából. – Nem értettük, milyen sors vár rájuk. Jobboldalt nagy hullarakást pillantottunk meg. A tetemek deréktól kezdve meztelenek voltak, aminek értelmét szintén nem tudtuk felfogni.”

A következő felkelő, akit ezzel a csoporttal együtt kellett volna kivégezni, Marek Rudnicki, az ismert grafikus volt, aki ez idő szerint Párizsban él. Egyszerre csak gépkocsival megérkezett egy német tiszt, és megparancsolta, hogy azonnal hagyják abba a kivégzést, mert Mokotów megadta magát, és a felkelőket ettől kezdve rendes hadsereg katonáinak kell tekinteni. Ettől függetlenül a háború végeztével az itt életben hagyottak közül 40 leányt a stutthoffi koncentrációs táborban találtak.

Mokotów véglegesen szeptember 27-én 13 órakor tette le a fegyvert. Zryw őrnagy, látva a harc reménytelenségét, elküldte képviselőit a németekhez. A támadások ennek ellenére mindaddig nem szüntek meg, míg a „Bałtyk” zászlóalj parancsnoka, Burza őrnagy meg nem érkezett Rohr tábornokhoz.

A hitlerista kivégző osztagok sortüzeit még este felé is hallani lehet-

* „A Csatorna” című, nálunk is bemutatott, kítűnő lengyel filmről van szó.

tett. Agyonlőtték többek között a Niepodległości út 119. számú ház pincéiben elhelyezett sebesülteket Mewa ápolónővel (Ewa Matuszewskával) együtt.

Mokotówot – mint ahogy azt Krannhals közli könyvében – a németek egy nappal később vették be, mint ahogy tervezték, s elfoglalását nagy eredménynek tekintették. Reinefarth tábornok a következőket írta jelentésében: „Abban a pillanatban, amikor a felkelők Mokotówban megadták magukat, már valójában sikert értünk el a lázadás letörésében.” Von dem Bach pedig azonnal a következő szavakkal kezdődő táviratot intézte Himmlerhez: „Reichsführer, ich melde . . .” (Birodalmi Vezető, jelentem . . .) Ez a kifejezés egyébként csúfnevévé vált az őt nem kedvelő SS-ek között. 19 óra 15 perckor Bachot felhívta Himmler, és közölte vele, hogy Hitler őt, valamint Dirlawangert lovagkereszttel, Reinefarthot pedig lovagkeresztjéhez a tölgyfalombokkal tüntette ki.

Ugyanazon a napon, tehát szeptember 27-én délután kezdtek hozzá a német egységek a Kampinosi őserdő térségében az igen költőien „Hulló csillag”-nak elnevezett hadművelet végrehajtásához. Nemsokára azonban bebizonyosodott, hogy ez a név legjobban magára a felkelésre illett.

Ezekben az őszi napokban álmosan húzódtak a város fölött a füstfelhők. Éjjelente a fellángoló tüzek öntötték el világos fénnel az eget, s e fényesség csak röviddel napfelkelte előtt aludt ki lassan. A főváros környéki falvak és települések lakói szomorúan tekintettek a Visztula felé, ahol a látóhatár alján csorba falak és kiégett házak körvonalai rajzolódtak ki. Még mindig hallani lehetett a szörnyű bombarobbanásokat, a tűzéségi ösztűzet és a gépfegyversorozatok ropogását. A lövések hallatán így szóltak egymáshoz az emberek: Még mindig védekeznek.

Varsó távolból kőbányára emlékeztetett – egy elemi csapás folytán szétzúzott és hirtelen kősvataggá változott gránithegyre. Csak a városból kivezető utak éltek, amelyeken a német rendőrök által Pruszkówa hajtott varsóiak hosszú oszlopai meneteltek. Emberek ezrei járták végig hallgatásba burkolózva a kiégett, halott utcákat, ahonnan többnyire még nem takarították el sem az odazúdult törmeléket, sem a félig rothadó holttesteket. Kilőtt harckocsik, a tűzben félig elpusztult tehergépkocsik fantasztikus alakúvá görbült vasrészei, összetört szekerek vittek csak valami változatosságot ebbe a borzalmas látképbe. Emberek ezrei meneteltek, szemüket a romokra függesztve, csendben, lassan, erőtlenül és élettelenül. A főváros környékén lakók mindig tudták, ha a németek bevették a város valamelyik negyedét. Megindultan ismételtgették: – Most Mokotów esett el. Most Żoliborz ég.

„Az ágyúdörgés egyszer távolodott, másszor közeledett. Éjjel a tűz nyugodt, mozdulatlan pírját lehetett látni Varsó felől. Ha viszont sütött a nap, a tűz fénye helyett hamuszerű, sötét felhő takarta az eget. Nagyon alacsonyan lógott az égen, nem mozdult, ha szél fújt, és nem tűnt el az esőtől sem – írja Zofia Nałkowska abban a cikkében, amely „Egy éve” („Rok temu”) címmel a felkelés évfordulója alkalmából jelent meg a *Polska Zbrojna* hasábjain. – Az első napoktól kezdve heteken és hónapokon át érkeztek Varsóból az emberek. Egymás után, mindig más-más

városrészből és más-más időszakról hozták a híreket, amelyekből lassan kialakult az egész dráma szinte hihetetlen képe. Amikor valamelyik utcából megjelentek a menekülők, ez azt jelentette, hogy most annak az utcának a felgyújtására került sor. Mindegyikük – anélkül, hogy összebeszélt volna a többivel – ezeket a szavakat ismételte, ismételtette: – Még mindig nem tudom elhinni, hogy kijutottam abból a pokolból. – Feketén, piszkosan jöttek, kifosztva mindenükből, amit még megpróbáltak magukkal hozni. Mindenki más és más változatban adta elő ugyanazt a valóságot, az egyik változatot a számtalan verzió közül.”

A minden oldalról körülzárt és a világtól teljesen elvágott Varsó még mindig tartotta magát, bár tudatában volt annak, hogy ezek már az utolsó napok. Monter parancsnok ezt nem volt hajlandó figyelembe venni. Az a hír, hogy Mokotówból megérkezett Karol alezredes a törzskarával együtt, egyenesen felbőszítette. Nem akart beszélni vele, nem vett át semmiféle jelentést, viszont parancsot adott, hogy Karol minél gyorsabban térjen vissza állomáshelyére. Úgy ítélte meg, hogy ez a visszavonulás – bár kétségtelenül megmentette a katonák egy részének életét – demoralizálta az egységeket, s internáltatta a Honi Hadsereg Mokotówból visszavonult katonáit. Azokat a katonákat, akiket a Wilcza utcával szemközti csatornaaknából úgy kellett felhúzni, mert saját erejükből már nem tudtak kijutni a napvilágra, az Ujazdowski út 16. számú házában internálták, s szállásként a pénzügyi hivatal kitört ablaktáblájú helyiségeit jelölték ki számukra. „Nem volt vizünk, s nem volt senki, aki az újonnan jötteknek segítséget nyújtott volna, bár olyan sebesültek is voltak közöttünk, akiknek sebei a csatorna szennyvizében elfertőződtek. A gázos légkörben való hosszas tartózkodás folytán sokan félig megvakultak. Mindannyiunknak láza volt. Mindannyian remegtünk a dűhtől” – írja le a Belvárosba való megérkezés utáni órákat Jan Dobraczyński. A 600 nyomorultat, a menetelésben halálra fáradt katonákat őrizetbe vették. A megerősített őrszemek a kapuban teljesítettek szolgálatot.

Karol alezredes és Tomir vezérkari őrnagy, két összekötő és négy katona kíséretében, megkezdte visszaújtját a csatornán keresztül. A Belvárosból még korábban Mokotówba küldött gyenge segélycsapatok ahelyett, hogy segítettek volna, még fokozták a kiűréssel kapcsolatos zűrzavart és keveredést. A felkelők mint a tébolyodottak vándoroltak egyik helyről a másikra. Teljesen megzavarták őket az egymásnak elmentmondó parancsok; egyszer azt mondták nekik, hogy induljanak el a Belvárosba, a másik pillanatban pedig arra utasították őket, hogy tér-

jenek vissza Mokotówba. Ennek azután az volt a következménye, hogy az egységek egy része a németek kezébe került, akik kivégezték a katonákat. Karol alezredes nagy nehezen átverekedte magát a vele szemben áradó tömegben. Az utat borzalmas körülmények között tette meg.

„Miután az Ujazdowski úttól számítva már két kilométert megtettünk a csatornában, kísérteties látomás jelent meg előttünk: emberek álltak, térdeltek vagy ültek, a legkülönbözőbb testhelyzeteket foglalták el, sokan pedig négykézláb másztak a csatorna sárában. Egy részük már nem élt, másokban még pislákol a lélek. Az egész látvány visszataszítóan természetellenes benyomást tett az emberre, az örültek házára vagy Dante „Poklának” egyes részleteire emlékeztetett. Voltak, akik fennhangon beszéltek magukban, mások tébolyultan kacagtak, ismét mások pedig hangosan zokogtak vagy csendesen sírdogáltak” – foglalja össze benyomásait Karol alezredes. A csatorna aknanyílásait németek őrizték. Mokotów parancsnokát és az őt kísérő katonákat kézigránátokkal dobálták meg, ők pedig – miután visszatértek a városba – nemcsak hogy Marysia összekötőnőt nem találták meg, hanem egyetlen felkelővel sem találkoztak.

Szeptember 27-én éjszaka Karol alezredes ismét megérkezett az Ujazdowski útra és telefonon jelentette Monter tábornok törzskarának, hogy Mokotówba már nem lehet eljutni.

„Amikor tudomást szereztem Mokotów elestéről, szeptember 28-án, az esti órákban tanácskozássra hívtam össze a vezérkar főtisztjeit. Ezen a megbeszélésen rajtuk kívül részt vett még a honi kormány megbízott, akit külön meghívtam, valamint Monter is. Ismertettem a megjelentek előtt a helyzetet, hiábavaló próbálkozásainkat, hogy felvegyük az összeköttetést a szovjet parancsnoksággal, továbbá azt a körülményt, hogy a lőszer- és az élelmiszerhiány folytán nincs többé semmi lehetőség a harc folytatására – írja Bór „Hadsereg a föld alatt” című könyvében. – A mi birtokunkban volt még a Belváros és Żoliborz. Amennyiben nem győznek le bennünket a németek, legyőz az éhség. Külső segítségre nem számíthattunk. Az összes megjelentek egyöntetűen úgy nyilatkoztak, hogy a harc folytatása céltalan, és ezért be kell fejezni.”

A Honi Hadsereg főparancsnoksága ekkor még semmit sem tudott Okoń őrnagynak és csoportjának a Żyrardów alatti lapályon elszenvedett vereségéről. A „Hulló csillag”-nak nevezett műveletet a németek szeptember 27-én délután indították meg. Először légi felderítésre került sor, majd megjelentek a bombázók. Wiersze falu fölé repültek, ahol Okoń állomásozott, és romba döntötték, illetve felgyújtották a pa-

rancsnokság házait. Megsemmisült a rádióállomás és a gépkocsipark, a lőszerraktár pedig a levegőbe röpült. Az ellenség ugyanakkor nagy erővel támadásra indult, úgyhogy a felkelőknek vissza kellett vonulniuk Pociechából és Janówkekből, ahol megerősített állásaik voltak. Az Okoń őrnagy részéről parancsban elrendelt gyülekezőn a Roztoka melletti erődben mintegy 1800 katona gyűlt össze. „Az eligazítás során kiderült, hogy Okoń őrnagy milyen gyengén készítette fel a »Kampinos« csoportot azokra a kockázatos és nehéz harcokra, amelyeket a Świętokrzyski-hegyekbe való átvágással kapcsolatban meg kellett vívniuk – közli Szymon százados „A kampinosi illegalitás és felkelés” („Konspiracja i powstanie w Kampinosie”) című, igen őszinte könyvében. – Nem derítette fel pontosan az utat, de még a manőver egyes szakaszait sem határozta meg. A hangulat az eligazításon messze volt attól, amit harmonikusnak nevezhetnénk. Okoń nem kérte ki a parancsnokok véleményét, nem engedte meg, hogy kifejtsék nézeteiket. Feszült és ideges volt a légkör.”

Korwin őrnagy úgy döntött, hogy szélnek ereszti embereit, a Népi Hadseregnek Teoch alhadnagy (Teofil Kufel) parancsnoksága alatt álló százada viszont úgy határozott, hogy Kampinosban marad. Éjjel Okoń őrnagy több mint 200 lófogatot számláló hosszú menetoszlopa a Grabinából Zamoście faluba vezető erdei úton vonult.

A németek még mindig erős lengyel egységektől félték, és ezért nem merészkedtek az erdőkbe. Bizalmi embereik a vonuló lengyel menetoszlopban még három ágyút és négy kis harckocsit is látni véltek. Egységeik óvatosan nyomultak előre, mert a felkelők aláaknáztak egyes átkelőhelyeket. A németek ezért a polgári lakosságon töltötték ki bosszújukat: felgyújtották a falvakat, és felkoncolták a lakosságot. Eközben a „Kampinos” csoport most az egyszer nagyobb veszteségek nélkül haladt előre, majd éjjel átkelve az Utrata folyócskán, elérte a Błonie–Sochaczew műutat.

Itt került sor az első összecsapásokra. A németek még az Utratán való átkelés előtt tűz alá vették a menetoszlopot. Kavarodás támadt. Az elővéd harcba bocsátkozott az ellenséggel, s ennek során 39 katona meghalt, 14 pedig fogságba esett. A trénnek majdnem a fele a németek kezére került – az irodával, nagymennyiségű fegyverrel és lőszerral, élelmiszerrel és szarvasmarhacsordával együtt. A felkelőknek levegőbe kellett röpténiük egy 75 mm-es ágyút, amely megrekedt a mocsaras réten. Alighogy a menetoszlop keresztülvágott a műúton, a Lisiec falucska alatti első éjszakai támadás után sor került az ellenség második

támadására. A lengyel egységek ismét visszaverték a németeket, az emberek egy része azonban szétszaladt.

Szeptember 29-én reggel a lengyelek, miután erőltetett menetben 15 km-t tettek meg, a Jaktorów alatti vasútvonal közelében elérték a Baranów-Budy Zosiny-Grady térséget. A vasútvonal már nem volt messze, úgyhogy át lehetett volna jutni a másik oldalára. Okoń őrnagy azonban sürgősen hosszú pihenőt rendelt el, s ezt egyes tisztek ellenezték is. Radwan, a csoport tábori lelkésze, amikor erről tudomást szerzett Wojtek századostól, megkérdezte tőle: nem lehetne-e Okoń őrnagyot a vasúti síneken való átkelésre és arra kényszeríteni, hogy a katonák bevegék magukat a közeli erdőbe? Ám a következő választ kapta:

– Tábori lelkész úr, rablóbanda vagyunk-e, vagy pedig rendes katonaság? A parancsnokság kiadta a parancsot, hogy álljunk meg, tehát meg kell állnunk. Ha azt parancsolja, hogy induljunk, hát indulni fogunk. A katonaságnál nincs helye több parancsnoknak. De hogy itt elpusztulunk – az tény.

Wojtek százados nyugodtan beszélt, harci szelleme töretlen volt. A felkelők többségéhez hasonlóan felkészült a harcra, amelyet Okoń őrnagy parancsára a csoport szempontjából hátrányos állásban kellett felvennie. A tábori lelkész még mindig nem mondott le a közbelépésről, és amikor meglátta a mellette elhaladó őrnagyot, azt mondta neki, hogy azonnal ki kell kerülni a katlanból. Az e megjegyzéssel felbőszített Okoń pisztolytáskájához kapott, és káromkodások közepette elordította magát:

– Lelőlek, te csuhás!

Ha az összecsapásnál jelenlevő többi tiszt nem nyúl szintén a fegyveréhez, nem tudni, az őrnagy nem váltja-e be a fenyegetését. Reggel 9 óra volt, és még meg lehetett kísérelni az átvágást. Ezt Lawa hadnagy meg is tette a századával, akinek erre – mindenki csodálkozására – Okoń engedélyt adott. Lawa egysége veszteség nélkül átjutott a vasútvonalon, elérte az erdőt, majd hosszas menetelés után megérkezett a Świętokrzyski hegyekbe.

Budy Zosiny és a szomszédos falucskák környéke lapos vidék volt, amelyet csak itt-ott borítottak égerfacsoportok, de nem olyan sűrűn, hogy az megnehezítette volna a terep áttekinthetőségét. Itt tehát nemigen lehetett rejtve manőverezni. A mieink minden egyes mozdulatát megfigyelhették a földi megfigyelők is, nem beszélve a repülőkről!” –

értékelt a helyzetet Szymon százados, aki életben maradt katonáinak közlései alapján rekonstruálta egységeinek sorsát.

Okoń őrnagynak az a döntése, hogy Budy Zosinyban marad, tragikus következményekkel járt. Amikor úgy 11 óra tájban Okoń parancsot adott a menet folytatására, a „Kampinos” csoport már minden oldalról körül volt véve. Minthogy a „Hulló csillag” művelet végrehajtására kijelölt csapatok túlságosan messze voltak, a rajtaütést a König ezredes parancsnoksága alatt álló, több mint 2000 katonát és 40 harckocsit számláló „Bernard” csoport hajtotta végre, amelynek rendelkezésére állt még a 30. számú páncélvonat is. Okoń rohamra indította az alárendeltjeit, a zászlóalj élén Zetes hadnagy egysége vetette magát a harcba. A vasútvonalat, amelyet el kellett volna foglalnia és meg kellett volna szállnia, a németek már nehézgéppuska-fészekkel biztosították. A lengyelek elkeseredett harcban mégis birtokukba vették a vasútvonalat, amikor egyszerre csak megjelent a páncélvonat. A sínek felszedésére vagy megrongálására már nem volt idő. A páncélvonat döntő fölényt biztosított a németeknek. A bokrok közé elrejtett utolsó lengyel ágyú néhány célzott lövést adott le a mozdonyra. Erre válaszul eldőrdültek a páncélvonat összes ágyúi, és a lengyel ágyúból pár pillanat múlva nem maradt más, mint elgömbült vasdarabok halmaza. A németek ezt követően a trént vették tűz alá. Első találatukkal felrobbantották a löszert, a félelemtől megbokrosodott lovak eltörték a kocsirudakat, szétszakították hámjukat és szétfutottak. Egyszóval, a löszer-trén megszűnt létezni. A felkelők most nagykiterjedésű négyszöget alakítottak ki, és körvédelembe átmenve foglaltak állást. Okoń őrnagy a tartalékát alkotó lovasságot a négyszög közepén csoportosította. A védekezés eredményes lehetett volna, ha a tisztek és a katonák időközben nem vesztik el hitüket parancsnokuk szerencsecsillagában. Okoń elvesztette alárendeltjeinek bizalmát.

A németek támadásra indultak, s megjelent a légierő is. Akit nem fenyegettek a harckocsik, illetve akinek nem kellett az ellenséges gyalogságot visszavernie, az a zuhanórepüléssel támadó „stukák” csoportját vette célba. Egy FW-200 típusú felderítő gépet sikerült is eltalálni. A gép füstgomolyok közepette Jaktorów térségében zuhant le. Ez az esemény egy időre megakasztotta a németek támadását, s eltűntek a repülőgépek. Az újabb német támadásra 16 órakor került sor, és az még éjszaka is tartott. A lengyelek nagyon vitézül, az utolsó töltényig harcoltak; a harckocsik a páncéltörő gránátvetők lövedékei által megrongálva

visszavonultak. Aztán közelharcra került sor, amelyet a géppisztolyok döntöttek el.

A csoport egy részének, a sötétedés leple alatt, sikerült átvágnia magát a gyűrűn. Elesett fegyvertársaik Budy Zosiny alatt maradtak. Dolina hadnagy, aki jól tudta, hogy ha a németek kezébe kerül, nem számíthat megértésre, mert becsapta őket, ulánusaival szintén ki tudott törni, és ugyancsak eljutott Kielce környékére. Számos parancsnok követte a példáját, akik átvették a vezénylest a véletlenül összeverődött felkelő csoportok fölött. Egy részüket a magyarok mentették meg azzal, hogy „foglyul ejtették”, majd szabadon eresztették őket. Az SS, az SD, a csendőrök és a vlaszovisták ezzel szemben nem ejtettek foglyokat. Azokat a lengyeleket, akik nekik adták meg magukat, egyszerűen kivégezték. Budy Zosinyban, a felkelők temetőjében felállított emléktábla 132 elesetről beszél, akik között ott volt Wojtek százados, Wolski alhadnagy és Kamil alhadnagy is a „Wigry” zászlóaljából. A lengyelek embervesztései azonban a valóságban sokkal nagyobbak voltak ennél.

Biały hadnagy az elsők között került a németek fogságába. Páncélgépkocsin Baranówba szállították. Útja során a magyarok rokonszenvvel üdvözölték a lengyel tisztet, sőt mi több, valaki a német légharító tüzérek közül lengyelül kiáltotta oda neki:

– Miért hagyta elfogni magát, nem tudott elbújni?

Biały hadnagyot ezután egy német százados kíséretében tovább szállították, majd egy Błonie nevű községben csaknem egész napos kihallgatásnak vetették alá. Ennek során Biały hadnagy a lengyel egységek létszámát következetesen felnagyítva adta meg, ami – csodálatosképpen! – egyezett a németek bizalmi embereinek jelentéseivel. Végül este egy német tábornokhoz vezették – mint később kiderült, magához von dem Bachhoz. A tábornok dühtől eltorzult arccal azt kérdezte a lengyel tisztől:

– Bandit?

Biały kijelentette, hogy nem érti a kérdést. A tábornok mellett szolgálatot teljesítő tolmács orosz nyelven közölte vele, hogy miről van szó. Biały a fejével nemet intett, és kijelentette, hogy a banditák nem viselnek állami felségjelvényt, és nem is járnak egyenruhában. E válasz után a tábornok leültette magával szemben a foglyot, és már mosolyogva kezdte kikérdezni: vajon igaz-e, hogy Kampinosban olyan sok felkelő volt? Biały hadnagy azt állította, hogy 15 000, a szakaszokat zászlóaljakká, ezredekké és hadosztályokká nagyítva fel. Von dem Bach tábornok még mindig nem hitt a lengyel tisztnek, ezért megkérdezte az

egyik német felderítőt, hogy mennyi időbe telt a lengyel egységek átvonulása a Lesznótól Kampinosba vezető műúton. Csak akkor nyugodott meg, amikor azt a választ kapta, hogy ez az átvonulás több mint négy órát vett igénybe.

Nemcsak Biały hadnagyot faggatták ki, hanem a fogságba esett tisztek és katonák legtöbbszörét is. Mindenekelőtt azt kérdezték tőlük, miért indult a „Kampinos” csoport csak két ízben Varsó megsegítésére? Erről azonban nem a közkatonákat és a csapattiszteket kellett volna kérdezniük, hanem Okoń őrnagyot és a Honi Hadsereg főparancsnokságát.

„Okoń őrnagy nyomtalanul eltűnt. A szétvert egységeknek a vérengzésből megmenekült katonái között különböző hírek kaptak lábra a haláláról – írja Stanisław Podlewski „Żoliborzi rapszódia” („Rapsodia żoliborska”) című művében. – Valószínűleg az történt, hogy az utolsó pillanatban levetette magáról a felkelők karszalagját, és azon volt, hogy a harctérről menekülve visszatérjen a Kampinosi őserengetegbe. Őrült elkeseredettségi rohamában aztán az egyik felkelő lelötte, mert benne látta a vereség okát. Mások azt állították – ami valószínűbbnek látszik –, hogy látva egységének pusztulását, maga röpített golyót a fejébe.”

A Honi Hadsereg főparancsnoksága már azelőtt felkészült a fegyverletételre, mielőtt ezek a hírek Varsóba érkeztek volna. Szeptember 28-án von dem Bach tábornok levelet juttatott el a lengyel félhez, amely újabb tárgyalási javaslatot tartalmazott. Ugyancsak szeptember 28-án jelent meg Żoliborzban két apáca kíséretében Antoni Ponikowski professzor, aki az egyik rövid életű május* előtti kormány miniszterelnöke volt. Mokotów elestekor kerültek a németek fogságába, s most Källner tábornok küldte el őket egy levéllel Żywiciel alezredeshez. Källner kijelentette, hogy levelére azonnali választ vár. A lengyelek a frontszakasz parancsnokánál, Stary alhadnagynál jelentkeztek. Majdnem sírva fakadtak, hogy újra felkelőkkel találkozhatnak. A levelet elküldték Żywicielnak, Ponikowski professzor pedig ezalatt beszédbe elegyedett Stary alhadnaggal. A tisztt megkérdezte a tudóstól: mi a véleménye a felkelésről? A németek túlerőben vannak; vajon harcoljanak-e tovább? Ponikowski erre azt válaszolta:

– A lengyelek csak a csata után számolják meg az ellenséget . . .

* Pilsudski 1926. májusi hatalomátvételéről van szó. Ponikowski egyébként 1921-ben volt rövid ideig kormányon.

Ugyanez volt a véleménye Żywiciel alezredesnek is, aki összehívta a żoliborzi egységek parancsnokait, és ismertette velük a németektől kapott levelet. Egyetlen ember sem szavazott a fegyverletételre. Mindannyian a harc folytatása mellett nyilatkoztak. Amikor a volt miniszterelnök és miniszter a nővérekkel együtt visszaindult a németekhez, akik túszként visszatartották családtagjait, még ezt mondta:

– Tartsátok magatokat vitézül, tartsátok magatokat, az Isten szerelmére, ki ne adjátok a fegyvert a kezetekből!

A németeknek sürgős szükségük volt a végleges sikerre, nem várhatták be Bór megbízottait. Żywicieltől határozott választ kaptak ugyan, de mit válaszol a Honi Hadsereg főparancsnoka? Szeptember 29-én ott, ahol a Jerozolimski sugárút keresztezi a Starynkiewicz teret, a Turisták Házának ablakában fehér zászló jelent meg, és a hitleristák szócsövön keresztül teli torokból ezt kiabálták:

– A Honi Hadsereg parlamentérével akarunk beszélni! Helyi fegyvernyugvást javasunk, és azt, hogy a két fél parlamenterei haladéktalanul találkozzanak a Postai pályaudvar melletti kereszteződésnél.

A lengyel védők között elterjedt az örömhír, hogy a németek megadják magukat. A varsóiak között sokan még mindig számítottak a kívülről jövő segítségre, mintha nem tudták volna, hogy ez katonai szempontból nyilvánvaló értelmetlenség. Lech Żelazny százados (Tadeusz Przystojewski), a „Chrobry II” csoport zászlóaljparancsnoka, miután megtárgyalta a kérdést a kerület parancsnokságával, a maga részéről szintén parancsot adott, hogy a Żelazna és Chmielna utcák sarkán álló Vasutas Ház ablakából függessenek ki egy lepedőt. Majd néhány mondat kicserélése után megállapodott a németekkel abban, hogy azonnal felveszi a tárgyalás fonalát. A találkozóra a frontszakasz parancsnokának, Zdunin alhadnagynak és Kmicic hadapródnak a kíséretében indult el.

„A tűz az egész frontszakaszon megszűnt. A Postai pályaudvar melletti front romsivatagán megyünk keresztül, majd az egyik földszinti ablakon át kiugrunk a sugárútra – írja Żelazny százados abban a visszaemlékezésében, amely a *Tygodnik Powszechny* hasábjain 1960 októberében jelent meg. – Teljesítem a parancsot, de anélkül, hogy a legcsekélyebb mértékben bíznék a német parlamenterek megjelenésében. Egészen az utolsó percig attól tarthattunk, hogy valami cselről lehet szó. Az utcakereszteződésre mi érkezünk meg elsőnek. Bizalmatlanul körülnézünk. Valahol a Starynkiewicz tér mélyen feltűnik egy fehér folt. Hamarosan meglátjuk a német küldötteket. Egy százados és egy alhadnagy – elegánsak, snájdigok, arisztokratikus arcvonásokkal és

mozdulatokkal; aztán egy őrmester fehér zászlóval a kezében, és egy tolmácsként magukkal hozott katona. Szemben állunk egymással. A németek tisztelegnek elsőnek. Fegyvertelenek.

Úgy álltunk itt, mintha egy roppant nagy cirkusz porondján lennénk. Pillanatnyilag az »amfiteátrum« összes helyei mindkét oldalon el vannak foglalva. Ablakokon kihajoló alakok, fejek a lőrések mögött. Ők – egyformák, tiszták, választékosan öltözöttek, még derékszíjuk sincs, fegyvertelenek; mi pedig . . . Én hosszú német esőköpenyben, pisztollyal az oldalamon. Zdunin kopott tiszti egyenruhában, borotvátalanul, kiütközik sörtés szakálla. Komoly, hallgatag, csak a szeme fehérje ragyog természetellenes csillogással – öve mögött pisztoly és egy nyeles kézi-gránát. Kmicicen szintén valamilyen katonai zubbony van, és egy német géppisztoly lóg a nyakában. A fehér »zászló« rúdja támaszkodik. Pár pillanatig méregetjük egymást. Nem bírom már idegileg a feszültséget, és megszakítom a súlyos csendet egy, természetesen lengyelül feltett kérdéssel:

– Mit akarnak?

A tolmács gyorsan válaszol.

– Rendkívül fontos és sürgős a dolog. Von dem Bach tábornok kérdezteti, hogy Bór tábornok mind ez ideig miért nem válaszolt javaslataira.”

A németek bizonyos meglepetéssel tudták meg Lech Żelazny századostól, hogy ő egyáltalában nem a Honi Hadsereg parancsnokságának meghatalmazottja. Azt kívánták, hogy még aznap tárgyalhassanak a főparancsnokság képviselőjével. A következő találkozás időpontját délután 4 órára tűzték ki.

„Azonnal jelentést teszek telefonon a találkozó eredményéről. Frontszakaszon általános az izgalom. Mindenütt erősödött a mozgás. Hiszen a fegyverszünet (lövéseket csak a messze eső szárnyakon lehet hallani) még tart – ki kell használnunk! Itt alá kell támasztani, ott meg kell erősíteni valamit, különösen azokon a helyeken, amelyek csak golyózáporban közelíthetők meg. A németek látják ezt és – dühösek. Még jóval 4 óra előtt, ismét csak szócsövön keresztül, figyelmeztetést kapunk: Tiltakozunk, hogy a fegyverszünetet az állások megerősítésére használják fel! Ha ez folytatódik – megnyitjuk a tüzet.”

Délután 4 órakor – mivel a vezérkar kiküldöttje a frontszakaszhoz vezető úton megsebesült – Radwan ezredes ismét csak Żelazny századost bízta meg a tárgyalások folytatásával, de mindennemű döntési jog nélkül. A lengyel parlamenterek késtek, és amikor a németekkel talál-

koztak, azok közölték velük, hogy von dem Bach tábornok törzskarának főnöke, Fischer őrnagy saját személyében várja őket. De csak két óra elteltével jelent meg. „Kopaszodó, kövérekés férfi, a »Herrenvolk« tipikus arckifejezésével. Ellenszenves” írja le találkozásukat Lech Żelazny százados. Fischer dühös volt, hogy a lengyel küldöttek nem a Honi Hadsereg parancsnokságát képviselik, ugyanis arra számított, hogy azonnal magával viheti őket Ożarówba, mert von dem Bach tábornok „rendkívül fontos és sürgős kérdéseket akar velük meg tárgyalni”. Több mint egy óra hosszat tartó szóváltás után így nyilatkozott:

– A tábornok nevében arra kérem és kötelezem az urakat mint vezérkaruk képviselőit, hogy holnap hajnalra szervezzék meg a teljhatalmú parlamenterek találkozóját.

A lengyel fél eleget tett a kívánságnak. Bór tábornok a maga részéről Wachnowski vezérkari ezredest, a Honi Hadsereg varsói hadtestének helyettes parancsnokát, valamint Ścibor hadnagyot jelölte ki arra, hogy a németekkel folytatandó tárgyalásokon képviseljék.

Żoliborzban időközben megváltozott a helyzet. A városrész védőinek, miután elutasították a fegyverletételt, német rohammal kellett szembenézniük. „Borzalmasan és szomorúan visszhangzott fülünkben a teljes csend a szeptember 28-ról 29-re virradó éjszakán. Több mint háromhetes, éjjel-nappal tartó tűzérési tűz után ez az éjszaka titokzatos és vészjósló volt. Egyetlen gépfegyversorozat sem esett, egyetlen rakéta sem emelkedett a magasba, csak a messziről hallatszó motorzúgás és a harckocsik állandó csörömpölése töltött el borzalommal – írja J. Z. a *Robotnik* hasábjain „A vörös Żoliborz harcol” cím alatt megjelent cikkében. Az Opel Művekben, amelyet részben a lengyelek, részben pedig a hitlerista segédalakulatok tartottak megszállva, a vlaszovisták így kiabáltak:

– Felkelő urak, a holnapi napot nem élitek túl!

Alighogy pirkadni kezdett, a németek rohamra indultak a 8. „Traugutt” hadosztály katonái ellen, akik azonban – minthogy éjjel három órától kezdve már őrködtek – nem hagyták meglepni magukat. Az ellenség egy óránál hosszabb ideig teljes erővel lőtte az összes frontszakaszokat. A felkelők ezredei – a 21. és 32. ezred – mintegy 2000 főt számláltak, és – hála a szovjet ejtőernyős küldeményeknek – géppisztolyokkal, továbbá páncéltörő puskákkal és gránátvetőkkel voltak felszerelve. A polgári lakosság augusztus 22-e, a Gdański pályaudvar elleni második támadás után elcsüggedt; bizonytalanul ugyan, de valamiképpen már kirajzolódott a felkelés sorsa. Szeptember 13-ának éj-

szakáján viszont, amikor megjelentek a „kukoricások”, mindenkit előntött a lelkesedés. A Lelelew téren meggyújtották a tüzeket, és még késő éjszaka is tömegek tartózkodtak az utcákon, várva a további gépeket. Az egész valami ünnepre vagy bála emlékeztetett. Az oroszok nemcsak fegyvereket dobtak le, hanem élelmiszereket is: kétszersültet, sertéskonserveket, szalonnát, dohányt. Ami a lőszereket illeti, a lengyel fegyverekbe nagyon jól illettek az 1939. évi töltények, amelyekre az 1. Belorusz Front csapatai nem tudni, hol tettek szert.

E segítség ellenére Żoliborzban szeptember közepe óta kezdtek éhezni az emberek. A helyi készletek – ideértve a marymonti olajütő bőséges repceolajkészleteit is – kifogytak. Zöldséget sem lehetett már hozni a kiskertekből, mert ezek állandó tűz alatt álltak. A Citadella közelében a Kaniowska utcánál nagy kiterjedésű paradicsomültetvények voltak, de azokhoz sem lehetett hozzájutni. A paradicsombokrok telt piros gyümölcssei csábították az embereket; ám az emberek csak akkor mertek éjszakánként a mezőre lopakodni, hogy leszedjék őket, amikor már rohadni kezdtek. A németek időnként rakétákkal bevilágították ezt a „halálmezőt”, majd nehézgéppuskákkal végigpásztázták. És mégis voltak olyan merész emberek, akiket még a halál sem rettentett vissza.

A lakosság az első napokban lépten-nyomon örömmel üdvözölte a felkelőket, most azonban bizalmatlanul nézett rájuk. A két hónapig tartó harcok után még az is megtörtént, hogy a lakók maguk kérték a felkelőket: ne foglaljanak állást házukban, mert „mi viseljük a felelősség terhét, és bennünket lőnek agyon”. A letörésnek ezek a jelei ugyan csak elvétve mutatkoztak, mégis tény, hogy a fáradt lakosság egy részének már elege volt a harccselekményekből. Már csak azért is, mert nemcsak a felkelők szenvedtek jelentős veszteségeket, hanem a lakosság is. Víz csak igen szűkösen állt rendelkezésre, hiányzott a kötszer, a felkelők kórházaiban egymás hegyén-hátán, egyre zsúfoltabban feküdtek a sebesültek. Az ismét napok óta tartó szüntelen tüzelésnek az volt a célja, hogy megtörje a városrész védőinek lelkierejét, harci szellemét.

A hadosztály-parancsnokság a Mickiewicz utca 25. számú házban rendezkedett be. Żywiciel alezredes annak ellenére, hogy lábán és karján is megsebesült, törzskarának főnökével, Roman őrnaggyal (Andrzej Janczakkal) együtt tovább irányította csapatait. A déli frontszakaszt, a Citadellától egészen a Poniatowski gimnázium Feliński utcai épületéig a 21. gyalogezered, a korábbi „Żaglowiec” csoport katonái szállták meg Jur százados (Marian Kamiński) parancsnoksága alatt. Az ezred mintegy 850 felkelőt számlált. Nyugatabbra a Wojska Polskiego utat a

Népi Hadsereg egyik egysége védte 250 katonával Szwed százados (Jan Szaniawski) vezénylete alatt. A Brodzinski utca sarkán a Népi Hadsereg katonái a „Żyraf” csoporttal érintkeztek, mely utóbbinak a frontszakasza egészen a „Feltámadás” nővéreinek Krasinski utca 31. számú házban levő zárdájáig terjedt. Ez a zárd a erős ellenállási pont volt.

Szeliga hadnagy (Mieczysław Morawski) „Żniwiarz” csoportja ugyancsak 120 katonából állt, de kiválóan volt felfegyverkezve. Ez a csoport tartotta megszállva az Opel Művek egy részét. Azért voltak kénytelenek osztozni a vlaszovistákkal, mert ha az egész gyártelepet elfoglalják, a német légierő rommá bombázza az épületet. Ezt pedig a felkelők el akarták kerülni. Az északi szakaszt a 32. gyalogezred szállta meg. Ez persze csak név volt, hiszen az ezred Żubr őrnagy 450 katonát számláló csoportjából állt, amely a frontot a Słowacki és a Gdańsk utcától egészen a Mickiewicz utcáig tartotta. Szomszédja Sławomir századosnak ugyancsak az ezred kötelékébe tartozó „Żbik” csoportja volt. Ennek a hajthatatlan parancsnoknak 200 katonája védelmezte a keleti frontszakaszt, amely egészen a Krasinski utcáig húzódott. A németek nem messze a lengyel állásoktól beásták magukat a Visztula töltségébe, hogy ezzel biztosítva legyenek az 1. lengyel hadsereg 2. gyaloghadosztályának átkelésével szemben is.

Az a német csoport, amely a lengyel állások ellen indult rohamra, háromszoros, sőt lehetséges, hogy még ennél is nagyobb emberfölényben volt, felszereltségéről nem is beszélve. A żoliborzi fiúk a régi „Repülő induló” dallamára ezt a nótát énekelték:

Ezer stuka indult harcba ellenünk,
A legjobb repülő és száz tigrisük,
Szerintük erdei banditák vagyunk.
Nem látják a svábok, milyen a fegyverünk.

Ez a fegyver pedig főképp a kitartásra irányuló akarat volt.

A németek szokásukhoz híven nagy erőket vontak össze. Żoliborzra a 19. páncélosadosztály csapott le, amelynek parancsnoka, a 46 éves Källner tábornok, egy Katowicéből származó német, azzal büszkélkedett, hogy egysége a Wehrmacht válogatott alakulatai közé tartozik. „A hadosztály a támadásban kiváló volt” – állapította meg vallomásaiban von dem Bach tábornok. Källner tábornok, hogy gyors sikert érhessen el, amihez katonai pályafutása során hozzászokott, megszervezte a tá-

madás támogatását a légierő, valamint a rohamlővegek által, továbbá előkészítette a lengyel erődítmények megsemmisítésében mindig hatásos „góliátokat”.

A német harckocsik a Mickiewicz és a Feliński utcán, a Wojska Polski és a Krasinski úton, továbbá a Włociańska és a Słowacki utcákon keresztül nyomultak be Żoliborzba. Majdnem egyidejűleg rohamozták meg az összes fontosabb ellenállási pontot. A nem csillapuló erős tüzéségi, gránátvető- és gépfegyvertűz megbénította a védőket. A felkelők rövid ideig tartó, de annál elkeseredettebb harc után arra kényszerültek, hogy visszavonuljanak az Opel Művek telepéről, viszont megszállták a Zgoda Lakásépítő Szövetkezet háztömbjét a Słowacki utca 5. szám alatt. A szomszédos háztömb a németek kezére került. Megkezdődött tehát a harc minden egyes házért. A felkelők a legteljesebb rendben vonultak vissza, miközben a túlságosan előretörő német élcsoportokat kézigránátokkal és nehéz gépfegyverből leadott sorozatokkal felszámolták. Ez lehetővé tette az egyik szövetkezeti háztömb visszahódítását. A foglyul ejtett németek azt vallották, hogy a felkelők elleni támadást páncélgránátos zászlóalj hajtotta végre.

Annak ellenére, hogy a németeknek sikerült betörniük a felkelők védelmi vonalába, a városrész sorsa nem itt dőlt el, hanem a Witold százados parancsnoksága alatt álló „Żyraf” csoport által védelmezett frontszakaszon. Az ellenség első rohama, amelyet hatalmas tűzáradat, zárótűz előzött meg, megtört. Második támadásuk során a németek a Feltámadás zárda ellen már harckocsikat és „góliátokat” vetettek harcba. Az első „góliátot” sikerült ártalmatlanná tenni, a második azonban nagy rést vágott a falba, amin keresztül azután egy nehéz harckocsi nyomult be, és tűz alá vette a zárda épületeit. „Percenként hullanak a lövedékek az épületre; falak szakadnak le, az embereket elvakítja a füst és a téglapor rőt-feketés felhője, amin keresztül csak vezényszavak, lövések és a sebesültek jajkiáltásai hallhatók. Mindennek ellenére kitartunk” – írja J. Z. „A vörös Żoliborz harcol” című cikkében.

Ezen a frontszakaszon Stry alhadnagy (Stanisław Dąbrowski) századai, továbbá Wiktor hadnagy, Tatar hadnagy, Jan hadnagy, Janusz hadnagy és Szrapnel hadnagy századai védekeztek. A zárda kertjébe a harckocsi nyomában benyomult az ellenséges gyalogság. Elfoglalták az első emeletet, de a felkelők kézigránátokkal kiverték őket. Eközben még több harckocsi és rohamlőveg érkezett a zárda falai alá.

A szomszédos állások ellen intézett rohamok azzal a következménnyel jártak, hogy az ellenség mélyen benyomult a „Żyraf” és a „Żaglowiec”

csoportok közé. Félő volt, hogy a németek hátba támadják a felkelőket. Roman őrnagy, amikor megkapta ezeket a riasztó jelentéseket, azt a parancsot adta Sławomir századosnak, hogy alakítson ki két szakasznyi tartalékot. Ezek közül a szakaszok közül azonban csak az egyik érkezett meg a zárdába Docha hadapród parancsnoksága alatt. Most először jelentek meg a zárda fölött a zuhanóbombázók. Az egyik nehézbomba a főépület közepébe csapott be, s betemetett több felkelőt és néhány ápolónőt. Újabb roham indult a zárda ellen; az alagsorba egy lángvetővel felszerelt egység nyomult be. Tüzet fogtak a szalmazsákok, az egész épületet sűrű füst töltötte be, víz viszont nem volt. A fiúk kézigránátokat dobáltak a németekre, akiknek ruházata az alagsorban elhelyezett benzintartályok felrobbanása folytán szintén tüzet fogott. Kézitusára került sor. A védők helyzete percről percre romlott. Délután 4 óra lehetett, amikor futva megérkezett az összekötő, a bátor Ewa Ponińska, aki reggel óta tartotta a kapcsolatot a parancsnoksággal. Parancsot hozott, amely szerint a zárda romjai közül vissza kell vonulni. Mint Stanisław Podlewski írja a „Żoliborzi rapszodiá”-ban, elkövetkezett az utolsó pillanat. A falak leomlottak, a futóárkot betemette a törmelék.

„Hogy az ellenség be ne rendezkedhessen e romok között – olvassuk a „Żoliborzi rapszodiá”-ban – Misiewicz alhadnagy a helyiségekbe öngyúló palackokat dob, majd felrobbantja a lépcső alatt elhelyezett gránátvető lövedékeket. A füstgomolyagok és a gránátrobbanások lehetővé teszik a felkelőknek, hogy veszteség nélkül hagyják el a zárda romjait.” A védőknek sikerült átvágniuk magukat a Varsói Lakásépítő Szövetkezet IV. telepére.

A déli frontszakaszon a „Żaglowiec” csoport egységei súlyos harcban álltak a németekkel. A hitlerista parancsnokság, miután nem tudta bevinni a Poniatowski gimnázium épületét, harckocsikat és „góliátokat” vetett harcba. Ezek nekimentek az épületeknek, és robbanásukkal nagy veszteségeket okoztak a felkelőknek. Amikor Jur százados jelentést kapott a gimnáziumi épületében kialakult helyzetről és arról, hogy a Népi Hadsereg Szwed százados parancsnoksága alatt álló egységeit a németek egészen a Niegolewski utcáig szorították vissza, tartalékegységét – Żytomirski hadnagy két lövésszakaszból és egy nehézgéppuskás osztagból, összesen 113 emberből álló századát – ellentámadásra vezényelte.

Egy ellenséges roham során majdnem teljesen elpusztult Nałęcz alhadnagy szakaszának minden parancsnoka. A németek betörték Szt. Kostka Stanisław templomába. Ez a betörés komoly veszélyt jelentett

a lengyel állások szempontjából, mert a templom kiindulópontjává válhatott egy, a „Żyraf” csoportot hátbakapó támadásnak. Żytomirski alhadnagy ebben a helyzetben – az elvágástól félve – századát a Feliński utcába irányította. Ezzel szemben Czerwiec alhadnagy 207. szakasza, amelyet az ellenség a Gdański pályaudvar irányából harckocsikkal és „góliátokkal” támadott, kiválóan tartotta magát. Az első harckocsit, amely megközelítette a lengyel állásokat, a felkelők páncéltörő puskával megsemmisítették, ami kis időre megállította a német támadást.

A németek ezt követően a Citadellából indultak támadásra, és a Wojska Polski úton bevették a 204. szakasz háta mögött fekvő házat. A „Żaglowiec” csoport parancsnoka, a németek térnyerése láttán, parancsot adott Czerwiec alhadnagy egységeinek, a 204. szakasznak és a többi egységnek, hogy vonuljanak vissza az Invalidusok terének északi részére.

Délután 4 óra tájban az ellenség már a Mierosławski utcán nyomult előre, s elvágással fenyegette Marek alhadnagy 205. szakaszát. A szakasznak ebben a helyzetben hátrálnia kellett. A lengyeleket az ellenség egyik állásból a másikba űzte: a felkelők súlyos harcokban veszítették el állásaikat, nem tudván ellenállni a légierővel, tüzérséggel és nehéz gyalogsági fegyverekkel felszerelt ellenség roppant nyomásának. Tekintettel a közelharcra, a Visztula túlsó partján álló tüzérség sem tudott beavatkozni a felkelők oldalán, és kénytelen volt tevékenységét a távoli ellenséges állások tűz alatt tartására korlátozni.

A harcok most már Żywiciel alezredes hadiszállásának közelében folytak. Roman őrnagy összegyűjtötte a törzs tagjait, tiszteket és katonákat egyaránt, és Następ hadnagy parancsnoksága alatt tartalékszakaszt alakított belőlük. A szakaszt Jur százados vezénylete alá rendelte. A lengyel erőfeszítések azonban teljesen hiábavalók voltak. Az általuk megszállva tartott terület katasztrofálisan összezsugorodott, az egységek borzalmas veszteséget szenvedtek. Nemegyszer személyi állományuk felét is elvesztették. A parancsnokok jelentései szerint a „Żyraf” csoport szenvedett a legtöbbet.

Éjfél előtt Żywiciel alezredes harci eligazítást tartott. A ház már láncokban állt, a parancsnokság azonban nem mozdult ki belőle. A helyzet-elemzés azt mutatta, hogy a felkelők elvesztették területük háromnegyed részét. Mérlegre tették az összes lehetőségeket, ideértve a Kampinosi erdőségbe való átvágást is, ahol abban az időben persze már nem a lengyel egységek voltak többségben. Szwed százados azt javasolta, hogy a csoportok kivétel nélkül valamennyien húzódjanak a Visztula felé, majd

az 1. lengyel hadsereg parancsnoksága segítségével és egyetértésével keljenek át a folyó másik partjára.

Vita után az a határozat született, hogy az egységek a Mickiewicz, a Krasiński, a Promyko és a Bohomolec utcák által alkotott négyszögben foglalnak el védelmi állást. A határozat tehát lényegében összhangban volt Szwed kapitány javaslatával. A „Żaglowiec” csoportra az a feladat hárult, hogy a Krasiński utca és a Wilson tér (ma a Párizsi Kommun tere) háztömbjeiben védekezzék. A „Żyraf” csoport a Varsói Lakásépítő Szövetkezet V. és VIII. telepét foglalta el. Żniwiarz, Żubr és Żbik pedig eddigi állásaikban maradtak.

A Népi Hadsereg katonái azt a parancsot kapták, hogy csoportosítsák át erőiket, és vigyék előbbre állásaikat. E parancs kiadására jóval éjfél után került sor, úgyhogy sem alvásról, sem pihenésről nem lehetett szó. A kerület parancsnoksága – elhagyva a még mindig égő házat – a Miczkiewicz utca 32. szám alá költözött át. A katonák a kapott parancsokat kifogástalanul, komolyan teljesítették, bár tisztában voltak azzal, hogy számukra nincs már semmiféle kiút.

★

Bór tábornok kiküldöttei szeptember 30-án hajnalban a „Chrobry II” által védett frontszakaszon lépték át a lengyel vonalakat. Már várt rájuk a német gépkocsi. A németek Ożarówba vitték őket. Von dem Bach tábornok ott rendezte be a hadiszállását egy földbirtokon. A gyümölcsfák árnyékában zöld gallyakkal és védőhálójával álcázott rádióskocsik álltak. Minden oldalról érkeztek a motorkerékpárosok, magát a hadiszállás épületét pedig csendőrkordon vette körül. A tábori csendőröket diszkréten úgy helyezték el, hogy ne tűnjenek azonnal szembe. A lengyeleket a régi nemesi kúriában nem a hitlerista tábornok fogadta. Ő maga csak 9 órakor jelent meg. Udvarias volt ugyan, de éreztette fölényét a lengyel tisztekkel szemben. Már az elején elmondta, hogy jelentéseket vár Källner tábornoktól, mert Żoliborznak rövid idő alatt el kell esnie. Kinyíltak az ajtók, és a tisztiszolgák kávé és amerikai cigarettát hoztak. Von dem Bach, amikor a lengyeleket megkínálta, ironikusan elmosolyodott.

– Ez az utolsó légiküldeményből való. Önöknek szánták, uraim . . .

A beszélgetés akadozott. Bach újabb jelentésekre várt, s amikor azok végül is megérkeztek, így szólt:

– A felkelők helyzete Żoliborzban reménytelen, néhány utcába szorí-

tottuk be őket. Most már, uraim, tulajdonképpen általános fegyverletételről kell beszélnünk. Pár pillanat, és már késő is lehet! A magam részéről úgy vélem, hogy a felkelők nem tudnak tovább harcolni. Azt javaslom, hogy az urak induljanak vissza, és adjanak parancsot a harc beszüntetésére.

– Ebben a kérdésben tanácskoznom kell a Honi Hadsereg parancsnokával – válaszolt Wachnowski vezérkari ezredes, és felállt. A német gépkocsik az udvarház előtt a lengyel tisztek rendelkezésére álltak. 11 óra 30 perc volt.*

Eközben a körülrárt Żoliborz utolsó, nehéz harcát vívta. A németek szeptember 30-án hajnalban támadtak, kétségtelenül arra számítva, hogy a városrészt könnyen beveszik. A polgári lakosság körében hírek terjedtek el a kapitulációról, de az is lehetséges, hogy ezeket a híreket szándékosan hirlerista ügynökök terjesztették. A „Żyraf” csoport a Varsói Lakásépítő Szövetkezet V. telepének földszintjén úgy védekezett, hogy a telep kazánházában már németek voltak. Ez ugyanaz a kazánház volt, amelyet a németek elsőnek támadtak meg Żoliborzban. Amikor az ellenség lopakodva a lengyelek állásaihoz ért, hogy azokat kézigránátokkal rohamozza meg, a polgári lakosok kérve-kérték a felkelőket, ne lőjenek. Félték az ellenség bosszújától.

A németek minden vonalon támadásba lendültek. Rohamlövegeik közvetlen tüzeléssel elpusztították a Krasinśki utca házait. Ugyanakkor a harckocsik is támadásba mentek át. Páncéltörő puskákkal hármat harcképtelenné tettek közülük a felkelők. Az ellenséges támadást ezzel ugyan egy ponton feltartóztatták, a németek azonban nem vonultak vissza, megint egymás után indították a rohamokat.

Reggel 8 órakor Wurdel hadnagy szovjet összekötő rádióállomása rádiótávíratot kapott az 1. lengyel hadsereg parancsnokságától:

„Ma 11 órakor pontonokat állítunk ki a Visztula bal partjára. Légi és tüzérségi fedezetet biztosítunk, valamint ködfüggönnyel lehetővé tesszük a żoliborzi felkelő egységek átkelését a Visztula jobb partjára.”

Żywiciel alezredes és törzskara azonnal kidolgozta az átkelést megelőző átvágás tervét. A „Żbik” és „Żyraf” csoportnak Sławomir százados parancsnoksága alatt a támadást kellett volna indítania a Visztula gátja ellen, Jur százados csoportjának viszont – utóvédként – a Cita-della irányában kellett volna támadnia, hogy dél felől biztosítsa az át-

* Ezt a jelenetet Stanisław Podlewski „Żoliborzi rapszódia” című könyve alapján ismerttettem.

kelést. Kilenc óra tájban az egységek azt a parancsot kapták, hogy a Mickiewicz utca 37. szám alatt gyülekezzenek. A „Żyraf” csoport elhagyta minden oldalról tűz alatt álló állásait. A felkelők a Słowacki utca alatt ásott alagúton a Krechowicka utcára jutottak el, onnan pedig a töltés rézsűjén a Lelewel és a Mickiewicz útra. Itt sok egység gyűlt össze. A németek erősen lőtték a Mickiewicz utca 37. számú házat, az épület égni kezdett. A felkelőknek ahhoz, hogy kijussanak az épületből, át kellett törniük a falat, a munka azonban csak lassan haladt, mert hiányoztak a szükséges szerszámok. A levegő percről percre forrósdott, a falak megrepedtek a tűztől; úgy látszott, hogy a háztömbben a felkelők kelepcebé kerültek. Egyidejűleg elkeseredett harcok folytak a Wilson tér birtokáért. A Krasinski utcát harckocsik fedezete alatt a német gyalogság támadta.

Az első rohamosztagok 10,30-kor indultak el az átkelőhely felé. A szovjet és a lengyel tüzéség tüze azonban gyenge volt, s így a németeket nem tudták visszaverni a töltésről. Meg kellett rohamozni. A rohamosztagok támadásba mentek át, kiűzték a németeket lövészárkaikból, és feljutottak a Visztula töltésére. Megjelentek a szovjet repülőgépek, de pár percre rá ott voltak már a német vadászgépek is. A rohamozó felkelők feje fölött légi harc bontakozott ki. Sławomir százados, aki felszaladt a gátra, a parton németeket pillantott meg, a Visztula másik partján viszont látta a 2. gyaloghadosztály katonáit, amint barátságosan integettek neki. Csak a folyón nem látott semmit – a megígért pontonoknak híre-hamva sem volt.

A lengyelek úgy határoztak, hogy tartani fogják a töltést, mert még nem tudták, mi történt. A németek viszont egész tűzerejüket a Visztulára irányították. Sławomir százados a kerülettől erősítés helyett az akciót lefújó parancsot kapott. A ködfüggöny kialakítása szempontjából kedvezőtlen légköri viszonyok miatt az 1. lengyel hadsereg parancsnoksága ugyanis közölte, hogy az átkelést este 7 órára kell elhalasztania.

Folytatódott tehát a harc azzal a céllal, hogy a felkelők legalább tartani tudják állásaikat. A németek, akik szintén tudomást szereztek a Visztula túlsó partjáról küldött táviratról, tisztában voltak azzal, miről is van tulajdonképpen szó, és ezért különös hevességgel indítottak újabb rohamokat minden oldalról. Mozgásba lendültek a harckocsik és a „góliátok” is. A lengyeleknek néhány óra leforgása alatt 17 ellenséges rohamot kellett visszaverniük. A németek mégis elfoglalták a Krasinski utca összes házat, és ezzel betörték a lengyel állásokba. A felkelők kétségbeesett ellentámadásait nem kísérte siker. Úgy látszott, hogy bár-

melyik pillanatban bekövetkezhet a vég. A terület parancsnoksága most a Dygasiński utca 13. számú házba helyezte át a hadiszállását. Úgy 5 óra tájban a németek teljesen elhallgattak. Fehér zászlók jelentek meg. A felkelők cseltől tartva – tovább tüzeltek. Hiába érkezett Żoliborzba Bór tábornok megbízásából Wachnowski ezredes, hiába lóbálta a fehér zászlót, a felkelők tüze még csak nem is csökkent. Végül Ścibor hadnagy (Jerzy Kamiński) kiugrott az egyik házból a Wilson térre, és fehér zászlót lobogtatva elindult a felkelők állásai felé. Útközben észrevette, hogy a németek az egyik ház falához benzines kannákat hordtak, hogy felgyújtsanak egy rakás polgári ruhás holttestet. Láttá azt is, hogy fegyveres német katonák szaladnak feléje. A németek meglepődtek azon, hogy egyszerre csak megjelent egy polgári ruhás személy, fehér-piros karszalaggal a jobb karján, és fehér zászlót lengetve azt kiabálja a lengyeleknek:

– Tüzet szüntess! Bór tábornoktól jövünk!

Már egészen berekedt. Ekkor az egyik német tiszt odaszólt neki:

– Hagyjanak fel, uraim, a további kísérletekkel a felkelőkkel való kapcsolatfelvételre. Nem akarnak önökkel beszélni. A mi harckocsijaink majd rendet csinálnak közöttük.

– Nem kértem tanácsokat – válaszolt neki Ścibor hadnagy. Von dem Bach tábornok így döntött, s ön ebbe nem szólhat bele.

„A német hallgatott. Később egy másik német tiszt szólalt meg:

– Nem tud eljutni a saját csapataihoz. Pár perc, és rájuk eresztjük a „góliátokat”. Azok majd utat törnek hozzájuk!

Ścibor mindenre hajlandó volt, csak ne kerüljön sor tömegmészárlásra. A pusztulás bármely percben bekövetkezhet. A németek semmire sem lesznek tekintettel” – írja Stanisław Podlewski „Żoliborzi rap-szódia” című könyvében.

Bór küldöttei valamivel este 6 óra előtt érkeztek meg Żoliborz parancsnokához, Żywiciel alezredeshez, aki drámai hangú beszélgetés után, nem minden ellenkezés nélkül jelentette csak ki: beleegyezik a fegyverletételbe. Tíz perccel később átadták neki a következő rádiótáv-íratot Pragából:

„Ma 19 órakor megkezdjük a tüzelést, és 19,30-kor kiállítjuk a pontonokat. Vágjátok át magatokat a Visztulához.”

Már este volt, amikor a fegyverletétel híre megérkezett a Mickiewicz utcába. Úgy érte a felkelőket a hír, mint derült égből a villámcsapás. Eleinte senki sem akart hinni a fülének, amikor azonban megbizonyosodtak róla, hogy igaz, összetörték fegyvereiket, elátkozták a parancs-

nokságot, s hangos zokogásra fakadtak. Egyikük belefogott egy egyházi énekbe, a többiek pedig átvették. A halálra készültek. A tisztek az öszszegyűlteket túlkiabálva adták ki a parancsot az épület elhagyására. A felkelők, amikor a Wilson térre értek, még megmaradt fegyvereiket egy halomba dobták. Mint ahogy a „Żyraf” csoport egyik katonája elmondta nekem, ez volt az egész felkelés letragikusabb pillanata, az a pillanat, amelyről élete végéig nem feledkezik meg egyetlen felkelő sem, aki Żoliborzban harcolt.

A hadifoglyok oszlopa lassan indult. Żywiciel alezredest hordágyon vitték, körös-körül égtek a házak, és robbantak a tűzérség gránátjai a Visztulán túlról, repeszdarabjaikkal ellepve a menetelőket. A polgári lakosság köréből zokogás és kiáltozás hallatszott. Itt-ott még esett egy-egy lövés is.

„Az ukránok és a németek sietve hajtják ki a lakókat a házakból; minden jel arra mutat, hogy még az éj leszállta előtt be akarják fejezni a lakosság evakuálását. Az asszonyok, a gyerekek és az öregek megkínzott arccal, csoportosan rohannak ki az utcára kis motyójukkal. Az embereknek ebből az alaktalan tömegéből a rendőrök igyekeznek valamilyen menetoszlop-félét összeállítani. Ez persze nem sikerül. Sírás, rívás, kiabálás és hívó kiáltások keverednek össze a rendőrök káromkodásával – írja le ezt a szeptemberi éjszakát Stanisław Podlewski. – A Marymoncka utca mindkét oldalán lángban állnak a házak. Az utca közepén összezsúfolva és összekeveredve roppant tömeg áll, csak a tüzek által megvilágítva. Mellettük pedig egy nagy hitlerista harckocsi tornyán George Scott ül, egy, a megszállás idejében Varsóban működő jazzzenekar karmestere. Az egész felkelés alatt még az orrát sem dugta ki a pincéből, most pedig magabiztosan és merészen felmászott a harckocsira, s lábát az ágyúcsőn nyugtatva, gyors ütemű ukrán dalokat játszik a tűzfényben ragyogó kéziharmonikán. Néhány ukrán, félig már részegen, félretéve fegyverét, önmagáról és mindenről megfeledkezve ott táncol az úttesten. A harckocsik fekete egyenruhás legénysége halálfejjel a parolikon a gépek mellett áll. Nyugodtan fújják a füstöt pipájukból, és nevetgélve nézik a színjátékot. Pattogó nóták hangzanak, a lerészegedett katonák természetellenes táncot lejtének az utca közepén, a friss sírhantok és a még el nem temetett hullák között, a polgári lakosság ijesztő és leverő tömegei közepette, az örvöngő tűzvész lángjainak fényében. . .”

Volt azonban Żoliborzban egy kis csoport, amely nem akarta megadni magát. A Lengyel Munkáspárt aktivistái és a Népi Hadsereg ka-

tonái, Zenon Kliszkoval, a párt egyik alapítójával az élükön. Ő is tagja volt annak a hármias központi pártbizottságnak, amelynek az volt a feladata, hogy miután a Lengyel Munkáspárt Titkársága Lublinba helyezte át a székhelyét, irányítsa a szervezeteket a Visztulán inneni területeken. Augusztus 1-én Kliszko is részt vett a Lengyel Munkáspárt ideiglenes Központi Bizottságának ülésén, majd átvágta magát Żoliborzba, ahol lakott.

Żoliborz a baloldali pártmunkások elég nagy központja volt, és ott voltak a legszámottevőbbek a Népi Hadsereg egységei is. Ennek a csoportnak lett tehát a politikai vezére Zenon hadnagy. Miután a Honi Hadsereg egységei letették a fegyvert, felkarolta Szwed kapitánynak a Visztulán való átjutásra irányuló tervét. Az áttörésben csak önkéntesek vettek részt. Kiindulási pontjuk a Promyko utcai állás volt. Egészen a Visztuláig kiskertek húzódtak előttük. A töltésen német őrszemek álltak. A Visztula elérését csak annak a több száz szovjet és lengyel ágyúnak a tüze könnyítette meg, amelyeknek az lett volna a rendeltetésük, hogy előkészítsék a żoliborzi felkelő egységek átkelését a Visztulán. A Népi Hadsereg katonái utolsó kézigránátjaikkal némították el azt a géppuskafészkét, amely elzárta előlük a Visztulához vezető utat. A folyó közepén egy elsüllyedt ágyúnaszád sötét teste emelkedett ki a vízből, az égő Żoliborz felől pedig a sűrű parti köd fedezte útjukat. A felkelők egy kajak-félét találtak, amelyben elhelyezték Konrad századost, a „Czwartaków” csoport sebesült parancsnokát és az átvágás során megsebesült Jasia összekötőnőt az Óvárosból. Szwed százados és Kuba őrmester a kajakot betaszította a folyó sodrába, maguk pedig a párkányába kapaszkodtak. Azt hitték, hogy nem bírják a felszínen tartani magukat, a jéghideg víz ugyanis teljesen megbénította izmaikat. Szerencsére egy homokpadra bukkantak, és így végül mégis csak sikerült átjutniuk a túlsó partra. A 6. ezred katonái, amikor megtudták, miről is van tulajdonképpen szó, a legnagyobb gyorsasággal csónakot bocsátottak a vízre, és átszállították a másik parton maradtakat. Huszonnyolc embernek sikerült átkelnie, közöttük a Népi Hadsereg néhány katonájának. A fele sebesült volt. Az átvágás során mintegy húszan estek el.

Zenon Kliszko, amikor megérkezett Lublinba, Antoni Ruszkiewicz álnéven közzétette híres cikkét az *Odrodzenie* című hetilap 5. és 6. számában. Ebben egyebek között ezeket írta: „Bár a Honi Hadsereg parancsnoksága elszigetelődött a társadalomtól, a felkelés irányítását mégis mindvégig a maga kezében tartotta. A maga elé felvázolt irányvonaltól egy lépéssel sem tért el. Varsó helyzete mind nehezebb és nehezebb

lett, a Honi Hadsereg vezérkarának parancsnoka azonban egyetlen kísérletet sem tett arra, hogy kapcsolatot teremtsen a Vörös Hadsereggel. Erre még akkor sem volt hajlandó, amikor Praga felszabadult a németek igája alól. Varsó és a Visztula jobb partja között csak azért sikerült összeköttetést létesíteni, mert a Népi Hadsereg parancsnoksága állandó erőfeszítéseket tett ebben az irányban, és a frontvonalakon keresztül összekötőket is kiküldött. A kapcsolat felvételének közvetlen és gyors eredménye az volt, hogy Varsó azonnal konkrét segítséget kapott.”

„Ez a segítség azonban nem változtathatta meg Varsó sorsát, nem fordíthatta vissza a történelem szekerének kerekét.”

1944. október 2-án este 9 órakor a Honi Hadsereg főparancsnokságának képviselői – Kazimierz Iranek-Osmecki vezérkari ezredes, akit általában csak mint Hellert ismertek, valamint Zyndram vezérkari ezredes (vagyis Zygmunt Dobrowolski) – von dem Bach hadiszállásán aláírták a fegyverletételi okmányt. *Varsónak semmi esélye sincs már a védekezésre. Úgy döntöttem, hogy tárgyalásokat kezdek. A németek maradéktalanul elismerték jogainkat mint hadviselő félét, s így megadom magamat* – táviratozta Bór Londonba. Ő volt most a legmagasabb beosztású lengyel katonatiszt. Szeptember 30-án éjszaka felkeltette a biztosító szakasz szolgálattelévő tisztje, Agaton hadnagy, és a következőket jelentette:

– Tábornok úr, a BBC pár perccel ezelőtt tette közzé, hogy önt nevezték ki a lengyel fegyveres erők fővezérének!

A fegyverszünet után Bór még egy táviratot kapott, ezúttal kifejezetten magántermészetű közléssel. Az egyik Varsó környéki parancsnok Londonon keresztül ezt táviratozta: „*Bór felesége és mindkét fia egészséges.*” Ily módon szerzett tudomást arról, hogy szerencsésen ismét apa lett.

Bór tábornok, mielőtt hadifogságba ment volna, látogatást tett von dem Bachnál Ożarówban. Most értékelhette első ízben maradéktalanul annak a parancsnak a következményeit, amelyet június 31-én Monternak adott. Egy olyan város különböző negyedein utazott ugyanis keresztül, amelynek nem voltak utcái. Nem dúltak harcok, a németek után azonban kő kövön nem maradt. A házakat német rendszerességgel kivétel nélkül egytől egyig felégették. Az életnek még a nyomait sem lehetett látni. Romok torlaszolták el a járdákat, sőt az úttesteket is. A város fölött honoló csend elgondolkoztató volt. Csak a Visztula tájékán látszottak az égen sötét füstfelhők.

Az a város, amely mindannyiunknak oly drága volt, a háború tűzvészében pusztult el. Megsemmisülésével a múlt sok értékes emlékét elvesztettük: a régi Varsó, girbe-gurba, piszkos, de fiatalságunk legkedvesebb emlékeit őrző utcácskáival – semmivé lett. Kiégett utcák, a földdel egyenlővé tett városrészek, köztük az Óváros, az úttesteket az első emelet magasságáig borító törmelék, füstös házfalak üres szemüregikkel – ez az, ami Lengyelország fővárosából megmaradt. A 63 napon és éjszakán át tartó elkeseredett harcokban von dem Bachnak megvolt a lehetősége arra, hogy Varsót eltörölje a föld színéről; megtehetette, hogy az egyik városrészt a másik után pusztítsa el, megtehetette azt is, hogy kitelepítse és földönfutóvá tegye Varsó lakosait. Egy dolog azonban nem sikerült sem neki, sem a hitlerista hóhérok: nem sikerült megtörniük Varsó védőinek harci szellemét. A felkelés nem a londoni vezérek kishitúségének jegyében került be a történelembe, hanem mindenekelőtt mint a katonák és velük egy sorban Varsó lakosságának ragyogó, eddig még soha nem látott hősie lendülete, egy olyan társadalom megmozdulása, amely szabad akart lenni, és szabadságért kész volt feláldozni legfőbb javát, saját életét. Bár a borzalmasan romba döntött város romjai alatt a város kétszázezer lakosa pusztult el – és ki tudja, hogy valóban csak ennyi volt-e? –, bár lángok martalékává lettek a műemlékek, és elhamvadtak egy több évszázados kultúra értékei, Varsót valójában mégsem győzték le. A katonák és a lakosság osztozott a közös sorsban, és amikor arra került a sor, hogy meghaljanak, ugyanazok a falak temették őket maguk alá. A felkelés húszezer katonája áldozta fel életét a városért. Kétszázezer család siratta legkedvesebbjeit, és öltött gyászruhát. Mégis mindenki mindig büszke volt és marad arra, hogy részt vett a felkelésben.

A Városházának, ennek a be nem vett erődnek a romjai helyén pedig ott magaslik az akkori napok nagyságát és dicsőségét hirdető varsói Niké!

TARTALOM

Az olvasóhoz / 5

I. A visztulai front / 9

II. A „W”-akció / 33

III. „A tüzek füstjével . . .” / 53

IV. Makacsul az eget kémelve / 73

V. Barikádok a romok között / 91

VI. Kudarcot vallottak a „jegenyék”? / 111

VII. Harc a romok között / 129

VIII. A kapituláció előestéjén / 153

IX. Új remények / 173

X. Az utolsó lehetőség / 195

XI. „Hulló csillag” / 219

XII. Csend a város fölött / 241

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója

Szerkesztette Réz Miklósné

A borító Petrovai Jánosné munkája

Műszaki vezető Mózes Tibor

Műszaki szerkesztő Sebestyén Gyula

Képszerkesztő Fábri Magda

A szedést 1975. IX. 17-én kezdték meg

Megjelent 1976. IV. 10-én, 16 000 példányban

Terjedelme 16,75 (A/5) ív + 1 ív képmelléklet

75.3091 Athenaeum Nyomda, Budapest – Íves magasnyomás

Felelős vezető Soproni Béla vezérigazgató